

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

Mustafa AKÖZ

SOSYAL DEĞİŞME BAĞLAMINDA ASKERİ İHTİLALLERİN
TOPLUMSAL SEBEP VE SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ
(Türkiye 1960 Ve 1980 Askeri İhtilalleri Örneği)

Tez Yöneticisi:
Yard. Doç. Dr. Hakan ARIKAN

KIRIKKALE - 2010

TEŞEKKÜR

Öncelikle bu alanda yol almamı sağlayan gerek yüksek lisans dersleri gerekse tavsiye ve önerileri ile böyle bir çalışma yapmaya yönlendiren ve rehberlik eden Prof.Dr. Mimar TÜRKKAHRAMAN'a ve tez danışmanım Yrd. Dr. Hakan ARIKAN'a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunmak isterim.

Ayrıca yüksek lisans dersleri aldığım ve yardımlarını gördüğüm Doç.Dr. Dolunay ŐENOL'a ve Yrd. Doç. Dr. Mustafa ORÇAN'a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunmak isterim.

Bu tezin oluşmasında bana yardımcı olan ve sabır gösteren eşim Yasemin AKÖZ'e ve Yüksek Lisans yapmamda destek olan ve tez çalışmalarımı destekleyen aile fertlerime teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Bu çalışma ile Türkiye’de gerçekleşen 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 askeri ihtilalleri ile bu iki ihtilalin, Türk toplumunda gerçekleştirdiği sosyal-kültürel, ekonomik, siyasal değişime etkisini ve sosyolojik olarak karşılaştırmalı bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışmada Toplumsal değişim makro ve mikro boyutta, kurumlar bazında değerlendirilmiştir.

Türkiye’de toplumsal değişim, tarihsel olarak Türk toplumuna özgü nedenlerden dolayı, diğer toplumlardan farklı gelişmektedir. Toplumsal değişim ülke seçkinleri yönetiminde tabandan değil tepeden, tabansız ve müdahale yoluyla gerçekleşmektedir. Bu süreçte iki önemli askeri müdahale olan 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahaleleri bu duruma en iyi örnektir. Ülke, tarihsel rol ve statüsünden aldığı güç ve prestij ile seçkinleri tabakasının en önemli aktörü olan askerlerin müdahalesine uğramıştır. Ancak gerçekleştirilen müdahalelerden en çok etkilenen halk olmuş ve gerçekleştirilmeye çalışılan toplumsal değişim sancılı geçmiştir.

12 Eylül ve 27 Mayıs askeri müdahaleleri sonuçları bakımından benzer özellikler gösterse de 12 Eylül askeri müdahalesinin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi sonuçları toplum üzerindeki tahribatı daha yüksek olmuştur.

1980 sonrası süreçte toplumsal değişim yönlendirmeli, derin ve geri dönülmez yeni bir aşamaya geçmiş, ülke her boyutta dış faktörlere bağımlı hale gelmiştir. Toplumsal değişim yeni bir boyuta geçmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren gerçekleştirilmeye çalışılan toplumsal değişim, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile desteklenmiş ve 12 Eylül 1980 müdahalesi ile sosyal değişim sürecinde önemli bir atılım gerçekleştirilmiştir.

ABSTRACT

With this study, a sociologically comparative evaluation of 27 May 1960 and 12 September 1980 military coups in Turkey and their effects on socio-cultural, economic and political changes in Turkish society has been made. In the study, the social change has been evaluated within macro and micro dimensions on the basis of institutions.

The social change in Turkey develops in a more different way than other societies because of reasons which are historically special to Turkish society. The social change happens not from the base but from the top within the administration of the country's elites and by interference without sole. In this period, two significant military coups, 27 May 1960 and 12 September 1980 military interferences are good examples of this situation. These two interferences have been interfered by the elite layer of the country from the point of historical role and social status. However, the public was the part of the society which was affected by the interferences most and the social change which had been tried to be carried out has been torminous.

Although 27 May 1960 and 12 September 1980 military coups depict similarities as from their results; social, cultural, economic and political results of 12 September 1980 military coup has had a greater depredation on the society.

In the period after 1980, the social change has come to a directive, deep and irrevocable degree and the country has become dependent on the external factors from all aspects. The social change has come to a new dimension.

The social change which had been tried to be performed since the foundation of Turkish Republic, was supported by 27 May 1960 military coup and an important development in the process of social change was actualised by 12 September 1980 military interference.

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım “*Sosyal Değişme Bağlamında Askeri İhtilallerin Toplumsal Sebep Ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi*” (Türkiye 1960 ve 1980 Askeri İhtilalleri Örneği) çalışmamı, ilmi, ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

Mustafa AKÖZ

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
KİŞİSEL KABUL	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	xi
I. BÖLÜM	1
KAVRAMLAR VE TANIMLARI	1
1.1. SOSYAL DEĞİŞME	1
1.2. İHTİLAL	7
1.3. ASKERİ İHTİLAL	9
1.4. MUHTIRA	9
1.5. EVRİM	10
1.6. İDEOLOJİ	12
1.7. SOSYAL SINIF	17
1.8. MODERNLEŞME	19
1.9. SOSYAL ÇÖZÜLME	24
II. BÖLÜM	28
TEORİK ÇERÇEVE	28
2.1. SOSYAL DEĞİŞME MODELLERİ	28
2.1.1. Evrimci Modeller	28
2.1.2. Yapısal-Fonksiyonalist Modeller	31
2.1.3.Çatışmacı Modeller	34

2.2. SOSYAL DEĞİŞME TÜRLERİ VE SOSYAL DEĞİŞMEYE ETKİ EDEN FAKTÖRLER	37
2.2.1. Sosyal Değişme Türleri:	37
2.2.1.1. Kendiliğinden Olan Sosyal Değişmeler;	37
2.2.1.2. Zorlayıcı Değişmeler	37
2.2.2. Sosyal Değişmeye Etki Eden Faktörler	38
2.2.2.1. Demografik Gelişmeler	38
2.2.2.2. Teknoloji	39
2.2.2.3. Fiziki Faktörler	40
2.2.2.5. İdeoloji	42
2.2.2.6. Dini Faktörler	43
2.2.2.7. Liderlik Faktörü	44
2.2.2.8. Askerler	44
III. BÖLÜM	45
TÜRKİYE’DE ORDU VE ASKERİ İHTİLALLER	45
3.1. TARİHTE ORDU	45
3.2. TÜRKİYE’DE ORDU	49
3.2.1. Tarihte Türk Ordusu	49
3.2.2. Osmanlı’da Ordu	55
3.2.3. Cumhuriyet Döneminde Ordu	61
3.2.4. Asker – Sivil İlişkisi	64
3.2.5. TSK’nın Toplumsal Önemi Ve İdeolojisi	68
3.3 ASKERİ İHTİLALLER	71
3.3.1. 27 Mayıs 1960 İhtilali	71
3.3.1.1. 27 Mayıs 1960 İhtilali’nin Sebepleri	71
3.3.1.1.1. Sosyal Sebepleri	71
3.3.1.1.2. Siyasi Sebepleri	78

3.3.1.1.3.Ekonomik Sebepleri.....	88
3.3.1.2. 27 MAYIS 1960 İHTİLALİ’NİN SONUÇLARI;.....	94
3.3.1.2.1.Toplumsal Sonuçları.....	94
3.3.1.2.2.Siyasi Sonuçları.....	100
3.3.1.2.3 Ekonomik Sonuçları	108
3.3.1.2.4. Hukuki Sonuçları.....	114
3.3.2.1.12 EYLÜL 1980 İHTİLALALİ’NİN SEBEPLERİ	124
3.3.2.1.1 Sosyal Sebepleri	124
3.3.2.1.2. Siyasi Sebepleri	131
3.3.2.1.3.Ekonomik Sebepleri.....	139
3.3.2.2. 12 EYLÜL 1980 İHTİLALİ’NİN SONUÇLARI.....	146
3.3.2.2.1. Toplumsal Sonuçları.....	146
3.3.2.2.2. Siyasi Sonuçları.....	151
3.3.2.2.3. Ekonomik Sonuçları	159
IV. BÖLÜM	187
27 MAYIS 1960 VE 12 EYLÜL 1980 MÜDAHALELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI..	187
4.1.TOPLUMSAL AÇIDAN KARŞILAŞTIRMA	187
4.2. SİYASİ AÇIDAN KARŞILAŞTIRMA.....	191
4.3.EKONOMİK AÇIDAN KARŞILAŞTIRMA	197
4.4.HUKUKİ AÇIDAN KARŞILAŞTIRMA.....	204
SONUÇ	208
KAYNAKÇA	218

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ANAP: Anavatan Partisi

AP: Adalet Partisi

ASALA: Armenian Secret Army For The Liberation Of Armenia; (Ermenistan'ın Özgürlüğü İçin Gizli Ermeni Ordusu)

CGP: Cumhuriyetçi Güven Partisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

DGM: Devlet Güvenlik Mahkemesi

DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DM: Danışma Meclisi

DP: Demokrat Partisi

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DTP: Demokrat Türkiye Partisi

DYP: Doğru Yol Partisi

EMİNSU: Emekli İnkılâp Subayları Derneği

EOKA: Ethniki Organosis Kypriou Agoniston; (Kıbrıslıların Milli Mücadele Örgütü)

FP: Fazilet Partisi

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

İTÜ: İstanbul Teknik Üniversitesi

KHK: Kanun Hükmünde Kararname

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü

MBK: Milli Birlik Komitesi

MC: Milliyetçi Cephe

MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi

MGK: Milli Güvenlik Konseyi

MGK: Milli Güvenlik Kurulu

M.Ö: Milattan Önce

MİSK: Milliyetçi İşçi Sendikaları Kurulu

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MNP: Milli Nizam Partisi

MSP: Milli Selamet Partisi

NATO: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

TRT: Türkiye Radyo Ve Televizyon Kurumu

OECD: Organization For Economic Cooperation and Development (Ekonomik

İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)

OYAK: Ordu Yardımlaşma Kurumu

PPK: Politik Partiler Kanunu

SHP: Sosyal Demokrat Halkçı Parti

SKB: Silahlı Kuvvetler Birliği

SODEP: Sosyal Demokrasi Partisi

SSK: Sosyal Sigortalar Kurumu

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TC: Türkiye Cumhuriyeti

TCK: Türk Ceza Kanunu

TCMB: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

THKP – C: Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi

TİKKO: Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu

TİP: Türkiye İşçi Partisi

TÜRK-İŞ: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu

TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TÜSİAD: Türkiye Sanayi Ve İş Adamları Derneği

YÖK: Yükseköğretim Kurulu

YTP: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Bu araştırma, Türkiye’de gerçekleşen 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 askeri ihtilallerinin, Türk toplumunun sosyal-kültürel, ekonomik, siyasal değişimine etkisi ve iki ihtilalin, sosyolojik olarak karşılaştırmalı değerlendirilmesini kapsamaktadır.

1960 ve 1980 askeri ihtilallerinin Türk sosyo-kültürel yapısını hangi açılardan etkilediği; benzerlik ve farklılıklarını; toplumun hangi yöne doğru gittiği; sosyal, ekonomik, siyasal sonuçların karşılaştırılması ele alınmış ve sosyolojik bir tahlil çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Askeri ihtilallerin Türk toplumunu yönlendirmede ve değiştirmede önemli rol oynadığı bir gerçektir. Toplumların kendi kaderlerini kendiliğinden ya da doğal yollar yerine müdahale yoluyla şekillendirmeye çalışılması toplumsal yapının bozulmasına, kurumların işlevinin aksamasına ve toplumda kimliksizleşme, çözülme, yabancılaşma meydana getirmektedir. Bu durum toplum fertlerini edilgen duruma düşürmekte, toplumda çatışma ve kutuplaşmaya neden olmaktadır. Türk toplumuna seçkin aktörlerin yukarıdan dikte etmeye çalıştıkları hızlı ve ani değişim anlayışı toplumda onarılması güç yaralar açmakta, bu da toplumsal yapıyı bozabilmektedir.

Askeri müdahalelerle oluşturulmaya çalışan değişim, daha çok toplumsal kurumlar boyutunda gerçekleşmekte, değişim kurumları farklı şekilde etkilemekte ve bir kurumda gerçekleşen değişim başka bir kurumda olan değişimi tetiklemekte bu da kurumlar arası uyumsuzluk ve toplumda patolojik durumlar yaratabilmektedir. Askeri müdahale ile siyasi, ekonomik, hukuk v.b.kurumlarda değişimi beraberinde getirmiş, toplumsal sancılar yaşanmıştır. Ancak unutmamak gerekir ki, toplumda kurumlar birbiriyle uyum göstermediği zaman değişimlerin başarıya ulaşma şansı zor görünmektedir.

Çalışmamızda analiz edilecek hipotezler şunlardır:

1. Türkiye’de gerçekleşen askeri müdahalelere karşı halkın tepkisini belirleyen en önemli faktörlerden biri askeri kuruma atfedilen tarihten ve kültürden gelen ayrıcalık ve güven olmuştur.

2. Halkın 27 Mayıs 1960 müdahalesine tepkisi, laik sistemin korunması adına yapıldığını düşünülerek alt düzeyde kalırken 12 Eylül 1980 müdahalesinde ise, halkın tepkisi, çatışma ve anarşinin son bulması, milli bütünlüğün sağlanması adına yapıldığından çoğunluk tarafından kabul görmüştür.
3. Her iki müdahalenin de ortak noktalarından biri, laik sistemin devamlılığını anayasa ve kanunlarla tekrar güvence altına almaktır.
4. Askeri müdahalelerde sınıfsal boyutta, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile işçi sınıfı ön plana çıkarılırken, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile burjuva sınıfının egemenliği desteklenmiştir.
5. 27 Mayıs 1960 müdahalesinde laik sistemin lehine düzenlemeler gerçekleştirilirken, 12 Eylül 1980 müdahalesinde laik sistem korunmaya çalışılsa da aslında karşıt kutuplar ve ideolojilerin de işbirliği amaçlanmıştır.
6. 27 Mayıs 1960 müdahalesi sağ-sol ideolojik ayrımının belirginleştirirken, 12 Eylül 1980 müdahalesi sonucunda ise iki ideolojiyi merkezde birleştirme çabaları gözlenmiştir.
7. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile seçkin aydınlar güç kazanırken, 12 Eylül 1980 müdahalesi ile ise bürokrat-burjuva elitleri güçlenerek elitlerin dolaşımı gerçekleşmiştir.
8. 27 Mayıs 1960 DP parti siyasetine ve siyasetçilerine karşı yapılmış ancak 12 Eylül daha ileri giderek, siyaset kurumunu köklü ve kalıcı şekilde düzenlemiştir. Bunu da partilerin ve siyasetçilerin uyması gereken kuralları anayasa ve kanunlara yerleştirerek gerçekleştirilmiştir.
9. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile siyaset kurumunda askeri vesayet sisteminin temelleri atılmış, bunu da 27 Mayıs 1960 anayasası ve MGK ile gerçekleştirirken, bu durum 12 Eylül 1980’de daha ileri götürülmüştür.
10. 27 Mayıs 1960 müdahalesinde sol partiler daha çok desteklenirken, 12 Eylül 1980 müdahalesinde doğrudan ve dolaylı olarak sağ partiler desteklenmiştir.

11. 1960 anayasası ile Sivil toplumun (Düşünce, basın-yayın, dernek, toplantı, sendika, parti faaliyetlerinde v.b) gelişmesi desteklenirken 1982 anayasası ile bu hak ve özgürlükler kanun ve yasaklamalarla sınırlandırılmıştır.

12.27 Mayıs 1960 müdahalesiyle geleneksel liberal ekonomik politikalar desteklenirken, 1980'de neo-liberal politikalar desteklenmiştir.

13.1960 müdahalesi halkı siyasal olarak aktif olmaya iterken, 1980 müdahalesi halkı depolitize etmiştir.

14. Her iki müdahale de hızla ve zorla gerçekleştirildiği için kurumlar ve halk bazında uyum sorunları yaşanmıştır.

İki askeri müdahaleyi karşılaştırmada amaç; aslında değişimin ya da dönüşümün ülke seçkinlerinin istekleri yönünde olduğunu, çizilen yoldan çıkıldığı zaman müdahaleden kaçınılamayacağı gerçeğini, toplumsal olayların tek nedenli olamayacağını ve nedenlerin birbiriyle iç içe geçmiş halde bulunduğunu, bunun da toplumun uyumunu etkilediği noktasında çok önemli olduğunu belirtmektir.

Araştırmada temel alınan sosyolojik teori, Yapısal-Fonksiyonalist teorilerdir. Bu teori daha çok toplumsal düzen üzerinde durur. Bu teoride, Toplumsal sistem tıpkı bir organizma gibidir. Organizmada her hangi bir hastalık vücudun dengesini bozması gibi, toplumsal bir sistemde bozucu olabilir. Bu nedenle diğer sistemler devreye girerek uyumu kolaylaştırmaya yardımcı olur.

Çalışılan bu konuda araştırmaların pek çoğu, askeri ihtilallerin siyasal ve bazı toplumsal değerlendirmeleriyle ilgilenmektedir. Sosyolojik bir analiz yapan araştırma sayısı azdır. Ayrıca araştırmacının, esas ele aldığı nokta toplum bireylerinin doğrudan etkilenme alanı olan siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik boyutudur. Bu boyutlar, toplumsal dinamizmi ve yapıyı belirleyici faktörlerin en belirleyicileridir. Bunun yanında, genelde ihtilallerin, özellikle askeri ihtilallerin, toplumu doğal, evrimsel değişim akışı içinde değil de dışarıdan ve ani bir müdahale yoluyla belirli yöne yönlendirmesi, toplumun siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısını ve sonuç olarak da toplumun her ferdinin yaşam alanını etkilemektedir. Bu sosyolojik çalışma genel olarak sadece askeri ihtilal olgusu hakkında bilgi vermektense ziyade, Türkiye'de gerçekleşmiş

olan iki askeri ihtilalin benzerlik ve farklılıklarını sosyal-kültürel, siyasal, ekonomik dinamikleri ve sonuçlarına bakarak, bir karşılaştırmalı olay incelemesi tekniği ile değerlendirmeye çalışmıştır. Sosyolojik açıdan yapılan bu tür bir analizin, askeri ihtilallerin toplumsal yapının değişimi açısından sadece ihtilalleri yaratan koşulları değil, toplumun yapı ve kurumlarına olan etkilerini de göstermek sureti ile bu alanda literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Araştırmanın karşılaştırmalı olay analizi olarak ele alınması aslında Türkiye'nin 1960 ve 1980 yılları arasında geçirdiği sosyal değişimleri asker, devlet ve halk açısından ele almakla da önem arz etmektedir. Bu araştırma teorik literatür tarama tekniği ile gerçekleştirip, kaynak olarak kitap, makale, resmi kaynaklar, resmi arşiv kaynakları, bazı medya kaynakları ve internet kaynaklarından yararlanılmıştır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; konuyla ilgili kavram ve tanımlar; ikinci bölümde; teorik çerçeve altında sosyal değişme modelleri ve faktörleri; üçüncü bölümde; Türkiye'de ordu ve askeri ihtilalleri, dördüncü bölümde ise; askeri ihtilallerin karşılaştırmalı analizi yapılmıştır.

Araştırmada kavram ve tanım olarak; sosyal değişme, ihtilal, evrim, askeri ihtilal, muhtıra, ideoloji, sosyal sınıf, modernleşme ve sosyal çözülme kavramları kullanılmıştır.

I. BÖLÜM

KAVRAMLAR VE TANIMLARI

1.1. SOSYAL DEĞİŞME

Değişme olgusu ya da gerçeği, evrenimizin temel gerçeklerinden biridir. Evrende, dünyada ve toplumda her şey bir değişme sürecindedir. Canlı varlıklar gibi cansız varlıklarda özdeksel nesnelere gibi tinsel değerlerde bir değişme içinde bulunurlar. Kısaca, değişmeyen bir şeyin varlığını düşünmek bile olanaksızdır. (Armağan,1988:197)

Değişme kavramının farklı boyutlarda pek çok tanımı vardır. Burada bunlardan bazılarını kısaca değinilmiştir. “*Değişme*; bir olgunun, bir nesne ya da organizmanın bir durumdan yeni ve farklı başka bir durumudur”.(Armağan,1988:197) Hereclius, “Dünyada hiçbir şey sabit değildir, Değişme müstesna” demiştir.(Dönmezer,1982:8) En genel anlamıyla *değişme*; mekânda yer alan olay ve olguların zaman süreci içinde farklılaşarak bir durumdan başka duruma geçmesidir. Zamanın sürekliliği olgusundan hareket edersek değişimin de sürekli olduğunu söyleyebiliriz. (Armağan,1998:198)

Değişme, her toplumunun esas niteliği olup toplumsal sistemlerde sürekli işleyen ve karşı konulmaz bir süreçtir. Bir başka anlatımla hiçbir toplum durağan olmayıp, tarihsel süreç içerisinde nitelik değişmesine uğramaktadır. Değişim süreci içerisinde eski toplumsal dengeler bozulmakta, yeni kurallara uygun, yeni denge ve uyumluluk durumları ortaya çıkarak toplumsal bütünlülük sağlanmaktadır. (Güven,1991:214)

Değişme kavramı, değer yargısı iyi ya da kötüye doğru bir farklılaşmayı içermediği için bilinçli bir çabayı işaret eden gelişme ve ilerlemeden ayrılmaktadır. Bu niteliğe bağlı olarak denilebilir ki *toplumsal değişme* ileri doğru olabildiği gibi geriye doğru da olabilir. O nedenle özellikle ülkenin olumlu yönde değişimi bu yöndeki planlı çabaları gerekli kılmaktadır. Gerçekte her şey yolunda gitse de özellikle değişme sürecindeki ülkelerin kendiliğinden olumlu yönde bir değişmeye uğraması uzun zaman gerektirdiğinden bu ülkelerin ilgili otoritenin müdahalesi ile toplumsal değişimin

başarılması hususunu hedef almaları gerekmektedir. Böyle bir müdahale değişiminin rastlantıya dayalı gelişimini istenen doğrultuya çekerek istenmeyen sonuçları önleyecektir. (Doğan,2007:334-335) Ülkemizde özellikle cumhuriyet dönemiyle birlikte güdümlü bir şekilde radikal dönüşümler yaşanmış, bu sürecin devamında iç ve dış faktörlerin etkisiyle başlayan sancılı ve bunalımlı değişimler yaşanmışsa da sonuçta, uyumun ve dengenin sağlanması uzun zaman almıştır. Ülkemiz, yaşanan sıkıntılar, toplumsal, ekonomik, siyasal çalkantılarla oldukça zor bir değişim süreci geçirmiştir. Bu çok faktörlü zorlu değişim süreci günümüzde de devam etmektedir.

Toplumsal değişim ilgili tanımlar genel de birbirine benzer ifadeler taşımaktadır. Literatürde, en çok kullanılan iki örnek vermek gerekirse Horton ve Hunt, toplumsal değişmeyi, bir toplumun sosyal yapısındaki ve ilişkilerindeki değişim olarak tanımlar. Moore ise, toplumsal değişmeyi normları, değerleri, kültürel ürün ve sembolleri kapsayan sosyal yapının değişmesi olarak tanımlamaktadır. Nisbet'in tanımı ise, belirli bir zamanda sosyal ilişkiler, norm, rol, statü veya yapıda artarda oluşan farklılıkların sosyal değişmeyi meydana getirdiği şeklindedir. Bu noktadan hareket ederek toplumdaki bütün ilişki alanlarını dikkate aldığımızda toplumsal değişmeyi, toplum yapısının temel alanlarında (ekonomi, siyaset, eğitim, aile, kültür ve inançlar) var olan, ilişkilerde ortaya çıkan farklılıklar olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. (Özer,2002:718) Aslan'a göre Toplumsal değişim, geçici ve kısa süreli olmayan bir biçimde belirli bir toplumun toplumsal örgütünün yapısını ve işleyişini etkileyen, tarihin gidişini değişikliğe uğratan, zaman içinde gözlenebilen, her şekil değişimine denir. Belirli bir toplumun içinde bulunan birçok grubun veya aktörün tarihsel eylemi sonucunda ortaya çıkan yapı değişimidir. (Aslan,2000: 14)

W. Moore, toplumsal değişmeyi toplumsal eylem ve etkileşim kalıpları olan toplumsal yapının değişmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Mc Clung ise, toplumsal değişmeyi toplumsal sistemin yapılarında ve işlevlerinde temel önemde değişimler görebildiğimiz bir süreç olarak anlatır. Benzer bir tanımda M.Ginsberg in Toplumsal değişim tanımlaması da öncelere koşut niteliğindedir. Buna göre toplumsal değişim yani toplumun büyüklüğünde parçaları arasındaki kompozisyon ya da dengede örgütlenme şeklinde meydana gelen değişimdir. (Güven,1991:215)

Ginsberg, *Toplumsal değişmeyi* toplumsal yapıdaki değişme olarak yani, toplumun büyüklüğünde parçaları arasındaki kompozisyon dengede ya da örgütlenme şeklinde meydana gelen değişme olarak tanımlanır. Benzer bir tanımda Boskoff'da görüyoruz. Toplumsal değişme, belli toplumsal sistemlerin yapı ve fonksiyonlarında meydana gelen önemli değişmelerdir. (Kongar, 2008: 55)

Toplumsal değişme, toplumu meydana getiren kurumlar başta olmak üzere toplumsal ilişkilerde ve toplumsal yapıda mevcut durumlardan yeni başka bir duruma geçişi ifade etmektedir. Toplumsal hayatın işleyişini ya da yapısını geçici, iğreti ve yüzeysel olmayacak biçimde etkileyen ve tarihin akışını değiştiren dönemdeki gözlemlenebilir her dönüşümü içine alan bir süreçtir. (Doğan,2007:334-335)

Toplumsal değişme, farklı hız ve boyutlarda da olsa her toplumda gözlenen ve o toplumun bütün kuramlarını etkileyen bir süreçtir. Ekonomi, siyaset gibi temel toplumsal kurumların insanların temel gereksinimlerinin karşılanması sürecinde oluştukları hatırlanacak olursa, yeni ihtiyaçlara bağlı olarak yükselen istek ve talepler, var olan kurumlarda radikal değişmelere neden olmaktadır. (Özer,2002:715)

Sosyal değişme, toplumun yapısında olan bir değişmedir. Toplum yapısı deyince kültürel yapı özellikleri olarak kabul edilecek olan nüfus ve tabakalaşma akla gelmektedir. Ayrıca fiziki yapı unsurları olarak da yerleşme tarzları düşünülebilir. Şu halde yapının bir sistem özelliğine sahip olmasının sonucunda kültürel ve fiziki yapı unsurlarından her biri diğerini etkilemekte, bir unsurdaki değişme diğerinde de görülmektedir. İnsanların karşılıklı ilişkileri ve etkileşimleri tarihsel süreç içerisinde evrimleşmiş toplumsal yapıda ortaya çıkan farklılaşmalarda toplumsal değişmeyi ortaya çıkarmıştır. (Tolan,2005: 277)

Sosyal değişme, farklı zaman dilimlerinde, sosyal yapı unsurlarında ortaya çıkan nitelik ve nicelik farklılaşmasıdır. Bazen yavaş bazen hızlı değişmelerle gelecek nesillere aktarılan kültür, kişilerde ve toplumun kendisinde farklılaşmalara sebebiyet verir. Değişme hızı, cemiyetten cemiyete değişlik arz eder. Geleneksel toplumlarda değişim daha yavaş olurken, endüstrileşme yolunda olan topluluklarda daha süratli olmaktadır.(Özkalp,2002:341) Ülkemizde değişimlerin tarihsel olarak tepeden inme ve

ani değişimler şeklinde olması, altyapısı olmadan verilmeye çalışılması, kültürel ve kurumsal bazda sıkıntılara sebep olmaktadır.

Sosyolojik açıdan, toplumun yapısını oluşturan toplumsal ilişkiler ağının ve bunları belirleyen kurumların değişmesi, toplumsal değişmenin en önemli etkenidir.. Bu değişmeler birey ve grupların davranışlarına yansır, toplumsal yapı içerisindeki ilişkiler ve etkileşimlerin niteliğini ve içeriğini belirler. Zamanı etkileyen ve yaratan, geciktiren ya da hızlandıran öge insandır. Buna göre değişme, toplumsal yaşamın bütünlüğü içerisinde ki nitel ve nicel farklılaşmaları kazanılan ya da yitirilen kurumsal özellikleri bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal ilişkilerimizi bir bütün olarak algılamamız gerektiğine göre, değişme bir ya da birden çok ögenin birlikte ya da ayrı ayrı etkileri ile ortaya çıkmaktadır. Burada önemli olan değişme olgusunun toplumsal yapının bütünü üzerinde etkinliğini duyurmasıdır. (Tolan,2005:276)

Bazı sosyal değerler, normlara, sosyal rollere ve sosyal ilişkilere önemli şekilde etki yaparlar. Bu sebeple sözü geçen sosyal değerler üzerindeki değişiklikleri önemli yapı unsurları değişiklikleri olarak düşünmek gerekir. Bu tür sosyal değer değişmeleri, toplumda uzun zaman süreci içerisinde gerçekleşebilmektedir. Toplumda yapılan inkılâp hareketlerinin devamı veya yerleşmesi de ancak sosyal değerler sisteminde ciddi değişiklik yapılması ile mümkündür. Kurumsal değişmeler ise toplum içinde statü ve roller, bunların kapsamaları normlar ve diğer örgütlenme üzerinde gelişen değişmeler kurumsal değişmelerdir. Bu değişmeler tümüyle yeni bir şey getirmesini veya var olan örneklerin nispi önlemlerinde değişiklik olarak gözükmektedir. (Dönmezer,1982:430)

Toplumsal değişme kuşkusuz toplumun her katında ve her ögesinde aynı zaman ve hızda değişmemektedir. Bazı Toplumsal kurum ve öğeler değişmeden etkilenmezler ya da diğerlerinden az etkilenirler bazıları da çabuk ve köklü bir biçimde etkilenir. Aynı zamanda ilişkide buldukları diğer kurum ve öğelerde kendileriyle değişmeye sürüklerler. Toplumsal değişme düzenli aşama, aşama dengeli bir şekilde gerçekleşebildikleri gibi, çok hızlı dengesiz ve bunalımlı da yaratıcı bir biçimde ortaya çıkabilir. (Tolan,2005:281) Türk toplumunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma süreciyle başlayan güdümlü ve müdahaleci değişme anlayışı, askeri alanda meydana gelen değişimler ile başlamış, bununla birlikte bütün toplumsal yapı belirlenmeye

başlamış, ancak diğer toplumsal kurumlar bu hızlı değişim sürecine ayak uyduramamıştır. Bu durum toplumda uyumsuzluk yaratmıştır.

Toplumsal değişim, hem toplumun yaşadığı doğal ve sosyal çevredeki değişimlerden hem de teknolojik değişimlerden etkilenir. Toplumlar bu iki çevredeki dönüşüme kendilerini uyarlamak zorunda kalırlar ve dolayısıyla toplumsal değişimler bazen sadece toplumsal kurumların dönüşümü bazen de tüm toplumsal yapıda radikal bir dönüşüm olarak gözlenebilir. Toplumların varlıklarını sürdürebilmesi çevredeki bu dönüşümlere ayak uydurmaları ile olanaklıdır. Ancak toplumdaki dönüşümler maddi ya da manevi değişimler ya da her iki alanda da olabilir. Bir başka deyişle kültür, inançlar sistemi, değerler, normlar, kişiye göre insanlığın varoluşunun anlamı ve toplumu bir arada tutacak kişilerin topluma aidiyetini sağlayacak sosyal kontrol araçları da değişir. (Kalaycıoğlu, 2006:7) Toplum değişir, değişecektir de. Ama burada söz konusu olan değişimin rüzgârlarının nereden estiğidir. Değişmeyi gerektirecek sorunların bir toplumda mevcut olması değişiminin illa da olmasını veya nasıl olursa olsun şeklinde olması gerekli midir? Bunu isteyen kadroların toplumsal konumu ve beklentileri birçok şeyi feda etmeyi ve geçmişle her türlü bağlantıyı yani göbek bağının kesmeyi haklı kılabilir mi? Özellikle bu kadrolar sorunların çözümü yolunda bir siyaset geliştiremiyorsa ve geliştirememişlerse bir toplumun geleceği açısından ne kadar ipotek altına alındığından bahsedebiliriz? (Tuna,2002:196) Bu tür sorular, değişimin anlamı, değişimin şekli, toplumsal sorumluluğu ve sonuçlarının iyi hesaba katılması gerektiğinin önemini vurgulamaktadır.

Türk toplumunda özellikle Cumhuriyetle birlikte artık ağır basan *değiştirme* idi. Toplum eskisi gibi devletçe ön görülen ama üst yapıda yani devlet katında kalan değiştirme ile birlikte halk katında da değiştirmeye uğramıştı. Bu günlerde ise bir başka boyutta değişim olayı söz konusudur. Buna daha çok değiştirilme kavramı karşılık düşmektedir. Çünkü daha önce toplum olarak yaşanan değişim ve değiştirmede toplumun kendi kararı ve siyaset etkili olmuştur denilebilir. Toplum olarak çağdaş uygarlığın üstünde bir yere gelebilmek için topyekûn bir değişim ve bunun içinde gerekli değiştirmeleri amaçlayan dönüşüm çabaları istenen sonuçları istediğince sağlayamayınca modernleşme-çağdaşlaşma söylemlerinin etkisi ve günümüzde aldığı yeni boyutlar doğrultusunda toplumlar arası tayin ediciliğinin ağır basması ve buna yatkın

siyaset ve veraset sahibi siyasilerin iş başına gelmesi ile değiştirilme kavramı olup bitenleri daha iyi açıklar görünmektedir. Ve bu değiştirilme hem kendi kendimizi değiştirmemizi hem de her ikisine bağlı olarak değişmemizi kapsamaktadır. (Tuna, 2002:194) Bu değiştirilmede toplum ikinci planı itilmiş, değişim müdahale yoluyla tepeden inme ve tabansız olarak gerçekleştirmeye çalışılmış toplum yok sayılmış, sindirilmeden bir şeyler yapılmaya çalışılmış, ancak etkileri toplumsal yapı ve kurumlarda görülmüştür. Buna *değiştirmeye* en güzel örnek; yakın tarihimizdeki iki ihtilali olan, 1980 ve 1960 ihtilalleridir.

Değişme kavramıyla ilgili akla şöyle bir soru gelebilir: “*Değişmenin nasıl olmuştur?*” , “*Değişme nasıl olmalıdır?*”. Nitelik sorunu böyle bir yönüyle bilimsel, diğer yönüyle etik alana girmektedir. Etik sorun ideolojik akımlardan kaynaklanıyor gibi görüldüğü halde ideolojik akımlar değişme sürecinin ortaya çıkardığı bunalımlardan ve sınıfsal çıkarlardan beslenmektedir. İşlevselci kuramlar, ilkel ve gelenekselci toplumlar için daha geçerli ve güvenilir olduğu halde devingen toplumdaki değişimin açıklanmasına elverişli gözükmemektedir. Öte yandan diyalektik yaklaşım ilkel ve geleneksel toplumdaki durağanlığı açıklamakta yetersiz kaldığı halde devingen ve değişken toplumların sorunlarına daha yatkın görünüyor. Nitelik boyutunda görülen bu tür farklar tek bir kuramın bütün mekân ve zaman sistemleri için geçerli olamayacağını düşündürüyor. Hangi toplumda hangi yaklaşımın seçileceği konusu bir etik ve ideoloji sorunu olduğu kadar evrensel ölçütleri henüz saptanmamış olan bir tipleştirme sınıflama sorunudur. (Dönmezer,1982:429)

Kuramcılar arasında toplumsal değişim ile ilgili farklı tanımlardan bahsedecek olursak yapısal-işlevselci görüş, Max Weber’in *yokumsamacı* ve *toplumsal eylem* kuramı ve Karl Marx’ın toplumsal eşitsizlik ve sınıfsal çatışma görüşleri öne çıkar. (Kalaycıoğlu,2006:7)

Yapısal işlevselci görüşe göre, toplumsal değişim tanımı öncelikle August Comte’un pozivist anlayışını ve daha sonrada onu takip eden Herbert Spencer’in toplumsal evrim ilkesini içerir. Toplumsal evrimi belirleyen iki süreç yapısal farklılaşma ve işlevsel uyumdur. Daha sonraları Emile Durkheim, modern toplumun gelişmesini anlatırken toplumsal iş bölümü üzerinden şekillenen ve toplumdaki farklı ekonomik siyasi yönetsel bilimsel ve hukuki işlev mesleklere karşılık gelecek şekilde

sosyal farklılaşma kavramını kullanır. İşlevci görüş içinde sayılabilecek Talcott Parsons ise toplumsal yapıyı normatif bir sistem olarak açıkladıktan sonra toplumsal iş bölümü içinde belirlenen toplumsal rollerin ve bu rollere atfedilmiş toplumsal konum ve prestijlerin bu yapıyı belirlediğini öne sürer. Değişim ise toplumun yeni ortaya çıkan yeni işlevlerin ortaya çıkması ve toplumun bireylerinin yeni duruma uygun yeni eylemler davranış biçimleri ve hedefler geliştirmeleri olarak tanımlanır. Sonuç olarak yapısal-işlevci kuramın toplumsal değişimi insanlığın ve toplumları geçirecekleri evrim içinde yeni işlevlerin ortaya çıkması ve bunlarla uyum ve bütünleşme olarak gördüğü söylenebilir. Marksist kuramda, toplumların temelinde sınıf ilişkileri ve sınıf çatışması toplumsal değişimin temelini oluşturur. Toplumsal değişim tarihsel materyalizm adlandırılan süreçtir. Marx'a göre toplumsal değişimi, hem evrimsel bir süreç olarak hem de sınıfsal mücadele ve çatışmanın en son çözülme aşamasında radikal bir dönüşüm veya devrim olarak açıklar. Max Weber, feodal ve kapitalizm öncesi toplumdaki modern topluma geçişi toplumdaki bireylerin eylemlerine atfettikleri anlamlardaki değişim ile tanımlamaktadır. Ayrıca toplumsal değişim anlayışı gelenekselden moderne doğru bir gelişme ve evrimdir. (Kalaycıoğlu, 2006:8)

Sosyal değişimler karmaşık olaylar karmaşık olduğu için değişim olayına çok yönlü bakışı gerekmektedir. Sosyal realitede görülen değişimleri *model ve modeller* olarak ortaya koyabiliriz. Her model değişim olayını belirli bir açıdan değerlendirir. Bu konuyu "*Sosyal Değişim Modelleri*" başlığı altında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

1.2. İHTİLAL

Kelime anlamı olarak *ihtilal*, bir devletin politik, sosyal ve ekonomik yapısını veya yönetim düzenini değiştirmek amacıyla hukuk kurallarına ve kanunlara uymaksızın zora dayalı ve kuvvet kullanarak yapılan geniş halk hareketidir. (Akyüz,1989:9) Bir diğer tanım ise ihtilal, devletin temel kanunu olan anayasanın, kendi içinde belirtilen değişiklikler yerine, aniden ve hukuk dışı yöntemlerle ortadan kaldırılması olarak tanımlar. Bu tanım, politik anlamda ihtilal ifade eder. Halkın, politik, sosyal ve ekonomik alanlardaki isteklerini politik iktidarın yerine getirememesi, toplumda huzursuzluk oluşturmaktadır. Toplumdaki huzursuzlukların artması ve halkın refah düzeyinin düşmesi ihtilale yol açabilmektedir. (Sarica,1995:5)

Bir toplum içerisinde en yoğun çatışma ihtilal halinde ortaya çıkar. İhtilalin ne sebeple oluştuğu, nasıl yürütüldüğü, ne suretle başarıya veya başarısızlığa ulaşıldığı sosyologlar tarafından incelenmiştir. Bu incelemeler sonucu ihtilallerin açlık, fazla vergi alınması, kötü idare, rüşvetin yaygın hale gelmesi, askeri yenilgiler gibi faktörlere dayandığı söylenebilir. Ancak harekete geçirecek faktörün epidemik bir arzuyu ateşleyecek nitelikte olması gerekir. Bu nedenlere ek olarak birleşmiş bir kamuoyunun ve liderin bulunması, ayrıca nüfusun bir bölümünün ihtilalcı grup olarak örgütlenmesi gerekir. Nihayet bir ihtilal ideolojisinin meydana gelmiş bulunması zorunludur. Bütün şartlar bulursa da tutucu güçler ve özellikle iktidarı elinde bulunduranlar da ihtilalin karşısında olacaktır. İktidarlar zayıf olmadıkları takdirde ihtilal başarıya ulaşamaz. Bu bakımdan silahlı kuvvetlerin morali ve bu kuvvetlerdeki fikir hali büyük önem taşır. Askerlerin siyasi güç sahibi olmadıkları, bir insan toplumu yok gibidir. Askerlerin etkisi iç siyasal yapıda aktif bir koalisyon olmaya kadar gitmektedir. Bir baskı grubu olarak ise etki aşikârdır. Oysa otoriter rejimlerde askerlerin etkisi tümüyle yok olmaktadır. Rusya da, Çin de askerler etkin değildirler. Yukarıda sınıfla mensuplarının rejimin doğruluğuna ve meşruluğuna inanmamaya başlamaları da hükümeti zayıf düşüren en büyük faktördür. İhtilal liderlerinin çoğu, hatta hemen hepsi yukarı sınıf mensuplarında oluşmaktadır. (Dönmezer,1982:436) Görüldüğü gibi bir ihtilalin gerçekleşmesi değişik sebeplere dayanmakta ve iktidar yapısının sağlamlığı ihtilalin başarısını etkilemektedir.

Parsons'a göre, her ihtilal eğilimi başarı ve güce ulaştıktan sonra çok az geri döner ya da ödün verir. Çünkü eylemin ideolojisi zorunlu olarak bazı ütopyik vaatleri içerecek ve gerçekte bunların fiilen yerine getirebilmelerine olanak olmayacaktır. Ayrıca ihtilal liderlerini kişiliğinde iz bırakan eski düzene uymaya yönelmiş bir eğilimin var kalacağının söylenmesi de gerekir. Diğer yandan ihtilal bir kez iktidarı ele geçirip yerleşince başta bulunan liderler arasında da uyuşmazlık ve anlaşmazlığın başlaması toplumbilimsel bir gerçektir. Daha esnek bazı liderle ütopyik ideolojilerinin terk edilmesinin ya da bunların gerçekleştirilmelerinin ertelenmesi kolayca kabul ettikleri halde fazla esnek olmayan diğer bazı liderle bu tür davranış karşısında isyan duyguları taşırlar ki bundan da ihtilal doğar. (Emiroğlu, 2006:425-426)

1.3. ASKERİ İHTİLAL

Askeri ihtilal, mevcut hükümetin, özenle hazırlanmış bir plan çerçevesinde ordu mensubu olan bir grup tarafından, ani bir darbeye zor kullanılarak devrilmesi veya değiştirilmesi eylemi olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca bir siyasal güç birliği tarafından, mevcut hükümet liderlerinin şiddet kullanılarak veya şiddet kullanma tehdidiyle hukuk dışı yollardan değiştirilme çabası olarak ta tanımlanabilir. Askeri darbeler ‘gasp’ niteliği taşıyan bir tür siyasal şiddet eylemidir. (Atay,1998: 38)

İktidarın gasp edilmesi, “*ele geçirmeden*” farklı bir olaydır. “*Ele geçirme*”, iktidarı elinde bulunduranın onu kaba güç kullanarak elde etmesini anlatır. Ama bu, kural olarak benimsenmiş, yerleşmiş ilke ve yasalara uygun olan ve kazanana meşruluk kazandıran bir durumdur.

Askeri rejim, yöneticilerin “*otokratik*” yöntemlerle belirlendiği, yani yönetenlerin kendiliğinden ortaya çıkması, ayrıca hukuk kurallarınca önceden belirlenmemiş bir biçimde iktidara gelmesi olayıdır. Askeri rejimler sosyo-ekonomik statükonun korunmasını amaçlayan, yetersiz, fırsatçı ve gerici yönetimler olarak tanımlanmaktadır. Askeri rejimler daha çok çıkar amacı gütmeyecek şekilde sivil yönetim grubunun temizlenmesine ve toplumların hızlı dönüşümüne adanmış, yönetimler olarak ortaya çıkar.

1.4. MUHTIRA

Kelime anlamı olarak sözlüklerde farklı anlamlarda bulunmaktadır. Öncelikle, “*herhangi bir şeyi hatırlatma, uyarma amacıyla yazılan yazı*” anlamına gelmektedir. Diğer bir anlamı ise, “*bir devletin başka bir devlete politik sorunlarla ilgili olarak yolladığı uyarı yazısı, diplomatik notadır.*” Muhtıranın bu ikinci tanımı diplomatik ilişkilerde geçerli olan tanımıdır. Aynı zamanda “*Andiç*” ve “*Günlük*” anlamlarına da gelmektedir. (www.tdk.org.tr/tr/sozbul.aspx /02.11.2009)

Muhtıra, askeri yönetimin politik hayata müdahale biçimlerindedir. Silahlı kuvvetler, muhtırada politik hayata fiili olarak müdahale etmemektedir. Askeri yönetim, ülkenin gidişatından duyduğu rahatsızlığı yazılı olarak sivil idareye iletmektedir. Yazılı uyarının içerisinde sadece ülkenin gidişatındaki duyulan rahatsızlık yer almamakta,

bunun yanı sıra ivedi olarak sorunların çözümü konusunda da bir uyarı yapılmaktadır. Politik hayata fiili müdahale olmadığından, muhtıraya “*Dolaylı Askeri Müdahale*” denmektedir.

Ülkemizde, askeri idare, 12 Mart 1971 yılında hükümete muhtıra vermiştir. 12 Mart’ ta emir komuta zinciri içerisinde, başta Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç olmak üzere Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eycioğlu muhtıra hazırlamışlardır. Bu muhtırada, parlamento ve hükümet tutum ve icraatlarının ülkeyi anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içerisine soktuğu, bu durumdan silahlı kuvvetlerin ciddi ölçüde rahatsız olduğu ve bu rahatsızlığı doğuran sorunların kısa zamanda giderilmediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Türkiye Cumhuriyeti’ni koruma ve kollama görevini yerine getireceği bildirilmektedir. (Yavi, 2005: 228)

1.5. EVRİM

Evrım, kolayca fark edilmeyen bir hızla ve gelişme yönünde olan çok uzun vadeli değişimleri ifade eden bir kavramdır. Anlaşıldığı üzere her evrim bir değişime işaret etmekte ama her değişme evrim anlamına gelmemektedir. İlk kez biyolojide kullanılan evrim terimi 17. yy. sonlarında ve canlılar âleminde başlangıçtan günümüze kadar uzanan zaman diliminde yavaş yavaş ortaya çıkan gelişmeleri ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. 19.yy’da Darwin’in etkisiyle saygınlık kazanmış, sosyal bilimciler bu terimi aynı anlamada kullanmakta sadece tabiatın yerine toplumu yerleştirerek sosyal evrimden söz etmektedirler. (Aslantürk ve Amman,2000:408)

Osmanlıca’da *tekâmül* karşılığı olan evrim sözlükte derece derece meydana gelen değişim anlamına gelir. Bu haliyle kelime aniden birden bire olanın karşıtıdır. Her şeyin zaman içinde ve aşama aşama gerçekleşmiş olması evrimle açıklanır. Birdenbire bir anda olan ise devrimle açıklanır. İnsanın olgunlaşması, düşüncelerin gelişerek pekişmesi dildeki ve kültürdeki dönüşümleri evrimle açıklanabilir.

Toplumsal Evrim kavramı 19. yy’da tarih felsefesinin sosyoloji üzerindeki etkilerini güçlü bir biçimde pekiştiren biyolojik evrim kuramlarından esinlenerek kullanılmıştır. (Doğan,2007:334) Toplumsal evrim bir veya birçok kuşağın yaşamından

daha uzun bir zaman süren bir dönemde belli bir toplumda ortaya çıkan biçim ve içerik değişikliklerinin toplamına verilen addır. (Aslan,2000:214) Buradaki yanlışlık, konusu doğal olaylar olan biyolojik fenomeni konusu toplumsal olan sosyolojik olaylara uyarlama çabasıdır. Bu yüzden Ogburn gibi sosyologlar biyolojik teori ile toplumsal evrim arasındaki farka özellikle dikkat çekmektedirler. Toplumsal evrim kavramını bütünüyle birlikte reddetmemekle birlikte Ogburn şu tespiti yapmaktan da geri durmamaktadır: Toplumsal kurumların evriminde kalıtım, türleşme ve ayıklanma yasalarına varma girişimleri hayati, ya da önemli sayılabilecek pek çok sonuç vermiştir. Öte yandan L.T. Hobhouse terimleri evrimci boyutta eleştirdiği halde yine de eş anlamlı terimler olarak kullanılmaktadır. “*Toplumsal Gelişme*” adlı eserinde biyolojik evrim ölçüsüne bağlı olarak gelişme konusunda dört ölçüt vermektedir:

1) *Büyüklik*

2) *Etkinlik*

3) *Karışıklık*

4) *Özgürlük*

Hobhouse, bu ölçütleri açıkça biyolojik evrim ölçütüyle bağıntılı saymıştır. Sıklıkla kullanılan başka bir gelişme ölçütü de içerik olarak toplumsal faklılaşmanın genişliğidir. Ancak bu son ölçüt de evrim ölçütünden daha açık değildir. (Doğan, 2007:334) Spencer ise, sosyal statikler ve daha geniş olarak Toplum Bilimin İlkelerinde toplumla organizma, toplumsal büyüme ile organik büyüme arasında bir benzerlik olduğunu savunmuş, fakat toplumsal evrimi açıklarken biyoloji teorilerinin kendine özgü yanlarına yeterince dikkat etmemiştir. Bunlar biyolojideki evrim teorisinin evrim olgusunu değişimler geçirerek kuşaklanma olarak tanımlaması ve evrimci mekanizmayı Darvinci teori içinde açıklamış olma özellikleridir. Benzer biçimde Taylor’da ilkel kültürde evrim terimini çok bulanık bir şekilde eylemlere yol açan tekbiçimlilik görülmektedir. Diğer yandan da bunun değişik derecelerde olması değişik gelişme ya da evrim aşamalarını işaret etmekte, bu aşamaların her birinin önceki tarihin döneminin ürünü gelecekteki dönemin ise biçimlendiricisi sayılmaktadır. (Bottomore,1984:299)

Biyolojik ve toplumsal evrim arasındaki benzerliğin zayıf oluşu doğaldır ki daha önceden anlaşılmış bazı toplumbilimciler tarafından tarihsel değişim sürecini ifade etmek için toplumsal değişim sürecini kullanmayı yeğlemişlerdir. Ama gene de ayırım

yeterince açıklığa kavuşturulamamıştır. L.T. Hobhouse; örneğin yazılarının çoğunda bu terimleri Spencer'in evrimci teorisini bazı bakımlardan eleştirdiği halde eş anlamlı terimler olarak kullanılmıştır. Birçok toplumbilimci ise toplumsal gelişme sorununa eğildiklerinde daha önce Spencer ve Durkheim'in evrimci bir çerçevede içinde yaptıkları toplumsal sınıflamalarında gördüğümüz gibi büyüklük ölçüsünü kullanmışlardır. Son yıllarda V.Gordon Child şöyle demiştir: "Doğal tarih ile beşeri tarih arasındaki devamlılık ikincisine bazı sayısal kavramlar katılmasına yol açmıştır. Tarihsel değişmelerin kültürün devamı ve çoğalmaya yaptığı katkılarla değerlendirilebilir. Bu görüş toplumun ölçüsündeki değişiklikler düşüncesine yakın düşmektedir. (Bottomore,1984:300)

1.6. İDEOLOJİ

İdeoloji kavramı ilk defa, Destut de Tracy tarafından kullanılmıştır. bu ilk kullanımda, kavrama verilen anlam; "*herkese doğru düşünme imkânı sağlamak için kullanılacak fikir bilimi*" (study of ideas) idi.

Kavrama olumsuz anlamını ilk veren Napolyon olmuştur. Böylece ideoloji ilk defa olumsuz anlamda kullanılmıştır.

Her ne kadar ideoloji sözcüğü bugün beraberinde nesnel olmayan bir fikir ürünü çağrışımını getiriyorsa da Batı Avrupa'nın fikir tarihinde tam tersine anlam ortaya çıkarır. İdeoloji, insan fikrinde, fikirlerin belirleme sürecinin nesnel olarak incelenmesinin mümkün olduğu ve bundan dolayı istenirse doğru düşünenleri düşündürmenin bir yolu bulunduğunu iddia eden bir grup düşünür tarafından ortaya atılmıştı. İdeologlar olarak bilinen bu grubun ileri sürdüğü temel görüş fikirlerin uyum ürünü olduklarıydı. (Emiroğlu,2006: 247)

Fransız bilim adamlarından Raymond Aron'a göre ideoloji; sosyal alemde gerçekleştirecek reformları esinlendiren ve bir değerler düzeninin yorumunu yapan bir sistemdir. Adam Schaff'a göre ideoloji; fonksiyonel tanım için kabul edilmiş değerler sistemi üzerinde dayandırıldığında bireyin ya da sosyal grubun toplumda arzulanan gelişme hedefleri karşısında tutum ve davranışlarını belirleyen fikirler sistemidir. Alman Düşünürü Theodor W.Adorno için ideoloji tanımı ise şöyledir: İdeoloji bir değerler ve görüşler bütünü olarak insanı ve toplumu anlama biçimidir. Althusser'e göre

ise, ideoloji, veri toplum bünyesinin bir varlığa ve tarihsel bir role sahip kendi mantık ve katılımı olan bir temsil etme sistemidir. (Emiroğlu,2006:248) Hobbes'a göre ise ideoloji, niteliksel bir değişmeyi temsil etmektedir. Bilginin bilgi düzeyinde aklın karşısına yerleştirilmiş olmasına karşılık aynı zamanda toplumsal ve siyasal işlevi olduğunun altını çizer. Hobbes, siyasal-toplumsal bir düzenin meşru kılınması ve sürekliliğin sağlanması için belirli bir bilinç biçiminin yaratılmasının önemini altını çizer gibi görünmektedir. Yasaya itaatle tanrıya itaat arasında yasa koyucunun kurduğu özdeşlik kesinlikle ideolojik bir işleve hizmet etmektedir. Siyasal düzeni var kılan bilinçlilik biçiminin üretilmesi ve böylelikle siyasal iktidarın güçlü ve sürekli kılınmasıdır. (Çelik,2005: 53)

İdeoloji kavramı, Marks ve Marksizm'le birlikte yeniden önem kazanmıştır. Marks gelenekse ideolojileri, retinanın eşyayı ters göstermesi gibi, gerçeği tersyüz etmekle suçlamıştır. Engels'in de "yanlış bilinç" tabirini kullanmasıyla, Marksizm ilk dönemde kavrama olumsuz anlamlar yüklemiştir. Gramsci ideoloji yerine "hegemonya" kavramını kullanmıştır. Hegemonya kavramının, devlet ile ekonomi arasındaki; okullar, ordu, aile, izci hareketleri, dini kurumlar gibi bütün aracı kurumları kapsadığı ifade edilmektedir. (Eagleton,1996:164) Habermas ise iktidarla ideolojiyi özdeşleştirmiştir. Ona göre; "iktidar tarafından sistemli biçimde çarpıtılan bir iletişim biçimi" olan ideoloji bir tahakküm aracı haline gelmekte ve güç ilişkilerini meşrulaştırmaya hizmet etmektedir(Eagleton, 1996:183). Althusser ise, "devletin ideolojik aygıtlar" kavramını ortaya atmıştır. O'na göre toplumsal formasyonu oluşturan; ekonomik, siyasal ve ideolojik alanlar arasında çelişkiler bulunmaz. Okullar, kitle iletişim araçları ve diğer ideolojik aygıtlarla devlet, toplumsal ilişkileri yeniden üretmekte ve hâkimiyetini pekiştirmektedir.

İdeolojinin siyasette anahtar bir kavram olma macerası Karl Marx yazılarındaki kullanımla başlamıştır. Marx ideolojiyi şu şekilde betimler; "Her dönemde yönetici sınıfın fikirleri hakim fikirlerdir. Yani toplumun maddi gücüne hükmeden sınıf aynı zamanda hakim entelektüel güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde tutan sınıf aynı zamanda zihinsel üretim araçları üzerinde denetimi elinde tutar. Böylece genel olarak ifade etmek gerekirse zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların fikirleri bu araçlara sahip olanlarınkine tabidir."

Marx'ın ideoloji kavramı çok sayıda can alıcı bünyesinde barındırır. İlk olarak ideoloji yanıltma ve gizemleştirme ile ilgilidir. Marx ideolojiyi sistematik gizemleştirme sürecinin maskesini düşündürmek amacıyla eleştirel bir kavram olarak kullanılmıştır. Marx, kendi fikirlerini tarih ve toplumun ürünlerini gün ışığına çıkarmak üzere titizlikle tasarlanmış oldukları gerekçesiyle bilimsel sınıflandırır. Sonuçta ideoloji ve bilim yanlışlık ile hakikat arasında karşıtlık Marx'ın ideoloji terimini kullanmada hayati önem taşır. İkinci olarak ideoloji sınıf sistemi ilke ilişkilendirilir. İdeolojide içkin olan bu çarpıklığın, bu kavramın topluma yönetici sınıfın çıkarları ve bakış açısını yansıtması gerçeğinden doğduğuna inanır. Üçüncüsü de, ideoloji bir iktidar tezahürüdür. Marx ideolojiyi geçici bir şey olarak görür, ideolojinin sürekliliği ancak onu doğuran sınıf sistemi ayakta kaldığı sürece söz konusudur. Marksist kuşaklar ideolojide ondan daha çok ilerlemiş, ideoloji kavramının anlamında değişiklikler olmuştur. Bunlardan en önemlisi tüm sınıfların bir ideolojisinin olması gerektiğini söz konusu edilmeye başlanmasıdır. Lenin proleter sınıfın fikirlerini Marx için saçmalık ifade edecek bir şekilde sosyalist ideoloji veya Marksist ideoloji olarak betimledi. İdeolojini terimi olumsuzluk çağrışımından arındırıldı. (Heywood, 2007:8-9)

Marksist ideoloji teorisini en ileriye götüren kişi belki de Antonia Gramsci'dir. O'na göre kapitalist sınıf sistemini ayakta tutan şey, sadece bu sınıfın eşitsiz siyasi ve iktisadi iktidarı değil kendisinin kavramlaştırmasıyla burjuva fikir ve ideolojilerinin hegemonyasıdır. Marksizm dışında ideoloji kavramı inşa etmeye yönelik ilk teşebbüslerden biri Alman sosyolog Karl Mannheim'a aittir. Fikirlerin sosyal koşullarca şekillendiğini kabul etmiştir. Ama Marx'ın aksine ideolojiyi olumsuz imalardan kurtarmaya gayret göstermiştir. Mannheim ideolojileri belli bir sosyal düzeni savunmaya hizmet eden düşünce sistemleri ve bu düzendeki baskın ya da yönetici grubun çıkarlarının kabaca ifadesi olarak tanımlanmıştır. (Heywood,2007: 11)

İdeolojiye farklı yaklaşımlar ve tanımlar olsa da ideolojiye tek bir anlam vermek zordur. Eagleton'a göre; ideolojiyi kabaca altı farklı şekilde tanımlayabiliriz: İlk olarak ideolojinin toplumsal yaşamdaki fikir, inanç ve değerleri üreten genel maddi süreç olduğunu söyleyebiliriz. İkinci anlamı, toplumsal açıdan önemli bir grubun veya bir sınıfın içinde bulunduğu durumu ve hayat deneyimlerini simgeleyen (doğru ve yanlış) inanç ve fikirlere karşılık gelir. (Eagleton, 1996: 55)Üçüncü anlamı, bir tür kolektif,

simgesel, kendini ifade etme biçimi olarak görmek onun ilişkisel ve çatışmaya dönük yönünü henüz fark etmemiş olmak demektir. Dördüncü anlamda, ideoloji grup çıkarlarını meşrulaştırması ve desteklenmesi üzerindeki bir vurguyu korur ama bir farkla onun egemen bir toplumsal gücün içinde hapsederek. (Eagleton, 1996:56)İdeolojinin altıncı anlamı, bu tanım yanlış ve aldatıcı inançlar üzerindeki vurguyu korur. Ama bu inançların bir egemen sınıfın çıkarlarından değil, bir bütün olarak toplumun yapısından kaynaklandığına inanır. İdeoloji terimi pesaratif anlamını korur. Ama sınıf-kökensel açıklama yapmaktan kaçınır. (Eagleton,1996: 57)

Toplumbilimciler ve siyasi bilimciler ideolojik kavramının genel kabul görecekt evrensel bir tanımını henüz yapmamıştır. İdeolojiler farklı kuramsal yapıların görünümüne göre çeşitli politik ufukları işaret etmektedir. Toplum içinde bireylerin yaşam nedenlerinden birini ideolojilerin bünyesinde bulunan değerlerin oluşturduğu söylenebilir. (Emiroğlu,2006:247)

İdeoloji terimi, genellikle insan doğası, toplum ve hayatın nasıl olması gerektiği konusunda önceden belirlenmiş, hatta yanlı bir bakış açısının anlatmakla kullanılır. İdeolojiler genellikle mevcut toplumu anlamaya çalışır. Toplum hayatın nasıl olması ya da nasıl olması gerektiği konusunda teoriler inançlar veya politik manifestolar sunarlar. İdeolojiler genellikle insanlığın doğası hakkında özel bir görüşü ve çoğu kez ahlak ve sosyal adalet konusunda güçlü ve samimi duyguları yansıtır. İdeolojik perspektifler, genellikle yanlı bakış açıları olarak belirli bir ideolojiyi desteklemek veya başka bir ideolojiye karşı çıkmak için olgular ve kişilerin seçici biçimde yorumlandığı, özel, çoğu kez kısmi veya kapalı dünya görüşleri olarak görülür. (Slattery, 2007:249)

Toplumsal yaşamda kaçınılmaz bir görünüm taşıyan ideolojilerin oluşmasında en önemli kaynakların başında toplumsal gerilimin geldiği söylenebilir. Ayrıca kazanılmış ya da kazanılacak çıkarlar sınırlı toplumsal açılımlar, var olan ya da yapılacak toplumsal değişime karşı yapılacak gibi durumlarda ideolojinin oluşmasındaki kaynaklardır. Toplumsal –siyasal sistemin işleyişindeki aksaklıklar ve bunların yarattığı hoşnutsuzluklardan kaynaklardan tatminsizliklerin şiddet düzeyi ideolojilerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır. Gerilim tatminsizliğin şiddet düzeyi ideolojilerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır. Gerilim tatminsizliğin şiddet düzeyine ve etkilenenlerin sayısına bağlı olarak artmaktadır. Dışsal gerilim

yaratmada en çok en çok kaynak kültürel değişimdir. Ayrıca toplumsal sistemin dışsal ilişkilerdeki güçlükleri ve başarısızlıkları da gerileme ve dolayısıyla ideolojik kaynak oluşturmaktadır. Toplumsal sistemlerde her zaman yaratılmayan tam bir bütünleşme veya bütünleşme noksanlıkları içsel gerilim kaynağıdır. Diğer taraftan birey ya da grup kazanılmış çıkarlar ile meşruluk kazandırılmış olduğu çıkarları sürdürmek arzusunda. Değer sistemlerinin tam olarak kurumsallaşamayacağı durumda birey ya da grup kazanılmış bazı çıkarları daha fazla güvenceye alabilmek için değer sistemleriyle çevreleme bir ideolojiye sarılma yolunu seçmektedir.(Emiroğlu, 2006:249) Özet olarak ideoloji ancak çok çalkantılı ve akışı hızlanmış çağdaş devrin bir özelliğidir.

İdeoloji, toplumsal değişmelerin hızlandığı, ilişkilerin yeniden değerlendirildiği çalkantılı ve akışı hızlanmış çağdaş devir olan, 19. ve 20 yy'larda yayılma ve toplumu yönlendirme olanağı bulmuştur. İdeolojinin 19.yy ve 20 yy. geniş yayılma alanı üç ana gelişmenin sonucudur. Yeni yayım araçlarının ve eğitim sistemlerinin gelişmesi ve 19 yy. yaklaştıkça aydınların fikir üreticisi olarak toplumda giderek önem kazanan bir fonksiyonda yer alması, bunların yanında tabii ki 19.yy sosyal çalkantıları da ideoloji yaratıcı koşulları ortaya çıkarmakta önemli rol oynuyor. Endüstri toplumunun insanları köksüzleştiren etkileri burada başta gelir, ancak endüstri toplumunun geliştiği çağda aydınlar bir grup olarak özerklik kazanmaya başlamasıydı. ideolojik düşüncenin temellendirilmesi devamlı ve kümülatif bir uğraşı olma şansı geniş oranda azalır, 19. ve 20. yüzyılda zor kök salardı. İdeoloji bu değişmelerin biri değil de tümünün ürünüdür. (Mardin,1992:124)

İdeoloji, egemen toplumsal grubun veya sınıfın iktidarını meşrulaştırmakla ilişkilidir. İdeolojinin yaygın olan tek tanımı muhtemelen budur. Egemen iktidar, kendisine yakın inanç ve değerlerin tutunmasını sağlayarak bu tür inançları, doğrulukları kendinden menkul ve görünüşü kaçınılmaz kılacak şekilde doğallaştırarak ve evrenselleştirerek kendine meydan okumaya kalkışan fikirlere çamur atıp düşünce biçimlerini muhtemelen açığa vurulmayan ama sistemli bir mantıkla işleyerek ve toplumsal gerçekliği kendine uygun yollarla çapaştırarak meşrulaştırır. (Eagleton, 1996: 23)

Bazı yazarlar ideolojinin epistemolojik değil siyasi bir tanımını savunsalar da aslında siyasetle ideolojinin aynı olduklarını ileri sürmemiştir. Jon Elster'e göre egemen ideoloji kendisine tabi olan insanların arzu ve isteklerini aktif bir biçimde şekillendirilebilir. İdeoloji onların gözünde akla uygun ve çekici kılacak şekilde geri sunması da gerekir. Başarılı ideolojilerin zorla kabul ettirilen yanılsamalardan daha fazla bir şey olmaları ve bütün tutarsızlıklara rağmen hitap ettikleri insanlara kolayca vazgeçip bir kenara bırakamayacak kadar gerçek ve kabul edilebilir bir toplumsal gerçeklik biçimi, iletmeleri gerekir. Bir egemen düzenin kendi iktidarını desteklemesi anlamında ideolojik ama hiçbir anlamda yanlış olmayan beyanatlarda bulunması kesinlikle mümkündür. (Eagleton, 1996: 52)

İdeoloji, zaman zaman çarpıtma ve aldatma içeriyorsa bu durum ideolojik doğasından çok söz konusu dilin ait olduğu toplumsal yapının doğasında yattığı söylenebilir. Başka bir deyişle ideoloji doğası itibariyle çarpıtma sonucu ortaya çıkan bir şey değildir. Tamamen adil bir toplumda kötü anlamda ideolojiye hiçbir şekilde ihtiyaç duyulmayacaktır. Çünkü örtbas edilecek hiçbir şey kalmayacaktır. (Eagleton, 1996: 54) İdeolojiyi incelemek demek siyaset bilimi ya da siyaset felsefesinden ayrı özel türden bir siyasal düşünceyi ele almak demektir. Siyasi ideolojiyi incelemek demek siyaset bilimi veya siyaset felsefesinden ayrı özel türden bir siyasal düşünceyi ele almak demektir. İdeolojinin bundan sonraki macerası ise büyük ölçüde savaşlar arası dönemdeki totaliter diktatörlüklerin ortaya çıkışı ve 1950–1960'lardaki soğuk savaşın artan ideolojik gerilimleriyle yönlendirilmiştir. (Heywood,2007:6-12)

1.7. SOSYAL SINIF

İnsan toplumlarının çok eski dönemlerinden beri toplum yaşamında bir takım eşitsizliklerin bulunduğu, sahip olunan haklar vb. gibi bakımlardan bir küme insanın, başka bir küme insandan daha elverişli, daha özenir bir durumda oldukları gözlenmiştir. (Ozankaya,1976:190) 1789 Fransız İhtilaline kadar bu eşitsizlikler ve ayrıcalıklar doğal karşılanıp türlü biçimlerde haklı gösterilmek isteniyordu. Fransız Devriminden sonra ise yasalar karşısında eşitlik ilkesinin benimsendiği yasalarla sağlanan ayrıcalıkların kaldırıldığı görülmüyordu. Toplumsal sınıf konusunda günümüzde birbirinden farklı iki değişik bilimsel yaklaşım bulunduğunu görülmektedir: Bunlardan biri bir bölüm Batı Avrupa'lı ve Kuzey Amerika'lı toplumbilimcilerin yaklaşımıdır. İkincisi ise Marxçı

yaklaşımıdır. (Ozankaya,1976:191) Sosyal sınıf terimi bakımından bütün sosyologların üzerinde anlaştıkları tam ve tanım vermenin imkânı yoktur. Sosyal sınıf hakkında çeşitli tanımlar verilmiştir.

Maciver-Page'e göre sosyal sınıf, sosyal statü marifetiyle toplumun diğer kısımlarından ayrılan bölümdür. Bir sosyal sınıflar sistemi veya yapısı ilk önce statü gruplarının hiyerarşilerini aşağı yukarı tabakalaşmayı ve yapının beklenen derece devamlılığını gerektirir Johnson ise sosyal sınıfları şöyle tanımlar; az veya çok aynı gruplar içinde evlenmelerden meydana gelen bir tabakadır. Hemen hemen eşit prestij sahip olan ailelerden oluşur. Bu aileler sosyal ilişki yönünden birbirlerini kabul etmektedir, aile sosyal sınıfın bireyidir.

Ougburn ve Mimkoff'a göre sosyal sınıflar toplumun üyeleri tarafından yukarı ve aşağı mevkiler olarak derecelendirilmiş iki daha fazla geniş gruplardır. T.Parsons ise, sosyal sınıflar mensupları yaklaşık olarak eşit statülere sahip buldukları çok sayıda hasımlık üniteleridir

Marx, sosyal sınıfı ekonomik temelli tanımlamaktadır. Marx göre bütün tarih bir sınıf mücadelesi tarihinden ibarettir. Proletaryaya burjuva sınıfını bu mücadelede alt edince sınıfsız toplum oluşacak ve mücadelede de böylece sona erecektir. Konuyu biraz daha açtığımızda teoriye göre sosyal sınıfların üretim ilişkileri tayin eder, üretim ilişkilerinde işgal ettiği yara nispetle sosyal sınıflar belirlenir. Üretim araçlarına sahip olunlar emeğe tasarruf eden emeği sömüren bir sosyal sınıfı oluştururlar. İşçilerde diğer bir sosyal sınıfı meydana getirirler. O halde aslında sınıfları aralarındaki çelişki belirler, günümüze dek bütün toplumların tarihi sınıf mücadelesi tarihinden ibaret olmuştur.

Toplumlar bir bütün olmasına rağmen kendi içlerinde homojen değildir. Toplumlar en çok toplumsal eşitsizlik çerçevesinde bölünmüşlerdir. Toplumda bazı grup ve kesimlerin diğerlerine göre var olan fırsatlardan ve haklardan daha çok yararlanabildikleri ve eylemlerini bu üstünlüklerini korumak ve artırmaya yönlendirdikleri bilinen bir durumdur. Toplumda eşitsizlikler sadece bir toplumda farklı gruplar arasında değil küresel düzeyde toplumlar üzerinde etkilidir. Toplumda eşitsizlik tartışılırken bunun çok boyutlu ve çok yönlü olduğu göz önünde tutulmalıdır. Toplumda tabakalaşma ya da eşitsizlik kavramı aynı olguyu açıklarken farklı ya da zıt anlamlara

işaret edebilir. Sosyal tabakalaşma kavramı daha çok yapısal-işlevci okulun toplumdaki farklılaşmaları açıklamak için kullandığı toplumun durağan haldeki farklılaşmaları açıklamak için kullandığı toplumun durağan haldeki farklılaşmasını anlatan kavramdır. Toplum eşitsizlik ise daha çok Marksist kuram tarafından kullanılır ve toplumsal değişmeye yol açabilecek potansiyeli olan farklılıklara işaret eder. (Kalaycıoğlu, 2006: 9)

Toplumsal tabakalaşmanın tarih boyunca çeşitli aşamaları ve biçimleri vardır. Her bir aşamada eşitsizliğe sebep olan unsurlar ve eşitsizliğin meşrulaştırma biçimleri farklıdır. Modern toplumda ortaya çıkan eşitsizlikleri sosyal sınıf ve statü kavramıyla açıklanmaktadır. Temel olarak Sosyal sınıflar sosyal sınıflar sanayileşmiş bir toplumda ve yeni iş bölümü çerçevesinde ortaya çıktıklarından aileden kalan bir mevkiden daha çok kazanılmış bir sosyal konuma işaret eder.

Sanayileşmiş ve ekonomik olarak gelişmiş toplumlarda genellikle üç sosyal sınıftan söz edebiliriz. Gayrimenkul ve menkul sahipliği, işveren. Sanayici ve üst düzey yönetici konumdaki üst sınıf; beyaz yakalı, masa başı iş yapan profesyonel meslekler, devlet görevlilerinden oluşan orta sınıf ve mavi yakalı imalat da çalışan işçiler devlet görevinde daha alt görevli işçiler ile el emeği ile çalışanlardan oluşan alt sınıftır.

1.8. MODERNLEŞME

Modernleşmenin anlamı, modern toplumun niteliklerini kazanmaktır. Modernleşme kavramı az gelişmiş ülkelerin toplumsal değişmelerinin özel bir açısından tanımlanmasını içerir. S.Eisenstadt'a göre; modernleşme, tarihsel olarak Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da geliştirilmiş olan toplumsal ekonomik ve siyasal sistemlere doğru bir değişme sürecini ifade eder.(Güven;1991:233) Eisenstadt modernleşmeyi iki boyutta inceler: 1-Toplumların sosyoekonomik değişmeler, 2- Toplumsal yapıdaki yapısal değişmeler. (Güven,1991:236)

R.Bellah modernleşmeyi ilerleme ile eşit tutarken, K.Deutch toplumsal hareketlenmeyi temel almaktadır. Görüldüğü gibi modernleşme Batılı toplumbilimciler tarafından bütün gelişmekte olan toplumların batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecekleri anlayışından hareketle oluşturulmuş bir kavramdır. Başka bir deyişle modernleşme kavramı toplumsal değişme kavramından farklı olarak değer yargılarını içeren kısmi bir kavram olup güdümlü ve özel bir değişmeyi nitelemektedir.

Modernleşme ayrıca az gelişmiş ülkelerin eşitlenme sürecini ifade etmektedir. Modernleşme büyük ölçüde planlı ve programlı bir değişmeyi yani toplumsal güdülenmeyi gerektirir. (Güven,1991:234)

Alex İnkeles modernleşmeyi, ferdi seviyede ortaya çıkan bir değişmedir. Bu bakımdan ferdin zihni durumuyla yakından alakalıdır. Bazı sosyologlar ise modernleşmeyi geleneksel hayat tarzından daha karmaşık, teknolojik yönden ilerlemiş ve hızla değişen bir hayat tarzına doğru fertlerin yönelmesi olarak tanımlar. Günümüzde sosyologlar yukarıda belirtildiği gibi ferdi ve sosyal seviyede olmak üzere iki kategoriye ayırırlar. Bunlardan kültürel temaslar haberleşme, öğrenme ve modernleşme ferdi seviyede olan modernleşmeyi yansıtır. Sosyal seviyede olan değişmede ise kalkınma, şehirleşme, farklılaşma ve uyum gibi süreçler ortaya koyar. Bu iki seviyede beliren değişmeler aslında birbiriyle yakından ilişkilidir. Bu sebeple modernleşme soysal sistemdeki kalkınmaya uyan ferdi seviyedeki değişimdir. (Türkdoğan,1988: 73-74)

Levy ve Smelser'in geliştirdikleri modellerde modernleşme süreci içerisinde geleneksel yapının çözülmesi ve buna karşılık modern yapının tam olarak oturmamasının ve bir süre bu ikili yapının bir arada varlığını sürdürmesini toplumsal alanda ciddi sorunlar ve rahatsızlıklar yaratabileceğinin altını çizmektedir. Az gelişmiş ülkeler açısından toplumsal değişme modernleşme anlamına gelmektedir. (Güven,1991:238) Gökalp ise modernleşmeyi sosyal seviyede kabul etmektedir. Bazı doğulu düşünürler ise modernleşmeyi ferdi seviyede kabul etmektedir. D. Lerner ise modernleşmeyi çok bataryalı bir değişim olarak kabul etmektedir. Gökalp gibi günümüz batılı sosyologları modernleşmeden batılılaşmayı anlamaktadır. (Türkdoğan,1988: 75)

Modernliğin öyle cazibesi vardır ki hiçbir toplum ondan etkilenmememe durumu gösteremez. Geleneksel toplumlar ve bireyler bunun cazibesinden geri kalmaz modernlik uğruna hiç tereddüt edilmeden geleneksellik harcanır. Model üstünlük varsayımı kökü batıya en azından yüzyıllardır diğerlerine üstün gelen gelişme fikrini yaratmaktadır. Bunlar modernliğin geleneksel yapı üzerindeki politik ve ekonomik bir güce sahip olmasını sağlamıştır.

Modernliğin cazibesine dikkat çeken biriside Huntington dur. O modernliğin olağan üstü bir şekilde kabulünü iki ayrı özelliğine dayandırır. Bunlardan birincisi batılı toplumların kısmen de olsa kendi kendilerinden memnun olmalarını sağlanmasıdır. İkincisi ise batılı olmayan toplumlarda umutlu olmayı haklı kılmasıdır. (Vatandaş, 2006:119)

Modernleşmede üç ortak yanlış vardır: Birincisi batılılaşma ile modernleşmenin eşitlenmesi, ikincisi modernleşme her zaman iyidir yaklaşımı, üçüncüsü modernleşme sürecinin tek boyutlu olarak düşünülmüş olmasıdır. Görülmektedir ki; modernleşme hem yaratıcı hem yıkıcı mahiyette bir süreçtir. Hızlı bir sosyal değişme geçiren toplumların fertlerine has olan kimlik yetirmesiyle beraber modern çevre toplumu atomlara bölme eğilimindedir. Bu durum fertleri topluluk ve ona bağlılık duygusundan yoksun bırakır. Birçok şahsi güvensizliğe, kaygıya damgasını vurur. Bu durum kaynağı doğrudan doğruya modernliğe eşlik eden o derin sosyal çözülmüştür. (Türkdoğan,1988: 76-78) Ülkemizde tazimattan bu yana batılılaşarak modernleşme anlayışıyla, tek taraflı keskin, sorgusuz bir şekilde toplumsal yapı uyuma sokulmaya çalışılmış ve toplum şekillendirmeye çalışılmıştır. Oluşturulmaya çalışılan değişim yönünde askeri darbelerle de yön verilmeye çalışılmıştır. Bu modernleşme anlayışında Türk milleti, sorunlar ve bocalamalar yaşamış ancak Türk halkının vatan ve devlet anlayışı tüm soranların üstesinden gelmesini ve uyum göstermesini sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 18.yy ortalarından 2. Dünya savaşı sonrasına kadar siyasal ekonomik ve kültürel alanda Batı Avrupa formlarına ve normlarına göre uyum süreci "*Batılılaşma, Modernleşme ve Çağdaşlaşma*" olarak anıla gelmiştir. Bozkurt Güvenç, bu sürece antropoloji terminolojisi ile *zorla kültürleme* tanısı koymuştur. Reformlardaki anlayış değişikliği kültür değişimini kapsadığı ölçüde muhafazakâr ve milliyetçi çevrelerin de tepkisiyle karşılaşmış ve bu kesimler tarafından yozlaşma olarak görülmüştür. Kemalistlerin çağdaşlaştırma olarak adlandırmayı tercih ettikleri kültürel dönüşümler modernleşmenin, kalkınmanın ve dolayısıyla bağımsızlığın gerekleridir. (Deren ve Van Het Hof, 2006:143)

Cumhuriyet öncesi ve sonrası aydınların büyük bir kesiminin yanıldıkları nokta, Modernleşmenin batılılaşma ve ya Avrupalılaşma ile özdeşleşme olarak kabul edilmesidir. İkincisi de Modernleşmenin zihniyette meydana gelen değişme yerine şekilde biçimde bir farklılaşma olarak idrak edilmesi olmuştur. Türk toplumunda modernleşmenin sağlıklı ve dengeli olabilmesi için milli birliğin bir başka ifade ile millet olma sürecinin sosyolojik anlamda gerçekleştirmesi gerekir.(Türkdoğan,1988: 79)

Kemalist modernleşme projelerinin en şiddetli yansıması olan kültür devrimleri Fransız devriminden şiddetle etkilenmiş jakoben, milliyetçi ve pozitivist bir İntelgenisia'ya ait bir projedir. Bu projeyi daha gelenekçi/sentezci bir bakışa bağlamak isteyenler ise kaynağını Ziya Gökalp'ta bulurlar. Peyami Safa kitaplarında Türk inkılâbını eleştirmiştir. Tanzimat'tan beri yapılan tüm reformların tepeden inmece olduklarını milli şuurdan yoksun olduklarını bu nedenle de millet desteğini alamadıklarını dile getirirken tamamen haksız değildir. Mümtaz Turhan'da kitaplarında devletin kültürel değişmesini eleştirdikten sonra Türkiye'deki deneyimin başarısızlığının nedeni olarak Türk aydınının Batının bilimsel zihniyeti ile kendi kültürünü sentezlemek yerine romantik ve taklitçi yöntemlere başvurmasını gösterir. Bu eleştirilerin temelinde kültür değişimini yukarıda radikal müdahalelerle değil, tarihsel süreklilik içinde gerçekleşeceği yani kültüre devamlılık yaklaşımı vardır. Bu yaklaşım çerçevesinde kültürel değişikliklerin taban yayılması ve kalıcı olması Osmanlı geçmişinin, İslam'ın ve O'na bağlı popüler geleneklerin kabulü ile sıkı bir ilişki içinde değerlendirilir. 1980'lere gelindiğinde Türk İslam sentezi adıyla Türk siyasal yaşamında önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır. (Deren ve Van Het Hof,2006:145)

Kemalist modernleşme projesinin özünde yeni bir insan yaratma düşüncesi yatar, ikinci Türk insanını yaratma, üçüncüsü ise bu bir yaratma sürecidir. Bozkurt Güvenç'in tespitlerine başvurulacak olursa Atatürkçülük milliyetçi değil ulusçudur; yani laik, akılcı, yenilikçi, çağdaş ve batılıdır. Devrimler gerçekleşirken yönetimin otoriteliği ve devrimlerin radikalliği popüler hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Türk modernleşmesi muhafazakâr kesimler tarafından geçmişi bütün ile reddettiği için eleştirildi. Hatta ötekileştirdiği, baskıcı laik anlayışı getirdiği gerekçesiyle Türk siyasetini ve toplumunu patolojik bir modernliğe mahkûm ettiği eleştirisine neden oldu..

Osmanlı Türk modernleşmesinde birinci aşamada zihinsel ve toplumsal değişimleri motor rolünü üstlenecek olan ve sosyal değişme sağlayan ajan olarak tanımlanan seçkin-elitlerin modernleşmesi söz konusudur. Değişimin bir ucu da dış dinamikler edilgen ucunda ise yerel seçkinlerdir. İkinci aşamada ise, dış dinamikler büyük oranda devre dışı kalır artık modernleştirici ve modernleşici etkileşim yerli unsurlar arasında gerçekleşmektedir. (Vatandaş, 2006:120) Genel olarak halk güçsüz, seçkinler güçlüdür. Seçkinler devlet gücünü kullanmayı en tabii görevleri olarak görmekte ve her şeyi halk için yaptıklarını savunmaktadırlar.

Türk modernleşmesi Osmanlı'da özü itibari batılılaşarak modernleşmek hemen hemen hiç değişmeden değişim sürecinin başından itibaren kabul gören ideal yöntem olmuştur. Yalnız ne var ki batılılaşarak modernleşme ya da topyekûn modernleşme isteği halktan gelmediği için yönetici ve entelijansiya için yöntem olacaktır. Halk bu süreçte duyarsız kalmıştır. Bu duyarsızlık durumu süreci anlayamamalarından ve değerlendirememelerinden ziyade seçkinler tarafından kendilerine dayatılan, yaşadıkları problemlerle ilgisizliğinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye'nin modernleştirme süreci toplumsal değişimin doğal bir seyri içinde gerçekleşmesi beklenene bir süreç olarak görülmemiştir. Değişimin yönüne müdahale edilmiş ve değişim hedeflenen hedefe uygun şekilde kanalize edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin modernleştirilmesi sistemli bir yöntemle dayandırılmıştır. Batının yüzyıllar süren değişiminin vardığı aşamalardan bir kısmı Türkiye'de bir günde gerçekleştirilmiştir. Bu ise modernleştirilen seçkinlerin zihinsel ve toplumsal değişime tanıdığı sürenin oranıyla ilgili önemli bilgiler vermektedir. Dışarıdan ve daha çok yukarıdan bir etkiyle toplumsal değişimi gerçekleştirmenin değişik türlerinin ve safhaların ismi olan ihtilal, evrim, ıslahat darbe gibi terimlerin değil de inkılâp'ın tercih edilmesi ve beğenilmesi Türkiye'nin modernleşme süreciyle ilgili olarak planlanan değişimin kapsamının yanı sıra değişimin yönteminin özelliklerini de açığa vuracak bilgiler işaret eder. (Vatandaş, 2006:125-127)

Modernlik, Türkiye'nin iç dinamiklerinin neden olduğu bir durum değil, planlanan süreç ile ulaşılmak istenen bir düzey ifade etmektedir. Türkiye'deki değişim zora dayalı bir süreç öngördüğünden dikkate alınması gereken asıl terim modernleştirmedir. Türkiye'deki değişim sürecindeki modernleştiricilerle

modernleştirilecek kitlelerin ilişkilerinde karşıt unsurlar taşıdığı için halkın değişmeme arzusuyla karşılaşmış bunun sonucu olarak Türk modernleşmesinde çatışmalar hiç eksik olmamıştır. Modernleşme sürecinde batılılaşarak modern olma ideali gerçekleşmekte ve yukarıdan etkiyle ani bir şekilde modernleştirme projesi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu ise zihinsel ve toplumsal değişimlerin hazmedilmemesine ve dolayısıyla uygulamaların kalıcı olmamasına neden olmuştur. Modernleşirmenin yukarıdan ve ani olarak gerçekleştirilmesi tavizsiz uygulanmasına karşılık topyekûn modernleştirme konusunda aynı kararlılık gösterilememiştir. Türk siyasal modernleşmesinde muhalefeti gerekli bulma anlayışının yerleşmediği onları hain olarak görme zihniyetinin devam ettiği görülmektedir. Bu önemli bir problemdir. Bireyin sekilerleşmemesi dinin bireylerin hayatlarında etkin olmaya devam etmesi batıdaki anlam ve biçimiyle laikleşmenin oluşmasına engel teşkil etmiştir. (Vatandaş, 2006:136)

Bütünleşmiş toplumlar içinde ideolojik çatışmalar sona ermiş değilse de hiç olmazsa çatışma alanı büyük ölçüde daralmıştır.¹² Eylül sonrası hala canlılığını sürdürdüğü ideolojik kamplaşma, ayrılıklar, mezhep bölünmeleri, partiler arası derin cepheleşmeler millet olama süreci kadar modernleşmenin de henüz sosyolojik anlamda tamamlanamadığını bütün çizgileriyle açıklamaktadır. (Türkdoğan,1988: 79)

Modernleşmeyle oluşturulmaya çalışılan yeni zihniyet kategorilerinin kültüre monte edilmesi her şeyden önce o toplumun hayatında derin kök salan gerçeklerin dışlanmasına yol açabilir. Özden ziyade şekle, gelişme-olgunlaşma yerine birbiriyle çelişkili fakat birbirini etkileyen mekanik düşünme biçimlerine yönelmemizi gerektirmiştir. (Türkdoğan,1988: 84)

1.9. SOSYAL ÇÖZÜLME

Sosyal çözülme “Bir toplumu ayakta tutan inanç ve değer sistemlerinin etkinliklerini yitirmesi, sosyal müesseselerin yeni norm ve değerlere uyum sağlayamaması süreci olarak tanımlanabilir”.

Sosyal çözülme, bir toplumda maddi ve manevi kültür unsurlarının bir araya gelerek, bir anlam ifade edecek ve işleyen bir bütün meydana getirecek tarzda birbirlerini tamamlayamamalarıdır.

Başka bir tanıma göre, sosyal çözülme, cemiyetteki sosyal gruplar arasındaki sosyal mesafenin cemiyetin işleyen bütününü aksatmasıdır.

Tarihsel süreç içinde yaşanan darbeler ve muhtıralar, ekonomik krizler, siyasal krizler ve çözümsüzlük, sosyal çözülmenin ülkemizde hız kazanmasının en büyük sebepleridir. Çünkü bu olumsuzluklar, beraberinde diğer olumsuzlukları da getirmektedir. Gerek çözülme gerek bütünleşmenin izlenebilmesi için hem farklılaşan hem de dayanışma içinde olan menfaat birlikleri modern iş bölümü ve ihtisaslaşma ile ve çoğul demokratik bir yapı ile artan sosyal roller ortaya konmalıdır.

Sosyal çözülme ve sosyal değişme aynı şeyler değildir. Ancak sosyal değişme toplumda müesseslerinin fonksiyonları yerine getiremeyecek şekle sokuyorsa ve sosyal sistemde kopukluk doğuruyorsa bu takdirde değişimin çözülmeye neden olabileceği söylenebilir. Değişme ister evrimci ister devri isterse mücadele yoluyla ortaya çıksan her şekilde de toplum yapısı uzun dönemde denge halinden uzaklaşmıyorsa çözülmenden bahsedemez. Geleneksel bir yapıdan yarı modern bir yapıya geçerken sosyal ilişkilerin rasyonelleşmemesi sosyal müesseslerin çağdaş ihtiyaçlarına uygun kabul değiştirilmesi tabii sayılmalıdır.

Çözülme doğuran faktörlere değinecek olursak bunların başında sosyal ilişkilerde ve aile yapısında karşılıklı sevgi, saygı, bağlılık ve dayanışmanın zayıflaması gösterilebilir.

1960'lı yıllardan itibaren var olan ve bazı dönemlerde sertleşen siyasal kamplaşma, toplumu bölmüş, dayanışma ve birlik ve beraberliği zedelemiştir. Fikir ayrılıkları, fikir birliğine dönüşeceğine yerini kamplaşmalara ve terörizme bırakmıştır. Bu da toplumsal barışı zedeleyerek iç ve dış tehditler karşısında birliğin sağlanamamasına sosyal çözülme neden olmuştur.

Sosyal çözülme, bir toplumda maddi ve manevi kültür öğelerinin bir araya gelerek bir anlam ifade edecek ve işleyen bir bütün oluşturacak biçimde birbirlerini tamamlamamalarıdır. Sosyal çözülme noktasında önemli konulardan biri ekonomidir. Kötü giden ekonominin yol açtığı sorunlar; istikrarsızlık, bölgesel kalkınma farkları, sınıflar arası uçurum, işsizlik, göç vs. olarak sayılabilir.

Bir milleti ayakta tutan o milletin varlığının temeli olan dini, milli ve manevi değerleri, örf ve adetleri, dili, dini ve tarihidir. Bu değerlere bağlılıklarını sürdürdükleri sürece milletler yükselirler. Toplumu ayakta tutan bu değerler ahlaki olup, o toplumu temiz toplum yapan öğelerdir. Bireysel çözüme toplumsal çözüme neden olur. Bireysel çözüme, bireyin iç dünyasındaki yaşam unsurları arasında bağın kopması şeklinde kendini göstermektedir. Birey kendine yabancılaşır bu durumda birey kendi hür iradesiyle bir şey yapamaması, sürekli güdülenme dürtüsüyle yönlendirilmeye ihtiyaç duyması sonucunu doğurur. Bu kişilik erozyonu, daha ileride toplumsal çözüme olarak kendini gösterir. Toplumsal çözüme ise, ortak değerlerin yok oluşudur. . (Güngör, 2007: 25-30)

Sosyal Çözümü Doğuran Faktörler:

- Sosyal ilişkilerde ve aile yapısında karşılıklı sevgi, saygı bağlılık ve dayanışmanın zayıflaması
- Sosyal değerleri ve kültür naklini sağlayan dilin nesiller arasında anlaşılmaz hale gelmesi yüzünden nesiller arasında kopukluk olması
- Eğitim-öğretimin milli olma niteliğini yitirmesi
- Aydınların topluma yabancılaşması,
- Fert ve sosyal grupların topluma dâhil olduklarını şuuru varmaları fert ve toplum çıkarlarının birbirini zıt zannedilmesi tasada kederde kıvançta kederde bir ve beraber olma şuuru verilmemesi,
- Ekonomik iktidarsızlık dönemlerinde yüksek oranının ahlaki değerleri zedelemesi,
- Yoğun işsizlik,
- Orta sınıflaşmanın engellenmesi,
- Can ve mal güvenliğinin zedelenmesi,
- Fert aile zümre sosyal menfa ataların ikinci plana itilebilecek yüce milli iradenin bulunmaması,
- Zamanla değişen sosyal yapıya uygun ve yeni sosyal müesseselerin,
- Milli tarih şuurunun gelişmemesi,

- Geleneksel yapı ve modern yapı arasındaki denge uyum kurulamaması.

Sanayileşme olan ülkelerde sosyal gruplar ve menfaat grupları arasındaki çıkar çatışmaları uyum sürecine doğru yönlendiremiyorsa sanayi toplumuna geçişin bünye hastalıkları topluma sarsabilir. Sosyal yapı geleneksel niteliğini kaybetmiş modernleşme ve demokratikleşme sürecine de girmemiş olursa çözülmeye sebebi olabilecek faktörle daha etkili olur. Çünkü modern yapı kazanmış ve demokratikleşmiş toplumda çözülmeye yol açabilecek problemleri ortadan kaldırıcı veya hafifletici mekanizmalar da gelişmiştir.

Sosyal çözümlenme belirtilerinin ortaya çıkması karşısında çözümlenmenin cemiyetin çöküşüne yol açacağı söylenebilir ancak çözümlenme belirtilerinin ortadan kaldırılması ve hafifletilmesi de söz konusudur. Zaman bakımından ise toplumda sosyal gruplar arasında sosyal mesafenin açılması iş bölümü ve işbirliğinin azalması ve sadece şekli bir nitelik kazanması sosyal ilişkilerde karşılıklı sevgi ve saygı yerine faydacı ölçülerin ön plana çıkması, ihtiyaçlara uygun müesseselerinin kurulmaması gelecek için kaygısızlık duyulması, kültür naklinin genç nesillere yapılmaması gibi durumlarda çözümlenme zaman itibarıyla değindirilebilir. (Güngör, 2007: 43-45)

II. BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

2.1. SOSYAL DEĞİŞME MODELLERİ

2.1.1. Evrimci Modeller

İlk çağlardan beri insanoğlunun ve yaşadığı toplumun nasıl oluştuğunu, nasıl yönetilmesi gerektiğini açıklamaya çalışmışlar, ileri sürülen düşünceler somut gözlem ve araştırmalara dayanmadığı için toplumsal felsefenin ya da düşünce tarihinin sınırları içerisinde kalmıştır. Toplumun her zaman değişmeyen değerlerden oluşmuş ve statik olduğu düşünülüp, dünyanın ise tanrı tarafından bir amaç uğruna yaratıldığına inanıldı.daha sonraki görüşler bu durumun böyle olmadığı ortaya çıkmıştır. 17.yy'da ise, Francis Bacon sürekli ilerleme olarak değişim düşüncesini savundu. Bu düşünce sürekli ilerleme görüşü olarak bilinmektedir. (Özer,2002:727) Evrimci kuramcılar değişimin basitten karmaşığa doğru gelişen süreç içinde oluştuğu hipotezinden hareket etmektedir. Sosyal değişimin belirli safhalar içinde oluştuğunu ileri süren bu model sosyal ilimciler tarafından fazla kabul görmemiştir. (Erkal, 1999:230)

Evrimci model olarak kabul edilen İbn-i Haldun'un değişme teorisi, Asabiye kavramına dayanır. Temelde kan bağına dayanan biz şuurunu ifade eden nesep abiyesi sayesinde insanlar güçlenerek devlet kurup, ziraat ve hayvancılığa dayalı hayat tarzını ifade eden bedeviye den ticaret ve zanaatların ön planda olduğu had ariyete yükselir. İbn Haldun göre bu değişme kaçınılmazdır. Kurulan devletin güçlenmesi, sosyal hayatın sağladığı zenginlik ve konfor Nesep Asabiyesi'nin yerini Sebep Asabiyesi'ne bırakmasına neden olmakta, bu safhada insanların şahsi çıkarlarına öncelik vermeleri sosyal bozulma ve çöküş sürecinin başlamasına yol açmaktadır. Sonuçta kaçınılmaz olarak devlet yıkılıp kuruluş safhasındaki olumlu nitelikleri taşıyan bir başka topluluğun hâkimiyeti dönemi başlamaktadır. İbn-i Haldun'a göre toplumlar doğar, büyür ve çökerler. (Aslantürk ve Amman,2000:421)

Değişme konusuna eğilen İbn-i Haldun tarihi metoda dayalı sosyal değişmeye gerekirci (determinist) bir açıdan bakmaktadır. İbn Haldun sosyal değişmeyi hem maddi hem de manevi faktör de aramaktır. Ümran kavramı ile ilgili açıklamalarında maddi ve iktisadi bir determinizm gütmüştür. Çünkü ümran ile medeniyet ve medeni yaşayışı kastetmektedir. Asabiyet ve tavırlarla ilgili görüşlerinde ise maddi ve manevi çeşitli faktörleri göz önüne alarak değişmeyi açıklamıştır. Ancak daha çok manevi determinizme ağırlık tanımaktadır. (Erkal,1999: 230)

Comte'a göre düzen ve ilerleme toplumun statik ve dinamik yönleridir. İlerleme doğal toplumsal yasalara göre toplumun düzenli bir şekilde gelişmesini ve evrimleşmesini içerir. Değişme düzenden doğmakta ve ilerleme her düzenin düzenli olarak evrimleşmesini içermektedir. (Güven,1991:222) Ancak Comte'un ortaya koyduğu bu evrimci değişme modeli, bütün cemiyetlerin bu şekilde bir dinamizm göstereceğini ortaya koymamaktadır. (Erkal,1999:231) Comte'a göre, toplumlar birçok aşamalardan geçmişlerdir. Bu aşamalarından bazılarında toplumda uyumsuzluklar bazı dönemlerde ise uyum ve düzenlilik vardır. Önemli olan bir toplumdaki sorunlardır. Bu toplumdaki sorunlar değişmeleri yaratır, zorunluluk ise yeniliklerin ve keşifler temeli sayılırlar. Toplum bir organizmadır, toplumsal değişme de bir biri ardından gelen üç aşamada ortaya çıkar. Bu aşamalar bir evrim şeklindedir. Bu evrim toplum denilen organizmanın daha ileri doğru gelişmesi şeklinde olur. Comte, evrim sonunda insanlığın en iyi ve doğruya ulaşacağına inanır. Bu üç aşama ise teolojik, metafizik ve pozitivist aşamalarıdır. (Özkalp,2002:216)

Comte'a göre, değişimin motoru düşüncelerin gelişmesidir. Düşüncelerin gelişmesi ile teolojik çağdan metafizik çağa oradan da insanların Özgürlükleri kazandıkları pozitif çağa gelinmiştir. Bu dönemler sırasıyla dinin felsefenin ve bilimin hakim olduğu dönemlerdir. Bilimin hâkim olduğu dönemlerdir. Bilim insanlığın tüm problemlerini giderme potansiyelini içermektedir. (Aslantürk ve Amman, 2000:422) Diğer toplumsal gelişme teorisi Spencer tarafından geliştirildi. Bir toplumu organizmaya benzettiğinden dolayı zorunlu olarak toplumsal gelişmeyi de organik evrimle karşılaştırarak açıklamaya yöneldi. Evrimi genel olarak ilerleme ile nitelediğinden dolayı sosyal evrimi de ilerlemeci olarak değerlendirdi. İnsan toplumunun ağır da olsa daha iyi bir duruma doğru ilerlediğini ileri sürdü.

Spencer'in sosyal ilerleme ile belirlediği sosyal evrimi yukarıdakine benzer şekilde tanımladılar. Toplumsal değişme olgusu ile ilgili çeşitli etmenlerin varlığını her toplumda bu gelişimin oluşum biçimini göstermenin güçlülüğünü daha iyi kavramıştır. Bu sonucu sorunlu ilgili olarak Spencer şu gözlemi yapmıştır. "Toplumları bir bütün olarak ele aldığımızda evrim kaçınılmaz görünmekte ise de her bir toplumda ille değişim olacağı bunun gerçekten olasılık taşıdığı söylenemez. Toplumsal evrimin fiili akışını tartışırken önemli öğeler olarak toplum içinde fonksiyon farklılaşmasının artışına, toplumun boyutlarının genişlemesine ağırlık vermektedir. Ancak toplumsal teori analizi en sonunda bir çeşit kozmotik evrim teorisine dayanmakta bu teori ise belirsiz bir istikrarsız homojenlikten, belirli bir istikrarlı hetorejenliğe doğru evrensel bir hareketin bulunduğunu ileri sürmektedir. Spencer, gerçekte incelediği toplumların evrimci bir zaman düzenlemesi içinde sistemli bir sıralamaya nasıl konumlanabileceğini göstermiştir. (Bottomorte,1984:309)

M. Weber'in evrim kuramına göre kültürel değişme doğrusal, toplumsal değişme ise devirsel bir kalıp izlemektedir. Ona göre karizmatik liderin ortaya çıkışa ve karizmanın kurumsallaşması toplumsal değişmenin kültürel değişmeye uyum sürecini belirler Weber'e göre karizmatik liderin karışımı, toplumsal ve kültürel kurumların birbirine uyumunu sağlayarak toplumsal değişmenin ana etmenini oluşturur. (Güven,1991:222)Normal insandan ayrılan ve istisnai güçlerle donanmış olarak kabul ettiği karizmatik lider, toplum hayatında oynadığı fonksiyon ve sistemi tekrar rayına oturtmadaki hüneri ile sosyal değişmenin belirleyicisidir (Erkal 1999:235) Weber toplumsal değişme yönünden kültürel ile toplumsal kurumlar ayrımını ortaya koyar. (Kongar,2008:100)

Weber, geleneksel toplumdan modern topluma doğru olan değişme sürecine artan rasyonellik gelişen bürokrasi ve geleneksel otoritenin yerini karizmatik ve daha sonra yasal otoritenin alması olguları etrafında inceler. Weber'e göre bu yönde ve kaçınılmaz bir süreç olan değişmenin itici gücü inançlardır. (Aslantürk ve Amman, 2000: 423)

Weber'in kapitalizmin ruhu tezinden beri başta dini ve ahlaki değerlerin yer aldığı kültürel değerlerin sosyal değişmedeki önemini vurulamaya başlamıştır. Aslında bu tezin kökleri Comte'un toplumları Teolojik, Metafizik, Pozitif olmak üzere artarda

geçen formlar halinde sınıflandırılan üç hal yasasına kadar uzanmaktadır. Comte değişimin dinamiğini zihniyet değişmesine bağlamış, Weber ise zihniyet değişmesinin sosyo-ekonomik değişme ile ilişkilendirmiştir. (Aslantürk ve Amman,2000:428)

Durkheim, toplumların basit bir biçimde karmaşık ve gelişmişliğe doğru yönelen bir evrim içinde bulunduğunu belirtmektedir. (Özkalp,2002: 217) O'na göre, insan hem nüfus artışı yoluyla hem de teknoloji yaratarak toplumsal evrimin itici gücünün kaynağını oluşturur ona göre de evrim kaynağı toplumun kendi içinden gelmektedir. (Güven,1991: 223) Durkheim, değişme sürecini mekanik dayanışma ve organik dayanışma kavramları etrafında incelerler. Mekanik dayanışma geleneksel toplumların organik dayanışma ise endüstri toplumunun bütünleşme ve işleyiş biçimini ifade eden kavramlardır. Bu süreç benzerliklerden kaynaklanan bağlılık ilişkisinden farklılıkların yol açtığı bağımlılık ilişkisine geçiş olarak da isimlendirilir. Durkheim göre organik dayanışma modeline geçiş iş bölümünden kaynaklanan zorunlu bir süreçtir.(Aslantürk ve Amman,2000:422–423) Durkheim böylece toplumsal değişmeyi işbölümünün gelişmesine bağlamaktadır. Durkheim, bütün toplumsal olguların nedenini başka toplumsal olgularda arar ve toplumsal değişimin de kaynağını toplumsal olgularda bulur. Toplumsal olgunun duyurduğu toplumsal baskı, kendisini manevi yollarla belirttiği için bireye, kendisinin dışındaki bir ya da birden çok kuvvetin bulunduğu fikrini verir. Toplum kendisi bir tanrı gibi davranabilir ya da tanrılar yaratabilir. (Kongar,2008: 104)

2.1.2.Yapısal-Fonksiyonalist Modeller

Bu model sosyal yapı ve ile fonksiyonlar arasındaki ilişkilerden hareket etmektedir. Yapıyı meydana getiren unsurlar ve bunların fonksiyonları sayesinde sosyal sistem işlemektedir. Karmaşıklaşan yapı dolayısıyla fonksiyonlar farklılaşmak ve çoğalmak durumunda kalmaktadır. Yapının ihtisaslaşma ve değişme yoluna girmesi halinde bu değişme ahenkli bir bütün şeklinde işletecek unsurlara, müesseselere kavuşması gerekir. (Erkal,1999:238) Bu kuram değişmeden çok toplumsal düzen üzerinde durur. Toplumsal sistem tıpkı bir organizma gibidir. Organizmada her hangi bir hastalık vücudun dengesini bozması gibi, toplumsal bir sistemde bozucu olabilir. Bu nedenle diğer sistemler devreye girerek uyumu kolaylaştırmaya yardımcı olur.

Bu kurama göre, toplumsal değişimin temelinde yapısal farklılaşma yatmaktadır. Buna göre toplum birbirine bağlı belirli işlevlere sahip ögelerden oluşur, bu bağlamda değişme derece derece ve düzenli bir biçimde olmakta ani ve devrimsel değişmelere yer vermemektedir. Değişimin başlıca üç kaynağı vardır. Bunlar, dış yada sistem üstü etkilemelere karşı ayarlama yapısal –işlevsel farklılaşmalar yoluyla büyüme ve, toplum içinde bireylerin ve kümelerin buluşlarıdır. Toplumsal değişmeyi açıklarken iki ana kavram üzerinde durur, bunlar yapısal farklılaşma ve dinamik denge kavramlarıdır. Yapısal farklılaşma aynı yapı tarafından yerine getirilen işlevlerin zamanla çoğalmaları ve uzmanlaşmaları sonucunda birbirlerinden ayrılarak kendilerini yerine getirilecek yeni yapıları yaratmaları anlamına gelmektedir. Dinamik denge kavramı ise işlevsel ve yapısal farklılaşma ile bütünleşme sürecini içeren dolayısıyla işlevselci kuramının toplumsal değişme yaklaşımını yansıtan anahtar bir kavramdır. Toplumsal sistem içten ve dıştan etkilenmelerle gereksinimleri karşılanamaması durumunda oluşan gerilimler toplumun göreceli dengesini bozar. Bu durumda yapıyı oluşturan unsurlar yeni bir denge durumuna yönelik ve uyum süreci başlar. Bu süreçte yeni işlevler ve yeni yapılar oluşabileceği gibi yerleşik kurumların yaptığı işlevlerde zaman içinde öteki kurumlar arasında farklılaşarak yayılabilir. Böylece denge durumundan daha üst düzeydeki denge durumuna geçilir. (Güven,1991:226–227)

Parsons'a göre sosyal farklılaşma ile karmaşık bir yapı kazanan toplumlar, farklılaşma ile değişmeye sahne olmaktadır, Parsons farklılaşma ve iş bölümü konusunda iptidai iş bölümü ve modern iş bölümü ve arasındaki farkı belirterek değişmeyi ortaya koymaktadır. İptidai iş bölümünde sosyal statünün mesleği tayin ettiği modern iş bölümünde ise mesleğin statüyü belirlediğini belirtmektedir. Farklılaşma ile ortaya çıkan değişme yeni yapı özelliklerine ihtiyaç gösterir. Uyumun sağlanabilmesi için yapılar gereklidir. Yeni yapılar, yeni fonksiyonlar yerine getirirler ve sistemi çalıştırırlar. (Erkal,1999:238) Parsons'a göre toplumda üç tür sistem tanımlanır:

- 1) *Kişilik sistemleri*
- 2) *Toplumsal sistemler*
- 3) *Kültürel sistemler*

Bu üçü birbirleri için vazgeçilmez sistemlerdir. Bu sistemler birbirini meydana getiremeyecekleri gibi kurumsal olarak bütün bu sistemler tek sistem olarak da düşünülemez. (Kongar,2008:159) Parsons aktörlerin toplumsal eylemlerinin toplumsal kurumlar tarafından belirlendiğini söyler. Toplumsal kurumlar ya da toplumsal belirli bir toplumda hangi toplumsal eylemlerin ya da hangi toplumsal ilişkilerin olduğunu belirler. Parsons gerek farklılaşma modeli ile gerekse kişilik sistemi özellikleri ile toplumsal değişmeyi bir denge içerisinde basitten karmaşığa doğru giden bir toplumun normal evrimi olarak görür. Fonksiyonların bölünmesi sonunda ortaya çıkan bütünleşme ihtiyacı Parsons'un kişilik sistemleri ve toplumsal sistemler kadar kültürel sistemde fonksiyonların ayrımı sonunda meydana gelen yapısal farklılaşma kültürel sistemlerin yardımıyla bütünleşmeye gidecektir.

Metron, toplumsal değişmeyi Anomi kavramıyla açıklar. Kişinin çevresi toplumsal yapı ve kültürel yapı olarak ikiye ayrılır. Kültürel yapı belirli toplum ve grup üyelerinin ortak davranışlarını yöneten normatif değerlerdir. Toplumsal yapı bir toplumun ya da grubun üyelerinin çeşitli şekillerde içinde buldukları örgütlenmiş bir seri toplumsal ilişkilerdir. Metron'a göre anomi, özellikle kültürel norm ve amaçlar ile grup üyelerinin bu norm ve amaçlara uygun davranışlar yapmalarını sağlayan ve toplumsal yapı tarafından saptanan kapasiteleri arasında kopma olduğu zaman ortaya çıkan kültürel yapının yıkılması durumudur. Bu durum bazı kişilerin kültürel normlara uygun, bazılarının ise uygun olmayan davranışlar yapmasına toplumsal yapı yol açar, başka bir deyişle toplumsal yapı bazı belli insanlar üzerinde uyumsuz davranışlar göstermeleri için baskı yaptığını savunur. Zamanla kültürel çevre ile toplumsal yapı arasındaki uyumsuzluk gerilimlere çıkar, bu gerilim toplumsal çevresinin insanı kültürel normlara uygun eylemde bulunmaya yöneltmesi demektir.(Kongar,2008:163)

Metron toplumsal değişmeyi toplumun kendi iç işleyişine bağlamakta ve toplumsal denetim mekanizmaları işlediği sürece toplumsal ve kültürel çevreler arasında kopmaların olmayacağını sadece toplumsal sistemin değişeceğini ifade etmektedir. Ancak anomi büyüdüğü zaman değişimin temel yapıya doğru ineceğini söylemektedir. Metron temel değişmeyi kültürel değişme, yani toplumsal normlardaki ve değerlerdeki değişme olarak almaktadır. (Güven,1991: 228)

2.1.3.Çatışmacı Modeller

Çatışma kuramına göre bir toplumda çıkar çatışması sonucunda ortaya çıkan denge kararsız bir dengedir. Bu dengeye çatışan çıkarlar arasındaki uzlaşma sonucunda varılmaktadır. Bunun anlamı güçlünün güçsüzü zorlaması sonucunda uzlaşmasının sağlanmasıdır. Zorlamalar sürekli denge halinde kalamayacağı için toplum düzeyinde değişme kaçınılmazdır. Bu bağlamda toplumsal değişimin ön koşulu somut olarak yönetici sınıfta bir değişikliğin olmasıdır. Kısacası çatışma kuramlara göre, toplumsal değişimin dinamiği toplumsal yönetici sınıfla yönetilen sınıflar arasındaki çatışmada temellenmektedir. (Güven,1991:229) Marx, V.Pareto ve R. Dahrendorf bu kuramın en önde temsilcisidir.

Marx, toplumun yapısını büyük ölçüde ekonomik ilişkilerin başka bir değişile, alt yapının belirlediğini savunur. Marx'a göre ekonomik ilişkiler bu ilişkilerde bulunanların iradeleri dışında meydana gelir ve toplumun maddiretim araç ve olanakları ile belirlenir. Bu üretim olanak ve araçlarına göre kurulmuş olan üretim ilişkileri düzenli bir çatışmaya girer. Her bir üretim biçimi yeni bir sınıf ve ideoloji yaratır. Bu yeni sınıf ve ideoloji eski toplumsal yapıyı yeni üretim biçimine uygun olarak değiştirir. Böylece Marx, toplumsal değişmeyi toplumun kendi içinden, üretim biçimi ve güçlerine bağlı olarak meydana gelen bir kaynağa (çatışmaya) bağlar.(Kongar,2008:128-129)

Dahrendorf, çatışmayı karmaşıklaşmış, sanayileşmiş ve çatışmayı düzenleyici müesseselerin bulunduğu bir yapıda ele alırken ve çatışma özelliğine sahip unsurlar kanalıyla sosyal anlamda toplumun bütünleşmesinin gerçekleştiğini söylerken çatışan unsurların toplumun sosyal yapısı içindeki fonksiyonları da belirlemektedir. (Erkal,1999:240)

Dahrendorf'un çatışma kuramına göre toplumsal değişme toplumda çatışan grupların arasındaki güç dengesinin sonucunda olmaktadır. Ona göre toplumda hiyerarşik olarak örgütlenmiş kümeleri yönetenler ve yönetilenler şeklinde ikiye ayırmakta ve bunlar arası çatışmayı değişimin dinamiği olarak görmektedir. Ona göre toplumdaki otorite ilişkileri sistematik olarak çatışma yaratmakta ve her toplumda kimi zorlamalar yer almaktadır. Bu zorlamalar kişilere empoze edilen değerler ve davranış kalıpları gibi

toplumsal kültürel alanın hepsinde görülmüştür. Bu zorlamalar çatışmanın kaynağını oluşturur (Güven,1991:230)

Bu modellerin temel yaklaşımı, toplum birbiriyle çatışan birim ve ögelerden kurulan bir varlıktır. Bu modellerin savunuculara göre toplumsal ögeler ve birimler arasındaki ahenk ve buluşmanın bir sonucu olmayıp, tam tersine bu birim ve ögeler arasındaki çatışmaların ortaya koyduğu karşıt güçlerin dengelenmesi sonucunda meydana gelmektedir. İşte toplumsal değişmelerin itici gücünü de bu çatışmalar oluşturur, yani çatışma işlevseldir.

Pareto'nun toplumsal değişme kuramı seçkinlerin dolaşımı kavramında belirlenir. Pareto toplumu genel olarak iki kesime ayırır. Aşağı tabaka ve seçkinler tabakasıdır. Seçkinleri de yönetici seçkinler ve yönetici olmayan seçkinler diyor. Pareto'nun Seçkinler sınıfı kendi ilgi alanında en yüksek yeteneğe sahip sınıftır. Yönetici sınıfında bulunan seçkinlerin bir kısmı buldukları mevki ye uygun yeteneklere sahiptir. Bir kısmında sahip değildir. Ayrıca bazı kişiler bir sınıftan diğer bir sınıfa geçebilir. Bu şekilde sınıf değiştiren kişiler yeni sınıfa katıldıkları zaman gelmiş oldukları eski sınıfın belli eğilimlerini duygularını tutumlarını da beraberinde taşırlar. Bunun etkileri oldukça önemlidir. Bir sınıftan öteki sınıfa doğru geçişin yarattığı bu nüfus karışımında sadece seçkinler ve seçkin olmayanlar diye iki sınıf söz konusu olduğu zaman Pareto buna "*seçkinlerin dolaşımı*" diyor. (Kongar,2008:188)

Pareto'ya göre değişimin kaçınılmaz olmasının sebebi fertlerin içinde buldukları sosyal grupların biçimlendirdiği ve erken yaşlarda şekillenmekte olan tortulardır. Çünkü halk tabakasından gelip elitlere karışanlar tortularını da yukarıya taşımaktadır. Anlaşıldığı üzere Pareto'nun teorisinde psikolojik faktörler önemli bir rol üstlenmedir. (Aslantürk ve Amman,2000:424)

Devrimler yönetici seçkinler artık kendilerine uygun tortulara sahip olmadıkları güçleri azaldığı ve aşağı tabakada yeni kişiler hükümet yönetimine uygun tortulara sahip olarak ortaya çıktığı zaman meydana gelir. toplumun üst katındaki yönetici seçkinler dejenere olurken toplumun alt katında yeni bir seçkinler grubu hazırlanmaktadır. İki grup arasında geçiş olmadığı zaman iktidar savaşı başlar ve yeni

sekinler yeni bazı türevlerle başa geçmeye çalışırlar. (Kongar,2008:189) Pareto'ya göre toplumsal değişimin dinamiğini bu olgu oluşturur. (Güven,1991:230)

Dahrendorf, sınıf çatışmalarından bahsederken, bunun dışında sosyal çatışmalardan bahsederek modern dünyada milletler, ırklar, politik partiler, dinler arasında çatışmadan söz eder hatta daha ileri giderek kadın-erkek, genç-yaşlı, tutucu-liberaller arası çatışmalar olduğunu söyler bunun toplumsal sistemin doğal bir ilişkisi olduğunu söyler. Bu gruplar arasında olan çatışmalardan yeni kültürel ve sosyal ilişkiler sonucu yeniliklerin doğurduğunu söyler. (Özkalp,2002:218)

Zorlamalar sonunda ortaya değerlerini oluşturur. Yani yönetenlerin çıkarları toplumun değeri olarak görülür, bunun karşısında yönetilenlerin çıkarları bu ideolojiye ve toplumsal ilişkilerine tehlike oluşturur. Yönetilenlerin çıkarları toplumsal değişmeyi ve yönetenlerin yönetimden uzaklaştırılmasını gerektirir. Bu kadroların değişmesi yeni çıkarları da beraberinde getirir. Yeni çıkarlar ise yeni değerler haline dönüşerek değişmeyi ortaya çıkarır. O'na göre değişmeyi yaratan mekanizma toplumun otorite yapısından kaynaklanan çatışmadır. Çatışma toplumun doğal bir niteliğidir. (Güven,1991:231)

Dahrendorf, toplumdaki çatışmaların çözümlenmesi ya da bastırılmasını olanaklı görmez çatışma yönünden olanaklı görülen tedbirler düzenlemedir. Çatışmaların düzenlenebilmesi için bazı ilkelerin olması gerektiğini açıklamıştır. O'na göre toplumda meydana gelen yapısal değişme yönetici kadrolarda meydana gelen değişmelerdir. Bu kadrolarda meydana gelen değişme yeni çıkarları beraberinde getirecektir. Yeni çıkarlar ise yeni değerler ya da gerçekler haline dönüşecek ve böylece değişme ortaya çıkacaktır. Grup ya da sınıf çatışması artıkça yapısal değişimin radikal olur, çatışmanın şiddete dönüşmesi halinde ise yapısal değişme çabuklaşır. Ayrıca Dahrendorf'un temsil ettiği çatışma yaklaşımının en önemli katkısı toplumun içindeki ögeler arasındaki ilişkilerin ahenkli olmaktan çok ahenksiz nitelikte bulunduğunun belirtmesidir. (Kongar,2008:193)

2.2. SOSYAL DEĞİŞME TÜRLERİ VE SOSYAL DEĞİŞMEYE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

2.2.1. Sosyal Değişme Türleri:

2.2.1.1. Kendiliğinden Olan Sosyal Değişmeler;

Bu değişmeler toplumun iç dinamiklerin etkisiyle görülen içsel değişmelerdir. Toplumun dinamizminin bir gereği olarak zaman içinde görülürler. (Erkal,1999:253) Serbest değişmeler ya o toplumun nüfus artışı, fikir akımları, buluşlar, kültür birikimi gibi iç etmenler ya da yabancı bir kültürle temas yabancı toplumdan bir kültürel öğrenin alınması gibi dış etkilerle ortaya çıkan değişmelerdir. Günümüzde teknolojik değişmeler serbest değişmeleri hızlandırmıştır. Özellikle kitle iletişim araçları serbest değişimleri oldukça kısa zamanda etkilemektedir. Yine kültür taşıyıcıları diyebileceğimiz yabancı ülkelere gidip dönen diplomatlar, memurlar, gazeteciler, turistler, sanatçılar da bu tür toplumsal değişmelere neden olmaktadır. İki toplum arasındaki göçler ve çalışma nedeniyle gidip gelmeler de değişmelere yol açar. (Tezcan,1993:184–185)

2.2.1.2. Zorlayıcı Değişmeler

İhtilallar, inkılâplar, planlama faaliyetleri, toplumdışı faktörler, toplumun özelliklerinden çok ona verilecek şekil esas alınır. Daha çok tepeden tanzim edici rol görülebilir. Dünyadaki yapısal değişme zorlamalarının etkisiyle bazı çevrelerin yapay etkinleştirme ve kimlikler arama gayretleri milli kimliği reddetme eğilimleri de bu değiştirme kapsamında ele alınabilir. İhtiyaç duyulmadığı sürece iç dinamiklerin yönlendirici etkisiyle doğan değişmeler toplum için daha faydalıdır ve halka rağmen halkçı yaklaşımlarla demokrat olunmaz. (Erkal,1999:253) Yenilikleri değiştirme elemanları aracılığıyla bir topluma zorla kabul ettirilme sürecidir. Değişmeye uymayanlar cezalandırılır. Ceza korkusuyla insanlar alışkanlık, davranış ve tutumlarını değiştirmeye çalışırlar. Tarihte birçok değişmelerin idam hapis sürgün, malların müsaderesi ve zorunlu ödemeler gibi cezalarla gerçekleştiği bilinmektedir. Bu tür değişimlere hükümet darbeleri sömürgecilik ve istilalar gösterilebilir. Ayrıca günümüz demokrasilerindeki planlı değişmeleri zoraki değişme olarak ele alamayız. Çünkü bunlarda bir zorlayıcılık yoktur. Örneğin ülkemizde plan hükümleri özel teşebbüs için yol göstericidir, tavsiye niteliğindedir. İngilizler'in sömürgelerindeki eylemlerin Kanadalılar'ın,

Kızıldirililer'in bazı geleneklerini ortadan kaldırmalarını, 1917 Rus Devrimini, Atatürk Devrimleri zorlayıcı nitelikte toplumsal değişme örnekleridir. (Tezcan,1993:185)

2.2.2. Sosyal Değişmeye Etki Eden Faktörler

“Değişme etmenleri acaba nedir? Sorusu farklı cevaplar bulmaktadır. Fiziksel ortam, teknolojik gelişme, kültürel değerler, ideoloji, liderlik, askerler, çatışmalar, vb... Bu etmenlerin her biri ya farklı araştırmacıların yaklaşımlarına ya da düşünce ekolü farklılığına göre belirlenmiştir. Burada tarihsel gelişimi de göz önüne almak suretiyle insan ve toplum hayatında acaba maddi, manevi kültürel ve düşünce koşullardan hangisinin daha önemli olduğudur. Günümüz değişim etkenleri arasında özellikle öne çıkarılanlar ise şöyle sıralanabilir, demografik, teknoloji, ekonomik yapı, değerler, ideolojiler ve insanlar arası mücadele ve çekişmelerdir. (Doğan,2007:337)

2.2.2.1. Demografik Gelişmeler

Toplumsal değişme demografiyi irdeleyen ilk sosyolog Durkheim'a göre iş bölümünün gelişmesi geleneksel toplumdaki endüstri toplumuna organik dayanışma ya geçişi sağlamaktadır. Fakat işbölümünde gelişme neye dayanmaktadır? Durkheim göre bu sorunun cevabı toplumların demografik özelliklerinin de yatmaktadır. bir toplumda halk sayıca az olarak geniş bir alana dağıldığında kompleks bir iş bölümüne başvurmadan yaşayabilir. Böyle bir alanda aile ve aile grupları birbirine ekonomik olarak zarar vermedikleri gibi aynı kaynaklar ve aynı teknikleri kullanırlar. Nüfusun artması halinde iş bölümünü uygulama koşulu ortaya çıkmakta uzmanlaşma ve tamamlayıcı işlevler gelişmektedir. Bu durumu Durkheim'a şu önermeyi ilham etmiştir. İş bölümü toplumların yoğunluğu ve genişliği doğrudan bir sonucudur ve şayet toplumsal gelişme esnasında sürecek bir tarzda gelişirse bu toplumlar düzenli olarak daha yoğun ve daha büyük hale gelirler. (Doğan,2007:337)

Bir toplumun nüfus yapısında meydana gelen değişimler de toplumsal yaşamı etkiler ya da değiştirir. Örneğin nüfus artışı hızının çok yavaş olması, toplumun ortadan kalkmasına neden olduğu gibi aşırı nüfus artışı da kaynak tüketimini hızlandırarak doğal kaynakların tükenmesine ya da açlığa neden olur. Nüfus hareketlerini etkileyen diğer bir sonuçta göçler ya da istilalardır. Yani ülke kaynakları biten toplumlar ya göç ederler ya da diğer bir topluma saldırarak genişlemeye çalışırlar günümüzde nüfusun azalması

değil de nüfusun artışı çeşitli sorunlar yaratmaktadır. Örneğin, açlık, kıtlık, savaşlar, gibi. Bütün bunlar toplumsal değişme yaratırlar. (Özkalp,2002:214)

Günümüz sosyolojisinde özellikle D.Riesman değişme sürecinin analizini demografik ekseninde yapmaktadır. Buna göre yüksek doğum hızına eşlik etki eden yüksek ölüm oranıyla karakterize demografik durgunluk fazında akrabalık önem taşıdığını ve değişmenin zayıf olduğunu dikkat çekmektedir. Riesman bu durumu geleneksel determinasyon olarak isimlendirir. İkinci faz, demografik artış dönemidir. Yüksek doğum hızının devam etmesi ve ölüm oranının düşmesiyle karakterize olan bu faz bir geçiş dönemidir. Bu dönemde içe dönük determinasyon söz konusudur. Yani genel amaçlar doğrultusunda ama kaçınılmaz ve yetişkin kuşaklar tarafından yönlendirilen bir değişme meyli vardır. Üçüncü faz, demografik düşüş dönemidir. Bu dönemde doğum hızı ölüm oranını yakalayacak ölçüde düşmüştür. Bu dönemde fertler extrodeterminedir. Tutum ve davranışları çağdaşları özellikle kitle iletişim araçları tarafından belirlenir. Extrodetermine bireyin amaçları bu etki ile de ona göre değişir. Etkilenme çocukluk yaşlarında başlar. Başkalarıyla ilişkilerinde davranışlarının uygun olmasına son derece dikkat eden extrodetermine fert sevimekten çok değer vermeye arzu eder. (Aslantürk ve Amman,2000: 429)

2.2.2.2. Teknoloji

Teknik ilerlemenin önemli bir değişme faktörü olduğu kesindir. Kas gücüne dayanan organik enerjiden kömür ve demire oradan elektrik ve petrole ve bugün nükleer enerjiye kadar uzanan insanlık tarihinin son yüzeli yıllık kasa zaman insanlık tarihinin son yüz elli yıllık kısa zaman diliminde gerçekleştirilen teknik ilerlemenin ne kadar köklü değişimlere neden olduğu ortadadır. A.Toffler'in haklı olarak üç dalga adını verdiği tarım devrimi, endüstrileşme ve bilgi ve iletişim teknolojileri ayrı toplum modellerinin ortaya çıkmasına neden olan teknolojide ki bu ilerlemenin önemini vurgulamaktadır. (Aslantürk ve Amman,2000:427)

Teknolojik gelişme toplumsal değişmenin önemli etmenlerinden biri sayılmaktadır. Değişme sürecindeki bu önem dolayısıyla bu sürecin adı teknolojik devrim olarak da nitelenmiştir. Olay makine ve elektriğin insan ve toplum hayatına getirdiği hızlı ve derin dönüşüm ve değişmeleri işaret etmektedir. Bu iki etmenin günlük

hayatta somut sonuçları yaşanmaktadır. Endüstrileşme, kentleşme, verimliliğin artışı taşımacılığın ve iletişimin hızla artması gerçekte insan ve toplum hayatı bütünüyle teknolojik alanın etki haline geldi. Dolayısıyla aile hayatı, din hayatı, edebiyat, sanat, siyasal tutumlar, vb. derin ve kökten değişime uğradı. Bu anlamda teknoloji toplumsal değişimin hem neden, hem de sonucudur. Bu olguyu Arnold Toynbee şöyle vurgular: *“Şüphesiz her teknolojik devrim aynı zamanda toplumsal bir devrimdir. Çünkü teknolojik değişimler toplumsal devrimlerin hem sonucu hem de nedenidir.”* (Doğan,2007:343)

Teknik belirli bir kültürün ürünüdür. Teknoloji onu yaratan, yenileyen insan unsurunun kültür taşıyıcı özelliğine bağlı olarak ortaya çıkar. İnsan ve kültür diyaloğunun neticesi olarak teknoloji belirir. İnsan makinenin ve tekniğin emrinde değil, onlar insanın emrindedir. Makineye esir düşen insan onu nasıl geliştirilebilir ve yeni buluşlar yaratabilir. İnsanın kendine aşması, ileriye gitmesi teknoloji bir basamaktır. Yani araçtır. (Erkal, 1999:250-251)

2.2.2.3. Fiziki Faktörler

Doğal çevre etmenleri Toplumlara oldukça değiştirmiştir. Örneğin iklim değişiklikleri toprak erozyonu, su baskınları, depremler, doğal kaynakların tükenmesi ormanların tahribi gibi.

Günümüzde insanlar doğal çevreyi denetleyebilmektedir. Kanallar barajlar yapay sulama biçimleri, bunları birkaçıdır. İnsanların aşırı derecede doğayı denetlemeleri altına almalarına Hollanda ve İsrail, ilginç örnekler olarak belirtilebilir. Hollanda da denizden arazi kazanılışı, ormanlarla iklimin değiştirilmesi, İsrail’de kurak arazinin verimli duruma getirilişi, denizden içme suyu sağlanması belli başlı örneklerdir. (Tezcan,1993:179)

Bazı düşünürlere göre her coğrafi çevre üzerinde yaşayan insan topluluklarını etkilemektedir. Hatta bazıları fiziki çevreyi tek faktör olarak ele almakta ve işi coğrafi kaderciliğe kadar götürmektedir. Şüphesiz ki fiziksel çevre insan toplulukları üzerinde etkendir. Jeopolitik doktrine zemin hazırlayan F.Ratzel göre bütün sosyal hayat coğrafi unsurlara bağlıdır. Coğrafyayı adeta bir kader olarak kabul eden Ratzel’e karşı Sorokin fiziki çevre üzerinde dursa da fiziki şartlar aynı olmasına rağmen sosyal şartlar

değişmektedir. İnsan unsuru fiziki çevreye hâkim olabildiği sürece yeni medeniyetler meydana getirebilmektedir. Bataklıkların kurutulması çölde tarımsal faaliyetlere geçebilmesi, insan unsuruna bağlı kalmaktadır. Aynı fiziki çevre üzerinde tarihin çeşitli dönemlerinde yaşamış insan topluluklarının siyasi sistemleri sosyal yapıları, kültür ve medeniyetleri farklı olmuştur. Fiziki çevrenin sosyal değişmeye olan etkileri üzerinde Le Play ve İbn-i Haldun da durmuşlardır. Le Play'e göre fiziki çevrenin aile yapısı üzerinde etkisi vardır. İbn-i Haldun ise her iklimin kendine özgü bir insan topluluğuna sahip olacağından bahsetmektedir. Ancak tek başına coğrafi çevre hem medeniyetin hem de sosyal değişimin oluşabilmesi için yeterli değildir. (Erkal,1999:249)

2.2.2.4.Kültürel Değerler

Kültür maddi ve manevi kültür olmak üzere ikiye ayrılır. Maddi kültür dediğimiz araç gereç, makine, köprü ve maddi yapısı olan diğer tesisler akla gelebilir. Manevi kültür ise örf ve adetler, sosyal müessesler, sosyal organizasyon değer hükümleri konuları kapsar. Maddi ve manevi kültür öğelerinin bir dengede olması toplumsal hayat için gerekli olan sosyal değişmelerin gerçekleşmesine yardımcı olur. Bir toplumun güçlü olabilmesi için hem kültürün hem de medeniyetin dengelenmesi gerekir. Medeniyetten nasiplenmemiş bir kültüre sahip olan bir milletin çeşitli alanlarda yükselebilmesi zordur. Yüksek kültür seviyesi yüksek medeniyet yaratabilir. Bir ülkede kültür alanında bir ittifak uyum yaratılmamışsa, kutuplaşmalar ve çatışmalar yaratır. Milletler kültürü dışarıdan alamazlar sosyal değişme süreci içerisinde toplumların ilerleyebilmeleri ve gelişmelerini engelleyici değişme süreci içindeki toplumların ilerleyebilmeleri ve gelişmelerini engelleyici değişme süreci içerisinde girmemeleri için maddi kültür unsurlarından faydalanmalarına tabidir. Sosyal gelişmeyi destekleyecek bir zihniyet değişikliği ve yeni tekniklerden faydalanılarak üretimi ve verimi artırırken milli kültür unsurlarında bir yozlaşmaya imkân vermemek de gerekir. Yeni olan şeyler yeni oldukları için alınmazlar. Önemli olan o unsurların toplum hayatındaki fonksiyonlarıdır. (Erkal,1999: 251-252)

Freedman ve arkadaşları kültürün bir yönü üzerinde geliştirilen değişmelerin kültürün diğer yönleri üzerinde de zincirleme etkiler yaptığını belirtici bir örneklerle açıklamıştır. Zira kültürün çeşitli yönleri fonksiyonel bakımından birbiriyle ilgidir. Bu itibarla önerilen değişme hangi alan üzerinde ortaya çıkarsa çıksın bununla ilgili ve

buna bitişik değişmeler yeni bir düzen sistemi kuruluncaya kadar oluşmakta devam eder. Bu konudaki hız ve genişlik önerilen değişmenin fonksiyonel önemine bağlıdır. Süreç yüzyıllar sürebilir, çünkü yeni bir uyma yönündeki her değişme yeni sorunlar ve yeni gerekler yaratmakta bunların çözümü ise yine bir takım değişikliklerin oluşturulmasını gerektirmektedir. (Dönmezer,1982:439)

Weber'in "*Kapitalizmin Ruhunu*" tezinden beri başta dini ve ahlaki değerlerin yer aldığı kültürel değerlerin sosyal değişmedeki önemini vurgulamaya başlamıştır. Aslında bu tezin kökleri Comte'un toplumların teoloji-metafizik-pozivist olmak üzere ardarda gelen formlar halinde sınıflandırılan üç hal yasasına kadar uzanmaktadır. Bilindiği üzere Comte değişmenin dinamiğini zihniyet değişmesine bağlamıştır. Weber ise zihniyetin değişmesini soysa-ekonomik değişmeyle ilişkilendirmiştir. Bu tez daha sonra Parsons ve özellikle Merton tarafından desteklenmiştir. Merton eserinde sosyal değişmenin bilimin gelişmesinden kaynaklanmadığını göstermiştir. Ona göre değişme süreci daha karmaşıktır. Ama İngilizlerin 17. yy'da fiziki bilimlerde önemli adımlar atmalarını temin eden unsuru Kalvenizm'in fikri yönelimlerinde aramak gerekmektedir. (Aslantürk ve Amman, 2000:428)

2.2.2.5.İdeoloji

İdeoloji dünya ve toplum hakkında bireyle uyumlu ve tutarlı inanç ve bilgiler bütünüdür. Buna göre ideoloji bir insanın dünyaya, topluma, tarihe, insana, eşyaya ve tanrıya bakış açısını belirleyen bir etmendir. Nasıl ki teknoloji insan ve doğa arasındaki bir ilişki ürünü ise ideolojide insanın kendi dışındaki insanlarla toplumların toplumlarla ilişkisidir. İdeolojilerin özellikle resmi ideolojilerin geleneksel değerleri büyük ölçüde dikkate alması, bunun yanı sıra çağdaş gelişmeler doğrultusunda evrensel değerleri de ciddiyetle teşvik ve telkin etmesi toplumsal değişme adına kendilerinden beklenen gerekliliktir. (Doğan,2007:348) Genel olarak ideoloji bir grubun veya toplumun durumunu betimlemeye, açıklamaya ve haklı göstermeye yarayan ve kapsamlı bir biçimde değerlerden esinlenerek bu grubun bu toplumsal tarihsel eylemlerine yön veren açık ve genel olarak örgütlenmiş yargıların ve fikirlerin bir sistemidir. İdeoloji, aydın bilincine katkıda bulunduğu için toplumsal değişmenin bir etkenidir. İdeolojiler özellikle siyasal iktidarların kazanılmasında ve devrimlerin birer aracı olmuştur. (Aslan, 2000: 219)

Türk toplumunun ideolojik karakterinin iki temel belirleyicisi bulunmaktadır: Uygarlık ve milliyetçilik. Toplumun uygarlık boyutunda hedefi batılı çağdaş uygarlık düzeyini yakalamak, yani batılılaşmak, milliyetçilik boyutunda ise kültürü, dili ve inancı bir olan milli bir Türk toplumu meydana getirmektir. (Doğan,2007: 349)

Kültürel değerler başta olmak üzere K.Mannheim'dan L.Althusser'e uzanan bir çizgide ideoloji kavramıyla netleştirilerek ama farklı zeminlerde vurgulanmıştır. Marx ideolojiyi üretim ilişkileri tarafından belirlenen ve sömürüyle sonuçlanan sosyal eşitsizliklerin sürdürülmesini sağlayan fakat sonuçta sınıf bilinci ve çatışmasıyla sosyal değişimin belirleyicisi olan bir faktör olarak değerlendirirken, Mannheim psikolojik bir zeminde incelemiştir. İdeolojiyi *"bireylerin varlığın reel koşulları ile kurmuş oldukları hayali bağların bir takdimi"* olarak tanımlayan Althusser de değişimin ya da değişmeye direnmenin kalbinde ideolojilerin yattığını ileri sürmüştür.

İdeolojinin sosyal değişmeyi şekillendirme gücünü görünür kılan en yakın ve somut örnek 1990'ların başlarında yıkınla komünist doğu bloğu ile kapitalist batı dünyası arasındaki farklılıktır. Özellikle artık birleşmiş olan doğu-batı Almanya örneği iki birbirine zıt ideolojiye dayanan siyasal sistemlerin utanç duvarı ile bölünmüş bir toplumu kırk beş yıllık çok kısa bir zaman zarfında, ne ölçüde farklı noktalara götürülebildiğini göstermesi açısından önemlidir. (Aslantürk ve Amman,2000: 428-429)

2.2.2.6. Dini Faktörler

Din, tarihte birçok toplumsal değişmelere neden olmuştur. Toplumsal kurumlardan aile, siyaset ve ekonomik yaşam dinin etkisiyle çeşitli yönlerden değişmelere uğramıştır. Örneğin, İslam dini Arap kabilelerini göçebe ve yarı yerleşik olmaktan çıkararak devlet biçimine dönüşmüştür. Max Weber, dinsel inançların ekonomik kurumu etkilemesine örnek olarak Protestanlığın kapitalizmi doğurduğunu gösterir. Protestanlıktaki çalışkanlık, başarılı olmak, tasarruf etmek rasyonel ve düzenli çalışma gibi değerler din tarafından emredilmiştir. Bu ilkeler ise kapitalist ekonomik düzenin temelini oluşturur.

Din bağımlı bir değişkendir. Toplumsal yapının bir ögesi olarak din, toplumdaki genel değişmeden bağımsız değildir. Toplumsal yapıda meydana gelen değişme, yaşana dine de etkisini gösterir. Örneğin, dini örgütsel yapısı, dünya görüşü değerler ve

davranış biçimleri düzeyinde değişimler olur. Bu değişimler, örneğin İslam dininde hem resmi hem de tarikatlar, birlikler, gruplar gibi diğer İslam yapıları etkiler.

Geleneksel olanla iç içe giren din, ülkemizde farklılaşan, uzmanlaşan, örgütlenen toplumsal yapısı içinde gelenekten kopmuş ve farklılaşmış, çeşitlenmiş, yeniden örgütlenmiş, yeni bir konum kazanmıştır. Bugün din farklılaşmakta ve muhafazakâr bir ideoloji olarak önem kazanmaktadır. (Tezcan, 1993:179-180)

2.2.2.7. Liderlik Faktörü

Liderlik çeşitli konularda gerçekleşir. Siyaset, iş hayatı, eğitim, mahalli gruplar ve örgütlerde liderlikten söz edilebilir. Bunların toplumsal değişimdeki rolü büyüktür. Özellikle büyük önderler çeşitli toplumlardaki bilinçli toplumsal değişimler kalkınma ve modernleşme gibi çabalarla toplumların değişmesi yönünde önemli rol oynamıştır. alman sosyolog Max Weber bunu *karizma* kavramıyla açıklamaya çalışmıştır. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme yolundaki değişimlerinde Atatürk'ün karizmatik önderliği önemli rol oynamıştır.(Aslan,2000: 120) Hitler, Lenin, Gandi ve Nehru büyük liderlerden birkaç tanesidir.

2.2.2.8. Askerler

Az gelişmiş ülkelerin toplumsal değişiminde askerlerin önemli rolü vardır. Genellikle toplumun alt ve orta tabakalarından gelen genç subaylar eğitilerek ülke sorunlarıyla geniş ölçüde ilgilenirler. Bunlar da toplumsal yapıda köklü değişimler yapılması taraftarı olan kimselerdir. Örneğin Orta Doğu'daki askerlerin tutumu böyledir. Türkiye'de bu çerçevede değerlendirilmektedir. Konuyu ayrıca askerlik kavramıyla değerlendirdiğimizde, askere gelen köylüler, askerlik süresince okuma-yazma, sağlık bilgisi, motorlu araç ve askeri silahları kullanmayı öğrenerek yenilikleri kabul eden bireyler olarak köylerine dönmektedir. (Tezcan,1993: 182)

III. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ORDU VE ASKERİ İHTİLALLER

3.1. TARİHTE ORDU

Eski çağlardan bu yana tarihin her döneminde, toplumların temel kaygılarından biri; ülkelerini dış tehlike, tehdit ve saldırılara karşı korumak olmuştur. Hiçbir devlet; kendi egemenliği altındaki topraklarda, başka bir devletin ya da topluluğun egemen olmasıyla, kendi bağımsızlığının ortadan kalkmasına izin vermez. Çünkü dış egemenlik denilen bağımsızlığın ortadan kalkması, devletin devlet olma özelliğini de ortadan kaldıracaktır. Ülkenin bağımsızlığının korunması, kısaca “*Milli Savunma*” olarak adlandırabileceğimiz devlet fonksiyonu ve bu fonksiyonun örgütlendirildiği kurum olan ve konuşma dilinde “*Ordu*” olarak Adlandırılan “*Silahlı Kuvvetler*” aracılığıyla yerine getirilmektedir. (Erdoğan, 1990: 309)

Ordu, devletin ya da topluluğun devamlılığını daimi kılabilmek için savunma ve saldırı harekâtları düzenlemek üzere donatılmış ve silahlandırılmış, askerlikçe eğitilmiş insanlardan meydana gelen ve disiplinin temel olduğu hiyerarşik topluluktur. Silahlı kuvvetler ise; bir devletin bağımsızlığını, ulusal sınırlarının bütünlüğünü, devletin varlığı ve anayasal düzenini her türlü iç ve dış tehdit ve saldırılara karşı korumak üzere kurulmuş, her an hazır durumda bulunması gereken düzenli ve devamlı devlet gücüdür. Silahlı kuvvetler, barışta ve savaşta; gücü, varlığı ve ağırlığıyla iç ve dış politikaya sağlam bir dayanak teşkil eder, caydırıcılık ve etkinlik sağlayarak haklılık kazandırır. (İlhan, 1987: 8)

Uygurlık tarihinde; askeri bir sınıf ilk kez, M.Ö. 3000’lerde Mezopotamya’da ortaya çıkmıştır. (Sander,1994: 23) Mezopotamya kent-devletlerinin verimli topraklarını yakalamak isteyen barbar ve göçebe kavimlerin saldırılarına karşı savunma gereği, merkezi otoritenin emrinde düzenli ve sürekli askeri birliklerin oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Ilgemiş Destanı’nda savaşın ilk kez Sümerler’de görüldüğünün kanıtları

bulunmaktadır. M.Ö. 8. yy'da bu sınıfsal yapıyı geliştirerek tarihin ilk düzenli ordusunu oluşturan ve muvazzaf askerlik sistemini kurarak askeri bürokrasinin temellerini atan toplum, Asurlular'dır. Asurlular; o dönemde, askerlerine düzenli olarak devlet hazinesinden maaş ödemesi, askerlerin barınması için kışlalar yaptırmış, savaş araç-gereçlerinin merkezi bir noktada imal edilmesini ve depolarda saklanmasını sağlamışlardır.

Tarihin ilk emperyal başat gücü olan Romalılar ise Asurlular'ın kurmuş olduğu sistemi, daha da geliştirerek ilk profesyonel ordular olan lejyonları oluşturmak, askere alma işlemlerini yasal ve bürokratik bir sisteme başlayarak günümüz modern ordularının temellerini atmışlardır. Böylece Roma'da askerlik, tarihte ilk kez bir meslek haline getirilerek muvazzaf subaylar arasında; diğer insanlardan farklı ve ayrıcalıklı bir yaşam sürmenin getirmiş olduğu gurur, terfi etme umudu, rahat ve onurlu bir emeklilik beklentisi gibi mesleki değerler oluşumu ve bir askerlik kültürü yaratılmıştır. Bunun yanında Roma'da, siyasal bir makama gelmek isteyen her adaya askerlik hizmetini tamamlama koşulu da getirilmiştir. (Keegan,1995: 212)

Ordu kavramı, kullanılışı çok eskilere dayanan bir kavramdır. İlk defa, en eski Türk kaynaklarından olan Orhun Yazıtlarında kullanılmaya başlanmıştır. Anılan yazıtlarda bazen örtü şeklinde de kullanıldığı görülen ordu kavramı; o yıllarda "ordu karargâhı", "hakanın oturduğu şehir" anlamlarında da kullanılmıştır. Kavramın, Dede Korkut hikâyelerinde, çağdaş Orta Asya Türk lehçelerinde ve Divan-i Lügat-ül Türk'de de bu anlamlarda kullanıldığı görülmüştür. (Terzioğlu,1966: 9-10) M.Ö. 209'da Büyük Hun Devleti hükümdarı Mete döneminde; orduların onlu, yüzlü, binli birlikler halinde örgütlenmelerini gerçekleştirmiş ve bir anlamda günümüz ordularına model teşkil etmişlerdir. Araplar ise, İslâmiyet'in getirmiş olduğu cihat anlayışı ile din uğrunda savaşarak, savaşlara ilk kez ideoloji ögesini katan toplum olmuşlardır. Son olarak, Fransızlara de inmek gerekir. Fransızlar, 1789'daki Büyük Devrim'den sonra Napolyon'la birlikte; ulus-devletin eşit bireylerinden oluşan modern, düzenli ve çevik yurttaş-ordularını kurup, askerliği her erkek için zorunlu bir vatandaşlık görevi haline getirmiş ve ulusal seferberlik mekanizmalarını oluşturmuşlardır. (Sander,1994: 118-124)

Türkiye’de askeri iktidar denildiğinde ortaya TSK ifadesi ile karşılaşılmaktadır. 2771 sayılı kanunun, 4 Ocak 1961 tarihinde kabul edilen 211 sayılı TSK İç Hizmet Kanunu ile yürürlükten kaldırılmasından sonra, bir bütün olarak Silahlı Kuvvetleri ifade etmede, ordu kavramı yerine TSK kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Anılan kanun değişikliğinden sonra, ordu kavramı sadece Kara Kuvvetler içindeki hiyerarşik örgütlenmenin belirli bir basamağını ifade eder olmuştur. Bununla beraber, kullanımı çok eskilere dayanan bir kavram olması, bir takım olayları ve gelişmeleri çağrıştırmaları nedeniyle; ordu kavramı, toplumda yerleşmiş ve benimsenmiş bir kavramdır. Bu özelliği nedeniyle, resmen kaldırılmış olmasına rağmen toplum; Silahlı Kuvvetleri bir bütün olarak ifade etmede hala bu kavramı kullanmaktadır.

Türk askeri kültürü Türk kültürünün bir bölümü ve eseridir. Fakat aslında Türk askeri kültürü değişir ve gelişirken genel Türk kültürünün şekillenmesine de katkılarda bulunmuştur. Askerlik genel kültüre kaynaklık eden alanlardan birisidir. Kültürün oluşmasında yeri olduğu kadar oluşan kültür ortamından etkilenir. Askerliğin bilgi birikimimizde düşünce yapımızda tavırlarımızda becerilerimizde yeri ve katkısı vardır. Askerlik alanında düşünce ve tavırlar kültürümüzün bir parçası olarak bütün toplumu yüzyıllar boyu etkilemeye devam etmiş, askeri kültür zaman zaman ve yer yer egemen kültür olabilmiştir. Askeri işler ile sivil işler yakın tarihe kadar (II. Mahmut) aynı kişide toplanıyordu. Askerlik genel kültür yapısına göre şekil aldığı, genel kültür yapısına da şekil verdiği için bir kültür unsurudur. Türk askeri kültürü de büyük Türk kültürünün önemli bir bölümüdür. Askeri yapı, sahip olduğu kültür değerleri düzeyinde özelliklerle etkileyebilir. Hiç kimse ve hiçbir kurum kendisini yaşadığı kültür ortamından soyutlanamaz. Kültürün gelişmesinde bu ortamın birimleri olan ailenin, yerleşim çevresinin, eğitim kurumlarının, askerlik ocağının, iş alanının ayrı ayrı yer ve değeri vardır. Türk askeri kültürünü oluşturanlar da bu odaklardır. (İlhan, 2003: 30–31)

Askerler tarihsel süreç içerisinde, toplumlar arası farklılık olsa da, toplumun güçlü ve statüsü yüksek toplumsal sınıfı haline gelmişlerdir. Bu durum onlara toplumu şekillendirecek siyasi gücü vermiş ve ihtilal ve darbelerle bu siyasi ve toplumsal gücünü göstermişlerdir. Askerlerin nasıl bir siyasi güç olduklarını ve diğer sosyal sınıflarla ve siyasal iktidarla nasıl bir ilişki içinde olduklarını anlayabilmek için askerlerin bir sosyal güç olarak tarih içinde gelişimine kısaca bakmakta fayda var. M.Ö. 7.yy’a kadar o

günün askeri teknolojisi olan at ve arabalara sadece soylular sınıfı sahipti. Dolayısıyla bunların şiddete dayalı baskı araçlarındaki üstünlükleri siyasal yaşamdaki hâkimiyetlerini de mümkün kılmaktaydı. 7.yy'dan itibaren soyluların dışında üstün savaş gücüne sahip bir askerler gurubu oluşmaya başlamıştı. Ancak Orta Çağ'da askeri örgüt ve tekniklerde meydana gelen değişikliklerle daha yeni teçhizata sahip olabilecek az sayıda soylu askeri üstünlüğü bir kez daha kazandı. Bu durum 18. yy'a kadar devam etti. (Özel Ek, 1993: 4)

XVIII. yy. öncesi ve sonrası dönemlerde askerler sınıfının özellikleri ve siyasal iktidar ile ilişkileri önemli farklılıklar göstermektedir. 17. ve 18. dönem Avrupa monarşilerinde sivil ve asker seçkinleri arasında farklılıkların bulunmaması ve statülerin üst üste gelmesi nedeniyle sivil asker ilişkileri önemli sorunlar yaratmamış askerler genellikle sivil kontrole tabi olmuştur. Bütün bunlardan tarihsel ya da geleneksel pretoryenizmi, modern pretoryenizmden ayıran üç önemli özellik çıkarılabilir. Bunlardan ilki geleneksel askerin profesyonel olmama özelliğidir. İkinci önemli özellik asker ile siyasal düzen arasındaki ilişkinin geleneksel olması yasal bir temele dayanmamasıdır. Üçüncü özelliği ise geleneksel ordunun siyasal yönetiminin genellikle meşruiyetini koruması onun iktidarına karşı bir tehdit oluşturmamasıdır.

18.yy'da Avrupa'da hızlanan sosyal değişim orduların yapısını da temelden değiştirmiştir. Özellikle orta sınıfın güçlü şekilde ortaya çıkması ile orduda ayırıcı bir karakter ve ruh kazanmaya başlamıştır. Orta sınıfın güçlenmesiyle bu sınıfın diğer üyeleri siyasal iktidara ortak olmak istedikleri ise genellikle aynı sınıftan gelen askerler ise ordunun kendilerine verdiği gücü kullanarak her zaman siyasal iktidarı paylaşma heveslisi olmuşlardır. Bu nedenle modern ordular geleneksel ordulardan farklı olarak siyasal düzenin meşruiyetini koruma görevini üstlenmekle birlikte her zaman müdahale eğiliminde olan bir kurum halini almıştır. Siyaset en genel tanımıyla toplumda değerlerin otoriteye ilişkin dağıtımıyla ilgili olduğundan askerler bu sürece katılmaktan alıkoymak hiç de kolay değildir. Ordunun sorumlulukları ve kaynak ihtiyacı ve onların gücü siyasal aktörler haline getirmektedir. Ayrıca ordunun elinde bulunan fiziksel güç ordunun müdahalede başarılı olma şansını her zaman yüksek tutmaktadır. (Özel Ek, 1993: 5)

3.2.TÜRKİYE'DE ORDU

3.2.1.Tarihte Türk Ordusu

Türk toplumundaki askeri müdahalelerin açıklanmasına yardımcı olacak tarihsel öğeleri ortaya çıkarmak çok önemlidir. Tarihçiler ilk Türk toplumlarında askeri öğenin birinci sırada yer aldığı fikrinde birleşmektedirler. Toplumsal gelişmenin başlangıcında herkes askerdir. Toplum orduyla bütünleşmiştir. Askerlik toplumun genel ve bireysel özelliğidir. Ordu-toplum bileşiminin böylesine iç içe olduğu bir aşamada bu ikilemden birinin incelenmesini diğlerinin de anlaşılmasına yardımcı olacaktır. (Özdemir, 1982:4-5)

Türk Ordusunun temeli, Hun imparatorluğu döneminde Mete Han tarafından M.Ö 209 yılında atılmıştır. Hun imparatorluğu içinde başka birçok boylarla birlikte Türk adı kudretiyle bir boyu temsil ediyordu. Fakat ilk defa Türk sözünü devlet ve millet adı olarak kullanan Göktürk devleti olmuştur. Onlardan kalan Orhun yazıtları Türk ordu teşkilat ve tarihini büyük bir açıklıkla yansıtmaktadır. (MSB,1999: 19) Eski Türk yazıtları gözden geçirilirken dikkati çeken ilk olgu öngörüldüğü gibi savaştır. Türkler hiçbir ideolojiye sürekli bağlanmamışlar, dini özelliklerini yitirecek ölçüde kapılmamışlar ancak İslam dini karşısında bu durumu devam ettirememişlerdir. Bu dine her yönüyle bağlanmış ve yüzyıllarca bayraktarlığını yapmışlardır. (Özdemir, 1982: 24)Asya yaşamının birkaç verisi hatırlandığında doğa ve tarihin nasıl acımasız bir çevre oluşturdukları ve insanların bu çevreden olsa olsa askerlikle ayakta kalabilecekleri anlaşılabilir. (Özdemir:1982: 11) 10.yy'dan başlayarak Türklerde belirli ve sürekli bir yerde yerleşme eğilimi gözlenir. Bu yerleşiklik yeni bir dinin benimsenmesiyle birlikte olmuştur. Her iki önemli olay da Türklerin savaş geleneklerini zayıflatmayacaktır. Zaten İslamlaşmada askerlik sayesinde değişse de onun aracılığıyla olacaktır. Yerleşiklik askeri kurumsallaşmaya yol açacaktır. Daha önceki göçebe toplumda ordu toplumdan kesin olarak ayrılmazken ve bütün orduyu oluştururken yerleşiklikle birlikte ordu bağımsız bir kurum olarak oluşmaya başlayacaktır. (Özdemir,1982: 29-30)

Tarihte kurulan tüm Türk devletlerinde, ordu merkezi bir öneme sahiptir. Askerlik müessesesi ya büyük bürokrasiyi bizzat teşkil etmiş ya da bürokrasinin hakim unsuru olmuştur. Bu merkezi konum da olmasının nedenlerinden birisi, yayılmacı politika izleyen imparatorluk için öncelik taşımasıdır. (Örs:1996:113)

Bugünkü Türk toplumunda bile izlerini, anılarını kolaylıkla görebileceğimiz askerlik gerçeği tarihsel bir tortunun yere ve zamana göre yeni biçim ve görüntüler olarak süregitmesi sayılabilir mi? Sonu çağdışı, bilim dışı yargılara da varabilecek sakıncalı eğilimlerin bilincinde olarak soruşturmakta yarar görüyoruz. Çağdaş Türk toplumunda yaşanan bunalımların gerisinde tarihsel bilinçaltının kalıntıları depreşmeleri de bulunabilir mi? Siyasi şiddet olgusunun, ataerkil iktidar yapılarının, toptancı ve otoriter eğilimlerin temelinde uzun zaman askeri toplum olmanın tarihsel mirasının izleri bulunabilir mi? Burada amaç tarihsel gerçeği hiçbir komplekse kapılmadan olduğu gibi saptama isteğidir. (Özdemir,1982: 24–25)

Selçukluların parçalanmasıyla yerine çok sayıda beylik türemiş, bunlardan en önemlisi Osmanlı beyliği olmuştur. Bu beylik büyüyerek çok kültürlü bir imparatorluk haline gelir. Zamanla büyüyen devlet Avrupa kapılarına dayanmış ve bazı mitler ortaya çıkmıştır. “*Türklüğün yenilmezliği*”, “*Yenilmez Türk*” gibi. 15.-16. yy’da Batı’da görülen bu Türk modası kuşkusuz o günkü güç dengelerinin Osmanlılar lehine değişmekte olduğunun bir göstergesi olarak anlamlıdır. Osmanlı devleti üzerine yapılan tartışmaların kesin sonuçlarını beklemeden veri olarak herkesin benimseyebileceği iki gerçeklik, ordu ve merkezi devlettir. Asya toplumlarından beri ordu ve merkezi devlet siyasal yapının anahtarını oluşturmaktadır. Bu iki kavram; Avrupa feodalitesi ile Osmanlı imparatorluğunu birbirinden ayıran gerçekliktir. Kuşkusuz bazen merkez – çevre ilişkisi çatışmalarına rastlanmıştır. Merkezi iktidar bunalıma düştüğünde ya da zayıfladığında feodal davranışlar görülmüş ancak her seferinde merkez üstünlüğünü kurabilmiştir. (Özdemir,1982: 43)

Tarih boyunca Türk devlet geleneğinde ordunun her zaman önemli bir yeri olmuştur. Kurulan tüm Türk devletlerinde askerlerin idari mekanizmada yer aldığı görülür. Ordu, Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren çeşitli dönemlerde değişen ağırlıklarda siyaset içinde yer almıştır. 17.yy’dan itibaren askeri alanda sürekli yenilgiye uğramaya başlayan Osmanlı imparatorluğu bunu sebebinin ordusunun teçhizat, eğitim

ve taktik bakımlarından batılı orduların gerisinde kalması olduğunu fark ederek ordunun modernleşmesi hareketini başlatmıştır. Bu dönemde genç beyinlere tohumları atılan hürriyet ve materyalizm gibi fikirler giderek gelişmiş ve 19. yy'a gelindiğinde çöküşü hızlanan Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarma, yeni bir Türk devleti kurma çabalarına, bunu gerçekleştirmek için gizli örgütler kurma faaliyetlerine dönüşmüştür. Bu nedenle 1908 Jöntürk Devrimi öncekilere oranla çok daha güçlü ve daha önemlisi ideolojik kökenli idi. (Özel Ek,1993: 6)

Hem yeni devletin kuruluşunda hem de ülkenin modernleştirilmesinde temel faktör ordu mensupları olmuştur. Yeni devletin kuruluşunda bu kadar önemli bir rolü üstlenen Türk ordusu doğal olarak önemli bir sosyal ve siyasal prestije sahip oldu. (Özel Ek,1993:7) Atatürk her ne kadar Türk ordusunu siyasetten uzak tutmak için çeşitli kanuni düzenlemeler yapmış olsa da devrimler ve bekçiliği için orduya duyulan ihtiyaç orduyu devletin önemli kurumu haline getirmiştir. 27 Mayıs 1960 Askeri ihtilaline kadar askerin bu statüsünde önemli bir değişiklik olmamıştır. 1960 yılından sonra yapılan değişikliklerle ordunun statüsü yeniden yükseltilmeye çalışılmıştır. 1980 askeri müdahalesiyle birlikte ordunun statüsünde herhangi bir değişiklik yapılmadı ancak cumhurbaşkanlığının yetkilerinin artmasıyla cumhurbaşkanı ve ordu arasındaki ilişkiler önemli derecede değişti.

Osmanlı düzeninde devletin her şeyin ve herkesin üstünde olması temel zihniyet faktörüdür. Devlet geleneği iktidarı kişiselleştiren bir gelenek de merkezîyetçiliği ve ordu- ağırlıklı toplumu pekiştirmiştir. Osmanlı'da sınırsız yetkilerle donatılan sultanın "sürü" gibi yönetilmesi gereken halkın çobanı gibi görülmesidir. Bu devlet anlayışı toplumun hem tepesinde hem de tabanında öylesine derin yerleşmişti ki çağdaş Türk toplumunun kendi kendini yönetme denemelerindeki zorluklar, başarısızlıklar en eski kaynaklarını buradan almaktadır. Din ve din adamları siyasal iktidarın emrinde denemese bile güdümündedir. İstikrarlı toplum kurma kaygısıyla oluşturulan kurumlar ve kurallar sonunda karşımıza halktan kopuk bir devlet türü çıkarmıştır. Osmanlı'da devlet neredeyse toplum dışı bir olgudur. Toplum dışında oluşan devlet topluma yol ve yön verir. Yani bir yandan tepeden inmece bir siyaset geleneği, öte yandan kendi doğal gelişmesine bırakılmamış bir toplum. İşte Orta Asya'dan kıskançlıkla korunarak getirilen askerlik böyle bir siyasal yapı içinde yeniden biçimlenecektir. Savaş

meydanlarındaki yenilgiler Osmanlı devletinde değişimin öncelikle ordudan başlamasını zorunlu kıldı. (Şen,2000: 23) Bu değişme hareketi ilk kez ordu içinde *savunmacı modernleşme* biçiminde başlamıştır.19 yy'a gelindiğinde Batı kaynaklı materyalist ve hürriyet akımlarından etkilenen, daha ziyade asker kökenli bu aydın giderek yönetici kadroya cephe almış çeşitli gizli örgütler kurarak yönetime karşı muhalif gruplar oluşturulmuştur. (Örs,1996:114)

Türk ordusuna 19.yy kadar başkaldırıları olmuşsuda politik bir egemenlik yoktur. Orduda politikaya bulaşma çok kısa ömürlü olan birinci meşrutiyetten itibaren görülür demek doğru olur. 1878 Şubatında padişah Abdülhamit'in Osmanlı-Rus savaşından yenilgi ile çıkılmasını bahane ederek meclisi kapatıp mutlak idarenin bütün ağırlığı ile yeniden başlaması Jön Türk hareketine ve Osmanlı imparatorluğundaki liberal harekete yeniden hız verdi. Jön Türk hareketi ikinci defa 1889 yılında teşkilatlanırken, İstanbul'daki Askeri Tıbbiye Okulundan Ohrili İbrahim'in kurucular arasında olması ordunun içerisine politikanın sızmaya başladığının diğer bir belirtisidir. (Ertuna,1985: 325) İttihat-ı Osmaniye adlı dernek daha sonra adı ittihat ve terakki olarak isimi değişen cemiyet yurt dışında ve yurt içinde şubeler oluşturarak öğrenciler içinde yayıldılar. Bütün bu girişimler iyi niyet etrafında halkalanıyor idiye de fikir birliğinden yoksunluğu da bir gerçektir. İstibdat rejiminin sona erdirilmesi zorunluluğunda ve meşrutî bir idarenin kurulmasında birleşmişlerdi. Fakat meşrutî idarede imparatorluğa verilecek siyasal yapı hususunda aralarında görüş ayrılıkları vardı. Bu fikir kargaşasında çoğunluğunu askerlerin teşkil ettiği Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, bu tarihte en fazla gelişmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşti. Bu birleşme Rumeli'deki Türk subayların İttihat ve Terakki'ye katılması bir dönüm noktası teşkil eder. (Ertuna,1985: 325)

Abdülhamid yönetimine karşı ilk gizli yapılanma İttihat Ve Terakki Örgütüydü. Birçok askeri ayaklanma yaşansa da 1908 ayaklanmasıyla birlikte askeri yapılanma ideolojik bir karaktere bürünmüştür. Cumhuriyetle birlikte ordu hem devletin kuruluşunda hem de modernleştirilmesinde en önde yer almıştır. Oluşan süreçte TSK politikanın içinde görülmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin kongresinde Mustafa Kemal, meşrutiyetin ilanı ile meselenin çözümlenmiş olamayacağını yapılan işin devrim

olmadığını bir ihtilal olduğunu belirtmiştir ve ordunun politikanın dışlileri arasına girmiş olduğu kuşkusuzdur.

Cumhuriyetin kuruluşu ile siyasal yapıda çok şey değişmekle beraber Osmanlının bürokratik ve askeri liderler vasıtasıyla reform yapma geleneği hala devam etmekteydi. Atatürk'ün ve yönetici seçkinlerin gözünde halk cahilde aydınlatılması gerekmekteydi bu nedenle halk iyiliği için ve aydınlatılması gerekmekteydi. Bu nedenle halkın iyiliği için ve onlar adına reformlar yukarıdan aşağıya doğru yönetici seçkinler tarafından yapılmalıydı. (Örs,1996:116) Yapılan reformlarda askere belirleyici rol veren Mustafa Kemal, yeni rejimi koruma ve kollama görevini de askerlere vermiş ancak bu durum askerin politika dışında tutulmasını imkânsız hale getirmiştir. Gelişen olaylarla askerin sivil ve siyasi çerçeveden uzak tutulmaya çalışılmıştır.

Türk ordusunun tarihsel rolünü dönemlere ayırdığımızda, 1920'li yıllar siyasal mücadelede gelenekçilerin karşısında saf tutan, modernleşme sürecinin ayrılmaz parçası olarak, insanların bilincindeki yerini aldı. Cumhuriyetin ilanıyla şekillenen ikinci dönem çok partili yaşama geçişle birlikte özellikle 1950'li yıllar son bulurken üçüncü dönem yakın zamana kadar varlığını sürdürdü. Üçüncü dönem ürünü 12 Eylül darbesi bunalımı çözmek amacıyla gerçekleştirildiyse de yeni bir evrenin kapısını araladı. Birinci dönemde iki durum ortaya çıkmıştır:

- 1) *İdeolojik netleşme (ideolojinin temellerinin atılması).*
- 2) *Cumhuriyetin ilanından sonra yerleştirilen rejimin en önemli kurumlarından biri konumuna gelecek ordunun etkinliğinin köklerinin birinci dönemde bulunması.*

Bu dönemde resmi ideolojinin alt yapısı oluştu ve nerdeyse son bir asırdır etkin olan ekonomik, siyasal kültürel eğişlimin iktidar düzeyinde hangi yorumla yoluna devam edeceği belirginlik kazandı. Konuya başka bir açıdan yaklaşırsa resmi ideolojiyi önceleyen 1920-1923 yıllarında burjuvazinin güçsüzlüğü modernleşmeden-batılılaşmadan yana sınıflar arasında orduya dayalı çözümlerin yükselmesi için uygun bir zemin yarattı. İkinci dönemi oluşturan 1923-1950 arasında birçok konuda olduğu gibi devlet- iktidar- ordu arasındaki ilişkiler yeniden düzenlendi. 1923 sonrasında devleti-rejimi koruma amacı taşıyan bir baskı aracına dönüştü. Toplum müdahalede

kullanılan kurum baskı aygıtı olma bilincini geliştirdi. Devlet-CHP-Ordu arasındaki bütünlük adeta kafalara kazındı. (Şen, 2000: 23-26)

Ordu tarihinin üçüncü dönemine denk düşen süreçte Devlet-İktidar-Ordu arasındaki ilişkiler yeniden şekillenirken modernleşmeden yana olanların bu gelişmeleri demokrasi bağlamında sorgulamalarını sağlayacak bir zemin oluşmadı. Çok partili yaşama birlikte ülke nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan modern ilişkilere dâhil olmamış kitle ile oy amaçlı bağlantıların kurulması geleneksel değerlerin yükselişine yol açtı. (Şen, 2000: 28)

İlk üç dönemde ordu devleti ve toplumu etkilemeye, dönüştürmeye yönelik faaliyetlerde (siyasal, ideolojik, ekonomik) önemli başarılar elde etti. Bunu Gerçekleştirirken kendisi de değişti. (Şen, 2000: 34)

Toplumsal gelişmeleri ve kendini değerlendirebiliyor olması orduya yeni gelişmeler karşısında da tavır almasını sağlayacak bir dinamizm kazandırmaktadır. İlk üç dönemde genişleme yönünde yaşanan devrim yerini daralmaya (geri çekilme) bıraksa da silahlı kuvvetler bu zorunluluk karşısında gerekli adımları atabilecek özelliklere sahiptir. (Şen, 2000: 38)

Yaşanan süreçte askeri müdahalelere karşı eleştirel bakabilmesi ordunun aynı rahatlıkla gelecekte yaşamayacağını göstermektedir. Şu anda ordunun müdahalelerine karşı gelenekçi çevreler kimi zaman açık kimi zaman kapalı tepki veriyor olsalar bile buradan ancak ordunun temsil ettiği değerlere karşı otoriter örgütlenmeler yükselir. Çeşitli gerekçelerle daha dar grupların çıkarlarıyla çakışan müdahalelerle yönelme zorunluluğu ordunun meşrutiyet sorununu daha fazla dikkate almasını gerektirecektir TSK en geniş toplumsal desteği almadan da müdahalede bulunabilir. Fakat batılılaşma hareketi ile ortaya çıkan ve süreç içinde şekillenen ordu imajını terk etmek zorunda kalmaktadır.

3.2.2.Osmanlı'da Ordu

Osmanlı devleti gaza ve cihad üzerine kurulmuştu. Devlet müessesleri adeta devamlı harp halinde olan bir ordudan ihtiyaçlarının karşılanması için teşkilatlanmıştı. Bu yüzden devlet daima güçlü bir orduya sahip olmak prensibinin elden bırakmamıştı. Nitekim tarih boyunca kurulan Türk devletlerinin hepsi güçlü ve kudretli ordu temeline dayanmıştır. Bugünkü durum hunlardan başlayarak bugünkü devletimiz Türkiye cumhuriyetine kadar teşmil edebiliriz. Zaten dünya üzerinde güçlü ordu temeline dayanmayan büyük devlet görülmemiştir. Esasen cihan devleti haline gelmek ve dünya çapında bir politika takip etmek ancak böyle güçlü bir orduyla mümkün olabilirdi. 16 yy. imparatorluğun bir dünya devleti yükselmesi dünyanın birçok yöresine Osmanlı kuvvetlerinin gönderilmesini zaruri kılmıştır. Bu da ordu ve donanma kadrosunun genişlemesine yol açmış ve müessese o çağda en gelişmiş şeklini almıştır. Devletini ayakta tutan ordu kuvvetini kaybedince, diğer müesseslerdeki yozlaşma daha belirgin hale gelmiştir. (Ünal, 2002: 61)

1299 yılında kurulan Osmanlı İmparatorluğunun ilk yıllarındaki teşkilatında Selçukluların ve memluklarının tesiri görülür. İlk Osmanlı hükümdarı Osman Gazi döneminde ordu yalnız atlı akıncılardan ibaretti. Ancak bu ordu düzenli bir birlik olmayıp savaş sırasında toplanır, savaş bitince herkes işine gücüne dönerdi. Yani o zaman adeta gönüllüler ordusu vardı. Zamanla bu teşkilat yetmez oldu ve bir süre sonra orduda bir düzen gerekliliği doğdu. I. Murat disiplinli ve daimi bir ordu fikrini ortaya koydu. Bunun için yeniçeri ocağı adıyla daimi ve ücretli bir Osmanlı ordusu ve bu orduyu personel bakımından beslemek üzere acemi ocağı kuruldu. (MSB,1999: 22)

I.Murat'ın temellerini attığı bir asker alma sistemi olan *devşirme sistemi* ile öncelikle asker ihtiyacının karşılamak üzere planlandığını varsayılabilir. Bu aşamada böyle bir sistemin merkezi yönetime kazandıracağı başka avantajlar düşünülmemiş olsa bile bunların düşünülmesi de pek fazla gecikmedi ve bütün sistem o istenen sonuçları üretecek biçimde işletildi. Osmanlı devşirme sisteminin dâhiyane bir sistem olduğunu söylemek mümkündür. (Belge,2005:180) Osmanlı imparatorluğu ordusunun dünyadaki diğer ordulardan asıl önemli farkı; ilk, daimi ordunun (yeniçeriler) Osmanlılar tarafından kurulmuş olmasıdır. Yeniçeriler profesyonel meslek ordusudur. Dünya ordu tarihinde çok önemli bir yer işgal eder. Ayrıca tarihin en büyük teşkilatçılık

abidelerinden biridir. Türk kültürünün, Türk askeri yetenek ve birikiminin bir ürünüdür. (İlhan,2003:174)

Devletin ve milletin varlığını iç ve dış tehlikelere karşı korumakla görevli olan ordu, ülkenin içine düştüğü buhranlı devirlerde duruma müdahale etme lüzumunu hissetmiştir. Bizde ordunun yönetime ilk müdahalesi 15.yy ortalarında görülmeye başlanmış, bu tarihten itibaren ordu bünyesinde kapıkulu adıyla en seçkin ve vurucu silah gücünü teşkil eden yeniçeri ocağı gerek saltanat değişmelerinde gerekse ortaya çıkan belli başlı olaylarda ocak hariçten ve bazen da menfaatlerine helal gelen ocak ağalarını tahrikleri sonucu ayaklanmışlardır. Yeniçeri ocağı daima devlet merkezinde bulunması hasebiyle yönetime müdahale etme gücünü fiilen elinde bulunduran tek kuvvetti. Ancak herhangi bir müdahalesine meşrutiyet kazandırma, ulemanın desteğine bağlı olduğu için, bu iki kurum, yeniçerilin ortadan kaldırılmasına kadar ittifak içinde çalışmışlardır. bu dönemden sonra isyan ile padişahı tahttan indirecek bağımsız güçlerin etkinliği kaybetmesinden dolayı padişahlara karşı girişilen mücadeleler gizli örgütler tarafından yönlendirilmeye başlamıştır. (Dağcı:2006: 13)

Osmanlı'nın ilk dönemlerdeki kültür özellikleri de düşünce, teknik ve uygulamaları ile askerliğin ve askerlikle bağımlı sosyal, ekonomik ve politik yapının ihtiyaçlarına uygun vasıldaydı. Ancak kendisini yenilemeyen günün ve geleceğin ihtiyaçlarına uygun gelişme göstermeyen bütün düşünce ve kurumlar gibi Osmanlı askeri yapısı da 19 yy. başlarında tam bir iflas noktasına gelmişti. Buna karşılık Avrupa da, silah ve teçhizat, askeri düşünce, taktik stratejik uygulamalarda büyük gelişmeler oluyordu. (İlhan,2003:197) Bu süreçte Osmanlı ordusunun yenileşmeye ihtiyacı olduğu anlaşıldı ve ıslahatlara başlandı.

III. Selim'in Osmanlı tarihinde yeni ıslahat girişiminde bulunan ilk hükümdar olduğu söylenebilir. Yaş antlaşmasının ardından Nizami Cedit ordusunu kurdu. Bu orduya modern Avrupai sistem uygulandı. Bu ordunun kaldırılmasından sonra II. Mahmut 1826 yılında yeniçeri ocağını lağvederek yerine Asker-i Mansure-i Mahmudiye adıyla yeni bir ordu kurdu. (MSB,1999: 34) Ordunun subay ihtiyacını karşılamak üzere 1834 yılında Harbiye Mektebi kuruldu. Ayrıca Avrupa'ya öğrenci gönderildi, aynı yıl içinde Redif adı altında yedek birlikler kuruldu ve yeni ordunun adı Asker-i Nizamiye oldu. (MSB,1999: 36) Bundan sonra II. Mahmut'un 1876 yılına kadar siyasi yönetime

doğrudan müdahalesi görülmemiştir. (Alkan,2001: 19) Elli yıl aradan sonra bir Osmanlı padişahının asker, sivil, aydın ve ulema işbirliği ile tahttan indirilmesi ile eski yeniçeri isyan geleneği arasında şekli açıdan benzerlik kurmak mümkünse de önemli kurumlarda ve kurumlar arası ilişkilerde görülen yeni gelişmeleri ve değişen rolleri gözden kaçırmamak gerekir. (Alkan,2001: 26)

Osmanlı ordusunun devleti korumak, savaşmak gibi genel geçer özellikleri dışında bugünkü orduyla bir benzerliği yoktur. Bu ordu yapılanması 16. yy'dan itibaren çürümeye ve çökmeye başlayacaktır. Tımar sisteminin bozulmasıyla ordunun çöküşü hızlanır. 19.yy başlarında tımar sahiplerinin yerini dere beyler durumunda bulunan ayanlar aldı. Osmanlı hanedanları artık ayanların emrinde ve kontrolünde bulunan askeri güce muhtaç durumdadırlar. (Tiftikçi, 2006: 16)

Osmanlı padişahlarının kurmaya çalıştıkları modern ordu kapitalist bir orduydü. Bu ordu aynı zamanda teçhizat, askeri ve teknik okullar, yeni bir eğitim sistemi de demekti. Osmanlı hanedanlarının modern ve merkezi bir ordu kurabilmelerinin önündeki en büyük engel en başta yeniçeriler ve ilmiye sınıfı idi. Bunların yanı sıra ayanlarında üstesinden gelinmesi gerekiyordu. Bu reform süreci çok kanlı bir süreçtir. Yeniçeriliğin zorla kaldırılışı ile hem Osmanlı'daki reform sürecinde hem de modern ordunun kurulması sürecinde bir dönüm noktasıdır. (Tiftikçi,2006: 19) Osmanlı döneminde değişikliğin temelinde sosyal, ekonomik ve politik konularla iç içe kurulmuş olan askeri yapının bu ilişkilerden ayrılarak meslek ordusu ve milli ordu haline gelmesi bulunmaktadır. Yenilenmesi gereken sadece askerlik değildir; sosyal, ekonomik ve idari sistemde de yeni amaçlar, yeni kurumlar, yeni düşünceler, yeni eğitimler, yeni uygulamalar gerekiyordu. (İlhan, 2003: 199)

Sonuçta 1900'lere gelindiğinde artık Osmanlı ordusu her bakımdan modernleşmiş, Avrupai bir kurumdu. Merkezi örgütlenme ve iç işleyiş bakımından bu kurum eski Osmanlı ordusuna pek benzemiyordu. Ordunun tepesinde Savunma Bakanlığı ve ona bağlı altı tane ordu vardı. Ordu kullardan değil, tercihini subaylıktan yana kullanmış özgür bireylerden oluşuyordu. Subaylar devletin maaşlı memuru idiler. Ordu ekonomik olarak artık kapitalist temellere sahip bir kurumdu. Ordu sadece merkezi örgütlenme iç işleyiş ve iktisadi temeller bakımından değil tarihi misyon açısından da 20. Yüzyılın kapitalist bir kurumu haline gelmişti. Ordu biçimsel olarak

hala padişahın emrindeydi. Ama gerçekte padişahların inisiyatifinden çıkmış, Avrupa tarzı için mücadele eden bir kurum haline gelmişti. 1876 yılında Sultan Abdülaziz'i zorla indirip II. Abdülhamit'i başa getiren, ilk meşrutiyeti ilan eden güç ordu idi. 1865 yılında Genç Osmanlılar adıyla siyasi mücadele sahnesine çıkan burjuva hareket bürokrasinin içinde ve ordu üst kademelerinde örgütlenmişti. Yani siyasi mücadele sahnesine çıkışıyla birlikte ordu da bu mücadelenin vurucu gücü haline gelmiştir. (Tiftikçi,2006: 22–23) Bunlar Genç Osmanlılar adı altında İttihat Terakki örgütü içinde örgütlenecektir. Bu genç subayları örgüte iten reformist karakterleriydi. 1908'de II. Meşrutiyetin ilanı İttihat Terakkinin siyasi bir eylemiydi. II. Meşrutiyet 1876'dan farklı olarak üst rütbeli paşaların bir darbesi olmadığı gibi devrime karşı oldukları ölçüde ordu ve ordunun üst kademelerine de yönelen bir hareketti. 1908'de Meşrutiyet'in ikinci kez ilanı bir halk hareketi değildi. Öyle olmasını gerektirecek hiçbir tarihi ve sosyal gerekçe yoktur. Meşrutiyet Tanzimat'ta en kuvvetli ifadesini bulan bir geleneğin devamı olarak bir asker – bürokrat hareketiydi. Aydınların ordu desteğiyle sürüklediği bir hareket olsa da ikinci meşrutiyet Osmanlı tarihi içinde en kapsamlı demokrasi tecrübesidir. (Alkan, 2001:225)

II. Meşrutiyet ordunun alt kademelerinde de örgütlenmiş olan ama bütün muhalif kesimleri etrafında toplamayı başaran siyasi bir örgütün İttihat ve terakkinin siyasi bir eylemiydi. II. Meşrutiyet öncesinde, daha önceki dönemlerden farklı olarak ordunun alt kademeleri askeri öğrenciler de içinde olmak üzere yoğun bir siyasi faaliyet içindeydiler. (Tiftikçi,2006: 25)Burada ilk akla gelen Jöntürkler olacaktır. Muhalefet ortamıyla sıkı sıkıya ilgili bir askeri kuşak gelişmektedir. Fakat bir terslik olarak ilk askeri, siyasi olay sözünü ettiğimiz ilerici akımlara pek uygun düşmeyecektir. Çünkü *Kuleli Olayı* olarak bilinen ilk askeri darbe girişimi anayasal bir hükümetin kurulmasını istese de siyasi içerik olarak Batı düşmeni ve İslamcı bir harekettir. Bu olay 1859'dan başlayarak en az bir yüzyıl sürecek olan ve çağdaş Türk ordusunun müdahale geleneğini başlatmış olmasıdır. Artık yeni bir siyasal güç kaynağı oluşmuştur. (Tiftikçi, 2006: 70)

İlk belirgin müdahale ile bir asker, bir aydın, bir sivil ilk çekirdeğini kurmuşlardır. Bunlar Türk siyasal yaşamının hem imparatorlukta hem de Cumhuriyette vazgeçilmez öğeleri olacaktır. Bu üçlü ordunun günümüzde değilse bile yakın geçmişteki siyasal davranışlarını etkilemiştir. Türk ordusunun demokrasi deneylerini

koşullandıran müdahalelerini bu asker-bürokrat-aydın üçlüsünü dikkate almadan en azından 1960'lara kadar anlamak ve açıklamak olanaksızdır. Genç Osmanlılar, Jöntürkler, Kemalistler I-II. Meşrutiyet Dönemi ve Cumhuriyet döneminin askerin vazgeçilmez konumda olduğu durumlardır. (Tiftikçi,2006: 70–71)

Bu örgütlerden biriside ittihat ve terakki cemiyetidir. Cemiyet ileriki süreçlerde devlet işlerine karışmaya başlamıştır. Bu durum 31 Mart vakasına kadar sürmüştür. Sonuçta asker *31 Mart Vakası* 'yla politikacıların, kanun ve nizamı sürdürmedeki başarısızlıkları sonucu, siyasal yaşama girmiş ancak imparatorluğu nasıl yöneteceğini bilmeyerek yönetimi yine sivillere bırakmıştır. (Feroz, 1995: 69) 31 Mart sonrası otoritesini kaybeden İttihat Ve Terakki Partisi 23 Ocak 1913 de düzenlediği Babiâli baskını ile hükümeti devirmiş ve kendisi yeni bir hükümet kurmuştur. (Dağcı,2006: 18)

Osmanlı ordusu bünyesinde geleneksel değerlere göre yetişmiş ve dünya görüşü bu istikamette biçimlenmiş zabıt tipinin Batılılaşma programının etkisiyle kolayca sınıflandırılmayacak derecede farklılık arz eden hizmet verdiği bir kurum niteliğinde ordu değişirken zabıtın de değişmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. 20. yy. başları bu değişimi çok keskin hatlarla izlenmesine imkân vermeyen bir geçiş dönemini temsil etmektedir. (Alkan,2001: 46)

II. Mahmut'tan sonra II. Abdülhamit bu süreçte önemli işler yaptı. II. Abdülhamit subaylarını modern biçimde yetiştirmek için elinden geleni yaptı. İttihatçılar, Kurtuluş savaşını veren kadrolar ve Mustafa Kemal'le birlikte devleti yönetenler Abdülhamit'in sivil ya da askeri okullarında yetiştiler. Abdülhamit'in elinden iktidarı alan İttihatçılar orduyu gençleştirmek, emperyalist ordularla başa çıkabilecek bir hale getirmek için ellerinden geleni yaptılar. Mustafa Kemal, işte bu gelişim çizgisinde bir geriye dönüş noktası oldu. İttihatçılar orduyu önce alaylı subaylardan sonra da yaşlı kuşaktan arındırıp genç, dinamik gelişime açık bir hale getirmek için yaman bir mücadele vermişler ve başarmışlardı. Mustafa Kemal ise Osmanlıdan kalma paşalara, bunlar içinde atak ve direnişçi özden yoksun olanlarına sarıldı. Mustafa Kemal, ordu içinde genç ve savaş sırasında radikalleşmiş kuşağın önünü açacağı yerde kesti. İttihatçıların 1908 devrimine karşı tavırları nedeniyle rütbesini düşürerek cezalandırdıkları Fevzi Çakmak'ı Mustafa Kemal ordunun başına getirerek ölene dek orada tuttu. (Tiftikçi, 2006: 60)

Sosyal, siyasi ve hatta psikolojik şartlar bakımından politizasyona müsait olsa da Rumeli faktörünü izahta, en güçlü önemli amil siyasi beklentilerin askeri kuvvetle üçüncü ordu ile birleşmiş ve etkileşebilmiş olmasıdır. 1908 ihtilâlinin en önemli askeri ve sivil simalarını ya Rumeli kökenli ya da Rumeli’de uzun müddet vazife yapmış olmaları herhalde tesadüfle izah edilemez. Rumeli hiçbir Osmanlı vilayetinde görülmeyen özellikleriyle ve siyasi, coğrafi, iktisadi, kültürel ve zihni atmosferiyle üçüncü ordu siyasi gelişmeleri yönlendirmeye iten ilginç bir kompozisyonu teşkil etmekteydi. Diğer bir sebepler ise, maişet zorlukları, haksızlığa uğrama endişesi, toplumsal statüden hoşnutsuzluk ve terfi yolsuzlukları gibi şikâyetlerin giderek düzen ve rejime duyulan güvensizliklerle bağdaştırılması Osmanlı ordusunu aktif politikanın içine sürükleyen çok önemli bir unsur olarak belirtilmiştir. (Alkan, 2001: 56-58)

Bu noktada cemiyetin orduyu siyasallaşmaya doğru iten bir unsur olduğunu söyleyebiliriz. Siyasi düzende köklü değişiklikler peşinde olan cemiyet için hali hazırda ordudan başka dayanak noktası, ordu-cemiyet ilişkileri zaruret derecinde organikleşmesine yol açmıştır. (Alkan, 2001: 76)

Ordu devletin kendisi kadar eski ve kendine has bir geleneğin sahibi bir kurum olmasının yanı sıra padişah’ın iktidarını iyice zayıflatan meşrutiyet denemesinde en zinde kuvvet olarak ağırlıklı bir yer işgal ediyordu. Meşruti düzende siyasi iktidar ve nüfus kurumlar arasında yeniden paylaşılırken ordunun Kanun-i Esasi’de kendine tanınmış olandan daha fazla iktidara sahip olması ya da bu iktidarı kullanabilecek durumda olması tabii görülmelidir. Ordunun yönetime müdahalesini caydıracak, frenleyecek ya da dozunu azaltacak tampon kurumların azlığı ve etkisizliği bu dönemde ordu ve siyaset ilişkilerini karakterize eden bir amil olmuştur. Asker-sivil kimliklerinin farklılaşması ancak meşrutiyet tecrübesinden sonra ortaya çıkan tabii bir gelişmenin mahsurudur. Orduyu siyasete sürükleyen sebeplerin arkasında Osmanlı aydınının şuurunda esaslı bir yer edinmiş olan devlet fikri yer almaktadır. (Alkan, 2001: 226-228)

Orduyu siyasete yönelmekten caydırıcı bir rol oynaması beklenen en mühim unsurlardan biri olan siyasi muhalefet gerek Osmanlı Aydınlarının bütününe teşmil edebileceğimiz standart zaafılar gerek meşrutiyetin yerleşmesini temin edecek sosyal ve siyasi alt yapı eksikliği gibi sebeplerle tesirsiz kalmıştır. Milli Mücadele ve Cumhuriyet yıllarını da içine alan dönemde, “*asker yönetici- devlet adamı- devlet adamı ve*

bürokrat” tipinin oluşmasında ve gelişiminde, Meşrutiyet yıllarının payı hayli büyüktür. (Alkan,2001:230)

1826’da gericiliğe ve onun vurucu gücü yeniçeriliğe karşı mücadele sürecinde ortaya çıkmaya başlayan ulusal hareketlere Osmanlının rakibi Avrupalı devletlere karşı savaşlar içinde biçimlenen 1908 devriminin vurucu gücü olan ve imparatorluğu ayakta tutmak ve Osmanlıyı yarı sömürge durumundan kurtarmak için dünya savaşına giren ordu bu savaş sonunda İttihatçılıkla birlikte çöktü. (Tiftikçi, 2006: 54-55)

3.2.3.Cumhuriyet Döneminde Ordu

Mondros mütarekesini izleyen dönemde Osmanlı ordusunun subaylar bölümü, yedek subaylar terhis edildiği için korkunç surette boşaltılmış, er sayısı çok düşürülmüş, silahların tamamına yakını elinden alınmış, üstelik vatanın bazı parçaları da işgal edilmiş bulunuyordu. Er sayısı çok düşürülmüş, silahların tamamına yakını elinden alınmış, üstelik vatanın bazı parçaları da işgal edilmiş bulunuyordu. (Öztoprak,1985:261) Bu durum karşısında Türk milleti yer yer silaha sarılmış, değişik bölgelerde ve farklı dernekler çalışmalarına başlamış ve Mustafa Kemal Paşa’yla birlikte bu faaliyetlerini tek hedefe yöneltmişti. Amaç, birlik ve beraberliğin sağlanması ve ülkeyi tek elden savunmaktı. Bunun için ülkenin çeşitli bölgelerini savunacak silahlı birlikler oluşturmaktı. Anadolu’da işgal ve işgal tehlikesine karşı bir birinden kopuk gelişen yerel direniş hareketleri Mustafa Kemal Paşa’nın harekâtın önderliğini üstlenmesinden sonra toparlanmış güçlenmiş ve aynı amaçla tek hedefe yönelmiştir Müdafaa-i Hukuk Hareketi içinde birliği sağlamak ve hareketi tek bir merkezden askeri birliklerle bağlantıyı yürütmek düzenli orduya geçişte olabilecek güçlükleri mümkün olduğunca önceden önleme amacı gütmüştür. Milli ordu olarak adlandırılan silahlı örgütlenme biçimi TBMM açılışından sonra gönüllü müfrezeler adını almış, adları değişse de temel niteliği değişmemekle beraber dikkati çeken merkezleşmenin her ad değişikliğinde kendini daha çok hissettirmesi milli kuvvetlerin artan biçimde askeri birliğe dönük örgütlenmesidir. (Yaman,1990: 400)

Silahlı güçlerin amacı kuşkusuz ilk anda buldukları yörenin işgal durumuna son vermektir. Bunun için daha çok gönüllü olma esasına dayanan, silahlı gruplar oluşturuldu. Bunlar çete, milis kuvveti biçiminde çeşitli adlar ile anılmaktaydı. Ve genel olarak da kuva-yı milliye diye isimlendirilmiştir. (Öztoprak,1985:261)

Cumhuriyet dönemi ordusu elbette ki yoktan var olmadı. Hemen hemen kesintisiz savaşmış son yüzyıllarda imparatorluğunu yıkılmaktan kurtulmak için verdiği mücadelelerde yenilmiş ve ya yenik sayılmış 1. dünya savaşında silahları elinden alınarak dağıtılmış bir ordunun 1919-1922 yıllarında yeniden kurulması ve bir var olma savaşına sokulması gerekiyordu. Orduları var eden ve şekillendiren ulusal kültürdür. Elbette ki Türk kültürü, özellikleri değerleri ve öğeleri ile ordu içinde de güçlü şekilde yaşamaktadır. Cumhuriyet ordusunun istiklal harbi içinde karılan harcında bu sağlam kültür vardır. (İlhan,2003:203)

İttihatçıların son biçimini verdikleri modern ordu yeniçeri ve ulema kesimin gerici tavırlarına karşı mücadele sürecinde ortaya çıkmıştı. Bu ordu reform sürecinin en önemli ürünüydü. Ama orduyu biçimlendiren etken sadece devlet içindeki gericiliğe karşı mücadele değildi. Bağımsızlık mücadelelerinin ve Osmanlıdan her gün bir parça daha koparan Avrupalı devletlerle yapılan sonu gelmez savaşların da ordunun biçimlenmesinde önemli rolü oldu. Modern ordunun daha oluşum aşamasında bağımsızlık mücadelelerine karşı biçimlenmesi hatta oluşum amaçlarından belli başlı birinin bu mücadeleleri engellemek olması unutulmamalı gereken önemli bir olgudur. (Tiftikçi,2006: 31)

Ordunun yeniden yapılanması 23 Nisan 1920'de Ankara'da meclisin açılması ve yeni hükümetin kurulmasıyla birlikte başladı. Bu sırada İttihatçı liderler yurtdışına kaçmış bulunuyorlardı. Dolayısıyla olaya doğrudan müdahale edemiyorlardı. Ülke içinde kalanlar ise sürgündeydiler. 18 Eylül 1920'de İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Bu mahkemeler askeri kaçaklara karşı şöhretini yapsalar da Mustafa Kemal bunu siyasi rakipleri karşısında kullanacaktır. Daha sonra Çerkez Ethem ve Kuvvay-ı Seyyare'ye karşı askeri alanda değil ideolojik alanda savaş açıldı. Çünkü resmi ordudan daha çok prestije sahip milis güçlerini dağıtmanın haklı gerekçeleri olmalıydı. O da şuydu; Düzenli ordu olmadan Kurtuluş savaşı kazanılamaz, milis güçler başıbozuk sürüdür. (Tiftikçi,2006: 46-47)Bu süreçte düzenli ordu evrimini gerçekleştirmeye çalışıyordu.

Olağan yöntemlerle bir Kurtuluş savaşına hazırlanıp örgütlenemeyeceği anlaşıldıkça keyfiliğe kaçmadan düzenli ordunun gereksinimi olan askerin ve malzemenin sağlanabilmesi için alınan ilk önlem “Hıyanet-i Vataniye Kanunu”dur. Daha sonra İstiklal Mahkemeleri düzenli ordu kurulması için kaçınılmaz bir önlem olarak düşünülmüş, bunların sonucunda düzenli ordu giderek güçlenmiştir. (Özdemir,1982:103–105)

TBMM’nin ordusu sonunda Türkiye Cumhuriyeti’nin ordusu olacaktır. Bu süreçte emperyalist ülkelerle savaş değil, uzlaşma arayışları daha belirgindi. Örneğin Ethem’in, Yeşil Ordunun ve solun ezilmesinin yani ordunun silahlı tek güç haline gelmesinden sonra 1921 yılında emperyalistlerle görüşme masasına oturulmuş ve pazarlıklar başlamıştı bile.(Tiftikçi, 2006: 51) Çağdaş Türk ordusu kimliğine son biçimini Kurtuluş Savaşı içinde verecektir. (Özdemir, 1982: 77)

İlerleyen süreçte Kemalist ordu Bolşevik tehlikesini de göz önünde bulundurarak, Mustafa Kemal süratle düzenli ordu oluşturmak için ve düzensiz örgütlenmeyi yıkmaya çalışmıştır. Kemalistler hızlı bir toplumsal ilerleme kaydetmek için o toplumun seçkinleri yönetiminde gerçekleştirmek tercihiyle Türkiye’nin çağdaşlaşma ve Batılılaşma çabası tepeden inme bir yaklaşımla kendi içinde gelişmeleriyle kendine özgü bir toplum olabilme seçeneği ertelenmiştir. Burada ilginç olan reformların zamanla toplum içinde kabul görmesi halka mal olması zamanla özümsemesidir. Bu özümsemede en önemli faktörün denilebilir ki ordu kanalıyla seçkinleri eliyle ve kimseye danışılmadan yapılmasıdır.

Türkiye’de politize dinin geriye dönülmez bir biçimde aşılmış olması gerçeği bazı dönüşümlerin yüzeysel ve tepeden inme yöntemlerle ve seçkinleri kadrolarla da gerçekleştirilmiş olsa belirli bir süre sonra başarılı olabilmesi altı çizilmesi gereken bir durumdur. Türk siyasal sistemi kaçınılmaz olarak tepeden inme, merkeziyetçi ve batıcı bir sistem olacağını ortaya koymak olacaktır. Bütün bu özelliklerin Türk ordusu için birer ilke olduğunu belirtmek bile gereksiz. (Özdemir,1982:164-165)

Türkiye’de ordu toplumla özdeşmiş bir kurumdur. Toplum tüm katmanlarıyla orduya yansımıştır. Çağdaş Türk ordusu hem bir yandan bin yıllık bir geçmişi ve savaşçılık geleneklerinin taşıyıcısıdır hem de yakın tarihin siyasal kurum ve değerleriyle

keskin bir kopukluk gösterir. Fakat bu kopukluk toplumun seçimi değil halk adına gerçekleştiren seçkin kesimin tercihidir.

Türkiye'deki ordu kişisel iktidar hırslarının aracı olmadığı gibi her müdahalesinde onu sivil toplum bu yola zorlamıştır. Müdahale ederken aniden değil müdahale eşiği geçtikten sonra müdahale etmektedir. Türkiye'de bütün devrimler ordu aracılığıyla yapılmıştır. Toplumsal gelişmeler Batıya göre geri kalırken ordu ve çevresindeki aydın bürokrat katmanlar toplum üzerinde etki yapabilecek güç ve örgütlülük gösterebilmişlerdir. Bu da çağdaşlaşma yönünde olmuştur. Ordu, özellikle Kemalist ordu, kendini topluma çağdaş uygarlık yolunu gösterecek bir misyoner olarak görmüştür. (Özdemir,1982:177-178)

Bugün laik cumhuriyetin bekçiliği duygusu sınıfsal işlevi ne olursa olsun askeri kurumun temel duygularından biridir. Burada da yine sınıfsal temeli bulmak mümkündür. Türk ordusu kuşaktan kuşağa süre giden büyük aileler, soylu subaylar tanımamıştır. Dolayısıyla yeniliklere değişikliklere kapalı bir toplumsal tabanı yansıtmamıştır. Tam tersine devrimsel değişimlere belirli bir zaaf duya gelmiştir. 1860–1960 döneminde bir yanda kendi kendine organik bir gelişme ortaya koyamayan bir toplum, öte yanda toplumun gelişme durumunu beğenmeyen bir grup seçkinin bütün bir topluma kendi tanımladıkları bir gelişme modelini hatta yaşam biçimini empoze eden iradeci bir toplum anlayışı. (Özdemir,1982:180)

3.2.4.Asker – Sivil İlişkisi

Tarihsel süreçte devlet kademelerinde ordu kurumunun etkisi ve ordunun etkisini artırma çabası tartışılmaz bir gerçektir. Özellikle yeniçerilerin kaldırılıp, modern bir ordunun kurulması aşamasından itibaren eğitilmiş ve ideolojik olarak asker kendini yenilemiş, çökmekte olan bir imparatorlukta tek ayak ta kalan bir kurum haline gelmiştir.

Güçlenen ordu II. Abdülhamid döneminden bu yana giderek artan özerk olma isteği; kökenleri ne olursa olsun siyasileri rahatsız etmekte ve asker üzerindeki kontrolü ve yetkilerini kaybetmemek için onları tedbir almaya itmektedir. Asker ise yeni bir eğitim anlayışıyla yetiştirilmiş dünyayı ve özellikle batıyı bilen eski askeri anlayışların terk edilmesi gerektiğini düşünen, devletin nasıl olması ve nasıl yönetilmesi gerektiği

konusunda fikirleri olan yeni bir sınıf olarak siyaseti de yönlendirmek istemekteydi. (Çelik,2008:135) Osmanlı devletinde İttihat ve Terakki'nin iktidar olduğu dönemde tüm çabalara rağmen siyasal iktidar ve iktidar arasında ilişkiler karmaşık bir hal almış ve giderek yozlaşmaya başlamıştı. Aslında devlet ordunun sadece kendi alanında kalabilmesi temin için çok daha önceden tedbirler almaya çalışmış, böylece askerin sivil hayata karışmaması için kanunlar yoluyla düzenlemeler yapmıştır. Tüm bu yasaklamalara rağmen Meşrutiyeti ilan ettirmiş bir güç olan askeri siyasallaşma akımından uzak kalabilmesi zordur. Osmanlı devletinde 1843 tarihli yasanın çıkmasıyla başlayan süreç TBMM kurulmasının ardından da devam etmiştir. (Çelik, 2008: 81)

İmparatorluğun yıkılma süreci içerisinde, askeri bürokratlar, imparatorluğu ayakta tutabilmenin ve yeniden güçlü kalabilmenin arayışı içinde kendilerini modernleşmenin ve aydınlanmanın öncüleri gibi görmeye başlamışlardır. Böylece ideolojik olarak Batı tipi bir toplum yaratma aracı askerler için siyasete karışmanın bir gerekçesini oluşturmuştur. Cumhuriyete kadar devam eden tarihsel süreç içerisinde asker bürokratların siyasal eylemlerinde hep bu misyon egemen olmuştur. Bu misyon ve gelenek Cumhuriyet tarihi boyunca devam etmiştir. Çok partili siyasi hayata geçişe kadar ki dönem içerisinde iktidarı elinde bulunduran cumhuriyet seçkinleri resmi ideoloji doğrultusunda modernleşme projesini hayata geçirmeye çalışmışlardır. (Erdem, 2005:755)

Cumhuriyetle birlikte ordunun Mustafa Kemal ve ekibinin denetimine girmesinin ardından devlet, hükümet ve ordu arasındaki ilişkiler uyum içinde yürümeye başladı, rejimi tehdit eden birçok iç olayda silahlı kuvvetler kullanıldı. Rejim oturtulması amacıyla, çok parti hayata geçilmesi yolunda da ordu siyasal alana doğrudan müdahalelere başladı. Bu dönemde askerler siyasal alana ve toplumsal yaşama müdahale bilincini geliştirirken ordunun eylemlerini meşru gören bir anlayış da toplum içinde egemenlik kurdu. Ordu devletin bir ideolojik bir aygıtı olarak sivil hayatta çalışmalara başladı.

Cumhuriyet döneminde orduya olan ihtiyaç Mustafa Kemal tarafından orduyu kendine bağlamaya çalışırken uzun vadede ordu siyasi müdahalelerden sakınabilmekte ise de siyasi alanda özerkliğini genişletebilmekte ve adeta siyasi alanın üzerinde bir şemsiye oluşturmaya başlamıştır. Milli mücadele döneminde askeri ve sivil otorite

ilişkilerini tanımlayan koruyucu modelin iki sayacağı olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki silahlı kuvvetlerin devlet mekanizması için de özerkleşme hali ikincisi ise ordunun kendi içindeki merkezileşme halidir. Özerk alan hem askeri otoritenin askeri politika iç ve dış siyaset konusunda belirleyici rolünden hem bu rolü aracı bir siyasi kurum olmadan doğrudan anlayabilmesinden beslenir. Merkezileşme hali yetkilerin dağıtılmadığı tersine tek elde toplulaştığı askeri yapı ve politikaya işaret eder. (Bayramoğlu,2004: 63-64) Yani kendi içinde aşırı merkezi yapı oluşturulur. Bu durum orduyu rahat siyasal ve toplumsal alanda rahat hareketlere sebep olmakta kendince gerekli gördüğü durumlarda sivil kanattan bağımsız olarak müdahalelere kadar yol açabilmektedir. böyle müdahaleci durum Tek partili otoriter yönetim boyunca, ülke doğrudan dolayı sivil-asker bürokratlardan oluşan devletçi seçkinler tarafından yönetildiğinden görülmemiştir. Bu dönem içerisinde askerler yönetime el koyma ihtiyacı hissetmemişlerdir. (Erdem,2005:756)

1927–1944 yılları arasında asker sivil ilişikçilerinde bir istikrar dönemi yaşanmış ve bu durum Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın emekliye sevk edildiği 1944 yılına kadar sürmüştür. (Çelik,2008:128) Ancak ne zaman ki çok partili siyasi hayata dolayısıyla selden de olsa demokrasiye geçilmiş o zaman sorunlar ortaya çıkmıştır. Sivil otoriteyle askeri otorite arasında gerilimler su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Nitekim ordu vazifesinin bir gereği olarak modernleşme noktasından saptığı iddiasıyla DP iktidarını alaşağı etmiş ve fiilen yönetime el koymuştur. O günden bugüne bu gelenek kesintisiz biçimde devam etmiştir. Türk anayasa tarihinde ilk kez 1961 anayasasıyla TSK'ya devlet düzeni içerisinde ayrıcalıklı bir yer verilmiş, TSK sivil otorite karşısında özerk bir konuma oturtulmuştur. Askeri müdahalenin yansıması olan 1961 anayasası ile asker-sivil ilişkilerinde asker egemenliğini pekiştirici ve sağlamlaştırıcı hukuki garantiler ve düzenlemeler ele alınmıştır. 1961 anayasasının 1971 değişiklikleriyle TSK'nın sivil otorite karşısındaki, özerk konumu güçlendirilmiştir. 1982 anayasasıyla askerlerin üstün konuları daha da pekiştirilmiştir. (Erdem,2005: 756-757)

27 Mayıs 1960 ihtilali ile onu takip eden 1961 anayasasında askeri otorite –sivil otorite ilişkiler açısından önemli gelişmeler olmuş, gelişmeler merkezileşme sürecini yasal açıdan olmasa bile fiili açıdan sekteye uğratmıştır. ihtilal ile bozulmuş rütbe

piramidi düzeltilmiş, emir komuta mekanizmaları kontrol altına tutulmuş, askeri otoritenin başbakana bağlanmış, MGK oluşturulmuş ve bir anayasal organ haline gelmiştir. Tür düzenlemelerle askerin merkezileşme süreci artmıştır. 12 Mart darbesinin askeri ve sivil otorite arasındaki ilişkileri muhtıraya endeksli anayasa değişiklikleriyle gelen kalıcı ve önemli üç sonuç çıkarır: (Bayramoğlu, 2004: 79)

- *Askeri yargı sivil yargı alanına genişlemiştir.*
- *Bir anayasa değişikliğiyle Milli Güvenlik Kurulu'nun işlevi ve temsil ağırlığı artırılmıştır.*
- *Silahlı Kuvvetlerin elinde bulunan devlet mallarının aleni şekilde denetlenmesi sona erdirilmiş ve bu denetlemenin usullerinin milli savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uyun olarak kanunla düzenlenmiştir.*

12 Mart düzenlemeleriyle başlayan daha sonra devam edecek bu eğilim silahlı kuvvetleri sadece denetim dışına itmekle kalmamış sorumsuz konumu kuvvetlendirilmiş bu oranda da merkezileşme ve özerkleşme sürecini beslemiştir. (Bayramoğlu, 2004: 81)

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi gelindiğinde ise, yasal sonuçlar itibariyle hem devletin işleyişini her yönüyle militerleşmesini hem askeri otoritenin etkileri hem askeri özerkliğin adeta mutlaklaşmasını ifade eden bir aşamadır. Bu dönem silahlı kuvvetlerin anayasa yapmanın yani kurucu iktidar olmanın ötesine geçip kurumlaştırıcı yani yasa koyucu iktidar haline dönüştüğü bir dönemdir. (Bayramoğlu, 2004: 82) Özgürlükler ve siyaset alanının daralması ve devletleştirilmesi bir yandan sivil otorite –askeri otorite ilişkilerine açık bir şekilde yansımış diğer yandan bu daralma ve devletleşme askeri vesait modeliyle pekiştirilmiştir. (Bayramoğlu, 2004: 84-85) 1982 anayasası döneminde askeri otoritenin alanı genişlemiş ve özerkliği artmıştır. Sıkıyönetim uygulamaları bu durumu pekiştirmiş, MGK ile iç ve dış siyasete yön veren ve müdahale eden bir konum halini almıştır.

Ordunun hükümet darbesi ya da ihtilal yolu ile politikaya müdahalesi hiçbir zaman ani ve münferit bir olay şeklinde tecelli etmemiştir. Bu hareket genel olarak bir iç huzursuzluk devresini izler. Bu gibi zamanlarda sivil yetkililerin kendileri de silahlı

kuvvetlere bel bağlar hale gelir. (Dankwart,1970: 25)Daha geniş bir perspektif içinde mütalaa edildiğinde görülüyor ki askeri bir ihtilal sivil hükümet ile asker sınıfı arasında sosyal bünye kültür özellikleri ve siyasi amaç bakımından gittikçe artan bir ayrılığın neticesidir. Çok dikkate değer ki Türk tarihini incelemekte olduğumuz devresi zarfında ihtilaf askerlerden ziyade sivillerin siyasi tutumlarındaki değişiklik yüzünden meydana gelmiş ya da şiddetlenmiştir. Ve nihayet politikaya askerin müdahalesi sivillerin siyasi değişiklik yollarını tıkamakla büsbütün süratlenmiş olur.(Dankwart,1970: 27-28)

Askerlerin politikadaki icraatı ve sonra bu sahnedeki çekilmeleri büyük ölçüde sivil gruplarla kurdukları münasebetlere bağlıdır. 1908 ve 1919'da bu münasebetler başlangıçtan itibaren samimi bir esas üzerine kurulmuştu. İttihat Ve Terakki Cemiyeti sivil-asker ittifakından doğmuş bir hareketti. Kemalist hareketi de daha ziyade İttihat ve Terakkinin mirası olan Müdafai-i Hukuk Cemiyetlerinin geniş sivil tabakasından çıkmış ve askerde bunun zirvesini teşkil etmişti. 1960'ın Milli Birlik Komitesi ise bunun tersine tamamıyla askeri bir grup idi. Aydın sınıfı arasında Menderes'e karşı yaygın bir hoşnutsuzluk ihtilal için ilk heyecan verici desteği teşkil etmişti. 1908 ve 1960 hükümet darbelerinin her ikisi de tek kurşunla askeri müdahale nazariyesi diyebileceğimiz yolda uygulanmıştı. Her ikisinde de askerler daimi olarak iktidar sandalyesine oturmak niyeti beslemeden sınırlı ve belirli siyasi amaçlar takibi suretiyle işe başlamışlardır. 1960 ihtilalcileri ise daha başlangıçtan itibaren yeni bir anayasa gereği üzerinde ısrarla durmuşlar ve ısrarla durmuşlar ve hukuk bilgilerinin böyle bir vesikayı masalarının gözünden derhal çıkarmamaları ya da bir ay içinde düzenleyememeleri hayretle karşılaşmışlardır. 1960 ve 1961'de Milli Birlik Komitesinde üye bulunan binbaşı ve yarbayların siyasi nitelikleri ile yüksek rütbeli subaylara emir vermeleri gibi anormal durumlar çok gerginlik yaratmıştır. 1923'ten 1960 kadar olduğu gibi askerlerin merkezi siyaset sahnesinde çekilmiş oldukları çağda dahi baştanbaza politika sistemi içinde gizli bir askeri nüfus ve tesir hissedilmekteydi. (Dankwart,1970: 33-34)

3.2.5. TSK'nın Toplumsal Önemi Ve İdeolojisi

Türk ordusu geleneksel olarak başka ülkelerin silahlı kuvvetleri için kullanılması olanaksız bir deyim ile özellik arz eden bir ordudur. Tarihi boyunca Türk toplumu içinde askerler birlik ve beraberlik halinde oldukları ya da Türk toplumunun diğer kısımları adına hareket ettiklerinde güçleri ve örgütleri daima kesin sonuç getirici

olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde askerlik hizmeti zaman zaman 10–20 yıl gibi uzun sürelerle çıktığı hallerde bile halkın hala orduya karşı saygılı oluşu ordunun toplumsal yaşam üzerinde ne denli etkili olduğunun kanıtıdır. Türkiye’de ordu devletin bir dalı değil bizzat yaşamın bir bölümüdür. Birleştirici bir anlamda uygarlaştırıcı güçtür. Ordu bir toplumsal sınıf değildir ama Türk tarihinde bir sınıf rolü oynamıştır. Bu rolde daima yapıcı, onarıcı ve ileriye dönük olmuştur. (Gürkan,1985: 169)

Osmanlı toplumunda askerler uzun süre yüksek bir prestije sahip olagelmışlerdir. Bütün reformist hareketler ordudan kaynaklanmışlardır. Devleti Avrupa stili bir devlete dönüştürmek suretiyle olası bir çöküntüden kurtarmak için 1908’de İkinci Meşrutiyeti Genç Türkler devriminde İstiklal Savaşında ve Cumhuriyet’in kurulmasında liderlik rolünü oynayanlar kesinlikle askerler olmuşlardır. Askerin Türk toplumunda oynadığı rol imparatorluğun ilk kuruluşuna kadar gider. Gazilik geleneği ve hem asker hem de politik lider durumunda olan sultanlar bunun nedeni ve kanıtıdır. İstiklal savaşı sırasında ve sonrasında cumhuriyetin kurucuları olarak başlıca politik liderlerin büyük bir kısmının meslekten yetişme subaylar olmaları Türk toplum hayatında ordunun yönetim üzerindeki etkili ve tayin edici yerini oynadığı rolü gösteren bir başka kanıttır. (Gürkan, 1985:170-171)

Askerlik mesleğini seçenlerin önemli bir kısmı orta gelirli kentliler ile orta ve düşük gelirli köylülerle kasabalılardır. Kendilerini toplumun geri kalanından farklı hatta üstünde ve devlet seçkinlerinin bir parçası olarak görmektedir. Eğitim sistemi tüm devlet ve özel öğretim kurumlarıyla kıyaslanmayacak ölçüde mükemmel ve pahalıdır. Eğitimin çarpıcı bir özelliği Türk subaylarına verilen fikir ve moral desteğidir. Bunların başında Atatürkçülük gelmektedir. Atatürkçülüğü kabul edilebilir tek ideoloji olarak benimsetilmektedir. Verilen eğitimin kalitesinin yüksekliği ve kendilerine yüklenen misyonun yüceliğinin subaylarda toplumun geri kalanından farklı hatta üstün oldukları inancını geliştirebilmesidir. Birlikte yaşama ve ortak eğitimin Türk subaylarına kazandırdığı bir diğer özellik kurum içi dayanışmadır. Kısacası Türk ordusu toplumun en iyi örgütlenmiş kurumudur. Bütün bunlara toplumda hiçbir sosyal grubun elinde bulunmayan savaş gücü eklendiğinde Türkiye’de ordunun müdahale şansının neden yüksek olduğunu anlamak oldukça kolaydır. Ancak sırf bu özellikleri nedeniyle Türk

ordusu aklına estikçe hükümeti devirdiği söylenemez. Öncelikle müdahaleyi gerektirecek en azından askerler için geçerli bir takım koşulların bulunması gerekmektedir. İkinci ve daha önemli olarak darbe sonrası meşruiyet kazanıp kazanmayacaklarını iyi hesaplamaları gerekmektedir. (Özel Ek, 1993: 7)

Türk Silahlı Kuvvetleri Türkiye’de rejimin koruyucusu, resmi ideolojinin yani Kemalizm’in asli taşıyıcısı olarak kabul edile gelmiştir. TSK, politikaya ilişkin söylemiyle ve politik faaliyeti tasarlama biçimiyle belirleyici bir işleve sahiptir. TSK’nın kurucu ideolojisiyle bağlantı sorunu bu bakımdan önem taşır. TSK’nın iktidarını çeşitli biçimlerde ifade eden siyaset üstülük tarafsızlık geleneği ve bekçilik rolü gibi tanımlayıcı sıfatlarla iç içe geçmiştir. TSK resmi ideolojiyi sistemin kurumların aktörlerin bireylerin kalbine bilincine ve dokusuna yedirerek üretmektedir. Askeri bürokrasi resmi modeli askerlik yoluyla toplumun tüm erkeklerine benimsetme kolaylığına sahip olmakla kalmayıp, cumhuriyet modernleşmesinin ve batılılaşmanın kurucu taşıyıcı ve kollayıcı ajanı sıfatıyla toplumun tüm girinti ve çıkıntılarına yaşlı, genç, kadın tüm nüfusa toplumsallaşma yoluyla ulaştırmaktadır. Rejimin koruyucu ideolojisini yeniden üretme misyonunu mümkün kılan en önemli etken TSK’nın resmi ideoloji adına ülkenin kim tarafından ve nasıl yönetileceğine ilişkin son söz söyleme elinde tutabileceğine stratejik bir konumdan siyasette şu ya da bu yolla müdahale yetme yeteneğini sürdürmesidir. (Cizre,2004:135-136)

TSK Kemalizm’in kurucusu, taşıyıcısı ve yayıcı bir ajanı olarak laiklik, modernlik ve çağdaş bir medeniyete ayak uydurma şeklinde algıladığı rejimin temel payandalarının muhafızlığı rolünü tarihsel olarak özümsemiş ve içselleştirmiştir. Bu payandaların tehlikeye girdiğini gördüğü anda biçimi ne olursa olsun müdahale eder. TSK’nın kendisine içtiği polotonik bekçilik misyonu sivil-asker ilişkileri modellerinde zaman içinde olan değişimleri yani tarihselliği reddeden, sürekliliğe öncelik veren bir şablon içerisinde sunulmakta dolayısıyla bu ülkede her hangi bir anda var olan sivil-asker ilişkisinin niteliğini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Askeri bürokrasinin özerkliğinin en değerli meşruluk kaynağı Kemalizm’in türevi olan bir muhafızlık anlayışıdır. (Cizre,2004:140-141)

Bütün sivil siyaset yapıları, tutum, strateji ve ideolojilerini değerinden etkileyen bir ordu faktörünü yaşamları boyunca kaile almak zorundadır. Hiçbir siyasal grup TSK'nın devlet bekasını koruma gerekçesiyle hakim ideolojiyi yeniden tanımlayarak iktidara müdahale yeteneğini bertaraf edebilmiş değil, askeri bürokrasi her müdahaleden sonra demokrasiye geçiş koşullarını ve yapılarını sonuna kadar denetlemekte ve sivil rejimlerin geleceğini ipotek altına almaktadır. (Cizre,2004:145-146)

3.3 ASKERİ İHTİLALLER

3.3.1. 27 Mayıs 1960 İhtilali

3.3.1.1. 27 Mayıs 1960 İhtilali'nin Sebepleri

3.3.1.1.1.Sosyal Sebepleri

Yapısal modellerde olduğu gibi, toplumun kurumlarında meydana gelen değişiklik ya da bozulma toplumun diğer kurumlarına etki etmekte ve toplumsal dengeyi bozmakta, yeniden denge haline gelinceye kadar toplumda çatışma ve değişim sürmektedir. Siyaset kurumunda meydana gelen değişimler ve bozulma ister istemez toplumun diğer kurumları ve gruplarına yansımaktadır. Bunun örneğini krizin yaratılmasında muhalefetin rolü ne olursa olsun. Sokağa yansıyan durumlar göstermektedir. Müdahalenin sosyal sebeplerini değerlendirilirken, o dönemin sosyal olayları, toplumsal huzursuzlukları ve toplumsal hayatı gösteren belirtiler incelenmiştir. Gösteriler, kritik olaylar ve toplumsal nabız ölçen durumları kısaca açıklanmaya çalışılmıştır.

DP iktidarı ile birlikte, Cumhuriyet döneminde bürokratik aydın tipinin modernleşmeye köstek olacağı düşüncesinin hakim olduğu bir evrede, geleneksel bürokratik ittihatçı anlayışı sürdürmek isteyen İnönü ve grubunu tavsiyeye yöneldiği bir moment oluşmuştur.

Her ne kadar ekonomik liberalizmin koşulları sağlanamamış, altyapısı oluşturulamamış olsa da yaklaşık yüz yıldır *Asker-Sivil –Bürokrat- Aydın* ittifakının çağdaş rejimin ön koşulu olarak belirlediği hürriyet ortamına ve siyasal liberalizme 1950'li yıllarda kurumsal olarak ulaşılmıştı. Bu dönemde eskisi gibi asker, sivil, bürokrasi, aydınlar ve basın CHP'yi tutmaya başlamıştı. Muhalefetin güçlenmesi özellikle kentlerde bir takım çekim merkezi yaratmıştı. Muhalefetin etkinliğinin artması

DP iktidarını her geçen gün daha da hırçınlaştırmıştır. (Çavdar,1995: 77-78) Asker-Sivil-Bürokrat-Aydın ittifakı DP'yi soysal bakımdan küçümseyerek, hükümeti yıpratmaya çalıştıkça, dış borca dayalı ekonomik politikasında başarısız olmaya başlayan DP hükümeti, antidemokratik yasalar çıkarmaya gitmiş, kurtuluş savaşı ve aydınlık söylemine aydınlar, Atatürk ilkelerine, askerler sahiplenince, şahsen laiklik yanlısı olan Menderes ve DP önde gelenleri devlet dışında devlete rağmen toplumda meşruiyetini koruyan bir gelenek olarak İslami değerlere yaklaşmışlardır. (MAZICI, 2001:567)

1950 seçimleri yaklaşırken halkın büyük bir çoğunluğu DP den yanaydı. Dönemin basını da muhalefeti destekliyordu. DP sözcüleri başta basın özgürlüğü olmak üzere birçok konuda anti demokratik yasaların ele alıp değiştirileceği ileri sürülen vaatlerden biriydi. (Çavdar,1995: 20) Ancak iktidara gelince bu söylemler unutuldu, Özellikle 1950-1960 dönemini ikinci yarısında basın özgürlüğü adeta rafa kaldırılmıştır. Bu dönemde örgütlenme özgürlüğünden de söz etmek mümkün değildi. Dernek kurma hakkı, temel insan hakları kâğıt üzerinde kalmıştır. Düşünce özgürlüğü can ve mal güvencesi belirli kurallara bağlı değildi. Anayasa bunlardan söz etmekte idi ise de güvenceleri yasalarla sağlanmamıştı. (Çavdar,1995: 87)

Haziran ayında ise basın yasası yeniden değiştirildi. Değişiklik basın yasasının liberalleştirilmesi için değil hükümetin basın ve yayın üzerindeki denetiminin daha güçlendirilmesi için yapılmıştı. Bir diğer yasa seçim kampanyaları sırasındakiler hariç siyasal toplantıları yasaklıyordu. (Zürcher,1996:336-337) Seçimden sonra birçok gazeteci hapse girdi. Basını sindirme operasyonu her gün şiddetini artırarak devam ediyordu. TBMM bir soruyu hükümet adına cevaplayan bakan 1950-1958 döneminde 811 gözeticinin hüküm giydiğini söylemiştir. (Çavdar,1995: 76) Ayrıca Basın haberlerle ilgili ispat hakkı tanınmasının istenmesi DP meclis grubunda tam anlamıyla bir fırtına kopardı. (Çavdar,1995: 67) DP'de parti içinde bölünmeye yol açan temel anlaşmazlık konusu, Ekim ayında bazı liberal milletvekillerinin kısıtlayıcı basın yasası gereğince, “*ispat hakkına*” sahip olmalarını ve bunun mahkemelerde delil olarak kabul edilmesini istemeleriydi.(Zürcher,1996: 336) İktidar çevrelerinde “*İspat hakkı mı? İsmail hakkı mı?*” gibi olayı küçültücü tekerlemeler yayılırken DP milletvekillerinden bir bölümü

partilerinden istifa etmiş, Hürriyet Partisi adıyla yeni bir parti kurmuşlardı. (Çavdar,1995: 67-68)

Bürokratik – aydın zümrenin önemli bir bileşeni olan basın, CHP iktidarında maruz kaldığı baskılar nedeniyle DP'ye büyük destek vermesine karşılık DP iktidarı altında da büyük baskılar görmüş, muhalefete yönelmiştir. Vatan gazetesinin DP'ye sürekli destek vermesine karşın başyazar Ahmet Emin Yalman'ın oldukça yumuşak sayılabilecek bir eleştiri yazısı sonucu gazetenin kapatılması ve hapis cezası alması gibi çarpıcı örneklerden sonra gazetelerde açık bir biçimde DP karşıtı görüş haber ve yorumlar görmek 1959 sonlarına değin nerdeyse mümkün değildir. (Mazıcı,2001: 561)

DP'nin işlerinin iyi gitmemesi ve toplumsal muhalefetin artmasıyla basın yönünü DP karşıtlığına vermiş, DP ise güvensizlik ve gerginlikle basın karşıtı uygulamalar yapmıştır. Bunun sonucu olarak, 27 Mayıs 1960 darbesine sadece demokratik muhalefetin taşıyıcısı olan yayın organları değil bütün gazeteler büyük coşku gösterisiyle karşılamıştır.

DP diğer taraftan, CHP'nin destekçisi olarak düşündüğü, cumhuriyetin ideolojik toplumsal tabanını oluşturan Halkevleri ve Köy Enstitüleri'ni kapatarak yeni bir açılım ve ideolojik bir çerçeve oluşturmaya çalıştı. Kemalist ideoloji kendisini altı ok ile net olarak ifade etmekle yetinmeyerek aynı zamanda ilkelerle ifade edilen ideolojinin geniş kitlelerle yayılmasını sağlayacak mekanizmaları örgütlemek üzere harekete geçti. Ülke kalkınmasında Atatürk tarafından görevlendirildiği ifade edilen parti, halkevlerinin kuruluş kararını kongre ile almıştır. Bu karar aynı zamanda Türk ocaklarının kapatılışı ile de ilişkilidir. Halkevleri, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ile 1930 yılında başlayan, 1938'e kadar Atatürk, 1938-1946 yılları arası Milli Şef İnönü olarak, iki dönemden oluşan tek parti egemenliği içinde yer almaktadır. Bu ortam içerisinde parti halka temasını artırmak ve rejimi halka benimsetme gayretindedir. (Yeşilkaya, 2001: 113)

Kemalizm'in yalnızca siyasi alanda değil kültürel alan ve günlük yaşam üzerinde belirleyici olma gayretinin en somut ürünü halkevleridir. Halkevleri ile Kemalist ilkeler çerçevesi içinde yeni bir kamusal alan yaratılır. Halkevlerinin en önemli işlevi devrimlerin telkin ve terbiye yolu ile halka benimsetilmesidir. (Yeşilkaya,

2001: 114) Ulus devletinin inşasında halkevleri önemli görevler alır. Milliyetçilik ilkesi ve Ümmetçiliğe karşı millet fikrine dayalı siyasi bir yönetim şekli getirilmektedir. Halkevleri yayınlarında sıklıkla Osmanlı ve saltanat yıllarına karşı kuvvetli eleştiriler yer alır. (Yeşilkaya, 2001: 115)

Halkevlerinin yönetimleri tamamen CHP'nin genel merkez ve yerel örgütleri tarafından belirlenmişti. Gereksinimleri parti tarafından karşılanıyordu. Parti ve devlet örgütünün iç içe geçtiği tek parti yönetiminde bu durum fazla göze batmıyordu. Fakat vatandaşın verdiği vergilerle oluşturulmuş bu kurumun demokratik bir ortamda bir partinin yönetiminde kalmasının sakıncaları ortadaydı. Daha sonra sözde özerk kuruluşlar haline geldiler. Sözde diyoruz, çünkü halkevlerinin yönetiminde CHP yine söz sahibi idi. (Çavdar,1995: 46-47) Parti ile olan bağlarına rağmen siyasi kimlikten ayrı tutulmasına gayret edildiği gözlenir. Ancak halkevlerinin partiden özerk bir örgüt olmaması, kapatılması için dönemin siyasi atmosferinde geçerli bir bahane olacaktır. CHP'nin siyasi ve kültürel alandaki egemenliğine karşı DP tarafından kapatılacaktır. (Yeşilkaya, 2001:117) DP bütün halkevlerini, halk odalarını bir taşınmaz mal yığını halinde hazineye intikal ettirdi. DP bu eylemiyle CHP'nin gücüne bir darbe indirmenin bilincindeydi. (Akşin,2007: 251)

1960 yılında yeniden örgütlenmesine izin verilen halkevleri. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra pek çok dernekle beraber kapatılır. Halkevlerinin ikinci döneminde (1960-1980) CHP ve onun yanında ordu ile ilişkileri devam etmiştir. (Yeşilkaya, 2001: 117)

DP'nin muhalefeti sırasında eleştiri oklarının yönelttiği kurumlardan biri de Köy Enstitüleridir. (Çavdar,1995: 20) Köy enstitüleri köy çocuklarını okutmak ve eğitmek amacıyla kurulmuştur. Ne ki bu amacının yanı sıra çok da önemli ve açıklanmayan bir amacı daha vardı: Toprak reformu gerçekleştirildiğinde üretimi örgütleyecek ve sürdürecekt kadroları yetiştirmek, dahası köy enstitüleri toprak ağalarının karşısına dikilecek güçler olacaktır. (Yetkin, 2006: 220)

DP'nin önde gelen kişileri, yazarları bu kurumun komünist yuvaları olduğunu öğrencilerin adap dışı ilişkileri olduğu ileri sürülüyordu. (Çavdar,1995: 20) Köy enstitüleri 1947-1948 öğretim yılında kapatıldı. Enstitüleri bitiren öğretmenler amaç dışı

olarak ilkokul veya gezici başöğretmenliklere atandı. Gazetelerde ve kimi yerlerde köy enstitüleri öğretmenlerin komünistlik yüzünden tutuklandıkları haberleri yayımlanmaya başlandı(Yetkin,2006:233). Sonunda DP Şubat 1954'de enstitüleri *Klasik Öğretmen Okullarına* dönüştürdü. (Akşin,2007: 251)

DP iktidarı boyunca, toplumsal desteği sağlamlaştıracak politikalarda ve açılımlarda bulunmuştur. Bunlardan birisi de yasal düzeyde yapılan ilk ihracat 16 Haziran 1950 tarihinde TCK 526. maddesini değiştirerek Arapça ezan ve kamet okumanın serbest bırakılması olmuştur. (Dağcı,2006: 39)

1930'lar ve 1940 rejiminin dine olan tavrı baskıcıydı. Ama çok partili siyasetin getirilmesinden sonra her iki parti Müslümanların oylarının peşinden koşmaya başlamış ve bizzat CHP 1947'deki yedinci parti kongresinden sonra dine hoş görür olmuştu.1950'den önceki yıllarda da DP liderler devletin laiklik temelinde hiçbir esaslı değişikliğe izin vermeyeceklerini vurgulamaya çok itina gösteriyordu (Zürcher,1996:338-339) İktidara geldikten sonra DP, CHP'nin dini duygularının ifadesi üzerindeki kısıtlamaları gevşeten Müslüman halkın duygularına ödün verme siyasetini sürdürdüler. Bir yandan da laiklik aleyhtarı eğilimlerle mücadele ettiler. (Çavdar,1995: 20) DP, 1957 seçimlerinde kimi zaman CHP'lileri komünist ve dinsiz diye tanımlayarak ve demokratların zamanında açılmış camii ve imama hatip okullarının sayısında böbürlenme ile söz ederek dini inanç ve duygulara seslenmişti. Buda dini siyasal maksatlarla kullandığı ve devletin laiklik ilkelerinden saptığı yolundaki suçlamalarla maruz bıraktı. Dinin, laiklik devlet anlayışında CHP'den önemli bir farklılıkları yoktu. (Zürcher, 1996:338-339) DP'nin iktidara gelmesinden sonra genel af eğilimi güçlendi. Böylece iktidar değişimi de bir anlamda olumlu bir yankı uyandıracaktı. Nitekim genel af Temmuz 1950'de çıktı, Nazım Hikmet de serbest kalanlardan biriydi. (Çavdar,1995: 31)

Zaman içerisinde gerçekleşen olaylar, artan siyasi ve toplumsal gerilim toplumsal hareketlere, ayaklanma ve şiddete olaylarına dönüşmeye başladı. Türk toplumundaki gerimin derecesi ilk kez Eylül 1955'de ayaklanmalarda belli oldu. Kıbrıs'ın geleceği konusunda görüşmeler basının körüklediği artan bir milliyetçi coşkuya yol açmıştı. Bu sırada Selanik'te Atatürk ün doğduğu evin yakınlarında bir bomba patladı. 6-7 Eylülde İstanbul'da büyük çapta bir ayaklanma ile büyük olasılıkla

Menderes ve zorlunun Türkiye’de halkının Kıbrıs meselesine olan duyarlılığını gözler önüne sermek için İstanbul öğrenciler kendiliğinden oluşan sınırlı bir gösteri yaptırma kararı almışlardı. Ancak gösteriler denetimden tamimiyle çıktı. (Zürcher,1996:336) Daha önceden örgütlenmiş gruplar ve onlara katılan on binler önce bayraklarla Taksim’e yürüdüler. Geçtikleri sokaklardaki evleri, mağazaları bayrak asmaya zorladılar. Daha sonra büyük bir talan başlattılar. (Çavdar,1995: 54)

1955’te İstanbul’un dört bir yanına yayılan eylemlerde evler ve işyerleri yağmalanırken kiliseler de ateşe verilir. Hatta bazı gayrimüslim mezarlıkları parçalanır. Balıklı Rum Kilisesinin papazı öldürülür. Gece boyunca İstanbul’da kalabalık gruplar önlerine çıkan tüm dükkânları, işyerlerini yakıp yıkarlar. Saatler ilerler ancak semtlere dağılmış olan kalabalığın öfkesi dinmez, İstanbul en uzun gecelerinden birini yaşamaktadır. (Toplumsal Tarih,2005: 56-57) O gece İstanbul’da yıkılmadık yer kalmadı. Hükümet olayları kontrol edemeyince başbakan İstanbul, Ankara ve İzmir’de sıkıyönetim ilan etti olayların nedenini solcuların tahriki olarak gösterdi. (Çavdar,1995: 55) Bu işi komünistlerin yaptığı ileri sürülerek birçok tutuklama yapıldı. Daha sonra Yunan makamları Atatürk’ün evine bomba atmaktan sorumlu birkaç Türk’ü yakaladılar. (Akşin, 2007: 252) İki günün sonunda pek çok insan tutuklanır. 10 Eylül 1955 günü dönemin İçişleri Bakanı istifa eder, “*Kıbrıs Türk’tür*” derneği kapatılır. (Toplumsal Tarih, 2005: 60)

21 Temmuz 1953 yılında çıkarılan bir kanunla öğretim üyelerinin siyasetle uğraşmaları yasaklanarak muhalefet bu destekten yoksun bırakılmıştır. (Dağcı, 2006: 39) Bu arada, DP yönetimi, işleri iyi gitse de CHP’nin destekçisi gördüğü basın ve üniversitelere karşı tavır almaya başlamış ve güvensizlikler oluşmuştu. DP’nin temel güvensizliği 1953’te basın ve üniversiteler üzerinde hükümet denetimini artıran (üniversite hocalarının siyasetten uzaklaştırılması gibi) bazı yasa değişikliklerinin kabulünde de görüldü. Mayıs 1954 için planlanan seçimlerden iki ay önce basın yasası tekrar sertleştirildi. (Zürcher,1996: 324)

Üniversite çevreleri ve gençler antidemokratik olayların artmaya başladığı 1956’dan itibaren DP iktidarına karşı tepki göstermeye başladılar. Bir taraftan üniversite öğretim üyelerinin basında verdiği demeçlerde ve düzenledikleri konferans ve derslerde DP iktidarını eleştirenler, bu eleştirileri karşılığında DP tarafından bakanlık emrine

verilerek cezalandırıldılar. Diğer taraftan da üniversite öğrencilerinin DP'nin bu tutumunu derslere girmeyerek protesto etmeleri ve DP tarafından bu öğrencilerin gözaltına alınmaları gibi olaylarla, bu tepkiler eylem şeklini almış ve 27 Mayıs 1960'daki askeri darbenin dayanak noktaları oluşturmuştur. (Dağcı, 2006: 49-50) Polisle öğrenciler arasında şiddetli çatışmalar, Daha sonra şiddetli gösteriler başkent ana caddelerinin günlük olayları haline geldi. (Hale,1994:102) Polis çaresiz kaldı, ordu birlikleri çağrıldı. Yayın yasağı getirildiği için olaylar kulaktan kulağa abartılarak aktarıldı. (Akşin,2007:259)

Öğrenci hareketlerinden dolayı ve bütün yüksekokullar hükümetçe tatil edilerek sıkıyönetim ilan edilmişti. Fakat gün geçtikçe öğrenci olayları daha çok artmaya başlamış, bundan sonra gösterilerini Ankara Kızılay meydanına taşımışlardır. Kızılay meydanında düzenlenen en büyük gösterilerden biri 5 Mayıs 1960'da 555K olayı olarak bilinen gösteridir. Toplanan büyük kalabalıklar iktidar ile muhalefet gurubu arasındaki ilişkileri krize sokmaktan ve memlekette huzursuzluğun artmasına sebep olmaktan başka bir işe yaramamıştır. CHP, iktidarın antidemokratik uygulamalarından biri olarak kabul ettiği tahkikat komisyonunu bahane ederek öğrenci olaylarını DP'ye karşı baskı unsuru ve kamuoyu oluşturmak için kullanmışlardır. (Dağcı, 2006: 51)

Harp okulu öğrenci gösterisi 28 Nisanda İstanbul ve Ankara'da başlayan öğrenci gösterilerinden hemen sonra çıkmıştır. Olaylar duyulur duyulmaz dersler boykot edilmiş, okuldaki kaynaşma komutan Sıtkı Ulay öğrencileri toplayarak harp okulu öğrencilerini bir süre yatıştırmayı başarmıştı. Bu yürüyüşte şayanı dikkat olan husus öğrenciler arasında katılmış, okulda olmayan birçok subayın bulunuşu ve bilhassa bu subayların içlerinde albay dahil çeşitli rütbelerden çeşitli sınıflardan olmalarıydı. Sonradan bunun adı Harp Okulu yürüyüşü olarak adlandırıldı. Fakat gerçekte bu harp okulu yürüyüşü değil bir subay yürüyüşüydü. (Dağcı, 2006: 59-60) Bu arada harp okulu yürüyüşünden sonra DP Genel Yönetim Kurulu olayları değerlendirmek için bir araya gelmiş bu bir ihtilal provasıdır diyerek gerekli tedbirlerin alınması için başbakan Menderes'i ikna etmeye çalışmışlardı. Menderes ise *"Müsterih olunuz efendim, ordudan herhangi bir hareket gelmez ve gelmeyecektir. Kendileriyle konuştum mesele bir polisin, bir subayın yakasına sarılmasından ileri gelen bir tepkidir."* demiş, (Dağcı,

2006: 61) ordunun ihtilal yapmayacağını, orduya karşı tam bir emniyet içinde olduğunu ve ordunun kendisiyle beraber olduğunu söylemiştir.

Bu arada, “Samet Kuşçu” isimli bir subayın ihbar ettiği *Dokuz Subay Olayı* patlak verdi. Kuşçu, içlerinde bazı yüksek rütbeli subaylarında yer aldığı bir darbe yapılacağına öne sürüyordu. Bu olay iktidar çevrelerinde belirli bir telaş yarattı. (Çavdar,1995: 77) 1957’de tutuklanmış olan dokuz subay hakkında olan suçlamalar askeri bir mahkeme tarafından soruşturuldu. Ancak mahkeme soruşturmayı fazla derinleştirmede. Ordu kirli çamaşırlarını ortaya dökmeye istekli değildi, subaylar temize çıkarılarak sadece muhbir subay mahkûm edildi. Yine de hükümet kaygı içindeydi. (Zürcher, 1996: 348)

DP içinde dokuz subay olayını ciddiye alanların başında cumhurbaşkanı Celal Bayar geliyordu. Celal Bayar “*Meseleyi deşmek lazımdır Beyler, meselenin üstüne eğilmek lazımdır. Tecrübelerimle bilirim, böyle başlar bu işler. Bu üç beş subayın kendi kendilerine yaptıkları bir hareket olamaz. Böyle dahi olsa meselenin üstüne ciddiyetle eğilerek hiç değilse askerin nelerden şikâyet ettiğini öğrenebiliriz.*” demesine karşın Menderes ordu tarafından kesinlikle kendisine karşı bir darbe olacağına imkân vermiyor ve aldığı teminatlara güvenerek “*İktidarın ameliyat yaparak bazı kişileri boş yere cezalandırıldığını*” belirtiyordu. Bayar’ın ne kadar haklı olduğu 27 Mayıs 1960 yılında anlaşılacak fakat iş işten geçmiş olacaktı. Gerçekten de *Dokuz Subay Olayı* iyi değerlendirilmiş olsaydı ve gerekli önlemler alınmış olsaydı 27 Mayıs 1960 olayı hiç yaşanmayacaktı. (Dağcı, 2006: 56) 1957 seçimleri DP üzerinde deprem etkisi yarattı. Ortam çok karıştı. Basın ve muhalefet DP iktidarının boy hedefi olmuştu

3.3.1.1.2.Siyasi Sebepleri

27 Mayıs 1960 müdahalesinin siyasi sebeplerinden biri iktidar ve muhalefetin bir ortak payda oluşturamaması ve bunun toplumu çatışmaya götürdüğü gerçeğiydi. Öncelikle CHP’nin yani İsmet İnönü’nün rolünden daha sonrada MBK üyeleri ve konuyu bilen kişilerin görüşlerini belirtmekte fayda vardır. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin zemininin hazırlanmasında ve kolay yapılmasında CHP’nin etkisini ispatlayan örnekler oldukça fazladır. İlk olarak İnönü’nün darbeye zemin hazırlayan konuşmalarını ele alınabilir: İnönü, 17 Ekim 1958’de Tokat il kongresinde “*seçim emniyeti üzerinde ısrar edeceğiz, seçim teminatını verirseniz, rahat edeceksiniz,*

vermezseniz gideceksiniz, hem de fena gideceksiniz". (Dağcı,2006: 67) ve 7 Şubat 1960'da Konya'da "Millet, dürüst olmayan seçim yoluna gitmek isteyenleri baş aşağı getirecektir. Bunun için kararlarımız verilmiştir" demiştir.18 Nisan 1960'da TBMM'nde "şimdi iktidarda bulunanların, iktidarı ellerinde bulunduranların milletleri iktidara nasıl zorladıkları, insan hakları beyannamesine girmiştir. Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa o memlekette ihtilal olur. Biz böyle bir ihtilal içinde bulunamayız, böyle bir ihtilal dışımızda bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam edersiniz. Ben de sizi kurtaramam... Arkadaşlar... Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır" diyerek aslında olabilecekler hakkında derin bir bilgiye sahip olduğunun işaretlerini vermiştir.

İkinci olarak darbeyi gerçekleştiren subayların ve CHP'lilerin görüşleri ele alınabilir. MBK üyesi olan Alparslan Türkeş, "İnönü'nün ordunun DP'ye karşı darbe hazırlıkları var mıydı?" sorusuna karşılık olarak "Bu hazırlıklardan, bu kaynaşmalardan mutlaka haberi vardır. Çünkü sonradan MBK'de görev alan arkadaşlarından bir kısmının devamlı evine gidip kendisiyle görüştüğünü biliyorum. Komite dışında kalmış olan ve ihtilalde tesirli rol almış olan bir kısım askeri personelin de gerek İsmet Paşa'yla gerek paşanın etrafındakilerle yakın irtibatta olduğunu biliyorum" demiştir. MBK üyesi Muzaffer Özdağ'da darbede CHP'nin etkisi olduğunu belirterek "CHP devlet gücüne dayanarak DP'yi düşürmek istiyordu, müdahale şartlarını CHP hazırlamıştır." demektedir. (Dağcı, 2006: 68-69)

CHP'nin darbe üzerindeki etkisini incelerken dikkati çeken diğer bir husus ise 27 Mayıs Askeri Darbesi yapıldıktan sonra darbenin lideri olan Orgeneral Cemal Gürsel'in İnönü'yü telefonla aramasıdır. Telefonda Gürsel; "Size karşı kusurluyuz Paşam hareketimizi size önceden haber vermedik. Fakat verseydik bundan caydırmak istediğinizi biliyorduk. Yapılacak başka bir şeyimiz kalmamıştı. Bizi affetmenizi rica ederiz. Emirleriniz daima peygamber buyruğudur, Sayın Paşam" demiştir. İsmet Paşa da; "Memleket ve millet için hayırlı bir iş yaptınız. Büyük bir iş yaptınız mutlu ve uğurlu olmasını dileriz. Asıl başarınız için ben sizin için emrinizdeyim paşa hazretler" diyerek 27 Mayıs darbesinin yapılmasından memnuniyet duyduğunu belirtmiştir. İşte bu nokta da CHP'nin darbe içindeki yeri oldukça belirginleşmiştir. (Dağcı,2006: 71).Bu konuda

Süleyman Demirel, “27 Mayıs cumhuriyet halk partisinin rakibi demokratik partiyi orduya ezdirme hareketinin adıdır ve başka bir şey değildir.” diye ileri sürmüştür. (Hale, 1994:106)

Metin Toker’e göre; 27 Mayıs sabahı İnönü’ye telefon ettiğinde Gürsel’in “*Haber verseydik bizi bundan caydırmak isteyeceğinizi biliyorduk*” açıklamasını yaparak kendisini daha önce darbeden haberdar etmedikleri için İnönü’den özür dilediğini de söyler. Bu olay sadece İnönü’nün darbenin ön bilgisine sahip olmadığını değil, generallerin eylemlerini onaylamayacağından endişe ettiklerini de gösterir. İnönü’nün gerçekten darbeden haberi olmuş olsaydı bile önceden Menderes’i uyarmak istemiş olması hiç olası görünmüyor. Görmüş olduğumuz gibi devrimci grup içinde darbeden sonra iktidarı İnönü’ye teslim etmekten yana olanlar kesinlikle vardı. Fakat galiba azınlıktaydı. Subayların darbeden sonraki hareketleri, hepsinin CHP’ye sempati ile bakmadığı görüşünü güçlendiriyor. (Hale,1994:107)Sonuç olarak CHP ve İsmet İnönü 27 Mayıs 1960 darbesinin hazırlanışında önemli bir faktör olmuştur. Direk olmasa bile dolaylı olarak desteklemiştir. Özellikle müdahale sonrasında asker CHP’yi ön plana çıkarmış, meclis ve anayasanın hazırlanmasında önemli rol almışlardır.

CHP uzun süren tekel iktidar ve yönetimi ile iç içe geçmiş olması sayesinde yıllar boyunca güçlü ve zengin bir örgüt haline gelmişti. Serveti arasında Atatürk’ün arazi, para ve Türkiye İş Bankasında büyük bir hissedene oluşan maddi mirası vardı. (Zürcher,1996:324) 1953 yılının sonuna doğru iktidar muhalefet partisi ilişkileri daha da sertleşmiştir. Çıkarılan kanunla partinin bütün malları hazineye devredilmiş ve CHP maddi olanaklardan tamamen yoksun bırakılmış, bu kanun CHP grubu arasında olayların çıkmasına neden olmuştur. (Dağcı, 2006: 45) DP ile CHP arasındaki karşıtlık ülkedeki siyasi havayı geriyordu. Köylerde CHP ile DP’nin gittikleri kahveler bile ayrılmıştı. Kuşkusuz bu durum demokratikleşme sürecini yaralıyor, hoşgörüsüzlük havasını yaygınlaştırıyordu. Ne yazık ki partiler arası bu çekişmeler ve uzlaşmaz zıtlıklar ittifak-ittifak çekişmesinden bu yana sürüp gelmiştir. Böylesine sağlıksız işler ortamında yapılan 1954 seçiminin sonuçları 1950 seçimlerinden daha sarsıcı olmuştur. (Çavdar,1995: 51)

1924 Anayasası gereğince meclisin gücünü dengeleyecek bu ikinci meclis ya da anayasa mahkemesi gibi denetim mekanizmaları bulunmadığı için, özellikle 1954 sonrasında hükümet muhalefetin yaşamını güçleştirmek için bu durumdan yararlanmıştı. İnandırıcı seçenekler sunmayan CHP ise hükümeti her şey ve yaptığı her iş için eleştiri yağmuruna tutmuş ve bunu yaparken de sık sık konum değiştirmiştir. Hükümet CHP'nin DP yönetiminin meşruiyetini kabul etmediğini düşünerek gittikçe öfkeleniyordu. Ama öfkeden daha da fazla olan bir şey vardı: Seçim yenilgisine rağmen parti liderliği tartışılmayan İnönü'nün aslında duruma razı olmadığına ve halen bürokrasi ve ordu tarafından desteklendiğine dair derine kök salmış bir korku vardı. (Zürcher,1996:323)

1954-1955'de hem DP'nin otoriter çizgisine olan muhalefet hem DP içerisinde Menderes yönelik muhalefet artmaya başladı. DP, hemen hemen başından beri toplumun anlayışlı her kesiminden taraftarı olan yeni bir koalisyon parçaları, DP'nin basın üniversiteler ve yargıya karşı otoriter siyaseti yüzünden partiden giderek soğuyup uzaklaşmaktadır. (Zürcher,1996:355) Artan siyasal kutuplaşmayla beraber DP'nin uygulamalarından zarar gördüğünü düşünen gruplar, karşı muhalefette bir araya gelerek bütünleşmişler ve DP'ye karşı CHP eksenli bir cephenin içinde yer almışlardır. Bu duruma karşı DP, *Vatan Cephesi Ocakları* adı altında karşıt bir yapılanma içine girerek harekete geçmiştir Ülkenin her yanında Vatan Cephesi Örgütleri kurulmaya başlanmıştı. Üyeler aslında DP'ye üye oluyorlar, fakat katıldıkları örgüte *Vatan Cephesi* deniyordu. Vatan Cephesini kuranların ve katılanların adları her gün radyoda tek tek okunuyordu, bu siyasal gerilimi büsbütün artıran bir kampanyaydı. (Akşin,2007:256) Bu örgütlenme şehirlerden ziyade kırsal kesime propaganda yapılması için kullanılmış, CHP tarafından eleştirilmiş ve toplumda çatışmalara neden olduğu iddia edilmiştir.

1954'de milletvekili seçim kanununda değişiklik yapılmış bundan sonra karma usul kaldırılarak gelecekte muhalefet partilerinin aralarında seçim ittifakı yapmaları önlenmiş, aynı kanunla siyasi partilerin radyo konuşmalarının kaldırılmıştır. (Dağcı,2006: 40) 1956'dan itibaren muhaliflere karşı sertleşerek, açık hava toplantıları yasaklamış; 1957 itibaren DP muhalif gruplara baskıları artırmış, antidemokratik uygulamalarla farkı grupların tepkilerini çekmiştir. CHP tepkilerinde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıyı iktidarın halkı ve muhalefeti sindirmek için şiddet

politikasını uyguladığını söyleyerek, iktidarı eleştirmiş ve sonunda seçmen kazanmak için yurt içi geziler düzenlemiştir. (Dağcı, 2006: 49) İnönü'nün Eylül 1952'deki ülke gezisi DP taraftarlarının şiddet gösterilerine sahne olmuş ve Balıkesir valisi kendisine kentte konuşma izni vermeyince İnönü geziyi aniden iptal etmişti. (Zürcher,1996:324)

İsmet Paşa 1 Mayıs 1959'da Uşaqı ziyaret etti. (Hale,1994:100) Bu gezide İnönü'nün Kurtuluş Savaşında karargâh olan evi ziyaret etmesi Uşak Valisi tarafından önlenmek istendi. O gece çevreden birtakım fabrikalardan DP'li partizanlar getirilerek İzmir'de CHP'nin bütün etkinlikleri engellendi. (Akşin,2007:257) Ordu'da İsmet Paşa'nın Atatürk'ün silah arkadaşı ve cesur bir siyasi savaşçı olarak geniş bir saygınlığı vardı. 1959'da muhalefet liderinin öldürüleceğine dair ciddi işaretler vardı. Üç gün sonra Topkapı'dan İstanbul'a girdiği sırada ikinci büyük ve gösteriyle karşılaştı. Başka bir ciddi olayda İnönü'nün bir parti toplantısına katılmak üzere Kayseri'ye gittiği, 2 Nisan 1960'da oldu. Kayseri olayı ardından İnönü bir grup emekli general ve amiral ile 17 Nisanda evinde toplantı yaptı. Bu durum DP'nin, CHP'yi orduyu siyasete ve Silahlı Kuvvetleri kanuna itaatsizliğe teşvik etme gibi yıkıcı faaliyetlerden dolayı soruşturacağını ilan etmesine yol açtı. (Hale,1994:100) DP iktidarı bu kez sorunu kökünden çözmeye kalkıştı. Bir kanunla Tahkikat Komisyonu'nun kurulması sağlandı. 27 Nisan 1960 günü çıkarılan ve Tahkikat Komisyonu'na olağanüstü yetkiler tanıyan yasa komisyonları, her türlü yayını yasaklamaya, süreli yayınları ve basımevlerini kapatmaya, her türlü etkinlik konusunda ve soruşturmanı selameti için önlem ve karar almaya, bu amaçla hükümetin bütün olanaklarından yararlanmaya yetkili kılıyordu. (Akşin,2007: 258) Yasanın kabulüne CHP tepki göstermiş, üniversitede ve örgütleriyle gösteriler düzenlemiştir.(Dağcı,2006: 41-42) Bu kanunla, CHP'yi bütünüyle kapatmak ve daha sonra tek atlı bir yarışla bir erken genel seçime gitmek istediğine dair muhalefetin korkuları doğrulanır gibiydi. İnönü doğal olarak bunu protesto etti.

Menderes taraftarlarının işaret ettiği gibi DP rejiminin son iki yılındaki siyasi tansiyonun artırılmasında CHP kuşkusuz kendi payına düşeni yaptı.(Hale,1994:101) CHP Genel Sekreterinin hesap sorulacağı iması, İnönü'nün "*Şartlar mecbur edildiğinde ihtilal milletlerin meşru hakkıdır.*" sözü ile askeri çağırma tepkisi ile sürdürüldü. Siyasetteki bu gerginliğin zamanla toplum tabakalarına ve sokağa da yansması açıktır.

Siyasal ve toplumsal gerginlik devam ederken sıra 1957 seçimlerine geldi.1957 seçimleri DP'nin iktidarı altında gittikçe sertleşen bir siyasal ortamda yapıldı.1950'de büyük bir çoğunlukla iktidar olan DP bu kez muhalefet yıllarında çok yakındığı antidemokratik yollara kendi başvurmaya başlamıştı. Bir yandan kamu personeline özellikle yargıçlara ve üniversite öğretim üyelerine yönelik bir sindirme politikasını sürdürürken bir yandan da basını mevcut yasaları daha da ağırlaştırarak baskı altında tutmaya çalışıyordu Resmi ilanların dağıtım biçimi ile bir kısım gazeteleri kayırıp diğerlerini aynı ekonomik yöntemlerle sindirmeye gayret eden DP iktidarı bu yöntemin yara sağlamadığı durumlarda gazetecilerin üzerinde hapisane olgusunu bir tazyik yolu olarak kullanılmıştır. (Çavdar,1995: 76)

Görüldüğü gibi DP dönemi, siyasal karmaşa ve rekabetle geçmiş, siyasilere ve toplumu kutuplaştırdığı söylenebilir. Bu dönem, demokratikleşme açısından ele geçirilmiş büyük bir fırsattı ve ne yazık ki bu fırsat kaçırılmıştır. 1908'den bu yana ilk kez sivil olarak nitelendirilebilecek bir iktidar gelmiş ve bu iktidar muhalefet yıllarında seçim meydanlarında vaat ettiği demokratik kuralları, kurumları yaşama geçirememiştir. İlk DP hükümeti kurulduğu zaman programda yer alan antidemokratik yasalar ayıklanmamış aksine kısa sürede bu yasalara sığınarak daha despotik bir devlet yapısına ulaşılmaya çalışılmıştır. Basın yasası eskiyi aratır hale geldiği gibi işçilere grev hakkı verilmemiş; nihayet 1958'den sonra muhalefet partilerinin faaliyetleri bile kısıtlanmaya çalışılmıştır. Özetlersek bu dönemde demokratik kurum ve kurallar tam anlamıyla kurulamamış, yerleştirememiştir. (Çavdar,1995: 86)

Türk siyasi hayatının vazgeçilmez aktörlerinden bir diğeri de TSK' dır. TSK, askeri bir güç olup kendi görev alanında olması gerekirken tarihsel olarak elde ettiği ayrıcalıklarla ve rolle Türk siyasal hayatında bir aktör olarak kabul edilmiş ve aksiyonunu siyasal hayata müdahalelerle pekiştirmiştir.

Ordu 1960 yılıyla birlikte dışında olduğu söylenen siyasetin içine giriverir. Ancak ordu gerçekten 1960'a kadar hep siyasetin dışında mı kalmıştır? Bu soruya büyük oranda evet demek mümkündür. Fakat bu evet "*ordu siyasetin dışındadır yaygın*" söyleminin dışında bir anlam ifade eder. Gerçekten de Türkiye de ordu 1960 'a kadar siyasetin dışında yer almıştır. Yerini bu şekilde belirlemiştir. Ancak bu siyasetin dışında oluş siyasetin üstünde anlam ifade edecek tarzda oluşudur. O hep üstte yer alır,

her zaman son sözü, bazen de ilk ve kesin sözü söyler. Batılılaşma sürecinin başladığı Osmanlı döneminden beri bu hep böyle olagelmıştır ve bu şekilde ve hatta daha da yoğunlaşarak aynı zamanda anayasal dayanaklara da sahip olarak devam etmiştir. (Ertunç,2004:401)

1920 'den 1950 Türkiye'sine gelindiğinde kentli ve eğitilmiş insan sayısında göreceli bir artış olmuş ki, açık bir kamuoyu oluşmaya başlamış iktidarın seçim yoluyla belirlenmesi ilkesi yerleşmeye başlarken yönetimde seçkin – öncü değil gelenekçi asker değil sivil ağırlıklı bürokrat değil serbest meslek sahibi kentli değil taşralı bir seçkin profili vardır. Cumhuriyet seçkinleri yönetim mekanizmasının dışında kalması gerektiği varsayılan ayakların baş olduğunu düşünmektedir.(Mazıcı,2001:558) Ordunun tek partili rejimiyle bağlantılarının güçlü olması nedeniyle, iktidarın işadamları serbest meslek sahipleri ve zengin köylüler tarafından üstlenildiği bir ülkede orduya çok daha az önem verildiği anlaşılıyor. Yeni rejim altında devletten çok bireysel vatandaş ulusal kalkınma ana motifine uygun davranmaya teşvik edildi. Kaçınılmaz olarak birçok subay Türk siyasal kültüründe geleneksel olarak sahip oldukları merkezi rollerden yoksul bırakıldıklarını düşündüler. (Hale,1994: 94) 1950 DP iktidarı ile şimdiye kadar Türk geleneğinin dışında, DP iktidarı ile yönetim bir anlamda seçkinlerden alınıp, halka verilmeye çalışılmış, toplumun öncü sınıfları kısa bir süre yer değiştirmiş ancak daha sonra seçkin toplumsal sınıfların mücadelesi sonucu 1960 ihtilali ile askeri bürokrasi kanunlarla yerini sağlamlaştırılmıştır.

Demokratlar büyük bir seçim başarısı sağlamalarına rağmen iktidara gelmenin Keyfini yaşayamazlar. Kendilerini kapıldıkları yoğun güvensizlik psikolojisinden bir türlü kurtaramazlar.. Bu nedenle iktidara gelince ilk yaptıkları iş askeri yüksek komuta kademesini değiştirmek olur. Genelkurmay ve kuvvet komutanları ile ordu müfettişlerini tavsiye ederler.10 yıl süren yönetimlerinin tarihi bu faktörlerle uzlaşamaları biçiminde özetlenebilir. (Ertunç,2004:408) DP amacı orduyu ihmal etmek değil, sadece batılılaşma olarak gördüğü değişimde orduyu önemli bir aktör olarak görmüyorlardı. Bu da paşaları rahatsız etmeye başlamıştır. DP kendince akıllı politika izleyerek siyasi olarak generalleri memnun etmeye çalışmış ancak alt rütbeli subayları ihmal ederek hataya düşmüştür.

DP'liler ordunun önde gelen subaylarının eski yönetimle ve bilhassa ismet paşa ile olan yakın ilişkilerinden dolayı orduya karşı hep güvensizlik duymuşlardı. Ama ordunun yönetim kademesinde 1950'de yapılan temizlik hareketinden sonra daha rahatlamıştı. Gerçekten de silahlı kuvvetlerin üst kademesinin on yılın uzunca bir süresi boyunca seçimle gelmiş bir hükümete sadık kaldığı anlaşılıyor. Ancak bu durum artık 1950lerin sonlarında bütün subayların sadık kalacağını garantileyemiyordu. Bunun sebebi NATO üyeliği ile ABD'nin TSK'ya yaptığı para yardımının verdiği bilgi hizmetlerinin neden olduğu temel değişikliklerde yatmaktaydı. Bu genç subaylar eğitimlerinin bir kısmını NATO karşılıklı eğitim programları yoluyla yurt dışında görmüş ve böylece Türk ordusunun aslında Batılı müttefiklerin ne kadar gerisinde olduğunu görme fırsatı edinmişlerdi. (Hale,1994: 91)

Truman Doktrini ve Türkiye'nin 1952'de NATO'ya girmesi TSK'nin niteliğinde önemli değişikliklerin başlangıcını oluşturur. *Atlantik İttifakı* üyeliği orduyu teknolojik araçlar nedeniyle kuşaklara göre böler. Bu bölünme birçok soruna gebe olacaktır. Türk ordusundaki kuşaklar çatışmasının açığa çıkışı tek parti dönemine denk düşer. DP tarafından Nato'ya girilmesi ile ordu modernleşmeye ve TSK içyapısındaki sorunlar düzeltilmeye çalışır. TSK'nin bir an önce modernleştirilmesini ve terfi sisteminin daha esnek hale getirilmesini isteyen küçük rütbeli subaylar tarafından benimsenirken generaller arasına endişelere neden olur. Generaller yeni terfi sistemi nedeniyle içlerinden pek çoğunun emekliye ayrılacağını anlamakta zorlanmazlar. Bu reformlar askıya alınır. Menderesin orduya karşı taktığı generallerle arasını bozmaktansa gururlarını okşamak statükoyu korumak üst rütbeli subaylarla samimi bir ilişki kurmakla biçiminde gelişir. (Ertunç,2004:408-409)

1948'de Türk ordusu eğitim ve teçhizat yönünden yetersizdi. Marshall yardımı ile Amerika'dan çok sayıda silah ve askeri malzeme aldı askeri teşkilatlanmada önemli reformlar yapılmıştır. Birçok orta ve alt rütbeli subay için bu reformlar yeterli değildi. Özellikle otoriter tarzlara gereğinden fazla bağlı generallerin etkisizleştirmek için üst rütbelilerde temizlik yapılmadan duruyorlardı. Ertesi baharda üst düzey subay tayfasının tamamen temizlenmesini ve daha esnek bir terfi politikasını öngören kapsamlı bir reform programı hazırlandı. Ancak Menderes'in işler tehlikeye düşen generallerin olası tepkisini tahmin edip generallerin hışmını çekmemeye karar vermiş olması da olasıdır.

Ne tuhaftır ki Menderes'in planı uygulayarak komutanların öfkesine neden olmama kararı ordunun tepesinde masalların temizlenmesini düşüncesini şiddetle destekleyen alt rütbeli subayların siyasi faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Sonunda da hükümetin devrilmesine neden oldu. Otoriter ve muhafazakâr komutanlarının hâkimiyetinden rahatsızlık duyan tutkulu ve sabırsız bir kuşaktır. (Hale,1994: 92-93) Söylemeye gerek yok, bazı subaylar başından itibaren CHP sine sadıktırlar ve bu nedenle DP'lilere sempatik bakmıyorlardı. Birçoğu da DP'lilerin 1950'de ki zaferini esasında selamlamış fakat sonunda düş kırıklığına uğramışlardı.(Hale,1994: 93-94)

DP iktidarı ile askeri kesimin ilişkileri geren olaylara kısaca baktığımızda olaylar şu şekildedir:

1960'lı yıllara giden süreçte darbeler hükümete karşı gizlice örgütlenmeye başladıklarında komploların önderlik edecek kıdemli general bulmada zorlanırlar. Bu DP politikasındaki başarıyı ifade etse de alt rütbeli subayların ihmal edilmişliği unutulmuş ya da önemsenilmemiş görünmektedir. (Ertunç,2004:410) Genç subaylar DP iktidarına ve DP'ye karşı hoşnutsuzluklarını ideolojik temellerini oluşturmada hiç zorlanmazlar. Hükümet programında Atatürk'ün adının hiç geçmemesi, seçim sonuçlarının gelmiş geçmiş tüm devrimlerin en önemlisi olduğun ilan etmesi v.b. şeyler genç subaylar arasında dikkat çekici durum olarak algılanır. Genelkurmay başkanı dahil 5 general ve 15 albayın emekliliğe sevk edilmesi ise DP iktidarına karşı hoşnutsuzluğu artırmıştır, ordunun başka bir hoşnutsuzluk kaynağı da 1950-1960 arası parlamento da mesleksi dağılıma bakıldığında en az asker kökenlilerin bulunduğu görülür. (Ertunç,2004: 411) DP misyonundan dolayı asker kökenlilerden ziyade serbest meslek, iş adamı ve yerel seçkinlerin parlamentoda sayısında artış dikkati çekmektedir.

DP iktidara gelir gelmez yaptığı ve Asker - DP arasını fitilleyecek önemli icraat, 6 Haziran 1950 günü DP'li yeni hükümetin TSK'nin üst kademesinde gerçekleştirdiği askeri operasyon ve tavsiyedir. Bu hareketin gerçek nedeni generaller arasındaki İnönü ve CHP yanlısı bilinen gurubu etkin görevlerden uzaklaştırmak, askeri gücü yeni sivil otoriteye tabi kılmaktır. Aynı zamanda ordudaki İnönü etkisini kırma eylemi olmuştur. (Özdemir, 1994:143-144) Daha sonra ise, Menderes'in 1954'de sarf ettiği "*Ben orduyu yedek subaylarla idare ederim. Kravatlı şövalyelerin burunlarını kıracağım*" (her halde generaller) -asla söylenmediği ileri sürülen- sözleri üzerine kızgınlık daha da arttı.

Ayrıca, 1950'lilerin subayları maaşlarını hükümetin gelişi güzel ekonomik politikalarının neden olduğu yüksek enflasyonun oranın gerisinde kalması gerçekten maddi sıkıntıda idiler. Doğal olarak idealist subaylar hiçbir zaman satın alınmayacaklarını ve hiçbir ekstra ücret ya da ayrıcalığın siyasi kaygılarını teskin etmeyeceğine öne sürmüşlerdir. Genelde yükselen GSMH'ya oranı olarak savunma harcamaları, 1950'lerde düşmemiştir. Gerçekte DP'liler ekonomik büyüme potansiyelinin önemli bir bölümünü Türkiye'nin askeri gücünü korumayı feda etmeyi sürdürmüşlerdir. (Hale,1994: 94)

Asker-DP ilişkilerinin sertleşmesinin temel nedeni ordunun bir otonomi isteğinde, siyasal iktidarın ise milli savunma bakanı kanalıyla askeri yönetimin de deneticisi ve egemeni olanı davranmaya eğilimindedir. DP, bazı küçük ödün ve duyum yolları sağlamış, maaş ve tazminatları artırmış, terfi sürelerini kısaltmışsa da ordudaki otonomi arayışını azaltamamıştır. Askerlerin böylelikle toplumsal statülerinin gerilemesini siyasal iktidar-ordu ilişkilerini gerginleştiren önemli bir neden olarak gösteriliyor. DP iktidarına değin Türkiye'de siyasi belirleme de askerlerin sürekli ön planda bulunması özellikle-sivil politikacı-aydın zümresinde ordunu her zaman ve zeminde öncü rol oynaması gerektiği gibi bir kabulü yerleştirmiştir. Oysa demokratik rejimlerde ordunun otonomisi söz konusu değildir. (Mazıcı, 2001:557)

1960 darbesini planlayıp gerçekleştiren grubun oluşumu İstanbul'da Harp Okulu'nda okuyan iki genç subayın Dündar Seyhan ile Faruk Güventürk'ün radikal fikirli subaylardan bir hücre oluşturmaya başladıkları 1955'te başlamış görünüyordu. Bu arada Ankara'da subaylar arasında iki ayrı grup oluşmaktaydı.(Hale,1994: 95) Aydemir, Seyhan gibi radikaller hemen bir devrimden daha ihtiyatlı, komplocular ise darbeyi son çare olarak görmekten ve ilk adım olarak çabalarını ordu içinde reformları öne çıkarama üzerinde yoğunlaşmaktan yanaydı. KOÇAŞ grubu ile bağlantılar sonuç vermedi. Ankara'da da fiilen ayrı bir varlık olmayı sürdürmüştür. (Hale,1994: 96) Oluşan süreçte darbe planlaması içinde ki gruptan dokuzların tutuklanması ile orduda bir komplo varlığı ortaya çıktı. Güventürk' ün dışında dokuzlardan hiçbiri örgütün asıl üyesi değildi. Bu olayla örgüt gerilemeye başlamıştır.

Adnan Menderes'in *Dokuz Subay Olayı* ve sonraki tutuklamalar muhalif subayların kökünü kazıdığına ve darbe tehlikesi bulunmadığına inandırmış görünse de tutuklamalar komplocuları bir süre geri çekilmeye zorlamış, yeniden toparlanmaya ve 1958'den önce yaptıklarından daha dikkatli olmaya sevk etmiştir

10 yıllık uygulamalar sonucunda DP yönetim on yıl geçmeden kendi getirdiği biçimsel demokrasiyi yine kendisi ortadan kaldırılmaya çalışılmış, başlangıçta uygulamaya başladığı liberal ekonomiden eleştiriler ve bunalım karşısında hemen vazgeçmemiş ve içine sürüklendiği çelişkilerle halkın gözünden de düşmeye başlamıştı. Seçimde daha az oy alan iktidar giderek sertleşmeye ve baskı yöntemlerine başvurmaya başlıyordu. Demokrasi yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlıyordu. Demokrasinin rafa kaldırılması öncelikle cumhuriyet düzenini bozuyordu. Muhalefete karşı sert önlemler ordu bürokrasi ve aydınların baskı altında tutulması basın, gençliğin ve üniversitenin susturulmaya çalışılması DP iktidarının sonunu hazırlayan gelişmeleri başlatmıştır. (Çeçen, 2003: 371)

Bu dönemde anti demokratik tavır ya da siyasal liberalizm'e uyumsuzluğu, DP dışındaki sivil kurum ve kuruluşlar da paylaşır. Tek parti döneminde 27 yıl iktidarda kalan CHP muhalefet partisi olmaya alışamamıştır. TSK yeterince profesyonelleşememiştir. Basın 4.erk olmanın bilincinde olamamış, Üniversiteler akademikleşememiştir. (Mazıcı,2001:568)

3.3.1.1.3.Ekonomik Sebepleri

On yıllık DP iktidarı döneminde Türkiye Cumhuriyeti Devleti, birçok alanda tarihinde görülmemiş bir kalkınma ivmesi kazanmıştır. Tarım, ticaret, sanayi ve benzeri alanlarda müthiş rakamlara ulaşılmış, ülkenin her tarafında şantiyeler kurulmuştur. DP bu kalkınma ve tarım alanındaki kapasiteyi yükseltme programlarını, ABD'den aldığı krediler vasıtasıyla yürütmüştür. Bu yöntem, DP iktidarının ilk yıllarında etkili oldu. Ancak sonraki dönemlerde alınan dış borçlarda ödeme zorlukları çekilmiş, bunun neticesinde DP'nin ekonomi politikası çökmüştür. DP hükümeti, ekonomik krizi çözmek amacı ile 4 Temmuz 1958 ekonomi kararlarını alarak kalkınma planlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Bu kararların alınması ile ekonomik alanda; dış ticaret açığını dengelemek, borç ödemelerini kolaylaştırmak ve yüksek enflasyon değerlerini

düşürmek hedeflenmiştir. 1958’de Türk parası devalüe edildi. Devalüasyon yüksek enflasyon oranını düşürmede etkili olmuştur. Yerli sanayinin desteklenmesi amacıyla, ithal malların ülkeye girişine kısıtlama getirilmiştir. Ancak bu uygulama fiyat artışlarına neden olmuş, karaborsayı arttırmıştır. 1958 kararları ile ekonomik alanda uygulanan sıkıyönetim ile birlikte; işsizlik oranı artmış ve yükseltelen vergi oranları halkın daha fazla ezilmesine neden olmuştur. DP iktidarının 1958 kararları doğrultusunda uyguladığı ekonomi politikasının olumlu etkileri ilerleyen yıllarda görülebilmüş, ancak DP iktidarı bunu görememiştir. (Erdoğan,2006: 55-56)

Devletçi, sıkı şekilde denetlenen ve kendine yeterli olmaya yönelmiş bir ekonomiden liberal serbest Pazar ekonomisine geçişteki esas dönüşüm noktası DP’nin 1950’de iktidara geliş değil, İnönü hükümetinin 1947’de aldığı kararlardır. Ama şu da gerçektir ki demokratlar 1946’dan beri serbest Pazar ekonomisini sözde en fazla savunan taraftarıydı ve göreve gelir gelmez de liberalleşme politikalarını gayretle uyguladılar. (Zürcher,1996:325)

Tek parti dönemi, devletçi politikası ekonomide kayda değer bir gelişme sağlanmasını engellemiştir. DP iktidara geldiğinde işadamları, sanayiciler ve yatırımcılardan oluşan bir müteşebbis sınıfı zayıf da olsa oluşmuştu. DP iktidarı CHP iktidarının tersine yeni oluşan bu gurubu destekleme yanlısı idi. (Örs,1996: 153)

1960 darbesini ayak sesleri, 1955 den sonra duyulmaya başlanmıştı, bun nedenle 1950’den 1960 yılına kadar süren DP iktidarını iki aşamada incelemek gerekir: DP iktidarının Kore savaşına kadar süren ilk dönemi ekonomik açıdan nispi açıdan sorunsuz ve başarılıdır. ABD’nin altındaki kapitalist sistemin uygun ekonomik politikalar başka bir deyişle dış krediye dayalı tarımsal gelişme yürürlüğe konmuştur. Tarımda bu görülen makineleşme politikası, sürülen alanlarında hızla genişlemesine sebep olmuştur. (Altan,2006: 62) ikinci dönemde ise iç ve dış kaynaklı olarak sorunlar ortaya çıkmıştır.

DP, ilk dört yıllık iktidarı döneminde kendisine destek veren yığınların beklediği kararları almış, programlar uygulamıştı. 1950-1954 döneminin ekonomik konjoktürün böyle bir politikanın uygulanmasına uygun bir ortam yaratmıştı. Ekim alanları hemen hemen % 70 oranında genişlemişti. Tarımda çiftçinin ürününe yüksek oranı destekleme

fiyatı uygulanıyordu. Böylece çiftçinin dolayısıyla kırsal alanda yaşayanların alım gücü yükselmişti. Köylü artık DP'nin seçim meydanlarında söylediği gibi belki yeni “*Harman Sigarası*” içemiyordu, ama “*Köylü Sigarasını*” bırakmış “*Bafra*” içebilmiştir. (Çavdar,1995: 49-50)

Kore Savaşı hem hükümet hem de tüccarın beklentilerini büyük ölçüde tatmin etmişti. Savaş Türkiye'den yurt dışına çeşitli malları ihraç etme imkânı vermişti. Ayrıca ziraat ve alt yapı inşaatlarında büyük yatırımlar yapılmıştı. Çiftçi gerçekten ilk defa ürünün karşılığını alabiliyordu. Sanayi ve alt yapı yatırımlarına ağırlık verilmeye başlandı. Ancak yapılan yatırımlar uzun vadede gelir getirebilecek nitelikte olduğundan bütçe açığı giderek büyümeye başladı. Bunu kapatmak için yeni vergiler yerine ithalata sınırlamalar getirildi. (Örs,1996: 153)

O yıllarda ekonomik ilerleme büyük çapta Amerikan yardımları ile desteklendiğinden etkileyici idi. Krediler ithal makinelerin alınmasında kullanılmıştı. Çok iyi giden hava koşulları da eklenince DP'nin yönetiminin ilk üç yılında tarım ürünleri bollaşdı. Çiftçilerin gelirleri bariz şekilde arttı. Demokratların ekonomik düşünceleri oldukça basitti. Dizginleri serbest bırakınca piyasanın işleyeceğine kesin olarak inanılıyordu. Yabancı kapitalistlerin Türk ekonomisine yatırım yapmak için kuyruğa gireceği beklentisiydi. Ne var ki bu kesimlerin katkısı hayal kırıcı oldu. (Zürcher,1996: 326)

O yıllardaki yatırımların etkinliğini azaltan etmenler vardı, bunlar, DP ekonomide bir sıçrama başlatmayı hedeflemiş, çabuk ve somut sonuçlar istemiş oldukları için devlet yardımlarını ve kredileri kullanırken uzun vadeli düşünülmemiş, ayrıca menderes ekonomide planlama denildiği zaman, devletçiliğin zararları geliyor ve ekonomik planlamayı andıran her şeye alerji duyuyordu. (Zürcher,1996:328)

Cumhuriyetin kuruluşundan 1946'ya kadar hükümetler ekonomik ve siyasi bağımsızlığın üzerinde titremişlerdir. 1946'dan sonra ABD askeri ve ekonomik yardımları Türkiye'ye dışa bağımlılık açısından ilk adımı attırıştır.1950 -1960 zaman dilimi hem siyasi hem de ekonomik bağımlılığın doruğa ulaştığı dönemdir. (Çavdar,1995: 65-66)

DP'nin uyguladığı ekonomi modeline göre tarım sektörü öncülüğünde kalkınma amaçlamaktadır. Siyasal tercihlerini de bu kesimlerden yana kullanmıştır. DP'nin uygulamalara baktığımızda, bu sektöre verilen kredi miktarını yükseltmektedir. Uygulanan tarım politikası en çok tarım burjuvazisine destek sağlıyordu.1955 yılına gelindiğinde de aynı durum gözleniyordu. tarım kesiminin büyük toprak sahipleri hükümetin geniş desteğine sahipti.1950 yılından itibaren uygulanan popülist politikalar sayesinde hareketli bir döneme girmiş, dış ticaret dengesi devamlı açık vermiştir. Kore Savaşı'nın sona ermesiyle Türkiye'nin 1952 ve 1953 yıllarındaki iyi hava şartlarıyla da artan ürünün fiyatları gerilemeye başlamıştır. Ülkedeki iktisadi durumun bozulmasının görünür nedeni olarak dünya konjektüründe ki değişimdi. Ama temelde yapısal bozukluklar da vardı. (Altan,2006: 63-64)

2 Mayıs 1954 seçimlerinde DP oyların yüzde 57 sini CHP yüzde 36'sını aldı. CHP'nin sandalye sayısı 31'e indi. Bundan sonra işler iyice çığırından çıktı. Birçok siyaset amaçlı rastgele yapılan yatırımlar dağıtılan krediler enflasyona, döviz darboğazına mal kıtlığına yol açtı. Hükümet buna rağmen iktisadi planlama düşüncesini reddediyordu. Bu sırada ABD'den 300 milyon dolar kredi istendi alınamadı. Milli korunma Kanunu'nun polis ve mahkeme önlemlerine fiyat denetimlerine tayinlama yöntemlerine başvuruldu.(Akşin,2007:251) İthalatı finanse etmek amacıyla dış borçlanmaya gidildi ve ülke içinde enflasyonist bir politika izlenmeye başlandı. Tüccar, işadamı, yatırımcı ve çiftçi kesimi yararına izlenen ekonomik politikalar ilk başta bu kesimlerden DP'ye büyük destek sağlasa da enflasyonun yükselmesi ve ithalatın sınırlanmasıyla piyasada bazı malların bulunmaması halkta hoşnutsuzluk yaratmıştı. (Karpat, 2007: 170)

1954'de ekonomik canlanma sona erdi. Havalar kötüleşince tarım kesiminin güçsüzlüğü ortaya çıktı. Ekonomik büyüme düştü ve ticaret açığı sekiz katına çıktı. Buna rağmen DP mal ithalatını ve yatırım hızını sürdürdü ancak ülkenin dış borcu 1,5 milyar dolara kadar çıktı. Yani GSMH'nin dörtte biri seviyesindeydi. Sonuçta enflasyon giderek arttı ve 1950'de % 3 olan enflasyon oranı kentlerdeki ücretlileri ve tüketicileri çarparak 1958'de % 290 ye çıktı. (Zürcher,1996: 332)

DP'nin ekonomik politikalarında eksileri oldukça nettir. Maliye ve devlet gelirlerinin yönetimi açısından bu politikalar temelinde yanlıştı ve bu yanlış enflasyona ve karaborsaya yol açmıştı. Ancak artıları da unutulmamalıdır. DP Türk tarımını bir dereceye kadar modernleştirmeyi başardı. Ülkenin sanayi tabanını hayli genişlettiler bugünün Türkiye'sinin büyük sanayi şirketlerinin çoğunluğunun kökleri 1950'lerdedir. Sonuç olarak bir devingenlik canlılık ve etkinlik bilinci olmuştu ki bunlar tamamıyla yeni olan şeylerdi. (Zürcher,1996:333-334)

Siyasi açıdan bir çözülme doğrultusunda yol alan DP ekonomik yönden bir kenara sıkışmıştı. Eldeki döviz kaynaklarının 1950-1955 yılları arasında yaygın bir biçimde tüketilmesi daha önce vurguladığımız gibi iktidarı büyük bir bunalımla karşı karşıya bırakmıştı. Temelde bu durum iktidarı sarsmıştı. Kısa dönem içerisinde ekonominin düzelmesi dış para kaynaklarını yeniden açılması beklenmediği için DP koşullar ağırlaşmadan bir erken seçime gidilmesini yeğledi. Böylece 1958 de yapılması beklenen genel seçiminin 1957 yılının ekim ayında yapılmasına karar verildi. (Çavdar,1995: 68)

1958'de iktisadi bunalımın çözümsüzlüğü karşısında Türk hükümeti IMF ve Dünya Bankasının dayatmasını kabul etmek zorunda kaldı.1958 yılında istikrara önlemleri alındı, dolar artış yaptı. Milli Korunma Kanunu uygulamaları fiilen durduruldu ve enflasyonu dizginleyebilmek için kamu kuruluşlarının ürünlerine zam yapıldı. DP özel kesimin devlet işletmelerini almak ya da kendi yatırımlarını yapmakta yavaşlığı karşısında daha sonra yaptığı yatırımlarla kamu kesimini genişletmiş bulunuyordu ancak özel kesimin sanayi yatırımları da zamanla çoğalmıştı.

1958'de DP iktidarı şiddetli bir baskı dönemi başlattı. Bu kez iktisadi bir bunalımın sonucu istikrar önlemleri ve ağır bir devalüasyon fiyatları fırlatmış halk perişan etmişti. Öte yandan 1957 seçimlerinde CHP yükselişe geçmiş çoğunluk dizgisine rağmen meclise kalabalık bir milletvekili grubu sokmayı başarmıştı. İktisadi durumun kötülüğü hesaba katılırsa bundan sonraki seçimi CHP'nin kazanması muhtemeldi. Oysa Menderes ve çevresi iktidardan ayrılma olasılığını nedense kabul edemiyorlardı. (Akşin, 2007:253-254)

Ödemeler dengesinin bozulmasının, dış kredi kaynaklarının kesilmesi sonucu ithalat daraldı. Artık birçok madde ithal edilemiyordu. Birçok yandan kamu harcamalarının açık finansmanı nedeniyle para arzının çoğalması fiyatlar genel seviyesini yükseltirken diğer yandan da mal temelinde kıtlıklar başladı. İç talebin yüksekliği yurt içi üretimin yetersiz oluşu hem fiyatları hem de mal darlığına kamçılıdı. (Çavdar,1995: 66)

DP işçileri desteğini elde etmek için CHP ile yarışırken demokratların en güçlü silahı işçilere grev hakkı vaadi idi. Ancak seçim sonrası bu söz unutuldu ve DP'nin sendikalara olan tavrı, hemen önceki yönetimindeki kadar baskıcı oldu. Hükümet özellikle 1957'den itibaren sendikaları değişik sanayi kesimleriyle ya da uluslar arası örgütlerle temas kurmasını önlemek için baskı uygulamaya başladı. (Zürcher,1996:330) Bu dönemde Türk-İş Konfederasyonunun kurulması altılan tek somut adımdır. Sendikaların grev, toplu pazarlık, toplu iş sözleşmesi yapma hakkı bulunmuyordu. Çoğulcu ve katılımcı bir yapı bu dönemde yaşama geçirilememiş, halk yönetimde sadece seçimden seçime söz sahibi olabiliyordu. Katılım sözde kalıyordu, çoğulculuk ise kısıtlayıcı yaklaşmışlar yüzünden söz konusu bile olamamıştır. (Çavdar,1995: 88-89)

Bu arada 1960'da hayat pahalılığı 1950-1953 dönemine göre yaklaşık 11 kat artmış buna karşılık maaşlar ancak iki katına çıkabilmiştir. Bu durum ordu mensuplarını zorluyor ve bireyler olarak Türkiye'nin tüm sorunlarında kendilerini sorumlu göstermelerine neden oluyordu. Ayrıca yeni zengin politikacılar, toprak sahibi ve girişimciler zenginliği, lüksü maddi arayışları yüceltiyorlardı. Oysa bunlar orduda sade, alçakgönüllü ve özverili-idealist yaşam tarzı ile tamamen çelişiyordu. Geçmişte alkışlanan göklere çıkarılan değerlere yeni güç odaklarınca teşvik edildiği varsayılan materyalizmin darbeleriyle parçalanırken ordunun toplumsal saygınlığı da azaldı. *“Darbe sonrasında görüştüğüm pek çok subay 1950'li yıllarda bazı ev sahiplerinin sizin gücünü yetmez diye kendilerine evlerini gösterme zahmetine bile katlanmadıklarından yakınmışlardı. Bir zamanlar kızlarının subaylarla evlenmesinden onur duyan anneler kızlarına sık sık parlak üniformalı ama cepleri boş adamlarla evlenmemelerini öğütüyorlardı”* .(Karpat, 2007: 170-171)

Bu ekonomik ve toplumsal değişim isteği DP'ye pahalıya mal olmuş, izlediği ekonomik politikalarından zarar gördüğü kesimler birlik olmuş ve 27 Mayıs 1960 müdahalesinde ön planda yer almışlardır. Aslında DP'nin politikaları gelecek liberal politikaların ve dünya ekonomileriyle bütünleşmenin temelini atmıştır. Ancak iç aktörlerin tercihleri bu politikaların amacına ulaşmasında bir engel teşkil etmiştir. Bu da sosyal ve ekonomik değişimleri gerçekleştirmenin ne kadar zor ve sosyal maliyetinin ne kadar yüksek olduğu görülmektedir.

3.3.1.2. 27 MAYIS 1960 İHTİLALİ'NİN SONUÇLARI;

3.3.1.2.1. Toplumsal Sonuçları

27 Mayıs asker müdahalesinden sonra müdahaleci grup (MBK) ilk iş olarak toplumun gruplardan olan üniversite de tavsiyeye başlamıştır. MBK, tarafından silahlı kuvvetler bünyesinde gerçekleştirilen ve o günkü koşullarda olağan karşılanarak tepki yaratamayan subay tavsiyesine karşılık yine MBK'nce üniversitede girişilen tavsiye eylemi tartışma ve tepkiler yol açmıştır. (Özdemir,2000:235) Tepkilerin şiddeti karşısında, tasarrufu MBK üyeleri bile savunamaz duruma düşmüşlerdir. (Güngör,1992: 46) Bununla birlikte, olay MBK ve ordunun eylemini destekleyen sivil kesimler (aydınlar) arasında ciddi sürtüşmeye ve kırılmalığa yol açarken, silahlı kuvvetler içinde yükselen başak güçlerin etkisiyle MBK'nın yalnızlığa gömülme sürecini hızlandırmıştır. (Özdemir, 2000:235)

27 Ekim 1960 günü 114 sayılı kanun ile öğretim üyesi ve asistanlar üniversitelerde ki görevlerinden uzaklaşmışlardır. Öğretim üyeleri kanuna göre de bir daha üniversitelerde görev alamayacaktır. Anılan kanunla birlikte 4936 sayılı üniversite özerklik ve tüzel kişilik kanunun bazı maddelerini değiştiren 115 sayılı kanunda resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 27 Mayısla birlikte yeni düzenin kurulması için işbirliğine gidilen üniversite camiasında aydınlar ve basın tarafından derin bir şaşkınlıkla karşılanmıştır. (Güngör,1992: 45) Ancak ihtilalin üniversitede yarattığı sonuçlar kamuoyunda personel tavsiyesi olarak görülmüştür. Cemal Gürsel'in bu tavsiyeyi hata olarak görüp, düzeltileceğine ilişkin sözleri gerginliği azaltmıştır. Üniversitede ki bu tavsiye 147'ler olarak adlandırılmıştır. Daha sonra üniversiteye dönme mücadelesi dernek kurarak devam etmiş ancak sorunları ihtilala döneminde çözülememiştir.

27 Mayıs 1960 sonrası, toplumsal ve politik geleneklerin etkilerine karşın geçmişten kesin bir kopuş niteliğini taşıyordu. Bu olguyu modern politik ve sosyal düşünceler doğrultusunda meşrulaştırma girişimlerinde açıkça görmek mümkündür, geçmişten kesin bir ayrılış kaçınılmazdı. Çünkü iktidar için mücadele eden grupları sosyal ve ekonomik yeni dürtüler ve politik yeni bir bakış açısı değerlendiriliyordu. Toplumsal farklılaşma yeni bir kimlik anlayışı yaratmıştı. 27 Mayıs darbesi toplumsal grupların gelenekçiliğın kıskacından kurtulmasını sağlamıştır. (Karpat, 2007:206-207) Türkiye gündeminde ağırlığın maddi zenginliğin aracı olan ekonomik etkinliklerinin yanı sıra toplumsal kalkınma, adalet ve istikrara kaydırılmasında etkili oldu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan gerçek bir sivil toplumun kuruluşuna süren yüzyıllık süreç son aşamasına girmiş bulunuyordu. (Karpat, 2007: 208)

Türkiye'deki politik yaşama bir yandan askeri darbelerin diğer yandan siyasi partiler ve çeşitli toplumsal guruplar arasında bir darbe sonrası dönemde normal olarak beklenenden çok daha sık ve yoğun yaşanan çekişmelerin tedirginliği egemen olmuştur. 1960 öncesi politik istikrarla tam bir çelişki oluşturan bu huzursuzluk siyasal yönetimin yasal yoldan değiştirilmesi ve denetlenmesi için daha iyi bir sistemin kurulmasını amaçlayan anayasal değişikliğin ardından ortaya çıkmıştır.(Karpat, 2007:209)

1960 la birlikte ülke siyasallaşmış ve 1960 anayasası ideolojik bir çerçeve oluşturmuştur. Ülke kapalı bir toplum olmaktan sıyrılıyor, Marksist yapılanma yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu eğilimlerden rahatsız olan sağ –Muhafazakâr kesim sola karşı mücadeleye karşı örgütlenmeye başlamıştır.

27 Mayıs 1960 müdahalesi ile başlayan politik farklılaşma ve özgür düşünce ortamı konjektürün de etkisiyle toplumu kutuplaşmaya ve çözülmeye itmiştir. Müdahale, toplumsal değişmenin itici gücünde olmuş, süreçteki toplumsal değişimlere farklı çözüm yolları bulunmaya çalışılmış ancak bu sürece şiddet ve terörde eklenince 1980 müdahalesine ortam hazırlamıştır. Tarihimizde 1965'lere kadar sağ ve sol, aşırı sağ, aşırı sol partinin solu, merkez sol, merkez sağ gibi kavramlar yoktu. Toplumun Batılılaşma sürecine girdiği Tanzimat devrinden beri ileri-gerici ayrımı vardı. Batı reformlarından yana olanlara ilerici karşı olanlara gerici deniyordu. (Kocabaş,2004: 64) 1960'lı yılların ortalarına doğru giderek kalkınma sloganı ön plana çıkmaya başladı. 27 Mayıs 1960 sonrasında söylenen hürriyet isteği giderek yerini ekonomik kalkınma

kavramına bırakıyordu. Artık bütün yayın organlarında aydın konuşmalarında Türkiye'nin geri kalmışlığından bahisle hep kalkınması konuşuluyor problemler dile getirilip dokümanları çıkardıktan sonra çözüm yolları aranırken basın ve yayın üniversitelere sol düşünce hakim olduğu için buralarda giderek sosyalist yolundan kalkınma modeli dile getirmeye başlanıyordu. (Kocabaş,2004: 72)

1960 sonrası ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal değişim ile politik durumunda kilitlenmesi ve düşük gelir gruplarının artmakta olan ekonomik talepleri ve taşradaki önemli aile gruplarının egemen konumlarıyla birleşince sosyalizm gelişmesi için uygun bir ortam doğmuştur.1960'da Sosyalizm'in mahkûm edilmediğini aksine Türkiye'nin sorunları için olası çözüm yolu olarak görülmüştür. (Karpat,2007: 231-232)

1960'lar her çeşit siyasal ve toplumsal mesele üzerine canlı bir entelektüel tartışmaya sebep oldu ve bu yeni anayasanın mümkün kıldığı düzenli aralıklarla çıkan çok fazla sayıdaki yeni dergide ifadesini buldu. İlki 1961'de çıkmaya başlayan *Yön Dergisi* idi. 1960'larda öğrencilerden ve entelektüellerden oluşan yeni solun bu gelişimi kuşkusuz sırf Türkiye'ye mahsus değildi ve tüm dünyada olmaktadır, ama Türkiye'deki gelişiminin özellikle önemli olmasının nedenlerinden biri Menderes'in devrilmesinde üniversitelerin rol oynamış olmasıdır. Bu sebepten öğrenci ve öğretmenler kendilerini toplumun itici gücü olarak görmeye başlamışlardır. (Zürcher,1996:371)

27 Mayıs askeri ihtilali ile anayasanın getirdiği hürriyetler serbesti ve yeni hakların verilmesi Türkiye'de solun olduğu kadar sağında başını yorganın altından çıkartılması aniden olmuştu. Adı geçen ihtilal ve anayasa müteakip sağ başlı başına bağımsız bir hareket olarak çıkmaktan ziyade genelde kendisini solun yükselişine bağlı olarak tanımlama ve tepkilendirmeye bağlı olarak çıkmıştır. (Kocabaş,2004: 96) 1960 sonrası sağ ve sol propaganda ilkin gündelik gazete ve haftalık ve aylık dergilerde ortaya çıkmıştır. Henüz tam anlamıyla kitap yayına geçilmemişti. (Kocabaş,2004: 98) Türkiye'de sol komünizmde, sosyal demokrasiye bağlı geniş bir alanı ifade derken sağda Osmanlı'daki cereyanlar Türkçülük ve İslamcılığın 27 Mayıs ihtilalından sonra tekrar baş göstermeye başlamasıyla birlikte Milliyetçi, Türkçü, İslamcı söylemleri içine alan geniş yelpazesi olmuştur. (Kocabaş,2004: 96)

Hem sol hem de sağ için öncekine nazaran daha geniş bir siyaset faaliyet yelpazesine izin vermiş olması bakımından yeni anayasa eskisinden daha liberaldi. Eski Kemalist kalıbın dışında kalarak ortaya çıkan ilk parti TİP'dir. Parti Şubat 1961 de bazı sendikacılar tarafından kurulmuştu. Ama partinin hemen tüm yaşamı boyunca etkin ve sürükleyici kişisi yazar, hukukçu ve eski öğretim üyesi Mehmet Ali Aybar olacaktı. TİP in önemi siyasal gücünde ya da topladığı oylarda yatmıyordu. Onun önemi daha çok seçilmede yarışan gerçek ideolojik temele sahip bir parti olmasında yatıyordu. Varlığıyla öteki partileri ideolojik açıdan kendilerini daha açık tanımlamaya da zorladı. (Zürcher,1996: 359)

Farklı siyasi, partiler arası didişmeler çoğu Türk yurttaşının pek az dikkatini çekmekteydi. Onların yaşamlarını etkileyen şeyle başkaydı. Sokaktaki şiddetten tabii ki etkileniyordu ama ayrıca 1960'larda ve 1970'lerin başlarında refah artışından ve bunun ardından gelen kıtlık ve fiyatlarının yükselişinden ve bu dönem boyunca süren sanayileşme ve büyük çaplı göçlerden etkilenmişlerdi. Türkiye'nin hızlı nüfus artışı tarımdaki fırsat yokluğu ve yani sanayilerin cazibesi bir arada kırsal kesimden büyük kentlere 1950'lerde başlayan akını artırmaktaydı. Gecekonduklara kimi zaman teneke mahalleler denilse de bu tanımlama yanıltıcıdır. Başlangıçta gecekondu mahalleri her türlü alt yapıdan yoksundu. Kendi derneklerini kuran mahalle sakinleri yerel siyasetçilerden vaatler koparmak için partiler arasındaki seçim öncesi rekabetten oldukça etkin şekilde yararlandılar. (Zürcher,1996: 392) Kente gitmek için köyünü terk eden insanlar bu kez 1960'larda büyük bir macera için köylerini terk ederek Almanya'ya çalışmaya gitmiştiler.1973 petrol bunalımından sonra Türkiye'den düzenli işçi alımları durdu. Yine de Türkler'in Avrupa'daki sayısı arttı. Başlangıçta 1960'lara da başlayan göç olgusu 1973'ten sonrada sürmüştür.

Emek göçünün Türkiye de özellikle kırsal kesimde birçok ve değişik etkisi oldu. İnkâr edilmez bir zenginlik pompalaması vardı ve yeni servet doğuşu kırsal kesimde ki güç ilişkilerinin ve toplumsal düzenleri bozdu. Göç dış dünyanın yeniden farkına varılmasını sağladı. Ancak petrol bunalımından sonra işsizlik artınca halk arasında hoşnutsuzluk baş gösterdi. Bu hoşnutsuzluk 1980'lerde daha da çok güçlenmiştir. (Zürcher, 1996:395)

1961 anayasası döneminde ortaya çıkan iki dinamik güç direniş ve eylemleriyle ülkenin siyasi istikrarını sarstı. Bu güçlerden biri gençlik diğeri ise işçilerdi. Öğrenciler daha önce demokrat parti iktidarına karşı verilen mücadelede muhalefetin yanında yer alarak ordunun işini kolaylaştırmıştı. 1961 demokrasisinin de en önemli özellik kimi zaman hükümetleri zor duruma düşürebilecek şekilde direniş ve eylemler yapabilen iki yeni ve dinamik gücün ortaya çıkmasıdır. Bu yeni dinamik güçlerden öğrenciler esasen 27 Mayıs 1960'dan önce DP iktidarına karşı mücadeleleri ile ünlüydüler. Daha o yıllarda aydınların ve ordunun yanında etkin güç olmaya aday görünüyorlardı. (Özdemir,2000:259) Öğrenciler arasındaki gruplaşmaların iktidar ve muhalefet partileri çevresinde odaklaşmanın ötesinde düzen yanlısı (sağ)ve düzen karşıtı (sol) şeklinde geliştiği 1960'lı yıllarda sosyalistlerin parti kurarak (TİP) seçime katılmaları yine söz konusu partiye bağlı öğrenciler tarafından fikir kulüpleri federasyonunun oluşturulması oldukça geniş öğrenci kesiminin siyasallaşmasına neden olmuştur. Öğrenci hareketi iç ve dış siyasal gelişmelerin etkisiyle 1968 den itibaren üniversite ve eğitim alanında Türkiye'nin bağımsızlığı ve kalkınma modeli gibi mücadele alanlarına kayacaktır. Öğrenciler parlamento dışı muhalefet düşüncesinden geniş ölçüde etkilenmiştir.1970'lere gelindiğinde genelde öğrenci hareketinin özelde sosyalist eylemin ideolojik ve fiili önderliği devrim için silahlı eylem birlikleri şeklinde örgütlenmek isteyen ve silahlı mücadeleyi savunan Marksistler-Leninist grupların denetimine geçecektir.

İşçiler ise, 1961 anayasasının sağladığı hakları kullanarak, daha geniş haklar talep etmeye ve ülke yönetiminde söz sahibi olma mücadelesi vermeye başladılar. Ayrıca Avrupa'da yaygın olan gençlik hareketi de olayların tırmanmasında etkili oldu. Toplumsal hareketliliğin üst düzeye çıkması ve şiddetlenmesi AP hükümeti istifa etmesinde etkili olmuş, çok partili siyasi hayat askıya alınmıştır.

Anadolu'dan gelen köylüler büyük şehirlerin içinde ve çevresinde kurulan gecekondu mahallelerinde yaşamaya başlayınca gelişen endüstrileşme kentleşmeye yol açtı.1960'lara gelindiğinde yeni hakların tanıdığı haklar sayesinde sınıf bilincine sahip bir lider kadro önderliğinde rahat hareket edebilen siyasetten aktif küçük bir işçi sınıfı vardı. En faal ve en nitelikli işçilerin çoğunluğunun yurt dışına göç etmiş olması Türk işçi hareketi için engelleyici bir etkendi. Yine de 1960'lar sadece yerli sanayinin

doğuşuna değil üstelik ciddi bir işçi hareketinin büyümesine de sahne oldu. (Zürcher, 1996:395) anayasa işçilere grev ve toplu sözleşme hakkı vaat etmişti.1963 yeni anayasa, bu haklar daha da ayrıntısıyla kaleme aldı. Sendikalar işçiler kazançlarının savunmada oldukça başarılı oldular. 1975 sonrası ise büyük işverenler dahi artık reel ücret artışlarını karşılayacak durumda değildi ancak sendika baskısı dinmiyordu ve sonuç 1970'lerin sonlarında grevlerin lokavtların gel-gidiyle çalışma hayatlarındaki kargaşanın artışıydı. (Zürcher, 1996:396)

1961 anayasası, ayrıca Türkiye'nin sosyal devlet olduğunu ilan etmiş ve 1960'larda siyasetçiler bu vadi yerini getirmekle halk kitlesini çalışma yaşam koşullarını iyileştirmek için gayret ettiler. 1965'de bir refah devletinin ilk adım olarak SSK oluşturuldu. Bu kurum hastalık, iş kazaları ve hayat sigortası yapıyordu. Devlet çalışanları için ise emekli sandığı zaten vardı. (Zürcher, 1996:397)

Darbe sonrası Türkiye kamuoyunu meşgul eden önemli bir konu tutuklanan eski DP liderlerinin kaderi konusuydu. Çok sıkı korunan Marmara denizindeki Yassı Ada'da yapılan duruşmaları MBK tarafından hâkimlerden oluşan yüksek adalet divanı yönetmekteydi. Duruşmaların meşruiyeti ve adillğine ilişkin düşünceler çeşitlidir. Gerçi mevcut yargılama usulünde yapılan değişiklikler sadece mahkemenin kararlarının kesinliği ve bir de 65 yaşın üstündeki kişilere ölüm cezasının uygulanamayacağına ilişkin kuralın askıya alınmasından ibarettir. Anayasa davaları anayasayı zorla değiştirme ya da millet meclisini zorla feshetme teşebbüsüyle ilgili TCK'nın 146. maddesine dayandırılmıştı. Demokratlar 1960'da CHP'nin faaliyetleri ve basın için tahkikat komisyonu kurmakla bu suçu işlemiş kabul ediliyorlardı. Sonunda 123 kişi beraat etti, 31 kişi ömür boyu hapse 418 kişi daha hafif cezalara ve 15 kişi ise ölüm cezasına çarptırıldı.

Bunlardan 11'i çoğunluk oyuyla ölüme mahkûm olmuştu ve cezaları MBK tarafından hafifletildi. Öteki 4 kişinin yani Bayar, Menderes, Dışişleri Bakanı Zorlu ve Maliye Bakanı Polatkan'ın ölüm kararı ise oy birliği ile verilmişti. Bayar'ın ölüm cezası ilerlemiş yaşı ve sağlık durumu nedeniyle hafifletildi. Fakat Zorlu ve Polatkan 16 Eylül 1961 de ve Menderes Başarısız bir intihar girişiminden sonra ertesi gün idam edildiler. (Zürcher 1996:360-361)

27 Mayıs askeri yönetimine bağlı özel mahkemenin verdiği kararlar doğal olarak kamuoyunda tartışmalara yol açmış sonradan parlamenter yaşamda bazı siyasi partilerle ordu arasında gerginlik yaratarak, Türkiye'nin siyaset gündemindeki yerini korumuştur. (Özdemir,2000: 234) Geriye dönüp bakıldığında ölüm cezalarının onaylanmasının askeri rejimin işlediği en ciddi hata olduğu kabuk edilir. İnfazlar o tarihten itibaren Türk siyasetine gölge düşürmüştü ve bundan sorumlu olanlara sert bir düşmanlığın nedeni olmuştur. (Hale,1994: 130)

Bu olay aslında Osmanlı'nın *siyasetten kat'l* geleneğinin bir tür ihyası niteliğindedir. İdamlar Türk halkının ve özel olarak DP tabanının çok kötü iz bıraktı. DP yanlıların anayasanın yapmaları sürecinde dışlanmış olmaları ile birlikte 1961 anayasasının karşı DP-AP geleneğinden gelen seçkinler ve halk arasında olumsuz bir ruh hali yaratmıştır. (Erdoğan,2003: 88-89)

3.3.1.2.2.Siyasi Sonuçları

27 Mayıs askeri ihtilali'nin getirdiği toplumsal ve siyasal serbesti farklı düşüncelere, toplumsal çözümlere yeni bakış açıları getirmiştir. Sosyalist düşünce bunlardan birisidir, ileriki süreçlerde dindar partilerin devreye girmesiyle ve dış ortamında etkisiyle siyasal kutuplaşmalar toplumsal kutuplaşmalara, ayrışmalara ortam hazırlayacaktır. Bu durum 27 Mayıs'la gelen 1961 anayasasının getirdiği demokratik ve özgürlük ortamının toplumsal hayata bol geldiği söylenebilir. Oluşturulan olumsuz ortamda askerin müdahalelerle toplumsal hayatta ki gücünü pekiştirdiğini hâkimiyetinin arttığını zaman içinde kurumsallaşmasını tamamladığını söylenebilir.

Tanzimat'ı işleyen yıllarda Türkiye'de çatışan iki zümre vardı; bir taraftan yüzeysel bir Batılılaşma ve yenileşme içinde olan aydınlar, öte yandan taşra eşrafı, toprak sahipleri. 1945 sonrasında çok partili rejime geçildiğinde bir kısım toprak sahipleri ile eşrafın savaş üzerinde palazlanan yerli iş ticaret çevrelerini yanların alarak oluşturdukları DP'yi türlü yollardan etkileyip halk yığınlarını peşinden sürükleyecek ve 1950'de iktidara gelecektir. DP politikaları sonucunda memurların oluşturduğu sabit gelirlilerin kırılan nüfusları yanında ticaret kesimini büyük kazançlar elde ederek yükselmesi asker ve sivil bürokrasiye cephe almaya zorlamıştır. Buna DP çoğunluğun muhalefetinin ve basının demokratik haklarına saygılı olmak yerine zor yöntemiyle onları susturmaya çalışması eklenince 1960'ın Nisan ve Mayıs aylarında yer yer

güvenlik güçleri ile öğrenciler arasında çatışmaya varan tepkiler baş göstermiş ve sonunda 27 Mayıs 1960 günü kendilerine milli birlik komitesi adını veren bir grup genç subay ordu adına ülke yönetimine el koymuşlardır. (Özdemir, 2000: 229)

27 Mayıs asker, akademik kökenli liberal aydın ve elitler ile iktidarı elinden kaçıran bürokrasinin gerçekleştirdiği bir harekettir. 27 Mayıs, sadece askeri bir çerçevede oluşmamıştır. DP'ye karşı biriken siyasal, sosyal ve ekonomik muhalefetten doğmuştur. (Tanör,1986: 11)

27 Mayıs 1960 darbesini gerçekleştiren grup duyuru tebliğinde *Milli Birlik Komitesi* (MBK) ifadesini kullanmıştır. MBK adına Albay Alparslan Türkeş bir basın toplantısı yaparak MBK'nın yirmi kişiden oluştuğunu başında da Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel'in bulunduğunu açıklamıştır. (Güngör,1992: 17) Bildiride; DP'nin demokrasiden saptığını, partizanlık yaparak halkı ikiye böldüğünü ve Atatürk Devrimleri'nden ödünler verdiğini, bu nedenlerden dolayı Türk halkının içinden çıkan MBK'nın yönetime el koyduğunu, TBMM ve hükümetin feshedildiğini duyurmuştur. (Tanör,1986: 10)

TSK'nin müdahalenin, partileri çıkmazdan kurtarmak, partiler üstü bir yönetim kurarak serbest seçimleri yapmak ve politik iktidarı kazanan partiye devretmek amacı belirtilerek, MBK yönetiminin askeri bir diktatörlüğe dönüşmeyeceği, en kısa süre içinde sivil yönetime geçileceği mesajı verilmiştir. Buna karşılık, cumhurbaşkanı, başbakan, bakanlar ve bazı meclis üyelerinin yargılanmadan tutuklanmış olması aksine bir izlenim oluşturmaktadır.

Başlangıçta MBK darbeciler aralarında Cemal Gürsel gibi ordunun saygısını kazanmış bazı kıdemli subaylardan oluşuyordu. Başarılı olmasına ve bütün TSK'nın darbeyi desteklemesine rağmen MBK silahlı kuvvetleri temsil etmiyordu. (Zürcher,1996: 355) MBK üye sayısı 38 kişiye kadar çıkmış ve sınırlandırılmıştır. Daha sonraki süreçte ise bu 14 ünün tavsiyesi ile bu sayı azaltılmıştır ve işler hale getirilmiştir. MBK Komitesi silahlı kuvvetler içinde de temizlik yapmıştır. Kamuoyuna orduda tavsiyesi Milli Savunma Bakanı Fahri Özdilek'in basın toplantısıyla duyurulmuş, kendisinin de emekliye ayrıldığını ve amacın bir gençleştirme harekâtı olduğunu iddia etmiştir.

DP'li seçkinlerin siyaset sahnesinde uzaklaştırılması ile sonuçlanan ve yassı ada yargılanmaları kadar tartışılmamakla birlikte 27 Mayısçıların orduda ve üniversitede gerçekleştirdikleri iki tavsiye eylemi daha vardır. Bunlardan ilki giderek bozulmuş olan hiyerarşik piramidin düzeltme amacıyla orduda yapılan tavsiyedir.25 fiil yılının dolduran subayların hükümet tarafından resen emekliye sağlayan kanun gereğince 253 general ve amiral ile 5000 yakın subay silahlı kuvvetler bünyesinden çıkarılmışlardır. (Özdemir,2000:234-235) 5000 subayın sevk edilmesi haberi MBK tarafından yalanlanmıştır. Ordudaki bu tavsiyenin genişliği başlangıcından itibaren saklı tutulmaya çalışılmıştır. Çünkü girişilen operasyona her hangi tepki tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Emekliye sevk edilen subayların mağdur olmamaları ve muhtemel tepkilerinin önlenmesi amacıyla emeklilik cazip hale getirilmeye çalışılmıştır. (Güngör,1992: 40)

O operasyon TSK reformunun ilk basamağı olarak düşünülmüştür.bu tasarrufun nedenine değindiğimizde başlıca etkenler, ordunun hiyerarşik düzenin bozulmasıyla orduda gençleştirme olarak gündeme gelen “*biz istikbal harbinde iken .....*” zihniyetidir. Bir etkende MBK üyelerinin durumu olmuştur. Şöyle ki MBK üyelerinin çoğunluğu genç subaylardan oluşuyordu, bu husus ordu içerisinde de huzursuzluklara sebebiyet veriyordu. Ordudan emekliye sevk edilen subaylara gelince bunlar derhal emekli inkılâp derneğini kurmuşlar.(EMİNSU) orduya dönüş mücadelesi örgütlü olarak başlamıştır. (Güngör,1992: 42)

Milli Birlik Komitesinin gerçekleştirdiği subay tasfiyesinin nedeni kuşkusuz ordudaki subay yığılmasını ortadan kaldırmaktı. Bunu da ancak 27 Mayıs yönetimi gibi olağanüstü yetkileri elinde toplamış olan bir iktidar yapabiliyordu. Ne var ki bu tasfiyenin objektif sonucu 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 tarihlerinde görev başında bulunacak üst rütbeli subayların önemli bir oranda belirlemek olmuştur. Şunu eklemek gerekir ki 12 Mart döneminde yapılacak olan ikinci tasfiyede bu açıdan ikinci belirleyici ve tanımlayıcı etken niteliğini taşıyacaktır. (Yetkin,1995: 29-30)

MBK, kuruluşu itibarıyla türdeş bir topluluk değildi. Hedeflerde ve yöntemde farklı sesler, görüşler belirmeye başlamış, darbe sonrası asker kendi içinde siyasal ideolojik olarak kutuplaşmıştı. Darbe sonrası muhafazakârlarla ile radikaller arasında 1950 de askeri kamplaşmanın ilk günlerinde ortaya çıkan bölünme hala canlıydı. Cemal Gürsel gibi üst rütbeli subaylar amacı ordunun siyasi rolünü en aza indirerek ve iktidarı

olabildiğince çabuk seçilmiş hükümete devretmekti. Alt rütbeli subayların çoğunluğu çok daha ileri, radikal, toplumsal ekonomik ve siyasi reformları başlatma fırsatını ele geçirme amacı vardı. Seçmenlerin muhafazakârlığı dikkate alındığında bu oldukça uzun askeri yönetim dönemi gerekli kılacaktı. Dolayısıyla amaçlar ve yöntemler konusunda bir çatışma, rejiminin içinde başından itibaren vardı. (Hale,1994:110)

MBK'da ki bu fikir ayrılıkları birinciler ve ikinciler olarak adlandırılmıştır. Birinciler, Türk toplumunun sorununu bir anayasa ve seçim kanunu sorunu olmadığını her türlü sosyal, hukuki ve ekonomik reformların yapılmasından sonra en az bir seçim dönemi iktidarın devredilmesi gerektiğini savunurken, ikinciler de 27 Mayıs'la birlikte ihtilal tebliğleriyle derhal seçim için millete söz verildiğini, yeni anayasa ve seçim kanundan sonra iktidarın seçimleri kazanan tarafa devredilmesi gerektiğini savunuyorlardı. İhtilalın yapıcı aksiyonu olan radikal kanat (birinciler) ihtilal yönetimine ağırlığını koymuştur. (Güngör,1992: 50) MBK'deki bölünme hayli keskinleşmiş, uyumlu çalışma imkânı kalmamıştı. Radikal kanat "*fikirsiz kanadının*" budanmasına karar vermiştir. Bu olay tarihe "*14'lerin Tasfiyesi*" olarak geçmiştir.

Kalıcılığı benimsemelerinden dolayı *14'lerin Tasviyesi* parlamenter demokratik düzene geçişte önemli bir merhaledir. Bu tavsiye sivil güçleri kurucu meclisle birlikte demokratik düzenin yeniden kurulması yönünde seferber ederken ordu içinde oldukça olumsuz bir rol oynamıştır. 14'ler olayı demokrasi yönünde önemli bir adım olmakla beraber ordu içinde hizipleşmeler doğurarak onu ileri derece de politize etmiştir. (Güngör,1992: 55-56) MBK' da üyeleri arasında temel politikada bir fikir ayrılığı olmasa bile MBK üye sayısının azaltılması gerektiği yönünde güçlü bir sav vardı. Başlangıçtaki biçimiyle MBK etkili bir hükümet gibi davranamayacaktı. Bir yoruma göre temizlik rütbelere arası çekişmeden kaynaklandı ve generallerin albaylar karşısındaki zaferini temsil ediyordu. (Hale,1994:121)

13 Kasım temizliği, 27 Mayıs darbesi kadar önemli bir dönüm noktasıydı. Temizlik bir kurum olarak MBK'nın zayıflaması sonucuna da yol açtı ve temizlik erken seçim yolunu açtı; fakat Türk siyasal sisteminde ordunun gelecekteki rolü konusunda silahlı kuvvetlerdeki temel çelişkiyi çözmemiştir.

Bu arada ordu içindeki muhalif örgütlenme devam ediyordu. SKB adı altında gölge bir yapı oluşturdu. Burada hem muhalif subayları barındırıyor, hem de ordu mensuplarını kontrol ediyordu. Zaman zaman MBK' ya karşı cunta gibi davranma tehdidinde bulundu. SKB'nin faaliyetleri gürsel ve arkadaşlarının, subayların genel desteğine sahip olmadıkları ve silahlı kuvvetler içinde bir bölünme tehlikesinin hala gerçek olduğunu gösteriyor. (Hale,1994:126)

SKB, ordu üst kademesinin, alt rütbedeki subayların gelecekte kendi başlarına yapabilecekleri her hangi bir eylemi önlemek amacıyla kurulmuştur.1961-1962 yıllarında sivil siyasetçilere 27 Mayıs öncesinin siyasetine dönmemelerine ikaz eden muhtıralarla siyasete birçok kez müdahalede bulunmuştur. Bunu, inisiyatifi elde tutmak ve sivil siyasete dönülmesine karşı çıkan köktenci subayların kendi başına eyleme geçmelerine engel olmak amacıyla yapıyorlardı. Başına buyruk eyleme karşı duyulan korkunun hiç de boşuna olmadığını Albay Talat Aydemir'in eylemleri kanıtlayacaktı. Aydemir iki kez başarısız darbe girişiminde bulundu. İlkinde affedilmeyi sağladı, ikincisinde idam edildi.

TBMM açılmadan önce, 21 Ekim 1961'de TSK içindeki bazı subayların İstanbul Harp Akademilerinde yaptıkları toplantıda bir belge imzalanmıştır.(21 Ekim Protokolü) Bu belge seçimlerin yapılmasıyla birlikte başlayan demokratikleşme sürecinde, ordunun sivil yönetim üzerindeki etkisinin süreceğini göstermiştir. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın protokoldeki görüşleri benimsememesi nedeniyle, protokolü uygulama imkânı olmamış, aynı günlerde Çankaya'da siyasi parti liderleriyle komutanların önünde imzalanan protokol, bir gün sonra açılacak meclise yeniden askerin gölgesini düşürmüştür. Çankaya Protokolü'nün imzalanmasının ardından ordu tarafından yapılan açıklamada; *“Demokratik rejimin işlemesi konusunda parti liderleriyle aramızda görüş ayrılığı olmadığı”* imajı verilmiş, ordunun istekleri kabul edilmiştir.

13 Kasım 1960 tarihinde *“Ondörtler”* olarak da adlandırılan otoriter grubun tasfiyesinden sonra MBK, yeni anayasanın hazırlanmasına koyulmuştur. Bunun için *Kurucu Meclis* oluşturulmuştur. Ancak; mecliste eski DP'li hiçbir üyeye yer verilmemiştir.. Zira toplumun neredeyse yarısı, Kurucu Meclis'te temsil edilmemektedir.

Kurucu Meclis'in açılmasıyla birlikte, siyasal partilerin faaliyetlerine de izin verilmiştir. AP, YTP, TİP ve zaten faaliyetlerini sürdüren CHP ve CKMP siyasal hayatta yerlerini almışlardır.

Kurucu meclis kurulması hususunda siyasal bilgiler fakültesinin teklifi ile seçim yoluyla bir kurucu meclis meydana getirmesini ve bu meclisin hem anayasayı hazırlamasını hem de 1 yıllık bir geçişi devre içinde yasama organı olarak çalışmasını ön görmekteydi. Diğer taraftan bir kurucu meclisin kurulmasında tereddüt uyandıran bazı nedenler de vardı. Bunlardan birisi tek dereceli bir seçimle teessüs edecek olan kurucu meclisin kompozisyonunun DP'li seçmenlerin ağırlığını hissettirmesi riskiydi ki bu göze alınamamıştır. İkincisi de ihtilalın sivil DP iktidarını sadece devirmiş olmasının dışındaki hesaplardır. (Güngör,1992: 29)

Kurulacak kurucu meclis kanun yapıcı tam meclis yetkililerini haiz olacaktı. MBK da bir ikinci meclis konumunda olacak senato krateri taşıyacaktı. Bu gelişmeler içerisinde MBK ve temsilciler meclisinden oluşan kurucu meclis anayasa ve seçim kanunu ile diğer kanunlar konusunda işbirliği halinde çalışacak bir yasama organıydı. Kurucu meclis anayasa komisyonunun hazırladığı anayasa tasarısına son şeklini vererek referanduma sunacaktı. (Güngör,1992: 30)

Kurucu meclis tasarısı Bakanlar Kurulunda hemen görüşülmeye başlamış, hükümet tasarısı şeklinde MBK'na sevk edilmiştir. Temsilcilerin seçimi kısa sürede tamamlanarak kurucu meclis 6 Ocak 1961 tarihinde ilk toplantısını yapmıştır. Böylece kanunla belirlenen başlıca görevi halkoyuna sunulacak yeni anayasayı görüşüp kabul etmek ve seçim kanunu yapmak olan kurucu meclis fiilen çalışmaya başlamış oluyordu. (Güngör,1992: 32)

Kurucu meclisin oluşturulması iktidarın sivil ellere geçmesi yönünde önemli bir adımdı. Temel zayıflığı halkın gözünde CHP'nin hakim olduğu bir meclis gibi algılanmasıydı. Temsilciler Meclisi oluşturulurken DP'lilerin dışlanmaları ortaya CHP'lilerin çoğunlukta olduğu bir topluluk getiriyor. Bu durumun temsilciler meclisinin siyasi eğilimini belirlediği düşünülmemelidir. Ortaya çıkan anayasa insan ve mülkiyet hakları kadar ekonomik ve sosyal programları da içeren bir uzlaşma belgesi olmuştur. Bununla birlikte ne şekilde olursa olsun toplumun bir kesimini anayasanın

yapılışında dışarıda bırakan tutum 1961 anayasasının daha başlangıçta yara almasına yol açan etken kabul edilmelidir. Aynı durum 1982 anayasası için daha fazlasıyla geçerlidir. (Özdemir, 2000: 238)

Yeni anayasa hazırlamakla görevlendirilen Kurucu Meclis Ocak 1961’de GK eski başkanlarından emekli orgeneral Rauf Orbay’ın başkanlığında çalışmaya başladıktan yaklaşık 1 ay sonra siyasi parti faaliyetlerine izin verilmiştir. CHP ve CKMP’nin yanında çok sayıda yeni parti kurulur. Bunlar arasında siyasi yaşamda ciddi dalgalanmalar yaratacak olan partiler de vardır. 11 Şubat 1961’de kurulan Adalet Partisi (AP) ve 13 Şubat 1961’de Türkiye işçi partisi (TİP) kurulmuştur. (Özdemir, 2000:241) Demokrat Parti’nin fiilen sona ermesinden sonra kadro, yeni bir örgütlenme içerisindeydi. Neticede eski kadroların giricimi ile Ragıp Gümüşpala ve arkadaşları tarafından Adalet Parti’si (AP)kurulmuştur. (Sarıbay,2001: 57)

Genel eğilim olarak siyasi parti faaliyetlerine izin verilmesi eğer darbeden sonra kapatılmamışlarsa veya faaliyetleri geçici bir süre durdurulmamışsa Türkiye örneğinde askeri yönetimden normal rejime geçiş sürecinin ilk adımı oluyor. 27 Mayıs 1960 kurulan askeri yönetim açısından bakınca da durum aynı. Siyasal faaliyetlerin serbest bırakılması iktidarı elinde tutan askerin gelecekteki niyetleri hakkında göstergedir. (Özdemir, 2000: 241)

Darbeden sonraki ilk seçimler 15 Ekim 1961 tarihinde yapılmış, bu seçimlerde DP çizgisini takip eden siyasi partiler büyük bir zafer kazanmışlardır. 1961 seçimlerinde CHP’nin 173 milletvekiline karşılık, kendisini DP’nin devamı olarak gören Adalet Partisi 158, Yeni Türkiye Partisi 65, Cumhuriyetçi Köylü Partisi 54 milletvekili çıkarmıştır. Bu seçim kamuoyunda, Adnan Menderes’in zaferi olarak yorumlanmış, DP çizgisinin hala büyük bir oy potansiyeline sahip olması orduda büyük bir tedirginliğe neden olmuştur.1961 seçimlerinden sonra AP’nin yükselişi devam etmekle birlikte, 1965 seçimlerinde Süleyman Demirel liderliğindeki AP, CHP’nin 134 milletvekiline karşılık, 240 milletvekili çıkararak iktidara gelmiştir. (Demirel, 1995:3) AP’nin aldığı oylar hem CHP’de hem de askeri kanatta büyük etki uyandırmıştır. siyasiler, koalisyon hükümeti kurmak için uzlaşmaya çalışmışlardır. AP’nin 1965’te yapılan seçimlerde tek basına iktidara gelmesiyle Koalisyon Hükümetleri dönemi, son bulmuştur.

Seçim sonuçları bir bakım geçiş sürecinde ciddi bunalımların yaşanabileceğini haber veriyordu. Gerçekten 27 Mayısçuların darbe ile oluşturdukları askeri yönetimden parlemontolu yönetime geçişi pek kolay olağan sayılabilecek ortamda yaşanmamıştır. Özellikle AP'lilerin ordu tarafından önerileri kabul etmek durumunda bırakılmaları yapılan baskılara örnek olarak gösterilebilir. (Özdemir,2000: 242)

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi siyasi partileri düzenleyip yeni oluşumlar oluşturmaya çalışırken, bir yandan da demokratik yapının olmazsa olmazlarından olan siyasal katılma ve örgütlenmeyi engellemiştir. Sivillerin siyasetten uzaklaşmasını ve demokratik haklarının ilk etkisi DP üzerinde görülür. Darbenin gerekçesi olan siyasi uygulamaların sahibi DP kapatılmakla kalınmaz, tüm partilerin 14000 Bucak, 140000 Ocak örgütü kapatılır. 12 Mart 1971 dolaylı askeri darbesinin bu yöndeki olumsuz etkisi ise üniversite öğretim üyeleri ve yardımcılarının herhangi bir siyasi partiye üye olmalarının yasaklayıcı bir biçimde yasal düzenlemeye gidilerek ortaya çıkar. (Ertunç, 2004: 429)

Askeri darbelerin olumsuz etkilerinden biri de siyasal katılmaya ilişkin düzenlenen seçim yasasında görülmektedir. Bu seçimlerde oy kullanmayanlara para cezası ve seçmenin bir sonraki seçimde oy kullanma hakkını yitirmesi biçimindedir. Oysa demokrasilerde oy kullanmak bir siyasal katılma hakkı olmakla beraber bazı seçimlerde oy kullanmamak da bir başka siyasal katılma türü olan siyasal protestodur. Sonuç olarak diyebiliriz ki siyasal katılma ve örgütlenme üzerinde çoğulcu demokratik bir rejime ters düşecek bir biçimde olumsuz etki yapmakta bunun sonucunda da siyasal kurumlaşma siyasal alanın dışında çarpık bir biçimde gerçekleşmektedir. (Ertunç, 2004:431)

12 Eylül askeri darbesi bunlara ek olarak derneklerin kuruluşu ve derneklere üye olmayı kısıtlayıcı kararları uygulamaya koyar. Siyasal örgütlenme açısından getirilen yasal kısıtlama sonucu sendika ve öbür meslek kuruluşu milletvekili olmaları engellenir. Öğretim elemanlarının üniversite öğrencilerinin yargıç savcı ve yüksek yargı mensuplarının siyasal partilere girmesi kapatılan partilerin yönetici kadrolarının ve meclis eski üyelerinin yeni bir partinin kurucusu yöneticisi olmaları yasaklanır. Sendikalarının ve öbür meslek kuruluşlarının tüm dernek üyelerinin siyasetle

ilgilenmeleri ve siyasi görüş açıklamaları ve partilerle ilişki kurmaları yasaklar kapsamındadır. 1961 anayasasının yasaya bıraktığı memurların sendikal hakları kaldırılır. (Ertunç, 2004: 430)

3.3.1.2.3 Ekonomik Sonuçları

Ekonomik alanda DP döneminin başlıca özellikleri, liberalleşme ve özel sermaye birikimi, dış yardımlar ve iktisadi bağımlılığının artması, tarım kesiminde modernleşmenin başlamasıdır.

Sosyal alanda ise, bu politikaların sonucu, ticaret ve sanayi burjuvazisinin güçlenmesine ancak çalışan sabit gelirli orta sınıf mensuplarının maddi güçlerinin zayıflaması olmuştur. Kırsal alanda da makineleşme çabası, işletmelerin büyük toprak sahiplerinin zenginleşmesi köylülerin ise fakirleşmesine neden olmuştur. Kentli orta ve çalışan sınıfların durumu ise daha da zorlaşmıştır. Enflasyonun da etkisiyle, 1950 sonrasında gelir dağılımı açısından durumları en fazla bozulan grup memurlar olmuştur. Ekonomik bunalım, silahlı kuvvetler mensuplarının da hayat Seviyelerini olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim 27 Mayıs sonrasında bazı resmi ya da yarı Resmi açıklamalarında bu kesimlerin uğradıkları sosyo-ekonomik bozukluk ve askeri müdahale arasındaki ilişki belirtilmiştir.

Ekonomik ve sosyal alandaki bu hususlar DP'ye karşı muhalefeti oluşturmaktadır. Bu muhalefetin aktörleri ise; aydınlar, memurlar, Silahlı kuvvet mensupları ve üniversite gençliğinden oluşmaktadır. Kısacası askeri- sivil bürokrasi ve aydınların oluşturduğu seçkinler grubudur.

1950'den sonra ferdî teşebbüs ve pazar ödülleriyle dayanan bir toplum modeli geleneksel tarihi dengeleri, iyice dengelemiştir. Kapitalist eksen etrafında önemli bir sınıf farklılaşmasının henüz oluşmadığı söylenebilir. 1960'a varıldığında kapitalizme özgü sınıf çatışması toplumsal dinamiğin bütünlüğü içinde hala ikincil önemdeydi. DP'nin politikaları sanayici ve aydınları giderek muhalefete itti. (Keyder, 2003: 195-197) DP'nin muhalif kesimlere karşı izlemiş olduğu politikalar tartışmalara neden olmuştur. DP iktidarının ilk yıllarında, ülke ekonomisinde önemli bir rahatlama ve gelişme olurken, daha sonraki yıllarda bu durum tersine dönmeye başlamıştır. Enflasyonun yükselmesi, maaşlı kesimde olduğu kadar zamanla köylü, çiftçi ve tüccar

kesimini de olumsuz şekilde etkilemiştir. Nitekim 1957 genel seçimi sonucunda DP'nin oylarındaki azalmada bunun önemli bir payı vardır. (Örs, 1996: 156)

1955 sonrasında, özellikle 1960 darbesinden sonra yayınlanan çalışmalar demokratların ekonomi politikasını bir plana dayandırmamakla gelir dağılımındaki dengesizlikleri artırmakla yanlış vergi politikası uygulamakla ve ihaleleri kendi yandaşlarına vererek yetkilerini kötüye kullanmakla suçlanmıştır.

Demokratların ekonomi politikası bazı sonuçlar doğurmuştur. Demokratların iktidarında milyonlarca kişiye çalışma olanağı sağlandı, emlak değer kazandı, kredi olanakları artırıldı. İnsanlar yüzyıllar boyu süren sosyo-ekonomik uyuşukluktan kurtularak canlanmışlardır. 1950'den başlayarak yeni orta sınıf aydın, subay ve bürokrat değil esnaf ve girişimciler oluşturuyordu. (Karpat, 2007: 222-223) Artık toplumsal ve ekonomik dengeler değişmesi, ayrıca. Elitlerin değişimi yaşanmaktadır.

1960'lar endüstrileşmenin hızla sürdüğü bir dönemdir. Tüm hızına karşın endüstrileşme aynı zamanda çok daha hızlı bir biçimde cereyan etmekte olan kentleşmenin üstesinden gelebilecek kadar hızlı olmamaktadır. Tarımsal gelişmenin de nüfus artışını izleyemediği bir ortamda daha çok sayılan 1965'te 224.400 olarak tahmin edilen evdeki hizmetkârlar, sokak satıcıları gibi iktisadi değişmeyi destekleyen bir niteliği olmayan bir kesimi oluşturduğu dikkati çekmektedir. Nitekim endüstrileşmede temel rolü oynayan işletmelerin çapının da genellikle esnaf ve sanatkârın sahip olduğu küçük işletmeler olması da ekonominin gelişimindeki bozuklukların bir diğer göstergesini oluşturmaktadır. Bu ortamda oluşan ekonomik gelişmenin büyük ölçüde gelir dağılımı dengesizlikleri ile bir arada olduğu görülmektedir. Sanayicinin de toprağa yatırıma yöneldiği ve ya zaten büyük toprak sahipliğinden gelip bu statüsünü koruduğu bir ortamda Türk orta sınıfının Avrupa burjuvazisinin tersine tarımsal orta sınıf ve ya büyük toprak mülkiyeti ile bir çelişki içine girmediği anlaşılmaktadır. (Turan, 2007: 477-478)

Darbe sonrasında ekonomik konular birincil önem kazandı. Çeşitli meslek gurupların örgütlenme özgürlüğüne kavuşmaları ekonomik ve sosyal kazanımlar uğrunda çaba harcamaya başlamalarını sağladı. Çoğulcu bir toplumsal düzenin benimsenmesi nedeniyle sayılan gelişmelerin darbenin uzun dönemli getirileri olduğunu

söylemek mümkündür. Bu doğrultuda sendikalar üzerinde polis denetimi kaldırılarak baskı gurupları halini aldılar. Hizmet sektöründe çalışanlar örgütlerini daha da güçlendirilerek bir tür çıkar gurubu haline geldiler. Ekonomik ve sosyal politikalar alanında sağlam bir tavır olarak yeni bir canlılık ve öncülük sergilemeye başladı. (Karpat, 2007:228)

1960 darbesi iktisadi politikaları formül ederek uygulayabilecek yeni bir idari mekanizma kurdu. Bu politikada doğrudan doğruya yararlanacak iki gurup sanayiciler ve örgütlü işçiler olacaktı. Yeni birikim modelinin başlaması bürokrasiyi özel olarak ayrıcalıklı bir konuma getirmede. 1960 darbesini yapanlar ve onların aydın ve bürokrasi içindeki danışmanları pek de farkında olmadan toplumsal politikası, siyasi dengeleri ve idari mekanizmaları ile birlikte yeni bir birikim modelinin temelini attılar. (Keyder,2003: 198)Bu model ithal *ikameci model*dir.

Bu durum şöyle açıklanabilir: İthal ikameci strateji en genel anlatımıyla; daha önce yurt dışından alınan ürünlerinin ikamelerinin yurt içinde ve koruma duvarları arkasında üretilmesi ve söz konusu üretimin devlet tarafından desteklenerek geliştirilmesi, bu şekilde de dünya piyasalarına açılması şeklinde ifade edilebilir. Bu süreç içerisinde iç talebin varlığı ve canlılığı yani ülke içerisindeki tüketim ithal ikamesinin temelini oluşturur. Normalde üretici için bir maliyet unsuru olan ücretler bu sistemde aynı zamanda bir talep unsurudur. Çünkü uluslararası rekabete hazırlıksız olan bu sanayilerin gelişmesi ve istenilen sonuçlara ulaşabilmesi, üretilen ürünlerin ülke içerisinde satılabilmesine bağlıdır. Başka bir deyişle, montaj sanayi ile içerde üretilen malların, iç piyasada alıcı bulabilmesi için, çalışanların alım gücünün yükseltilmesi gereklidir. Bunun için de ücretler arttırılmış ve aynı paralelde işçilere her türlü sosyal hak ve güvence verilmiş, sendikalaşma yaygınlaşmıştır. Bunlar olurken popülist iktisadi ve sosyal politikaların egemen güçler açısından ciddi sorunlar yaratmaması durumunu, korumacı politikalardan doğan görelî fiyat avantajlarından sanayi ve ticaret sermayesinin yararlanmasının fazlaca engellenememesi ile açıklamak mümkündür (Boratav, 2003:125) Genel olarak her kesimi belli dönemlerde ve belli ölçülerde hoşnut tutmaya çalışan model, 12 Mart'ta kesintiye uğratılmış, ancak 1977 krizine kadar sürdürülmüştür.

DP 'nin politikalarının plansız olduğunun düşünen milli birlik komitesi yeni bir kalkınma stratejisi benimsedi. Bunun içinde ekonomiyi denetlemek için DPT kurdular. DPT Eylül 1960'ta kurularak yeni anayasada yer almıştır. Bu şekilde ekonomik planlama siyasal ve ideolojik bir hal alması kaçınılmaz olmuştur.

27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından yapılan yasal düzenlemelerin yanı sıra 1961 anayasasında yer alan düzenlemeler sonucu Türkiye'de planlı döneme geçilmiştir. Bu planlar, daha önce devletçilik döneminde uygulanmış olan planlardan farklı olarak tasarruf, yatırım, tüketim, üretim, ulaştırma, dış ticaret gibi belli başlı bütün faaliyetleri, kabul edilen büyüme hedeflerini gerçekleştirecek şekilde ayarlamayı amaçlamıştır. (Küçükaslan, 2007: 52)

İlk üç beş yıllık plan, yatırım politikaları üzerinde etkisi olmuştur. Bu planlar ekonominin yatırım politikalarını belirlemektedir. Buna karşılık, kısa dönemli makro-ekonomik yönetim ile planlama arasında gerekli uyum hiçbir zaman sağlanamamış; para-kredi-kambiyo ve zaman zaman maliye politikaları planlama sürecinden dışlanmış, onunla eklemlenmemiştir. (Boratav, 2003: 118)

Bu arada beş yıllık plan uygulamaya kondu. Türkiye daha önceden ithal etmekte olduğu malların üretimine dayalı hızlı bir endüstrileşme yoluna girdi. Otomobil, buzdolabı gibi mallar yabancı firmalarla işbirliği içinde üretiliyordu. Türk sermayedarları dünya pazarlarında rekabet edebilecek girişimciler değillerdi. Onların derdi çabuk yoldan kar elde etmektir. Bu nedenle KİT'lerin yeniden yapılandırılarak yetkin rakipler olmasına izin vermediler. Devletin Karma ekonomilerde olduğu gibi özel sektörü sübvansiyon etmesini istiyorlardı. Toprak reformu yapılmamıştı, çiftlik gelirlerinin vergilendirilmesi yoktu. Verimliliği artıracak önlemlerin de söz konusu değildi. (Feroz, 2006: 153-154)

Planlar yatırım kararlarını merkezi olarak koordine etme teşebbüsleriydi. Yine de DPT'nin faaliyetlerinin en önemli yönü sübvansiyonlu kredilerin ve kıt dövizin tahsisi için onayın gerekli olmasıydı. (Keyder, 2003: 204) Yeni iktisadi düzenleme modelinin arkasındaki çıkarların işçi sınıfını pasif bir statüye indirmediği ilave edilebilir. 1960'lı yıllarda örgütlü işçiler siyasi bir güç olarak aktif değillerdi. Yine de burjuvazi açısından darbeyi takip eden kurumlaştırmanın bazı aşırı yanları vardı. 1961

Anayasası 1950'lerde bütün idari yetkilerin parlamento tarafından gasp edilmesine tepki olarak ortaya çıktığından en düşük örgütlenme düzeyindeki toplumsal gurupların bile siyasi otoriteye mümkün kılan bir kontrol ve dengeler sistemi getirmişti. (Keyder, 2003: 205-206)

Ancak planlamaya rağmen ekonomik gelişme dengesiz kaldı. Tarım sektörü planlayıcıların umdukları sektörde büyümeyi başaramadı. Kentsel sektör ise hızlıca ama endüstriyel üretimden ziyade inşaat ve hizmet sektörlerinde büyüdü. Planlayıcılar Türkiye ekonomisini ve toplumsal yapısının birkaç yıl içinde dönüştürmeyi başarmışlardı. Böylece artık 1950'lerde olduğu gibi devletin işlettiği küçük bir endüstri sektörü dışında ağırlıklı olarak tarıma bağlı değildi. Gelişen endüstrileşme kentleşmeye yol açtı, yeni anayasanın tanıdığı haklar sayesinde sınıf bilincine sahip bir lider kadro önderliğinde rahat hareket edebilen siyasetten aktif bir küçük bir işçi sınıfı vardı. 1961 Anayasayla işçi örgütlerine ve diğer örgütlere tanınan benzeri görülmemiş statüye sahipti. (Feroz,2006:155) Yeni anayasanın yanı sıra sendikalaşma ve toplu pazarlıkla ilgili olarak çıkarılan kanunlar grev ve toplu sözleşme haklarını kullanarak ücret taleplerinde bulunanlarına imkân verdi. (Keyder, 2003: 204) İşçileri sendikal düzeyde kuruluş olan TÜRK-İŞ temsil ediyordu1967'de TÜRK- İŞ'ten ayrılan birkaç sendika bir araya gelerek DİSK'i kurulmuş, DİSK, sadece ekonomik haklar peşinde koşmamış siyasi talepler de bulunmuştur.

İşçiler örgütlenmeye çalışırken, 1960'lar boyunca burjuva sınıfı da gelişmiştir. Burjuvazi 1971'de o dönemden bu döneme siyasal rol oynamış olan kendi baskı grubunu TÜSİAD kurmuştur. Yabancı sermaye ile ortaklık kuran büyük sermaye sınıfı küçük işletmelerin kapanmalarına neden olmuştur. Maaş ve ücretlerde düşmeler meydana getirmiş, bu durum değişim önemini daha ağır bir döneme girmesine neden olmuştur.

İşçi sınıfının muhalefetiyle karşılaşma olasılığı hükümeti ve tüm siyasi partileri işçi sınıfına karşı uzlaşmacı bir tutum takınmaya ve ekonomik taleplerini karşılamaya zorladı. Bu uzlaşmacı tutum işçi liderlerinin politikaya karışmama kararlarını daha da pekiştirmesinde bir ölçüde etkili oldu. Ancak işçiler bireysel olarak herhangi bir siyasal guruba katılmakta özgürdü.(Karpat, 2007: 249)

Bürokratların ümitleriyle sanayi burjuvazisinin taleplerini bir araya getirebilecek gibi görünen 1960 darbesi kıt kaynakların ve özellikle dövizin hızlı kalkınma amacıyla rasyonel ve planlı biçimde tahsisini vaat ediyordu.1960 darbesi gerek dış baskılara gerekse şehir kamuoyunun çeşitli tabakalar arasında artan memnuniyetsizliğe cevap veriyordu ve sanayi burjuvazisinin desteklenmesini gündeme getiriyordu.(Keyder, 2003:200) Darbe dönüşümü gerçekleştirmekle kalmamış aynı zamanda kamudaki tartışmayı bürokratik kontrol Pazar karşıtlığı eksenine saptırarak sanayi burjuvazisinin şüphesiz yararlandığı bir şaşırtmaya da imkân vermiştir. Sanayi burjuvazisinin ideolojik hakimiyet kurmasına rağmen devlete hakim olmasından kaynaklanan gerilim 1960-1980 dönemindeki bütün ideolojik ve siyasi mücadelelerin temelinde yer almıştır. (Keyder,2003:202-203)

Bir görüşe göre 1960 darbesi milli burjuvazinin çeşitli tabakaları arasındaki çelişkilerin keskinleşmesinin açık bir ifadesidir. Darbe öncesinde yaşanan olumsuz ekonomik konjonktürden çıkmak için sanayi ve ticaret burjuvazisinin önerdiği çözüm, tarım burjuvazisine akan kaynakların kendilerine doğru yönlendirilmesi ve emperyalist sermayenin ülkeye gelmesini kolaylaştıracak yasal ve siyasal zeminin yaratılması şeklinde olmuştur; ne var ki DP'yi iktidara getiren kesim tarım kesimi olduğundan söz konusu talep önce gerçekleştirilmemiş, fakat tam da bu dönemde 1960 askeri darbesinin yaşanmasıyla sanayi ve ticaret burjuvazisinin talepleri darbe sonrasında gerçekleştirilmiştir. Örneğin darbe sonrası gelişmelere bakıldığında ülkeye dış borç ve emperyalist sermaye girişinin arttığı görülmektedir. Darbenin hemen ardından askeri denetim altına alınan bankalarda krediler ve banka işlemleri gibi konularda birtakım yasaklamalar ve tedbirler getirilse de bunlar çok kısa sürmüş ve 1 Temmuz 1960 günü MBK, Yabancı Sermaye Yatırımını Teşvik ve İnceleme Komisyonunu yeniden göreve başlatmış; aynı ayın on birinde ise yabancı sermaye faaliyetleri yeniden serbest bırakılmıştır. (Küçükaslan, 2007: 50)

27 Mayıs'a giden yolun temelinde yatan süreç, sanayi burjuvazisinin 1950'li yılların ikinci yarısında bir sınıf dilimi olarak yükselmesi ve burjuvazinin öteki dilimlerine karşı kendi özgür çıkarlarını savunmaya başlamasıdır. Darbe öncesinde DP'nin tarıma ve ticarete öncelik tanıyan ve aynı zamanda oy kitlesini oluşturan tarım burjuvazisi/büyük toprak sahipleri lehine gerçekleştirdiği politikalar karşısında sanayi

sermayesinin duyduğu rahatsızlık darbe sürecini beraberinde getirmiştir. Öyle ki sanayi sermayesinin ABD politikaları çerçevesinde askeri desteği de arkasına alarak hâkimiyeti ele geçirme konusundaki eğilimi, 1960 ve 1971 darbelerinin ortak yanlarından biri olarak kabul edilmektedir. (Küçükaslan, 2007: 51)

Kısacası 27 Mayıs askeri müdahalesi ile ekonomide yeni yaklaşımlar, toplumsal sınıf dengelerinde değişimler, DP politikalarına tepki uygulamalarla sanayi burjuvazisinin çıkarlarının korunduğu yeni bir ekonomik politikalar uygulanmış, bu çerçevede müdahale uygulamaları desteklemiştir.

3.3.1.2.4. Hukuki Sonuçları

27 Mayıs sabahı radyodan “*Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermek maksadı ile TSK memleketin idaresini ele almıştır.*” duyurusu yapılmıştır. İhtilalcı subaylar duyuru ve tebliğinde “*Milli Birlik Komitesi*” ifadesini kullanmışlardır. (Güngör,1992: 17) MBK yönetimi darbe ile devralmasından sonra süratle yeni idarenin kurulmasına geçilmiştir. Bunun ilk tezahürü yeni bir anayasa için bir bilim heyetinin seferber edilmesi, hükümetin kurulması, MBK’nın teşekkülü ve geçici bir anayasa olmuştur. (Güngör,1992: 18)

Darbenin yapıldığı gün İstanbul üniversitesi rektörü Sıdık Sami Onar başkanlığındaki heyet modern fetvaya benzetilen, bir bildiri yayınladılar. Bu bildiri de profesörler DP hükümetinin anayasaya aykırı davrandığını ve bu yüzden meşruluğunu yitirdiği gerekçesiyle askeri müdahaleyi haklı gösteriyordu. Bu yorum MBK tarafından kabul görünce ordu DP’yi doğrudan karşısın almış oldu ve ordunun partiler üstü olma iddiası son buldu. (Zürcher,1996:353) Hocalar bu bildiriyle askeri müdahaleyi kamuoyu önünde meşrulaştırıp haklı göstermeye çalışmışlardı.

27 Mayıs İhtilalı’nın kuşkusuz önemli tasarrufu. 1961 anayasasıdır. Yeni anayasa iki kurumun (anayasa komisyonu ve kurucu meclis) katkılarıyla hazırlanmıştır. Komisyon seçim kanunu hazırlamak için 1 Haziran 1960 itibaren çalışmalarına İstanbul’da başlamıştır. Böylece seçimle oluşturacak bu kurucu meclis yolu tercih edilmemiş, anayasa komisyonu tarafından hazırlanarak MBK’ nın tasvibinden sonra

referandumuna sunulmuştur.(Güngör 1992: 26) Ayrıca kavgayı yumuşatmak amacıyla kurucu meclisi nispi temsil sistemine yöneltmiştir.

Geçici anayasa ile birlikte meclis gibi çalışacak olan MBK için eski meclis açtırılarak hazırlanmıştır. Bu tarihten itibaren MBK bir yasama organı olarak çalışmaya başlamış ve meclis genel kurulu gibi ihtisas komisyonları ayrılmıştır. Nitekim kanun tasarısı ve teklifleri bu komisyonlardan geçerek hazırlanmıştır. Geçici anayasa ile askerinin kurduğu anayasal düzen, yıkılan parlamenter rejimin işleyiş tarzına benzer şekilde tesis edilmiştir. Bu tercihin sebebi ihtilalin demokrasi adına yapıldığı vurgusundaki yoğunlukla aranmalıdır. (Güngör,1992: 21-22) Böylece, MBK 27 Mayıs'ta yönetime el koyduktan sonra ilk olarak ihtilali bir hukuk bildirisıyla meşrulaştırılmış, daha sonra yeni bir geçici anayasa hazırlatarak ihtilali kurumsallaştırmıştır.

Anayasa tasarısının temel özelliği, genel oya ve genel oydan çıkan organlara tam bir güvensizlik arz etmektedir. İktidarı temsil eden bu meclis çoğunluğunun meşru hak ve yetkilerini aşarak demokratik siyasi hayatı felce uğratılması önlenilmek istenirken ölçü kaçırılmış kudretsiz yönetim yaratılmıştır. (Güngör,1992: 27) Meşrutiyetten beri Türk toplumunda anayasalarla getirilmek istenen demokratik rejim bize toplumdaki bireylerin ya da sosyal güçlerin baskısı ile gelmedi. Daha çok seçkinlerin batılılaşma istemlerinden doğdu.27 Mayıs anayasası da gerçekte gene seçkinlerimizin kendi dünya görüşlerini içeren bir anayasa olmuştur. Kurucu meclis bu anayasayı yaparken üç önemli faktörün tesirinde kalmıştır. Birincisi seçkinlerimizin genel oya ve partilere dayalı sisteme karşı çekingenlik ikincisi, batı demokrasilerindeki temel anayasal unsurlar üçüncüsü ise, 1946-1960 döneminin deneyleri bütün bunlar yer yer eksiklerine aksaklıklarına rağmen çağdaş ve batılı modellere uygun bir anayasa çıkarmıştır. (Güneş,1996: 215)

Felsefe ve amacı bakımından anayasa, devleti kutsal sayacak olan 1982 anayasasından farklı olarak insan ve bireyi yüce bir değer saymakla bunların ve toplumun hak ve özgürlüklerinin uzlaştırılıp geliştirilmesini ana hedef belirlemektedir. 27 Mayıs harekâtı ile bundan doğan anayasanın tarihsel misyonu, 1980 askeri müdahalesinden ve 1982 anayasasından farklı olarak devlet otoritesini pekiştirmek değil demokrasiyi, kurumsallaştırmaktadır. (Tanör, 2004: 378)

27 Mayıs Anayasasının dayandığı felsefe “sağda ve solda aşırı akımları hukuk yoluyla yasaklayalım. Siyasi mücadeleyi belirli alana sınırlayalım bu alanda çarpışacak olan partilerin de kavgalardan çok uzlaşmacı ortamını genel hukuk yoluyla hazırlayalım. Eğer partiler birbirine ezmeye kalkarsa bunu önleyici kurumlar bulunsun devletin iskeleti partilerin aleti olmasın, iktidar muhalefetli gül gibi bir demokrasi olsun” anlayışıdır. (Güneş,1996:221-222) Bu yaklaşımda anayasanın kısa vadeli, günün şartlarına dayalı hazırlandığını göstererek devleti ve siyasal hayatı tıkadığı ileriki süreçlerde görüleceği açıktır.

1961 anayasasında işlenen konulara baktığımızda; Her iki meclis TBMM’yi oluşturacaktı. Hükümetleri daha partizan yapma çabasıyla parlamento kararları tarafsız yargılardan oluşan anayasa mahkemesinin denetimine tabii olacaktı. Asker–sivil ilişkileri açısından genelkurmay başkanı savunma bakanlığından çok doğrudan başbakanlığa karşı sorumlu hale getirildi. Ayrıca daha geniş ekonomik ve toplumsal politika alanlarında sözde partizan olmayan uzmanlardan oluşan DPT teşkilatı politikanın ana çizgilerini belirleyecekti. (Hale 1994:125) Anayasa ile topluma, siyasete ve hukuka ilişkin yeni kurumlar ve düzenlemeler getirmiştir. Üniversiteler, TRT ve haber ajansları, DPT ve kalkınma planları, Tabii ve servet kaynaklarının aranması ve işletilmesi, MGK, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hâkimler Kurulu, Yüksek Savcılar Kurulu oluşturulmuştur.

1961 anayasasının, en önemli özelliklerinden bir tanesi tepki anayasası olmasıdır. 1982 anayasasını hazırlayanlar da 1961’e duydukları tepkiden hareket ettiler. Bu anlamda 1961 anayasasında ifade edilen tepkiler doğrudan doğruya 1950-1960 zaman diliminde yaşananlara karşı olmuştur. Oluşturulan çoğulcu yapının anayasaya yerleştirilen kurum ve kurallar sistemi sayesinde ayakta tutabileceği iyimserliğe kapılmak 1961 de anayasa hareketinin temel özellikleri arasında yer alıyor. Yalnızca kurumlar ve kurallar sistemine bel bağlamak ve bunlar çerçevesinde sonu gelmez tartışmalara kaynaklık etmek bu anayasa hareketinin bir başka özelliğidir. 1961 anayasasının çoğulcu yapıyı öngören temel düzenlemeleri ile rejimin sivil toplum doğrultusunda kimi güvencelere kavuştuğu özenle vurgulanmalıdır. 1961 anayasası ile egemenlik anlayışı değiştirilmiş.,Meclis egemenliği kullanan tek organ olmaktan çıkarılarak anayasada gösterilen organlardan biri durumuna gelmiş,. Anayasa

mahkemesi kurulmuş, Danıştay'ın yargı yetkisi güçlendirilerek yürütme sınırlandırılmıştır. Yani TBMM egemenlik hakkını kullanan tek organ durumundan çıkmakta anayasada sözü edilen yetkili organlardan ancak biri olmaktadır. (Özdemir,2000: 239-240) 1961 anayasası bir yandan görünüşe göre çağdaş ölçülere uygun insan haklarına dayanan bir demokratik rejim kurmayı hedefliyor, öbür yandan da hükümetlere güvensizliği yansıtıyordu. (Erdoğan, 2003: 89)

27 Mayıs anayasası ile 27 Mayıs öncesi bunalımı, partilerin, politikacıların, liderlerin uzlaşmaz tutumuna ve kavgalarına bağlanmış, DP parti iktidarının da iktidarı göz önünde tutularak bir partinin iktidarda her istediğini yapamayacağı bir anayasa yapılması düşünülmüştür. Ayrıca demokratik bir anayasa, yanında belki kurucularında pek farkına varmadan gerçekleştirmeye çalıştıkları uzlaşma yollarına açan hukuki düzenlemelerdir. Kısacası, anayasanın hükümleri yürüyebilmesi uzlaşmaları gerekli kılmaktadır.

Parlamenteri, 1961 anayasası diğer yandan parlamenterleri hiç olmazsa siyasi tercihlerin söz konusu olamayacağı bazı önemli konularda mensup oldukları siyasi partinin disiplininden kurtararak hareket etmeye teşvik etmiştir. Senato ve meclis başkanlarının seçiminde gruplarda müzakere veya aday tespitini yasaklamış ve oylamayı gizli yaparak partizan kavramından uzaklaşarak böyle bir otorite sağlamak istemiştir. (Güneş,1996: 218-220)Siyasi hayat 1961 anayasası altında siyasal hayatın temel özelliklerini, birbiriyle örtüşen ya da çelişen dört noktada toplanabilir. Demokratikleşme -istikrarsızlık, kutuplaşma ve sivilleşmemedir.

Demokratikleşme; sivil toplumun güçlenmesinde ve siyasal hayatın çeşitlenmesinde kendini göstermiştir. Düşünce, yayın, basın, dernek, toplantı, sendika, parti faaliyetlerinde görülen büyük canlanma bunun kanıtıdır. İstikrarsızlık; bu dönemin başka bir özelliğidir. Siyasal hayattaki istikrarsızlıkların ki ana göstergesi vardır: Birincisi karma hükümet olgusudur. 1961-1965 ve 1974-1980 dönemleri koalisyon ve azınlık hükümetleri ile yani değişik ve hatta çelişik çıkarları uzlaştırmaya çalışan kırılğan yönetimlerle geçirilmiştir. Siyasal istikrarsızlığın ikinci boyutu askerin müdahale girişimleri ve yarı askeri ve de askeri rejimlerin doğmasıdır. Kutuplaşmayla kastedilen radikal ve radikal sağ uçların çatışması ve bundan doğan gerilimlerin yönetim katında da kendini göstermesidir. Sivilleşmememe rejimin ve siyasal hayatın bir

başka handikabıdır. Özellikle 1961-1965 dönemi sivilleşme açısından son derece sancılı geçmiştir. (Tanör, 2004:405-406)

Nihayet 1961 anayasası askeri bürokrasiyi hem özerkleştirilmiş hem de onu siyasi sistem içindeki rolü artırılmıştır. Nitekim genelkurmay başkanlığını milli savunma bakanlığına bağlı olmaktan çıkartılarak başbakan karşı sorumlu hale getirilmiş, ayrıca milli güvenlik siyasetiyle ilgili olarak gerekli temel görüşleri bakanlar kuruluna bildirmekle yetkili bir milli güvenlik kurulu oluşturulmuştur. (Erdoğan, 2003: 92) Genelkurmay başkanı ile birlikte kara deniz hava komutanlarının devlet ve siyaset yaşamına hukuken katılmaları ilk kez 1961 anayasası yer alan MGK ile başlatılmıştır.1982 anayasası ile de jandarma genel komutanı da MGK katılmıştır. (Özdemir,1993: 284-285)

1961 anayasasının yasama yürütme, yargı, alanlarında etkileri olmuş ancak sorunlarda ortaya çıkarmıştır. Yasama organından başlanırsa parlamentonun 1961 anayasasından sonra etkinlik kazandığı söylenebilir. Pratikte cumhurbaşkanlığı seçimindeki kilitlenmelerde ciddi bir sorun yaratmış bunu açacak anahtarlar anayasada bulunmadığında 1980 cumhurbaşkanlığı seçimi sonuç vermemiş, bu durum 12 Eylül müdahalesini kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. 1982 anayasası ikinci meclise yer vermeyecek yeter sayıları düşürecektir. (Tanör, 2004:408)

Anayasanın sonuçları itibarı, yürütmenin bir yetki değil görev sayılarak zayıflatılmış olduğu iddiasıdır. Yürütme alanında zor alışılan ya da alışılmak istenmeyen bir başka uygulama üniversitelerin ve TRT'nin özerkliğidir. Başka dikkat edici nokta cumhurbaşkanının pasif bir konumda tutulmuş olduğu görüşünden kalkan yakınmalardır.

Yargı pratiği en sürtüşmeli noktalardan bir olmaya adaydır. Bağımsızlaştırılmış yargının, yargının siyasi ve idari bütün karar organları üzerinde denetim ve yetkilendirilmesi iktidarlar için hazmı kolay bir yenilik değildi. Özellikle anayasa mahkemesinin TBMM'nin yerine geçtiği ve hâkimler hükümeti olduğu yolunda görüşler seslendirilmiştir.

1961 anayasası normal işleyiqli bir sistemi var saymış bunalımları ve olağanüstü koşulları yeterince hesaba katmamıştı. Örneğin istikrarsız çoğunluklar yüzünden hükümetlerin kurulamaması ya da istifası gibi durumlarda doğacak kilitlenmeyi çözecek anahtarlar azdı. (Tanör, 2004:430) 1961 anayasasının en önemli özelliği özgürlüklerin alabildiğince genişlettiği noktasıdır. Bu durum 1982 anayasasıyla budanmış bunun yerine ödev ve sorumluluklar getirilmiştir.

Demokratik anayasaların önemli kısımlarından biri haklar ve özgürlükler konusudur. 27 Mayıs anayasası yepyeni bir şey yaptı, özgürlükleri alabildiğine genişletti, herkesi istediğini yapmakta serbest bıraktı, bundan ötürüde 1971 de sözde özgürlüklerin zararlarını önlemek için bu özgürlüklerin ‘‘milli güvenliğe kanun düzenine genel ahlaka devletin ülkesi ve milletin bölünmez bütünlüğüne aykırı olmayacağı hükmü bu kısımdaki her maddeyi değiştirmiştir. (Güneş,1996: 258)

Hak ve özgürlükler açısından insan haklarına ve kişisel özgürlüklere öncelik verilen 1961 anayasası kişi çıkarları ile kamunun çıkarları arasında dengeli bir ilişki kurulmasını kabul 1961 Anayasası'nın sivil ve siyasi Özgürlükler konusunda oldukça cömert davranmış olduğu görüşü genel kanat halindedir. Ne var ki anayasanın vatandaşların bu özgürlüklerini tanıma konusunda hakşinaslığını din özgürlükleri ve dindarların sivil siyasi özgürlükleri söz konusu olduğunda göstermediği bu konuda oldukça ihtiyatlı ve çekimser bir tutum izlemiş olduğu da dikkatten kaçacak gibi değildir.(Erdoğan,2003: 90)

Anayasal düzenin özelliği bakımından önemli bir nokta anayasanın bir yandan siyasi özgürlükler ve konusunda demokratik bir örüntü verirken öte yandan temsili kurumların önemli ölçüde sınırlanmış olmasıdır. Nitekim genel oydan çıkan yasama organını sistem içinde ağırlığını azaltmıştır. (Erdoğan, 2003: 91)

1961 anayasası da iktisadi özgürlüklere dayanan bir piyasa mekanizmasının üretkenliğinden yararlanarak genel refahın artırılmasından çok, devletin planlamacı düzenleyici ve yeniden dağıtıcı görevler üstlenmesini zorunlu gören bir sosyal devlet anlayışı vardır. Bu anlayışın bir sonucu olarak 1961 anayasası diğer sivil özgürlükler konusundaki cömertliğini –sadece din özgürlükleri değil –iktisadi özgürlükler söz konusu olduğunda pek göstermemiştir. (Erdoğan,2003: 99)

Basit ve çoğunluklu bir demokrasi tasarlamış olan 1924 anayasasından sonra çok odaklı bir demokrasiyi hedefleyen 1961 anayasasına intibak kolay olmamıştır. Nitekim AP genel başkanı 1969'dan sonra'' bu anayasa ile devlet idare edilemez'' sözleri ile dile getirecektir.

12 Mart başbakanı Nihat Erim'in Anayasa değişikliği ile 1961 anayasasında geniş kapsamlı bir değişiklik yapıldı. Temel hak ve özgürlüklerin kullanımına yeni sınırlamalar getirilmiştir.1961 Anayasa 1969-1974 tarihleri arasında 7 defa değişiklik geçirmiştir. Yapılan bu değişikliklerle farklı alanlarda belirli eğilimler ortaya çıkmıştır:

Birinci eğilim askeri gücün sivil iktidardan yeni ödünler koparması askeri alanın belli özerklikler kazanması siyasal iktidar denetiminden kısmen de olsa sıyrılmaya başlaması siyasal alanda bir takım görevler üstlenmesi gibi özellikler gösterir. (Tanör, 2004: 414)

İkinci ana eğilim siyasal karar organları üzerindeki yargı denetiminin gevşemesidir. Üçüncü eğilim siyasal karar organları arasındaki ilişkilerde yürütmenin güçlenmesi ve yasamanın nispeten gerilemesi biçiminde görülüyor. Fakat yürütmeyi güçlendiren bazı iç düzenlemelerde vardır. Dördüncü eğilim yürütme organının içyapısında yekpareliğe geri dönüştür ki sonuçta bu organın güçlenmesine yaradığı meydandadır. Temel hak ve özgürlükler rejimi açısından meydana gelen değişme devlet otoritesinin kişi ve toplum aleyhine büyümesi şeklindedir.(Tanör, 2004: 415-416) Bu değişikliklerle kritik ve bazı ileri sosyal kesimlerin belli hak ve özgürlüklerden yararlanmalarına kesin olarak set çekildiği görülür. Memurların sendika kurabilmeleri, Üniversite öğretim yeleri ve yardımcılarının siyasi partilere üye olabilmeleri imkânsız hale getirilmiştir. Küçük ve radikal partilere karşı bir tavır alınmış bunların hukuki ve siyasi alandaki etkileri törpülenmeye çalışılmıştır. Ayrıca hak ve Özgürlüklerin yargısal güvencelerinde de bir gevşeme vardır.(Tanör,2004: 417) Askerler, 27 Mayıs müdahalesi ile kendilerini de çeşitli kurumlarla siyaset sisteminin temelinde sağlam bir yere oturtmuştur. Bunu da kurumda MGK ile sağlamıştır.

1961 anayasasında milli güvenlik kurulunun kurulması yoluyla orduya ilk kez anayasal bir rol verilmiştir. MGK Aralık 1962'de yasayla kuruldu. Cumhurbaşkanı başkanlık ettiği, MGK hükümete iç ve dış güvenlik hakkında tavsiyelerde bulunuyordu.

Kuvvet temsilcileri genelkurmay başkanı ve ilgili bakanlar memuriyetlerinden dolayı MGK'nun resmi üyeleriydiler ve kurulun kendi sekreteryası ve bir takım daireleri vardı. (Zürcher,1996: 357)

Türk devlet sisteminde özel bir konumda bulunan MGK sivil otoritenin bir parçası değil, aksin askerlerin sivil otoriteyi kontrol edebilmeleri için donatılmış bir aygıttır. MGK asker ve sivil seçkinlerin en yüksek planlama ve denetim organıdır. (Özdemir,1993:261)

1961 anayasasında, amacının ordu ve hükümet arasında işbirliğini artırmak biçiminde tanımlanan MGK, katılan bakan sayısını belirlemeyi yasaya bırakır. Yasa da sivil kanada çoğunluk verir. Ancak 12 Eylül darbesiyle bu kuruluşun statüsünde bir değişiklik yapılarak kuruldaki sivil üye sayısının asker üyelerin sayısını geçmeyecek bir düzenlemeye gidilmiştir. (Ertunç,2004: 426)

MGK görüşeceği konu itibarıyla tam bir serbestliğe sahiptir. Generaller ülkede hiçbir şeyin kendi bilgi ve onayları dışında gerçekleşmemesini istemektedirler. Bu durum yasal bir hüviyete büründürülmüştür. MGK kararlarının sivil otoriteyle ilgili yönünde anayasalar arasında bazı değişiklikler göze çarpmaktadır. 1961 anayasasında MGK ile ilgili madde “*MGK milli güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık üzere temel görüşleri bakanlar kurulan bildirir.*” Bu hükümler 1971’de “*MGK milli güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında gerekli temel görüşleri bakanlar kurulana tavsiye eder şeklinde değiştirilir.*” MGK kararları 1982 anayasa taslağında uyulması gereken tavsiyeler iken 1982 sonuç belgesinde öncelikle dikkate alınır şeklinde düzenlenir. Böylelikle parlamenter demokrasinin temel ilkelerinden biri olan askeri otoritenin sivil otoriteye tabi olması kuralı 1982 anayasası ile tersine çevrilir. (Ertunç,2004: 426-427) Kuruluşunu izleyen yirmi yıl içinde MGK giderek devlet siyaseti üzerindeki nüfusunu genişletti. Ve kimi zaman gerçek iktidar merkezi ve karar oluşturma merkezi olarak kabinenin yerini alarak devletin güçlü bir bekçisi haline gelmiştir. (Zürcher, 1996: 357-358)

Yüksek komutanlarla bazı bakanları bir araya getirilen yarı asker yarı sivil bir kurum olan MGK Yarattılmış bu heyet bakanlar kuruluna ait başlık altında ve onunla yine eş düzeyde bir konuma yerleştirilmiştir. Böylece MGK parti hükümeti yani bakanlar kurulu ile askeri bürokrasi arasında bağlantı kuran bir kurum haline getirilmiştir. Zaten bu kurumun anayasallaştırılmasında TSK'nın bir baskı grubu olduğu ve bakanlar kurulunu bu yoldan uyaracağı mantığa da dayanılmıştır. Anayasanın bir askeri müdahale sonucunda ortaya çıkmış olduğu burada bir kez daha hatırlanmalıdır. Böylece yarı askeri bir kurul aslında onun askeri kanadı direktifler veren bir siyasal organ durumuna gelmiştir. (Tanör, 2004: 400)

Anayasanın 111. maddesine göre, “MGK milli güvenlik politikasının tespitinde bildireceği veya Tavsiye edeceği görüşler yoluyla bakanlar kuruluna yardımcı olmakla görevli istişari organdır”. Kurul silahlı kuvvetlerin üst kademe komutanları ile yürütmeden cumhurbaşkanı ve bazı bakanları bir araya getirmek ve böylece silahlı kuvvetlerin siyasal sürece katılmasını kurumsallaştırmakta, meşrulaştırılmıştır. Bu haliyle MGK'nın askeri bürokrasinin yürütme aygıtı içindeki ayrıcalıklı yerinin hizmeti sınırlamıştır. (Erdoğan,2003: 103-104)

Milli güvenlik kavramının esnekli sağladığı olanaklardan da yararlanan bu kurul zamanla öğrenci olaylarından işçi hareketlerine kadar çok geniş bir toplumsal siyasal alanı kendi görev çerçevesi içinde saymıştır. 27 Mayıs askeri müdahalesi içinde anayasallaştırılan MGK'nın askeri üyeleri böylece sivil rejim ve kurumlar üzerinde zamanla artan bir denetim olanağı elde etmişlerdir. Sivil anayasal sisteme yerleştirilen bu kurul adeta asker üyeler için bir siyaset okulu sistemin kendisi için zaman ayarlı bir patlayıcı işlevini görmüştür. 12 Mart muhtırasını veren yüksek komutanların bu belgeyi MGK üyesi sıfatlarıyla da imzalamaları 12 Eylül 1980 müdahalesinin de yine MGK'nın asker kanadı tarafından gerçekleştirilmiş olması anlamlıdır. (Tanör, 2004:411)

1961 anayasasının, bizim hukukumuza en büyük yeni kurumlarından birisi de anayasa mahkemesi olmuştur. Anayasa mahkemesinin görevi yasama organınca yürürlüğe konulan konuların anayasaya uygunluğunu denetlemek ve uygun olmayan kanunları iptal etmektir, diğer görevi ise cumhurbaşkanı, bakanlar, milletvekilleri ve yüksek yargıyı yargılamaktır. 1971'de anayasaya konulan kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin denetimi de anayasa mahkemesine verilmiştir. Anayasa

mahkemesinin diğere görevleri arasında en önemlileri siyasal partileri denetlemesi ve bunlarla ilgili kapatma davalarına bakması ile yüce divan sıfatı ile yaptığı yargılama görevidir. (Tanör, 2004:404)

1961 anayasası kanunların anayasaya uygunluğuna sağlamak üzere anayasa mahkemesi eliyle gerçekleştirecek bir denetim usulü öngörmek suretiyle bir önceki anayasadan farklı olarak anayasanın üstünlüğünü kurumsal bir güvenceye bağlanmıştır. Anayasanın üstünlüğünü sağlayıcı denetimin asıl işlevi ise çoğunluğun baskıcı eğilimlerine karşı yurttaşları hukuki bir güvence getirebilmektedir. (Erdoğan,2003: 96) Türkiye örneğinde böyle bir anayasal organın kurulmuş olmasında etkili olan asıl faktörün anayasayı yapan devlet seçkinlerinin dünya tercihleri ve siyasal tercihleriyle uyuşmayan DP geleneğinden gelecek partilerin iktidarını denetim altına almak oldukça açıktır. (Erdoğan, 2003: 91-92)

Anayasanın getirmiş olduğu yargısal güvence ve denetimler adında sistemin gözde organı yargıdır. (Tanör, 2004: 404-405) 1961 anayasasının Anayasa mahkemesine ve Danıştay'a sağladığı denetim gücü bakımından yargı üstünlüğüne dayanan bir sistem getirdiği söylenebilir.

Anayasa mahkemesinde görevli yargıçlar Türkiye'nin toplum, ekonomik ve siyaset yaşamına yön veren stratejik politikaların uygulaması sürecinde anayasaya uygunluk denetimi yapar. Ancak karar verirken çok değişik faktörlerin etkisi altındadır.(Özdemir,1993: 303)

Bu anayasadan siyasal karar organları kayıplı, yargı ise karlı çıkmıştır. En kayıplı da egemenliğin tek ve gerçek kullanıcısı TBMM'dir. Bir kez daha bu yeniliğin devlet iktidarının bölüştürülmesi, sınırlanması ve denetlenmesi açısından büyük değer taşıdığı söylenmelidir. (Tanör, 2004: 404)

Sonuç olarak söyleyebileceğimiz 1960 anayasasının demokratik bir anayasa olmasına, Batı standartlarında hak ve özgürlükler getirmesi açısından pozitif bir görüntü çizse de ileriye dönük sorunlar doğurduğu aşikârdır. Ancak anayasasının bir ihtilal ürünü olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir.

3.3.2.1.12 EYLÜL 1980 İHTİLALALİ'NİN SEBEPLERİ

3.3.2.1.1 Sosyal Sebepleri

12 Mart muhtırasının hiçbir soruna çare olamadığı, şiddetin şiddeti doğurduğu ve siyasal gerilimin daha da tırmandığı 1970'li yıllarda ülke teröre ve sağ-sol çatışmasına sürüklenmiştir. Zayıf koalisyon hükümetlerinin getirdiği siyasal istikrarsızlık ortamında; petrol krizi ve ambargo altında ekonomik kriz ve darboğaz yaşanmış, temel ihtiyaç maddelerine bile muhtaç hale gelmiştir.

1970 yıllar, grev, miting, boykot, işgal gibi eylemlerin günlük olaylar haline geldiği, bunalımlı yılları olarak, kabul edilir. Sağ-sol çatışmalarıyla dolu ortamı oluşturmuştur. Dönemin en önemli olaylarından olan 1 Mayıs 1977'de provokasyon sonucu 43 kişi hayatını kaybetmiş, Tanınmış kişilerin cinayetlere kurban gitmeleri toplumda büyük infial yaratmış; Kahramanmaraş ve Çorum Olayları'nda yüzlerce kişi mezhep kavgaları yaşanması sonucu öldürülmüştür. Bütün bu olaylara rağmen; AP Genel Başkanı Süleyman Demirel ile CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in bir türlü uzlaşamamalarının yarattığı kargaşalı ortam, 1980 Mart'ından Temmuz'una kadar cumhurbaşkanının seçilememesiyle, kilitlenmiş ve bardağı taşıran son damla olmuştur.

Sağ-sol çatışmaları, etnik ve din temelli mezhep kavgalarını körüklemiş; yaşanan Alevi-Sünni, laik-antilaik kavgaları milli birlik ve beraberliği bozmuş ülke; kaçınılmaz bir şekilde askeri bir müdahaleye sürüklenmiştir. 12 Eylül 1980'de ikinci askeri müdahale yaşanmıştır.

Bu anarşi ve şiddetin nedeni neydi? Birçok ve değişik yanıtlar ileri sürülebilir. Şiddet gevşek bir biçimde ideolojik, mezhepsel ve etnik olarak tanımlanabilecek üç kategoriye bölünebilir. Birinci kategoride, aşırı soldan birçok yasak küçük yasa dışı grup öncellerinin 1971 de bıraktığı yerden devam ediyordu. Bunlara, THKP-C ve maoist Türkiye işçi kurtuluş ordusu da dâhildi. Bu gruplar üst düzey üniversite yöneticileri ve profesörler olmak üzere önden gelen kişilere karşı suikastlar gerçekleştirdiler. Cinayetlerin daha da genel nedeni daha geniş tabanlı solcu örgütler ile aşırı sağın silahlı partizanları arasında deyim yerindeyse savaştaki askerler olduğu silahlı çatışmaydı. Bozkurtlar ve ülkücü ocaklar gibi aşırı sağ örgütlerin üyeleriyle

görünüşe göre sürekli bir çatışma içindeydi. Ülkeyi nerdeyse bir iç savaşa sürükleyen ikinci neden Türkiye'nin toplumsal yapısının altında yatan mezhepsel bölünmeydi. İdeolojik bölünmelerin bu ezeli mezhepsel bağlılıkların etiketi olarak işi gördüğü iki toplum arasındaki çatışmanın özellikle korkutucu bir örneği Aralık 1978'de Kahramanmaraş'ta gerçekleşti. (Hale,1994:194) Üçüncü neden ise ülkenin güney doğusunda gerçekleştirilmeye çalışan etnik Kürt ayrılıkçıların mücadelesi oluşturmaktadır.

1961 demokrasisinde 1965 ve 1969 seçimleriyle parlemontaya yansiyabilen köktenci akımlar, 12 Mart 1971'de başlatılan ve iki yıl süren askeri yönetimin tüm engelleme ve baskısına karşın 1973-1980 zaman kesitinde siyasetin dinamik güçleri arasında yükselmişlerdir. Sağ kanattaki MSP ve MHP ortağı olmanın sağladığı üstünlüklerden yararlanarak devlet kurumlarında (Ordu, MİT, Polis Ve Kamu İşletmeleri) kadrolaşırken köktenci solda yer alan çok sayıda parti ve grup sivil toplum kurumlarında (işçi sendikaları, meslek birlikleri, öğrenci dernekleri ve kooperatifler)söz sahibi olmuşlardır. Bununla birliktede farklı görüşlerde olan ve doğal bir yarışmaya giren yerlerini silahlı eylem birliklerine bırakmışlar, her gün onlarca yurttaş öldürülmüş, mahalle, kasaba ve kentler karşı görüştekilerin ve tarafsızlıkların giremedikleri kurtarılmış bölgelere dönüşmüştür. (Özdemir, 2000: 279-280)

Türk Dışişleri Bakanlığının genel olarak hükümetin başını ağrıtan konu 1970'lerde özellikle Türk diplomatlarına yönelik olan Ermeni terörünün ortaya çıkmasıydı. İlk saldırıları 27 Ocak 1973'te Los Angeles'te Türk başkonsolosluğuna yapılmıştı. Bu saldırı bireysel bir intikam eylemi gibi görünmekteydi. Ancak 1975'te Beyrut'ta Ermenistan'ın kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu (ASALA) kuruldu. Sonraki on yıl içinde Asala dünyanın çeşitli yerlerinde otuzun üzerinde Türk diplomatını katletti ve birçoğunu da yaraladı. Ayrıca Paris ve Ankara'daki havaalanlarında yolculara ve Türk turizm bürolarına terörist saldırıda bulunuldu. (Zürcher, 1996: 403)

1973'e gelindiğinde Devlet sivil toplum güçlerine karşı kuvvetlendirilmişti. Sol bir soysal demokrasiye dönüşmüş olan CHP'nin etrafında toplandı. 1973 seçimleri ile CHP lider parti olarak çıktı. CHP'nin zaferi sürpriz olmuştu, ama sağ düşünülüdüğünden daha fazla bölünmüştü. Sonuçta CHP – MSP koalisyonu kurulmuştur.1975 sonrası siyasi terör Türkiye de hayatın bir parçasına dönüşmüştür. Öyle ki şiddet 1970'ler

boyunca yoğunlaşarak Eylül 1980 de askeri darbenin gerekçesini oluşturacaktır. Koalisyon hükümetleri. Haşhaş ekimi serbest bırakıldı. Af kanunu çıkarmıştır.

Ecevit'in Kıbrıs'a müdahale emri vermesi sonrasında kazandığı büyük sevgi koalisyonda gerginliğe neden oldu. Ve Erbakan'la arasındaki gerilim artı Ecevit istifa etmeye karar verdi. Ecevit krizi 241 gün boyunca hükümetin olmadığı bir kriz yarattı. Demirel sonunda 31 Mart 1975'de sağcı koalisyon kurdu

Siyasi tarihimizde milliyetçi hükümetler adı altında iki hükümet kuruldu. Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisinin bir araya gelerek kurduğu birinci milliyetçi cephe hükümeti 12 Nisan 1975 yılında AP'nin genel başkanı Süleyman Demirel başbakanlığında oluştu. Bu hükümet 5 Haziran 1977 seçimlerine kadar sürdü. İkinci MC hükümeti de AP, MSP ve MHP'den oluştu ve Demirel'in başbakanlığında milliyetçi partiler topluluğu adı altında birleştiler. Bu hükümette 29 Aralık 1977 yılında bir gensoru ile düşürüldü İkinci Cephe Hükümetini bekleyen en önemli sıkıntılardan birisi ekonomik, diğeri de artık önü alınamayan anarşi ve bunun öncüsü olan öğrenci olaylarıydı. Bir yandan döviz olmadığı için akaryakıt ve yedek parça sıkıntısı çekiliyordu.

MC hükümetinde, bu hükümetin çaresizliği toplumsal huzursuzluğu önleyememesi olmuştur. Türkiye resmi olmayan bir sivil harbin içindeydi. Bir günde 14 yer bombalandı. Son iki haftada siyasi cinayetler sonucu 30 kişi öldürüldü. Türk parası %30 -38 arası düşürüldü. İstanbul üniversite çıka olaylar yüzünden süresiz olarak kapatıldı, İstanbul da 1 Mayıs olaylarında 3 polis; Kahramanmaraş'ta 3 kişi; Urfa cezaevi müdürü; İTÜ'de dekan kimliği belirsiz kişilerce öldürüldü. (Tutar, 2006: 236-237)

1973 -1977 yılları arasında ekonominin düzenli genişlemesi ve sanayileşmesi sürdü. 1973 -1974 de uluslararası ticaretteki durumunu önemli ölçüde kötüleştiren dünya petrol fiyatlarının dört kat artmasıyla ağır bir darbe yedi. Ne yazık ki hükümet politikaları sorunla başa çıkamadı. 1977 -1980 yılları arasında bütün bu sorunlar giderek daha da kötüleşti, öyle ki birçok gözlemci seçilmiş bir hükümetin bunları çözebileceğinden kuşkulandır olmuştur. (Hale,1994:191) Bu dönemde toplumsal huzursuzluk giderek artıyordu. Şiddet giderek yön değiştiriyor, yasadışı sol gruplar,

THKP-C, TİKKO gibi örgütler ideolojik, mezhepsel ve etnik ayrıcalıklara yoğunlaşıyorlardı. Sağda ülkücüler birbirleriyle ve karşıt görüşlerle çatışarak gelecekte kendilerini ezecek yeni bir darbeye zemin hazırlıyorlardı. (Özçelik, 2006: 162)

12 Ekim 1975 senato seçimlerinde CHP'nin gücü artmış ve partinin oyları yükseldi. Siyasal şiddet 1976 da devam etti. AP ve CHP birlikte hareket ederek seçimlerin Haziran 1977'de yapılmasını kabul etti. Bu karardan sonra siyasal ve sosyal şiddet artmıştır.

1977 seçimleri istikrarlı ve etkili bir hükümet sağlayamadı. Gerçekte sonraki üç yıl boyunca siyasi, ekonomik ve toplumsal ortam nerdeyse topyekün noktasına kadar bozuldu. Ancak 12 Eylül 1980'de askeri müdahaleyle ve seçilmiş sivil rejimin geçici olarak askıya alınmasıyla bu durum sona erdirildi. Çöküşün iki temel nedeni ayırt edebilir. Birincisi, artan ekonomik kriz ikincisi kanun ve düzende fiilen bir iç savaş düzeyinde varan felaket bozulma. (Hale,1994: 191)

Siyasi istikrarsızlık, siyasilerin kutuplaşma yönündeki eğilimleri ise anarşik olayların artmasına neden oluyordu. 27 Mayıs ile başlayan gençlerin çeşitli ideolojilere olan ilgileri, olayı çatışma boyutuna kadar getirmişti. İkinci MC hükümetinin de son bulmasından sonra CHP'nin tek başına iktidara gelebilmesi için gerekli olan sayı, AP'den istifa eden 11 milletvekili ve iki bağımsız milletvekili ile sağlanmış oldu. Gelişmelerin ardından Ecevit, adına "*Motel Hükümeti*" diye nitelendirilen hükümeti kurdu.(Öztuna ve Gökdemir,1987: 184)

Artan anarşi olaylarına karşı radikal önlem alma yoluna gitmeyen Ecevit, daha 1978'in ilk 15 Gününde 30 siyasi cinayet ve 200'den fazla insanın yaralandığı olaylarla karşılaştı. Çoğu kez üniversite sorumluları polis ve adliye olaylara seyirci kalıyor, Başbakan Demirel yollar yürümekle aşınmaz gibisinden duyarsız tavırlar alıyordu. Bir de Ecevit'e yönelik şiddet hareketleri ya da girişimleri vardı. Gerede mitingi 1975 ve 1977 seçimlerinden önce Çiğilli hava alanının ve Taksim mitingi olayları 1977'de DİSK İstanbul'daki 1 Mayıs mitinginde kalabalığın üzerine faili meçhul bir yayılım ateşi açılınca çıkan panikte 34 kişi çoğu kurşun yarasıyla ve çoğu da ezilerek öldü. (Akşin, 2007: 271) Olaylar tırmanmaya devam ederken Ecevit, sıkıyönetim ilan etme konusunda gecikti. Bu dönemde. Önde gelen öğretim üyeleri ve gazetecilerin

öldürülmesi hem partiler arasındaki gerilimi tırmandırıyor hem de toplumdaki genel hoşnutsuzluk havasını yaygınlaştırıyor ve derinleştiriyordu. Bu şartlar altında 1978 yılında meydana gelen iki büyük toplumsal çatışma gerilim ve kuşatmanın ulaştığı boyutların açık birer göstergesiydi. (Erdoğan, 2003: 123)

Şiddet olayları ise durmaksızın devam ediyordu. 17 Nisan 1978 de Malatya'nın AP' li belediye başkanı bombalı bir paketle öldürüldü. Bir sonraki günde şehirde başka olaylar çıkmış, 3 kişi daha ölmüş birçok yer tahrip edilmişti. Aralık 1978'de Sovyetlerdeki Türk topluluklarının yaşadığı sıkıntıları anlatan bir filmin gösterildiği sinemaya atılan bomba ile Kahramanmaraş olayları başladı. Artık olayların yönü ideolojik ayrılıkların yanında mezhep çatışmalarına doğru çevrilmişti. 23-24 Aralık boyunca Kahramanmaraş bir savaş alanına dönmüştü. (Özçelik, 2006: 164) 22 Aralık 1978'de Kahramanmaraş'ta patlak veren şiddet olayları güvenlik güçlerinin önleyemedikleri bir iç savaş halini aldı. 109 kişi öldü, 500 ev ve işyeri tahrip edildi. (Akşin, 2007: 272) Aynı gün 13 ilde sıkıyönetim ilan edildi. Fakat sıkıyönetim uygulaması şiddeti sona erdiremedi. Gazeteci Abdi İpekçi 1 Şubat 1979'da öldürüldü. Öldürülen sağdan ve soldan pek çok kişinin katilleri meçhul kaldı ve günümüze kadar da bu cinayetlerin kimin ne amaçla işlediği, arkasında kimlerin olduğu tam olarak anlaşılamadı. bu belirsizliğin kendisi yeni kutuplaşmalar ve çatışma alanları oluşturdu. (Özçelik, 2006:164) Ayrıca tedhiş olayları gençlik olayları ile sınırlı kalmaktan artık çıkıyordu. Sağda ya da solda emniyet müdürleri sendikacı, savcı, profesör, gazeteci gibi tanınmış bazı kişiler bugüne değin birçoğu faili meçhul kalmış silahlı saldırılarla öldürüyorlardı. Bunlardan kimileri aşırı düşünceleri olmayan sağ-sol kavgasında yer almamış kişilerdi. (Akşin, 2007: 272)

Ecevit, 25 Aralık 1978'de 13 ilde sıkıyönetim ilan etmek zorunda kaldı. Ordunun hükümete olan ikazları anarşinin tırmandığı 1978'den itibaren gelmeye başladı. Nisan 1978'de Milli Güvenlik Kurulu tarafından artan olayların durdurulmasına yönelik idarece yeni yasal düzenlemelerin yapılması ve icraata dönüştürülmesi yönünde uyarılar yapıyordu. (MGKGS,1981: 63) Aralık 1978'de yürürlüğe giren sıkıyönetim kararı silahlı kuvvetlerin hükümete duyduğu güvensizliği değiştirmemiştir. Özellikle de komutanların tüm eylem ve işlemlerinden dolayı sivil yönetimi bilgilendirerek

uygulamalarının tamamı için hükümetten onay almalarını gerektiren eşgüdüm anlayışı silahlı kuvvetlerde ciddi rahatsızlıklara yol açmıştır. (Hale,1994:202)

Ekim 1979'da yapılan ara seçimlerde ise boş bulunan 5 milletvekilliğinin beşini de muhalefet kazanmıştı. Seçimler sınırlı bir alanda yapılsa da halktan var olan büyük hoşnutsuzluğu dile getiriyordu. Sosyo-ekonomik sorunları çözmede yetersiz kalan Ecevit hükümeti bu sonuçları gerekçe göstererek istifa etti. (Özçelik, 2006:164)

Bu arada ülke ekonomisi oldukça sıkıntılı dönem yaşamıştır. İstihdam ve kamu yatırımlarıyla ekonomik büyüme politikalarını tercih etmektedir. Bu tercihin asıl nedeni, politik gelecek kaygısıdır. Burada ülke ekonomisinin gereklilikleri ikinci planda kalmıştır. Ekonomide giderek artan işgücüne rağmen işsizlik de artmaktadır. İşsizlik özellikle üniversite bitiren gençler arasında yaygınlaşmıştır. Böylece ekonominin gelecek dönemlerdeki en önemli sorunu oluşmuştur. Türkiye'yi saplandığı ekonomik bataklıktan kurtarmak için köklü önlemlere gerek olduğu anlaşılmıştı. 1978'de Ecevit hükümeti İMF, Dünya Bankası ve OECD ile yeni krediler için görüşmelere başladı. (Zürcher, 1996: 390)

Millet Meclisi'nde boş bulunan beş milletvekilliği ve Senato'nun üçte birinin yenilenmesi için 14 Ekim 1979 tarihinde ara seçim yapılmıştır. Senato seçimlerinde CHP'nin aldığı oy oranı 1977 genel seçimlerinde aldığı yüzde 41'lik düzeyden yüzde 29'a gerilerken, AP oy oranını % 54'e çıkartmıştır. Artan şiddet ve terör olayları, ekonomik olarak "yok"lar listesi, (tüp gaz, yağ ve benzeri tüketim maddeleri) Ünlü isimlerin öldürülüşü toplumsal ve politik ortamın iyice gerginleşmesine yol açan gelişmeler olmuştur. (Kongar,1999:187)

Seçim sonuçlarını halkın güvensizlik oyu olarak değerlendiren Bülent Ecevit, seçimlerin ertesinde 16 Ekim 1979'da istifa etmiştir. Bunun sonucunda cumhurbaşkanı tarafından Demirel yeni bir kabine kurmakla görevlendirilmiştir. Demirel bir azınlık hükümeti kurmuştur. Tamamen AP'li vekillerden oluşan yeni hükümet 25 Kasım 1979 tarihinde güvenoyu almıştır. Sıkıyönetimin gerektirdiği tedbirleri uygulamak konusunda komutanların istekleri doğrultusunda hareket edilmesine rağmen hükümet bir türlü terörü önlenememiştir. Silahlı kuvvetler, sıkıyönetim uygulamasına rağmen terörün

devam etmesini yürürlükteki anayasal ve yasal düzenin etkili önlemlerin alınmasını engellemesine bağlamaktadır. (Feroz,1994: 424-425)

Demirel'in azınlık hükümeti, terör ve şiddet eylemleriyle olduğu kadar, 1970'lerde boyunca sürdürülen yanlış ekonomik politikaların, oluşturduğu kredi sıkıntısı, enflasyon ve özellikle gençler arasında yaygın olan işsizliğin tehdit edici sonuçlarıyla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Batı ülkelerinin Türkiye'den gelen ucuz iş gücüne gösterdiği talebin neredeyse sona ermiş olması bu ülkelerde çalışan vatandaşların Türkiye ekonomisine önemli bir kaynak sağlayan döviz akışını durdurmuştur. Gelir kaynakları hayli kısıtlı bulunan devlet bütçesinin önemli bir kısmının Kıbrıs müdahalesi üzerine ABD'nin uyguladığı silah ambargosu nedeniyle peşin ödemeli ve yüksek fiyatlı silah alımına harcanması ekonomik sorunların artmasındaki etkenlerden biri olarak gösterilmektedir. Buna karşılık ülkedeki politik terör artarak devam etmektedir. (Kongar,1999: 197)

Gerçekten de anarşi ve terör olayları artarak, milletin can mal güvenliğini tehlikeye düşürecek boyutlara ulaşmıştı. Fonksiyonunu yitiren mecliste aylarca süren oylamalarda cumhurbaşkanı seçilemedi. Anarşi ve terörü önleyecek yasaların çıkarılması için partiler arasında işbirliği ve antlaşma sağlanamamıştır.

Ülkenin içerisinde bulunduğu durumdan dolayı rahatsızlıkları giderek artan silahlı kuvvetleri 21 Aralık 1979'da Kenan Evren'in başkanlığında İstanbul'daki Birinci Ordu Karargâhında toplandılar. Toplantıda 1960'taki gibi yönetime tümenden el koymak fikri benimsenmemiştir. Evren ve kuvvet komutanları politik liderleri düzeni sağlamada işbirliğine davet eden bir uyarı mektubunu Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e göndermeye karar verdiler. Sıkıyönetim komutanlarının yetkilerini artıracak yeni yasal ve idari önlemler isteyen bir muhtıra ile uyarı mektubu 27 Aralık 1979 tarihinde Kenan Evren tarafından cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e verilmiştir. Politik partilerin uzlaşmazlığı ve kısır çekişmeleri silahlı kuvvetler tarafından ülkenin önemli sorunlarının çözümsüz kalmasında temel neden olarak görülmüştür. (Kongar,1999:197)

Farklı siyasi partiler arasındaki didişmeler çoğu Türk yurttaşın pek az ilgisini çekmekteydi. Onların yaşamlarını etkileyen şeyler başkaydı. Sokaktaki şiddetten tabi ki etkileniyorlardı. Ama ayrıca 1960'larda ve 1970'lerin başlarında refah artışından bunun

ardından gelen kıtlık ve fiyatların yükselişinden bu dönem boyunca süren sanayileşme ve büyük çaplı göçlerden de etkilenmişlerdir. (Zürcher, 1996: 391-392)

Kemal Karpat, Türkiye'nin büyük kentlerinden pek çoğunun etrafının saran hızlı gecekondulaşmaya ve dramatik kentleşme sürecine dikkat çekmiştir. Gecekonduya yaşayan insanlar kent toplumuyla bütünleşme güçlükleriyle karşılaşarak toplumsal ve siyasal sisteme yabancılaşmışlardır. Gecekondu sakinlerin büyük bir çoğunluğu başarısızlıklarından korunmasına karşın birçok genç toplumsal ve ekonomik başarısızlıklardan ve kentleşmelerinden kaba bir çıkış yolu gibi görünene sağ ve sol radikal siyasi örgütün hâkimiyeti altına girdi.

Doğu Ergil'in görüşmesiyle elde ettiği veriler de Karpat'ın vardığı sonuçları destekliyor. Ergil'in bulguları şiddete dayalı siyasi aktivizm ile hem kır – kent göçü hem de kurulu eğitim ve sosyo-ekonomik sistemde başarısızlık arasında oldukça pozitif bir bağlantı olduğunu gösteriyor. (Hale, 1994: 196)

Kente gitmek için atadan kalma köyünü terk eden birçok insan bu kez 1960'larda çok daha büyük bir macera için köylerini terk ettiler. Başlangıçta bu göçe bir itişten ziyade bir çekiş neden oldu. Almanya'nın işçi alma hamlesi ilk başta tereddütle karşılandı. Başlarda göç edenlerin büyük çoğunluğu birkaç yıl içerisinde ülkelerine geri dönme niyetindeydi. Ancak Türkiye'ye hemen geri dönme umudu giderek soldu. Çünkü Avrupa'daki yaşam beklenmedik şekilde pahalı çıkmış kendilerinin beklentileri artmış ve Türkiye'deki işsizlik geri dönüşü nerdeyse imkânsız hale getirmişti. Emek göçünün Türkiye'de ve özellikle kırsal kesimde birçok değişik etkisi oldu. İnkâr edilemez bir zenginlik pompalaması vardı. Yeni servetin doğuşu kırsal kesimdeki güç ilişkilerini ve toplumsal düzeni bozdu. Petrol bunalımından sonra işsizlik artınca yerli halk arasında hoşnutsuzluk baş gösterdi. Bu hoşnutsuzluk 1980'lerde daha da güçlendi. (Zürcher, 1996: 393- 395)

3.3.2.1.2. Siyasi Sebepleri

1971-1973 partiler üstü askeri sivil yönetimi siyasal sistemde olumlu gelişmeler sağlayamamıştır. 1973'den itibaren bir önceki dönemden daha şiddetli ideolojik kutuplaşma, hem siyasal partiler hem de sivil halk düzeyinde çatışmalar, yönetim

mekanizmasında bozulma, siyasal şiddet ve terör görülmeye başlandı. Bu gelişmeler 1980 askeri müdahalesi ile sonuçlandı. (Örs,1996:163)

1966'da sağlık durumunu kötüleşen Cemal Gürsel'in yerine geçen Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görev süresi 1973 yılında sona ermiş ve silahlı kuvvetler Cumhurbaşkanlığı için Genelkurmay Başkanı Orgeneral Faruk Gürler'i teklif etmiştir. Ancak askerlerle senatodaki en büyük iki partinin genel başkanları Demirel ve Ecevit işbirliği yapmayı reddettiler.

Sonunda 6 Nisan 1973'te parlamento emekli oramiral Fahri Korutürk'ü Türkiye'nin altıncı cumhurbaşkanı olarak seçti. Korutürk, geçici hükümeti yönetmesi için Naim Talu'yu atamıştır. 12 Mart döneminin son hükümeti Naim Talu tarafından kuruldu. 15 Nisan 1973'de kurulan bu hükümet Türkiye'yi seçimlere taşıdı. 1973 seçimleri tüm ülkede büyük umutlar doğurmuştur.

Politik kampanyalarına 1972 sonbaharında başlanan 1973 Genel seçimi, CHP ile AP Arasındaki mücadeleyle geçmiştir. Türkiye seçime, TİP'in kapatılmasıyla birlikte solda tek Kalan ve İnönü 'nün istifası ile birlikte Satır grubunun ayrılması sonucunda gerileme sürecine Girdiği düşünülen bir CHP ile Demirel'in AP'si, Bozbeyli'nin DP'si, Erbakan'ın MSP'si ve Feyzioğlu – Satır ikilisinin Cumhuriyetçi Güven Partisi arasında bölünmüş bir sağ yelpaze ile Girmiştir. (Erdoğan, 2003: 119)

Seçimden birinci parti çıkan CHP lideri Bülent Ecevit, mevcut partilerle uzun bir diyalog sürecine başlamıştır. Kamuoyunda AP – CHP koalisyonu kurulması yönündedir. Ancak, Demirel'in hükümette yer almak istemeyerek muhalefette kalmayı tercih etmesi ve DP'nin CHP ile koalisyona yanaşmaması MSP'nin önemini artırmıştır.

Uzun süren hükümet bunalımı Ecevit'in bir kez daha kabineyi kurma görevini Erbakan'la uzlaşması neticesinde elde etmiştir. Seçimler 14 Ekim'de yapılmış, ancak CHP –MSP koalisyonu ancak 7 Şubat 1974 günü güvenoyu almıştır

1974 yazı başlarken beklenmeyen gelişmeler olacaktır komşu Yunanistan ile ege sorunun dolayısıyla artan gerginlik ve ardından Kıbrıs'ta yuna askeri rejiminden destek alan faşist eğilimli EOKA'cılarının darbesi ada da yaşayan Türklerin haklarını korumayı Türkiye'nin siyaset gündeminde baş sıraya getirmiştir. İç ve dış siyaset etkenleri ve

Kıbrıs Türk toplumuna yönelik elemleri değerlendiren Ecevit önderliğindeki CHP-MSP karam hükümeti adanın kuzeyinden büyük çaplı büyük bir askeri hareket gerçekleştirmiştir. Operasyon sırasındaki hükümetin MSP kanadı adanın tamamen ele geçirilmesi yolunda fetihçi öneriler bulununca koalisyon dağılma sürecine girmiştir. İlginç bir antlaşmazlık konusu da askeri hareketin MSP'li bakanların zoru ve ısrarı ile başlattıkları söylentisinin kasıtlı olarak yayılmasıdır. (Özdemir,2000:271-272)

Kıbrıs olayları Başbakan Ecevit ile silahlı kuvvetler arasında olumlu ilişkilerin gelişmesine olanak sağlarken, koalisyonun diğer ortağının lideri Erbakan'da bu durum rahatsızlık oluşturmuştur. Böyle bir ortamda Başbakan Ecevit'in 13 Eylül 1974 tarihinde İskandinav ülkelerine yapacağı resmi ziyaret öncesinde yerine vekâlet etme yetkisini Devlet Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Orhan Eyüpoğlu'na vermesi koalisyonun bozulmasına vesile olmuştur. Başbakan yardımcısı olarak vekâlet etme yetkisinin kendisinde olması gereken Erbakan buna tepki olarak ziyaret kararnamesini imzalamamıştır. Bu gelişme üzerine Başbakan 18 Eylül 1974'de istifa etmiştir. (Hale,1994: 189) İstifanın ardından Türkiye'de uzun bir süre politik kriz yaşanmıştır. Bülent Ecevit'in Kıbrıs olaylarından dolayı toplum nezdinde kazandığı prestij onu erken seçim yapılarak iktidara gelme düşüncesine sevk etmiştir.

Erken seçim tartışmaları devam ederken Ecevit ve Demirel koalisyon hükümeti kurma girişimlerinden sonuç alamadılar. Yaklaşık dört – beş ay boyunca herhangi bir koalisyon hükümeti kurulamamıştır. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı ülkeyi düştüğü bu hükümet krizinden çıkarmak için 12 Kasım 1974'de kontenjan senatör Sadi Irmak'ı kabineyi kurmak ile görevlendirilmiştir. CGP dışında kalan diğer partilerin bakan vermediği 11 parlamenter ve 15 teknokrattan oluşan Irmak kabinesi, güven oylamasında 358 olumsuz oya karşılık sadece 17 olumlu oy aldığı halde yeni bir kabinenin teşkil edilememesi nedeniyle, 31 Mart 1975 tarihine kadar parlamento desteği olmadan ülkeyi yönetmek zorunda kalmıştır. (Feroz,1994: 165)

200 günü aşkın süre hükümet kurulmaması CHP'ne yeni bir ortak çıkmaması, parlamento çoğunluğunun erken seçime yanaştırılamaması AP liderine sağ kanat partileri toplama ve ortak hükümet oluşturma imkânı vermiştir. 12 Nisan 1975 günü Demirel başkanlığındaki AP-MSP-CGP-MHP bağımsızlar ortak hükümetine 218'e karşı

222 güvenoyu ile yaptırılması Türkiye siyasetinde 1960'lar da ortaya çıkan sağ ve sol şeklindeki kutuplaşmanın artık yerleştiğine kanıttır. (Özdemir,2000: 274)

Demirel hükümet programını meclise sunmuştur. Milliyetçi Cephe Hükümeti seçmenle ilişkilerini güçlendirecek reformlar planlamıştı. Seçmen yaşını indirme, doğuyu kalkındırma, işçilerin çalıştırdıkları firmaların hisselerini satın almaları gibi. Ancak, Demirel bu planları gerçekleştirememiştir.

1.Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminin önemli özelliklerinden birisi de şiddet olaylarının yeniden tırmanışa geçtiği zaman diliminde olması idi.12 Eylül öncesi çatışmalar İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirler ve üniversitelerinde olurken bu sefer bunlar bütün yurda yayılmaya başlamıştı. 1977 yılının ilk yarısında şiddet olayları iyice artmış radyolardan artık her gün sağ-sol şiddet olaylarında yurdun neresinde kimin öldürüldüğüne dair alışılmış haberler verilmeye başlanmış herkes sıra bana ne zaman gelecek endişesine kapılmıştı. (Kocabaş,2004: 478-479) 1975 kısmi senato seçimlerinde CHP oy oranını % 40'ın üzerine çıkararak birinci parti olmuştur. Milliyetçi cephe hükümetinin ortaklarından AP ve MHP oylarını korurken, MSP ve CGP oy kaybına uğramıştır. (Erdoğan, 2003: 121)

12 Eylül 1977'de yapılan senato seçiminde CHP % 43,9, Adalet Partisi % 40,8 oy oranına ulaşmıştır. DP % 3,2, MSP % 8,4 ile oy oranlarını düşürürken, MHP % 3,4 ile oy oranını korumuştur. Seçim sonuçları CHP ve DP' yi ön plana çıkarmıştır.

Demirel'in politik ortamın gerginleşmesinden duyduğu kaygıyla 5 Nisan 1977'de meclise sunduğu erken genel seçim önerisi CHP'nin de desteği ile kabul edilmiştir. Anayasa gereği Ekim 1977'de yapılması gereken milletvekili genel seçimi 5 Haziran 1977'de yapılmasına karar verilmiştir.

Seçimlerin ilk sonuçları gelmeye başlayınca oyların tekrar iki büyük partiye kaydığı anlaşıldı, kesin sonuçlar ilan edildiğinde CHP: 213 AP: 189 sandalyede kaldı. Yani yine büyük partilerden hiç biri salt çoğunluğu sağlayamamıştı. Seçimlerde Erbakan'ın Milli Selamet Partisinin sandalye sayısı 24'e düştü. Oy oranını artıran tek küçük parti Türkeş'in Milliyetçi Hareket Partisi oldu. Hem Ecevit hem de Demirel artırdıkları oylarından cesaret alabilirlerdi. İki büyük partinin koalisyon kurma

konusunda anlaşamayacağını varsayan küçük partilerin liderleri yine kimin başbakan olacağını belirleyemeyeceklerdi. (Hale,1994:197-198)

Cumhurbaşkanı Korutürk, mecliste en çok milletvekili olan partinin genel başkanı olarak Bülent Ecevit'e hükümet kurma görevini vermiştir. Bunun üzerine, Bülent Ecevit çeşitli temaslarda bulunduktan sonra CHP azınlık hükümetini kurmuştur. Sağlayamamıştır. Böylece 21 Haziran 1977 tarihinde kurulan bu hükümet 3 Temmuz 1977'de güvenoyu alamayınca görevi sona ermiştir. Cumhurbaşkanı bunun üzerine mecliste ikinci büyük partinin başkanı olan Süleyman Demirel'e hükümet kurma görevini vermiştir. Kamuoyunun asıl beklentisinin AP-CHP koalisyonu olmasına karşılık, iki partinin uzlaşmaması neticesinde AP, MSP ve MHP'den oluşan ikinci Milliyetçi Cephe koalisyon hükümeti 21 Temmuz 1977'de kurulmuştur. AP'den 17, MSP'den 8 ve MHP'den 5 bankanın yer aldığı koalisyon hükümeti, 1 Ağustos 1977'de 219 olumsuz oya karşı 229 oyla güvenoyu almıştır. (Feroz, 1994: 418)

İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti öz olarak Demirel için birincisiyle aynı amaca hizmet ediyordu. Ecevit'i, iktidardan uzak tutmaktı. Türkeş'in artan rolü kadar koalisyona girmesi için Erbakan'a verilen ödünlerde daha ılımlı AP'lileri önemli ölçüde rahatsız ediyordu. Bunlardan biri olan Demirel'in parti içindeki rakibi senatör Kamuran İnan açıklandığı gün kabineden istifa etti. Başka bir ılımlı olan Orhan Alp da 16 Ekim de partiyi terk etti. 14-21 Aralık tarihinde hepside bağımsız olan 10 arkadaşıyla birleşti. Bu ayrılmalar hükümetin parlamentodaki çoğunluğunun sona erdirdi, dolayısıyla düşmesi artık zaman meselsiydi. 26 Aralıkta muhalefet bir gensoru verdi. Gensoru önergesi kabul gördü ve altı aydan daha aza bir ömrü olan İkinci Milliyetçi Cephe Hükümetini 5 Ocak 1978'de istifa etmek zorunda bıraktı. (Hale,1994:198)

Bülent Ecevit bir kez daha kabine kurmakla görevlendirilmiştir. CHP lideri, AP'den istifa eden on bir milletvekiline bakanlık vererek hükümet kurmak için gerekli olan çoğunluk sağlamıştır. 11 bağımsız milletvekili ile oluşturduğu hükümet 17 Ocak 1978'de yapılan güven oylamasında 218 ret oya karşılık 229 olumsuz oyla güvenoyu almıştır.

3.Ecevit hükümetinin önünde çözüm bekleyen pek çok sorun vardı. Halk şiddet eylemlerine önlem alınmasını can ve mal güvenliğinin sağlanmasının istiyordu. 1978 ilkbaharında Malatya'da önemli olaylar oldu. Belediye başkanı Hamid Fendioğlu'na gönderilen bombalı paket Fendioğlu ve ailesinin ölümüne yol açtı. Malatya olayı mezhep kavgasının kışkırtılmak istendiği şeklinde yorumlandı. 3.Ecevit hükümetinin en büyük krizi 22 Aralık 1978 günü Kahramanmaraş'ta yaşanmıştır. Bir önce öldürülen iki öğretmenin cenazeleri sırasındaki olaylar üzerine kentteki kitle katliamının tüyler ürpertici örneği sergilenmiştir. Bu durum halkın güvenlik kuvvetlerine ve hükümete olan güvensizliğine yol açacak ve ülkenin pek çok yerinde ve büyük kentlerdeki işçi mahallelerinde saldırgan gruplara karşı direniş komiteleri kurulacaktır. (Özdemir,2000:277-278) 25 Aralık 1978'de sıkıyönetim ilan etmek zorunda kalmıştır. Sıkıyönetime rağmen şiddet eylemlerinin tüm hızıyla devam etmesi karşısında muhalefet, sıkıyönetimin gerektirdiği önlemlerin alınmadığı yolundaki eleştirileri artmıştır. Aralık 1978'de yürürlüğe giren sıkıyönetim kararı silahlı kuvvetlerin hükümete duyduğu güvensizliği değiştirmemiştir. (Hale,1994: 202)

Yeni hükümet genel bir iyimserlik havası oluşturmuş ve 2.M.C hükümeti gibi ekonomiye çok önem vermiştir. Batılı devletlerden gelecek yardım için devalüasyon yapmış, IMF'ye niyet mektubu gönderilerek IMF ile anlaşmıştır. Ancak ekonomideki beklenen başarı sağlanamamıştır.

Hükümetin ekonomi politikasındaki başarısızlığı halk desteğini de ciddi bir şekilde azaltmıştır. Kabine de yer alan bağımsız bakanlarda huzursuzluk oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra partiler arası uzlaşmazlık yaşandığı bu dönemde giderek artan politik şiddet olayları hükümete olan güvensizliği daha da artırmıştır. Politik şiddet olaylarının arkasındaki en önemli neden, politik partilerin birbirleri ile en temel konuda bile anlaşamamaları ve kutuplaşmalarıdır. (MGKS,1981: 24-25)

Ekim 1978'de yapılan ara seçimlerde ise boş bulunan milletvekilliklerini muhalefet kazanmıştı. Seçimler sınırlı alanda yapılsa da halktan var olan büyük hoşnutsuzluğu dile getiriyordu. Sosyo-ekonomik sorunları çözmede yetersiz kalan Bülent Ecevit hükümeti bu sonuçları gerekçe göstererek istifa etti. Adalet partisinin azınlık hükümeti isteğine MSP ve MHP destek verince 12 Kasım 1979'da hepsi AP'

lilerden oluşan ve yukarıdaki iki partinin dışarıdan destek verdiği hükümet güvenoyu aldı.(Özçelik,2006:164-165) Sıkıyönetimin gerektirdiği tedbirleri uygulamak konusunda komutanların istekleri doğrultusunda hareket edilmesine rağmen hükümet bir türlü terörü önlenememiştir. Sağ ve sol teröristlerin birbirlerine karşı misilleme olarak sürdürdüğü şiddet eylemleri sırasında 12 Mart dönemi başbakanlarından Nihat Erim ve DİSK'in eski Genel Başkanı Kemal Türkler gibi kamuoyunun yakından tanıdığı kişilerde öldürülmüştür. 1980'nin başında Çorum'da önemli olaylar yaşanmıştır. Silahlı kuvvetler, sıkıyönetim uygulamasına rağmen terörün devam etmesini yürürlükteki anayasal ve yasal düzenin etkili önlemlerin alınmasını engellemesine bağlamaktadır. (Feroz,1994: 424-425)

Buna karşılık ülkedeki politik terör artarak devam etmektedir. Ülkenin içerisinde bulunduğu durumdan dolayı rahatsızlıkları giderek artan silahlı kuvvetler, 21 Aralık 1979'da Kenan Evren'in başkanlığında İstanbul'daki Birinci Ordu Karargâhında toplandılar. Toplantıda 1960'taki gibi yönetime tümünden el koymak fikri benimsenmemiştir. Evren ve kuvvet komutanları politik liderleri düzeni sağlamada işbirliğine davet eden bir uyarı mektubunu Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e göndermeye karar verdiler. Sıkıyönetim komutanlarının yetkilerini artıracak yeni yasal ve idari önlemler isteyen bir muhtıra ile uyarı mektubu 27 Aralık 1979 tarihinde Kenan Evren tarafından cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e verilmiştir. Politik partilerin uzlaşmazlığı ve kısır çekişmeleri silahlı Kuvvetler tarafından ülkenin önemli sorunlarının çözümsüz kalmasında temel neden olarak görülmüştür. (Kongar,1999: 197)

Cumhurbaşkanı generallerin tümünün aynı kanaatte olup olmadığına karar verebilmek için 1 Ocak 1980 günü Genelkurmay Başkanı ve dört kuvvet komutanıyla Çankaya Köşkü'nde bir toplantı yapmıştır. Cumhurbaşkanı müdahalenin daha kötü sonuçlar oluşturacağını komutanlara bildirilmiştir. 2 Ocak günü Başbakan ve Adalet Partisi (AP) Genel Başkanı Süleyman Demirel ile Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı Bülent Ecevit'i Çankaya Köşküne birlikte davet eden Cumhurbaşkanı Korutürk, iki lidere kendisine sunulan "*Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü*" başlıklı uyarı mektubunun suretini vermiştir. Cumhurbaşkanı toplantıda, bu işin komplikasyonlara sebebiyet verilmeden mecliste çözülmesini ve parlamentonun yetkili olduğunu belirterek bu mektubun yadırganmamasını istemiştir. (Arcayürek,1988:279).

O günlerde ülke gündeminde olan bir olayda cumhurbaşkanlığı seçimi idi. 6 Nisanda fahri Korutürk'ün görev süresi dolmuş, ihsan Sabri Çağlayangil cumhurbaşkanı vekili olmuştu. Köşk için AP ve CHP ikisi de 12 Mart içinde farklı şekillerde yer almış emekli generalleri aday gösteriyordu, Nisan-Eylül arasında meclis 5 ayda 115 turluk oylama yapılmasına rağmen cumhurbaşkanı seçemedi. Askerler ise olup biteni sessizce izlediler.(Özçelik, 2006: 168)

Görüldüğü gibi siyasal kargaşa ve bunun toplumsal yansıması büyük acılar getirmiştir. Çok sayıda koalisyon kurulmuş, farklı ideolojiler ve toplumsal sınıflar iktidara gelse de başarısız olmuşlar ya da başarısız olunması sağlanılmıştır. Tarihimizde toplumsal değişimler ani ve altyapısı hazırlanmadan yapıldığı için siyaset kurumundaki demokrasi kavramı ve içeriği tam yerleşmediği için oluşturulmak istenen sonuçlar sekteye uğramış buda askeri müdahaleye ortam hazırlatmıştır.12 Eylül 1980 müdahalesini yapanlar askerler, siyaset kurumunun bozukluğu müdahalenin en önemli nedenlerinden saymıştır.

Görüldüğü gibi siyaset kurumunda gerçekleşen bir bozulma ya da sekteye uğrama toplumun diğer kurum ya da parçalarını etkilemiştir. Çünkü toplum bir bütündür, Toplumun her parçası bir birine bağlı bir organizmanın parçaları gibidir. Parçalar arası uyum sosyal bütünleşmeyi sağlarken, uyumsuzluk sosyal çözülme getirir.

Artan siyasal belirsizlik ve toplumsal huzursuzluğun yanında, hat safhaya gelen ekonomik çöküntüyle birlikte cumhurbaşkanının da seçilememesi ile müdahale şartları tam olarak gerçekleşmiştir. 12 Eylül 1980 Cuma günü saat 04.00'de Türkiye Radyoları'nda (TRT) İstiklal Marşı'nın çalınmasıyla birlikte yayına geçilerek anons yapılmadan Harbiye Marşı çalınmıştır. Marşın bitimiyle, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, *emir ve komuta zinciri içinde*, ülke yönetimini ele geçirdiğini açıklayan Milli Güvenlik Konseyi'nin bir numaralı bildirisi okunmuştur.

3.3.2.1.3.Ekonomik Sebepleri

Türkiye'nin 1923'den bu yana çeşitli nedenlerle izlediği ya da izlemek zorunda kaldığı çeşitli ekonomi politikaları vardı. Bu ekonomi politikaları iç ve dış şartlara göre belirlenmiş, ayrıca bu politikaları yöneten odaklar toplumu sınıf temelinde, gizli bir savaş vermiştir. Askeri müdahalelerle de bu politikalara yön ve şekil verilmiştir. Bu ekonomik politikalar sosyal politikaları ihmal etmiş görünmekte ve toplumsal çatışmaların ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Özellikle toplumsal yapıyı çözücü etkide bulunmuştur. Özellikle bu durum 1980 müdahalesi öncesi iyice belirginleşmiştir.

İkinci Dünya Savaşı bittiğinde Türkiye'de siyasal güç ile ekonomik güç arasındaki savaş Yeni boyutlar kazanmıştır. DP kurulması yolunda önemli adımlar atılmış, ancak parti programında iktisadi devletçiliğe yer verilmemişti. Dış konjüktürde de ABD planlarının ön plana çıkması ile sanayileşmede yeni rota *Marshall Yardımları* ile destekli bir dışa bağımlı bir gelişme izlenmeye başlanmıştır.

1946 yılına iktisadi açıdan bakıldığında, 1930'lardan beri sürdürülen dışa kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve iç piyasaya yönelik olarak uygulanan iktisat politikalarının gevşetildiği ve ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde arttırıldığı bir ekonomik yapının başlangıç yılı olduğu görülür. Bu döneme iktisadi bakımdan bir dönüm noktası niteliği kazandıran özelliklerden biri, dış açıkların kronikleşmeye başladığı; dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmesi olmuştur. (Boratav, 2003: 94)

1950, özellikle 1954 yılından itibaren ve baş gösteren ciddi dış ödemeler sorunları karşısında hükümet bilinçli şekilde ithal ikame sanayileşme stratejisini seçmiştir. Bu strateji sanayileşme ve büyüme hızına yeni bir hız vermek yanında döviz tasarrufu sağlamak ve ithalatı azaltmak suretiyle dış ödemeler açığını kapatmak veya azaltmak hedef alınmıştı. (Hiç, 1994: 81)

Türkiye'nin bu yıllarda her açıdan farklı bir döneme girmiş olduğu söylenebilir. Dönemin sosyal ve siyasal yaşamı Türkiye'nin gelecek yıllarını gerek iç gerekse dış politika açısından derinden etkileyecek bir yapıya sahiptir. Savaş sonrası ABD, Batı dünyasının yeni lideri olarak ortaya çıkmış ve uluslararası kapitalist sistemi sahip

olduğu güce dayanarak kendi çıkarları doğrultusunda belirleyecek adımlar atmaya başlamıştır. Söz konusu dönemde ABD ile iyi ilişkiler kurmak, dost olmak, yardımına hak kazanmak, hür dünyaya katılarak, özgür ve uygar olmanın kaçırılmaması gereken fırsatı olarak görülmüştür. Türkiye’de bu süreçten etkilenmiş, ABD ile yakın ilişkiler içine girmeye çalışmış ve özellikle *Marshall Yardımları*’nın da etkisiyle her alanda dışa bağımlı bir ülke haline gelmiştir. (Küçükaslan, 2007: 39)

Çok partili hayatla birlikte devletin sınıfsal yapısında değişiklik olmamış burjuvaziye koruyucu popülist politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bunun için, işçi ve köylü kesimlerinin istekleri gözetenmiştir. Böyle, egemen bloğun çıkarları ile halk kitlelerinin çıkarları arasında belli bir denge sağlanmaya çalışılmıştır..Bu dengenin, egemen blok aleyhine bozulma durumu rejim dışı müdahale için ortam yaratmıştır.

1950 yılında göreve gelen Demokrat Parti’yi (DP) iktidara taşıyan kesim tarım burjuvazisi olmuştur. Bu nedenle de DP’nin görevde kaldığı süre boyunca uyguladığı ekonomi politikalarının, tarım sektörü lehine uygulanan yarı popülist nitelikte politikalar olduğu söylenebilir. Dönemin güçlü sınıfları olan büyük toprak sahipleri ve tüccarlar, gerek siyasal güvence ve demokrasinin pekişmesi gerekse ortaya çıkabilecek ekonomik olanaklardan yararlanabilmek için serbestleşmeyi ve dışa açılmayı gerekli görmüşlerdir. Bunun için de hem CHP iktidarı döneminde hem de bu sınıfların önderliğini yapan DP döneminde bu politikaya ilişkin adımlar atılmış dış yardım alma ve karşılığında gerekli koşulları yerine getirme işlevi devreye sokulmaya başlanmıştır. (Küçükaslan, 2007: 36-37)

1950 yıllarda serbest piyasa ekonomisi adına yapılan gelişigüzel devlet müdahaleciliği 1960’lara da geçilen planlı kalkınmanın hazırlayıcısı oldu. Bu dönemde tek işleyen dış yardımlar, ithalatçı kredileri ve diğer ticari krediler yabancı sermaye yoluyla ithalatı artırabildi. Yani sadece ithalat artışı ve giren yabancı sermayenin getirdiği teknolojiyle dışa açılabilirdi. (Kazgan, 1999:104)

Türkiye 1956-1958 arası dışa giderek kapandı. İstikrara programı uygulaması için baskı yapmak üzere dışarıdan verilen program kredileri azaltıldı, zaten dünyadan bankasından yeni proje kredileri alınamıyordu kısa vadeli iş idare edilmeye çalışılsa bile altından kalkılır gibi değildi. Dış borç yükü artamaya, enflasyon tırmanmaya

başlamıştı.(Kazgan, 1999:106) Sonuçta 1956’da fiilen ve 1958’de hukuki açıdan yüksek oranlı devalüasyon yapılmış, ayrıca enflasyonu önlemek üzere istikrar tedbirleri uygulamaya konmuştur. İthal ikame stratejisine 1960 yıllarda da devam edilmiştir. (Hiç, 1994: 82)

Çok partili sistemin iktidara getirdiği DP uluslararası sistemle bütünlemek için yola çıkarken sonuç, ödeyemeyeceği çapta kısa vadeli borç birikiminin getirdiği kombiye krizi ve istikrar programı olmuştu. Oysa dönemin başında ekonominin hızla gelişmesini sağlayacak dış kaynaktan atıl verimli topraklara ucuz işgücünden özgürlük ortamına uzanan bir çizgide olumlu etkenler bulunuyordu. Fakat ne var ki dış dünya ile bütünleşme kısa vadeli dış borçlara dayanarak tüketim malı ithalatını artırma biçimine dönüşünce bu olumlu göstergelerin tümü birden olumsuzlaştı, özellikle olumlu dışsal ve geçici öğelere dayanarak dışa hesapsız açılma bu göstergelerin tümünü tersine döndürdü. 1959-1961 bütün göstergeler daha da kötüleşti, dönemin başında en başarılı gözükten tarım kesimi dahi eksi büyümeye geçmişti. (Kazgan,1999: 108) Türkiye üç yıl boyunca ithalat kısıtlamalarına bağlı yoğun mal darlıkları ve bir kriz yaşadı. Krizin ortasında da bir askeri müdahaleye yaşandı. Bu dönem 27 Mayıs 1960 müdahalesiyle son buldu.1974-1975 yılların kadar Türkiye uluslar arası ekonomiye, serbest piyasaya katılmayı gündemine getirmedi.

Ekonominin plansız-programsız yaklaşımı ile işler iyiye gitmeyince 1961 anayasasına kadar giren planlı ekonomik kalkınma politikası ve asker-bürokrat kesiminin ekonomik kaygılarıyla birleşince planlamaya yönelinmiş, sanayi burjuvazisi de iç ve dış koşulları lehine çevirmek için planlı kalkınma politikasına destek sağlamış, 1980’e kadar sınıf mücadelesi vermiş, 1980 müdahalesi sürecinde ve 1980’den sonra da politikalarıyla müdahalenin yanında olmuş, müdahale sonrasında da sermaye kesimi kullandı. Gerçekte planlama daha genel bir egemen görüşün bir alt ögesi idi. O yıllarda ekonomik ve toplumsal yapının yeni yasal düzenlemelerle daha ileri bir aşamaya geleceği sorunlara çözüm bulanacağı kanısı yaygındır. (Yepenik ve Yentürk, 2000: 142) Planlama bir bakıma tüm ekonomik ve toplumsal bozuklukları düzeltecek bir “*sihirli değnek*” biçiminde algılanıyor, özellikle bürokrasi ve sanayicilerin bir bölümü planlama istiyor ve bununla kendi özlemlerinin gerçekleştirilmesini umuyordu. (Çoban, 2007: 29)

1963 yılından başlayarak üç beş yıllık plan, planlama yöntemleri ve plan uygulaması üzerine yapılan tüm haklı eleştirilere rağmen yatırım politikaları üzerinde belirleyici olmuştur. Böylece ekonominin yatırım politikaları ile belirlenen uzun dönemli kaynak tahsisleri büyük ölçüde plan hedeflerince belirleniyordu. Buna karşılık iktisat politikalarının kısa dönemli ve parasal boyutları ile planlama arasında gerekli uyum hiçbir zaman sağlanamamış, fiyat hareketleri, bölüşüm ve istihdam sorunları para kredi-kambiyo politikaları planlama sürecinin dışında kalmıştır. (Boratov,1988: 94-95)

1960-1980 yılları arasında uygulanan planlı kalkınma modelinin ekonomik nedenlerini sıralamak gerekirse; birincisi, kalkınmada, özel sektörün bütün yatırımları tek başına yürütemeyeceği düşüncesi; ikincisi, devletin ekonomik alanda planlı ekonomiyle daha etkin bir rol oynaması gerektiği düşüncesi; üçüncüsü, devlet ve özel sektör birlikteliğiyle sanayi üretiminin artırılmasının planlı ekonomiyle yapılması gerektiği düşüncesi; dördüncüsü ise devletin ekonomik alanda planlı ekonomiyle yapmak isteyeceği kapsamlı yatırımları gerçekleştirmek istemesi düşüncesi planlı kalkınmanın başlıca ekonomik nedenleri arasında yer almaktadır. (Çoban, 2007: 29-30)

1960-1970'ler ortamının iki kutuplu dünyanın devem ettiği ancak soğuk savaşın hareketinin yitirdiği dönem olarak karşımıza çıkar. Savaş sürerken kurulacak yeni düzenin ve uluslararası iş bölümünün planlanmış olduğu ve bu yönde adımlar atılmaya başlandığı gözükmektedir. Savaş sonrası kapitalist sistemin yapılanması kaçınılmaz olmuş dönem sonunda yeniden yapılanma sürecini destekleyecek kurumlar oluşturulmuştur. Söz konusu dönemde ülkenin iki seçeneği vardır; ya Sovyet bloğu ya da ABD bloğu, bunun ortası yoktur. Türkiye bloğu ABD olarak seçmiştir. Böyle bir uluslar arası ortamda girilen 1960'lı yıllar ve Türkiye'si kolaylıkla batıdan yardım alabileceği bir dönem oluşturmuştur. O yıllarda dış yardım ve kredi alan Türkiye'de tüm askeri darbelerden sonra yapılan ilk açıklamalardan birini söz konusu ülkelerle yapılan anlaşmalara bağlı kalınacağı yönünde olması dikkat çekicidir. Bu bağ Türkiye'de siyasal ve ekonomik neler olup bittiğine ABD ve Batı ülkelerinin istekleri doğrultusunda meydana gelmiştir. Çizginin dışına çıkıldığı zaman 1960, 1980 müdahalesi ve 1971 muhtırası durumu yaşanmıştır. Söz konusu görüşte doğruluk payı olmakla birlikte Türkiye'nin kendi koşullarının ve sınıf ilişkilerinin bu tespitin dışında kalması varılan yargı eksik bırakılmaktadır. (Küçükaslan, 2007: 44-45)

1970’li yıllar dünya için olduğu kadar Türkiye içinde büyük dönüşümleri hazırlayan politik, toplumsal ekonomik ve teknolojik değişmelerin ortaya çıktığı yıllar oldu. Dünyadaki dönüşümlere ek olarak Türkiye’ye özgü ama etkileri süreklileşen dönüşümler de gündeme geldi. İçerde toplumsal kargaşa ve çatışmalardan şeriat düzeni talebiyle ortaya çıkan yeni bir partiye Milli Nizam Partisi’nin devamı Adalet Partisinin yapımını hızlandırdığı imam hatip liseleri ve kuran kurslarından kent varoşlarından köyden göçlerin beslediği büyük boyutta gecekondulaşmaya ve çok büyük sorunlara, çok partili düzenin bir türlü düzenli işleyememesine ve istikrarsız koalisyonlara uzanan sorunlar aynen sürüyor. (Kazgan, 1999: 117)

1960 askeri müdahalesi ile görüldüğü gibi bu askeri müdahalenin de ülkede yaşanan kardeş kavgası, anarşik ortam, toplumsal ve ekonomik huzursuzluğun giderilmesi amacıyla yapıldığı söylenmiş ve tabii ki işin sınıfsal boyutundan bahsedilmemiştir. 1965-1969 döneminin yaşanmasının ardından hakim sınıflar bloğunda birtakım çatlaklar oluşmaya başlamış ve 1970 yılına varıldığında sanayi burjuvazisi kendini çelişik bir siyasal konumda bulmuştur. Bir yandan sınıf içindeki bu çatlaklarla baş etmeye çalışan sanayi burjuvazisi diğer yandan 1960’lı yıllarla birlikte yükselen/güçlenen işçi sınıfı mücadelesiyle karşı karşıya kalmış ve bu durum rejim dışı bir müdahaleyle çözülmeye çalışılmıştır. Sonuç itibariyle yapılan askeri darbeye birlikte hem siyasi krizden çıkış yolu aranmış ve hem de sanayi burjuvazisinin diğer sınıfların ekonomik artığına tek başına el koyma imkânını sağlama yolu açılmıştır. (Küçükaslan, 2007: 59-60)

Ekonomi düzleminde 1970’li yıllar serbest piyasa ve finans kapitalin etkilerine açılmanın başladığı dönemdir. Serbest piyasa ekonomisi bir ekonomi politikasının petrol krizini ilerleyerek gündeme gelmesi, enflasyon hızının dönemin sonuna doğru rekora koşması, kayıt dışı ekonominin patlama sürecine girmesi yine bu dönemin mirasıdır. Türkiye’nin bugünkü ve geleceğe uzanan sorunlarının başlangıcı, bu bakımdan 1970’li yıllarda yatıyor, denilebilir. (Kazgan, 1999:118) Türkiye ekonomisi 70’li yılların ikinci yarısından yeniden dış ödemeleri güçlükleri ve yüksek oranda fiyat artışları biçiminde görünen ağır bir bunalıma sürüklendi. Ekonomik bunalımın giderek toplumsal ve siyasal boyutlar kazanarak daha da ağırlaşması üzerine 24 Ocak 1980’de başlayarak bir dizi yeni ekonomik politikası kararları alındı.

1973-1977 döneminde ağırlaşan ekonomik bunalımın temel özelliği sayısal ve niteliksel olarak önceki bunalımlardan daha ağır olmasıdır. Aynı durum işsizlik konusunda da geçerliydi. Ve olgu ekonomik bunalımı toplumsal ve siyasal boyutlara taşımaktaydı. O ölçüde ki yoğunlaşan şiddet, eylemleri her gün birçok kişinin yaşamını yitirmesine yol açıyordu. (Kepenck ve Yentürk, 2000: 193)

1974’de gelindiğinde petrol fiyatlarının patlamasına, Kıbrıs barış harekâtını izleyen ABD silah ambargosu ve Batı Avrupa’nın örtülü ekonomik ambargosu eklenmişti dış ticaret hadleri ise petrol kriziyle birlikte tersine dönmüş, şiddetle kötüleşiyordu. Petrol fiyatındaki artışı ithal edilen sanayi mamulleri fiyatlarındaki artışı izledi. Bütün dünya petrol tasarrufu etmeye çalışırken Türkiye’nin petrole sübvansiyon vererek tüketimi patlatması ise yaşanan bir diğer gerçektir. (Kazgan, 1999: 119-120)

Petrol fiyatlarındaki ani sıçrama bu rahat gidişe son verdi. Türkiye’nin 1974 sonrası da tüm dünyanın sürüklendiği ekonomik bunalımın tepkisi bu arada çok gerginleşen siyasi rekabetin yarattığı bir sürekli seçim ekonomisi atmosferi içinde bunalımın ülke ekonomisine yansımaları ne pahasına olursa olsun ertelemeye çalışılmak oldu. Popülist iktisat politikalarını dış tıkanmalardan kaynaklanan bir bunalım kojektürüne gidilirken sürdürmek imkânsızlaşmakta idi. Farklı bir ifade ile artan siyasi iktidarsızlık ve partiler arası çekişmenin şiddetlenmesi şeklinde tezahür eden politik güçsüzlükleri yapay bir refah kojektürü yaratarak aşmaya çalışan Demirel çizgisinin başarısızlığa uğraması kaçınılmazdı. Nitekim bu zorlamaların genel seçim koşullarında sürdürüldüğü 1977 yılı ekonomik bunalımın nesnel olarak da patlak verdiği yıl olmuştur. (Boratav,1988: 104)

1977’de doruğa çıkan dengesizlikler 1978’de vadesi gelen borçları ödeyememe durumu ortaya çıkınca dengeye döndürülme sürecine girdi. Kısmen alınan önlemler kısmen başlayan darlıklar yoluyla bu sağlandı. Elektrik enerjisinde kesintiler, ısıtılmayan binalar darlıkların yarattığı karaborsa fiyatları ve tezgâh altı satışları bu arada hızla büyüyen kara para ve kayıt dışı ekonomi 1978’in ayırıcı koşullarıydı. Türkiye uygulanan akıldışı politikalarının sonucunda şiddetli bir stagflâsyona düşmüştü. Stagflâsyona arka planında ise toplumsal çatışma üniversitelerde ve sokakta doruklarda geziyor, ekonomide bunalıma eşlik ediyordu. (Kazgan, 1999: 132-133) Haziran 1979’da

yürürlüğü giren istikrar programı alınan önlemleri biraz daha güçlendirdi. IMF ile antlaşma sonucunda kısa vadeli borçları bir bölümü uzun vadeliye dönüştürüldü.

Ayrıca, 1979 enflasyon oranı ve %64 iken tahvil faizleri %30 civarındaydı. Sermaye Piyasası Yasası olmadığı için mantar biter gibi ortaya çıkan *bankerler* ikinci piyasada tahvil ve mevduat sertifikalarını pozitif faizle halka satıyorlardı, böylece bankerler halkın tasarruflarını çekmeye ve bankaları aşmayı başarmışlardı. Hükümet 1980’de mevduat ve plasman faizlerini serbest bıraktı. Böylece banka-banker rekabeti açığa çıktı. Kısa vadeyle para toplayıp uzun vadeli plasmanlara paraları aktaran bankerler zor durumda kaldı. bu kez riski çok yüksek alanlara para aktarmaya giriştiler. Maliye bakanı Kaya Erdem’in “bankerlere para yatıran vatandaş kumar oynamıştır” deyince panik başladı ve paraları geri almak isteyen halk bankerlere koşunca bankerler ardı ardına batmaya veya paralarla kaçmaya başladı. Bu krizin getirdiği tek olumlu sonuç 10 boyunca yıldan beri engellenen Sermaye Piyasası Yasası’nın çıkmasını kolaylaştırmış olmasıdır. (Tokgöz, 1999: 175-176)

1970’li yılların sonuna gelindiğinde ithal ikameci modelle sermaye birikiminin sürdürmenin koşulları iyice daralmış, yapılamayan ithalatlar nedeniyle yatırımlar bir yana var olan kapasitesi ancak %30 u işler tutabilmiş, hızlanan enflasyon stokçuluğu karaborsayı çekici hale getirirken ekonomideki tasarruf-yatırım dengelerini de altüst edip iyice açmaza sokmuştur. Kısacası korumacı dış ticaret politikası sübvansiyon, sabit kur teşvikiyle desteklenen ithal ikameci sanayileşme stratejisi için artık deniz bitmiştir. İç ve dış ekonomik şartların bu politikayı sürdürülemez hale gelmesi Böylece yeni bir ekonomik politikası getirilecektir. Bu ortamı sağlayan ve destekleyen 12 Eylül Askeri Müdahalesi olmuştur. Hem iç ve hem dış egemen güçler kapitalist dünya ekonomilerinde ki yeni bir iş bölümüne yönelme çabalarına uygun bir düzenleme içinde Türkiye kapitalizmi açısından tıkanan bu modelin giderek yerini alacak alternatif bir strateji için hazırlıklara başlamıştır. Bu alternatif, ihracata yönelik sanayileşme modelidir. (Sönmez,1986: 81-82) 12 Eylül müdahalesi beraber modele daha işlerlik kazandırılmıştır.

3.3.2.2. 12 EYLÜL 1980 İHTİLALİ'NİN SONUÇLARI

3.3.2.2.1. Toplumsal Sonuçları

İktidara geldikten sonra Evren ve komutan arkadaşları dört önemli hedefe ulaşmışlardı. Birincisi silahlı kuvvetler içinde rejime yönelik tehdidi önlemişlerdi. İktidarda kaldıkları sürece normal komuta hiyerarşisi oldukça etkili bir şekilde korunmuştu. İkincisi, darbenin temel nedenlerinden biri olan korkunç siyasi şiddet dalgası hızlı ve etkili şekilde bastırılmışlardı. Üçüncüsü; yıllar süren kaos ve durgunluğun ekonomiyi yeniden rayına oturtmuşlardı. Dördüncüsü; ikisi de kimi avantajlara sahip yeni bir anayasa ve seçim kanunu çıkarmış ve başlangıçta söz verdikleri gibi, iktidarı seçilmiş bir yönetime devretmişlerdi. (Hale, 1994:230)

12 Eylül düzenini, ideolojik boyutunu incelediğimizde, Daha önce 12 Mart'ta ordu içinde bir sağ-sol mücadelesi olduğunu, sağın ağır bastığını görmüştük. Bu sağa savrulmuş 1970'li yıllar boyunca devam etmiş, anlaşılan evren ve yandaşları ABD' nin de özendirilmesiyle komünizm'in en iyi ilacının İslamiyet olduğunun düşünmüşlerdir. Böylece solun bastırılması yanında yeni bir resmi bir ideoloji Türk-İslam sentezi yaratma çabaları baş göstermiştir. Zorunlu din eğitimi uygulamaları bu çabalarının ürünüdür. Evren de kendisini Atatürkçülüğe çok bağlı insan olarak sunarken kamunun karşısında sık sık yaptığı konuşmalarda dinsel vurgular yapmaktan geri kalmıyordu. Darbe anarşi durumuna ve kan akıtılmasına son vermiştir. Fakat bunun insan bedeli yüksek olmuştu. Bazı rakamlar sarsıcı niteliktedir. 600 000 kişi gözaltına alınmıştır. 230 000 kişi yargılanmış, 517 kişi idam cezasına çarptırılmış, 49 kişi idam edilmiş, 171 kişi işkence sonucu ölmüştür. 30 000 kişi "güvenilmez" diye işten atılmış, 30 000 kişi yurt dışına kaçmıştır. Gazeteciler toplam 3315 yıl hapse mahkûm edilmiştir. (Akşin,2007:278-279)

Yakalanan ve tutuklananlar saygın sendikacılar, meşru siyasetçiler üniversite öğretim üyeleri, öğretmenler, gazeteciler kısacası toplumun saygın insanları olmuştur. 1982 sonlarında 300'ün üzerinde akademisyenin işine son verilmiş, bunu 1983 başlarında ikinci bir işten çıkarma dalgası işlemiştir. Diğer birçoğu kendi isteğiyle istifa etmiştir.

Bu dönemde yaşanan insan hakları ihlallerine, değinmek gerekir. Anarşi ve siyasal Şiddete son vermek amacıyla, yönetime el koyduğunu açıklayan Milli Güvenlik Konseyi, bu duruma uygun olarak ‘Sıkıyönetim Kanunu’nu değiştirmiştir. Bu kanuna göre; sıkıyönetim komutanlarına grevleri, toplantı ve gösterileri yasaklama, gazete ve diğer yayınların yayını durdurma, sakıncalı görülen kamu personelinin görevine son verme yetkileri tanınmıştır. Sıkıyönetim mahkemelerine “*Ceza Kanunu’nun 141. ve 142. maddelerinde belirtilen ideolojik suçları yargılama*” yetkisi tanınmıştır ve sıkıyönetim altında davaların hızla sonuçlanması için düzenlemeler yapılmıştır. Böylece; cumhuriyet tarihinin neredeyse üçte birine yakın bir süre olarak, 25 yıl 9 ay 18 gün sıkıyönetim altında geçmiştir. (Üskül,1989: 23)

1980 sonrası tutuklamalar ve işkence iddiaları artmıştır. Uluslararası Af Örgütü ölümlerle biten sonuçlarına sürekli dikkat çekmekteydi ve Türk hükümetleri özellikle 1983 sonrasının sivil kabineleri, uluslararası baskı nedeniyle ülkenin bu konudaki sicilini iyileştirmeye çalıştılar. İşkence yaygındı, bilhassa da insanların resmi suçlama yapılana kadar gözaltına tutukları süre içerisinde.

Darbe sonrası çok sayıda silah ele geçirildi. Bugüne kadar zor alımla ele geçen hafif silahlı miktar sayısı 605 280 adet, halkın teslim ettiği silah miktarı ise 160.170 adet olmak üzere 765.450.adettir. Bu miktar TSK’nın üzerinde bir orduyu donatacak çaptadır. (Soysal,1992: 133)

Müdahale sonrası, Siyasal partilerin, Türk Hava Kurumu ve Kızılay dışındaki bütün derneklerin bazı işçi konfederasyonlarının faaliyetleri durdurulmuş, mallarına el konulmuş; grev ve lokavtlar ertelenmiştir. Basın organları zor koşullar altında çalışmak zorunda kalmıştır. Bu baskılar ve IMF türü iktisat siyasetleri sonucu ücret ve maaşların satın alma gücü esaslı bir düşüşe geçti. Ancak 1980’lerin sonuna doğru toparlanmaya başladı daha sonra 12 Eylül günü asayişin düzelmesi konusunda Demirel kuşkularının dile getirecek ve anlaşılan, o tarihten önceki kargaşalığın hiç değilse kısmen darbeyi yapmak için gerekçe oluşturmak üzere ayarlanmış olabileceğini ima edecektir. (Akşin, 2007: 279)

27 Mayıs müdahalesi ile kurulan MGK'nun işlevi artırılmış, MGK, yalnızca bakanlar kurulu değil, kendilerine sıkıyönetim yarası gereği çok geniş yetkiler verilmiş bölgesel ve yerel komutanlar vasıtasıyla da iş görmüştür.

Askeri müdahalelerde her halde en çok dokunulan ve yeri geldi mi müdahaleyi meşrulaştırmak için ön plana atılan (27 Mayıs'ta olduğu gibi) kurumlardan bir tanesi üniversitelerdir. Müdahale sonrası ilk önce Anayasa ve YÖK kanuna ile getirilen düzen üniversitelerin uzun süredir yararlandığı yönetim özerkliğine hayli ağır bir darbe indiriyordu. Artık daha çok söz konusu olan bilimsel özerkliği. Kamu üniversiteleri YÖK tarafından yönetilecekti. Rektörlerin seçimi üniversitelerin seçimle belirleyecekleri 6 aday ve YÖK'ün saptayacağı 3 aday arasından cumhurbaşkanınca gerçekleştiriliyordu. Köyde köylüler muhtarlarını apartmanlarda kat malikleri yöneticiler seçerken bu hak ülkenin en bilgili bilim sahibi insanlarından esirgeniyordu. Ayrıca YÖK düzeni mutlak bir saltanat getiriyor, böylece bölüm kurulları, fakülte kurulları, senatolar, yönetim kurulları, danışma kurulları düzeyine indiriliyor. Kararları bölüm başkanları, dekanlar, rektörler alıyordu. (Akşin,2007:277) Böylece üniversitelerin özerkliği sınırlandırılıyordu.

12 Eylül öncesi meydana gelen siyasal kutuplaşmaların askerin müdahalesi ile son bulması ve mevcut siyasal aktörlerin siyaset arenasına, aldıkları yasaklar sonrası veda etmesi yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Siyasal partileşme sürecinde Ara Rejim iktidarının etkisi ile kutuplaşmaların önüne geçilmesi ile sahneye çıkan yeni aktörlerin 1980 öncesi politik yasadandan farklı olarak "*yumuşama, uzlaşma, hoşgörü*" gibi kavramların kullanılmaya başlanması siyasal dönüşümü beraberinde getirmiştir. (Yayla, 2001: 82)

Ülkeyi siyasal ve ekonomik acıdan yeniden yapılandırmayı amaçladığını açıklayan, ancak özgürlükleri kısıtlayarak, özellikle genç kuşağı baskı altında tutup depolitikleştirerek, siyasal katılımın kısıtlandığı bu depolitizasyon ve baskı süreci sonunda siyasal katılım salt belli dönemlerde oy verme eylemine indirgenmiştir. (Öncü,1991: 41-48) Siyaset üretme ve aktif olarak siyasete katılmanın ortadan kalkmasıyla siyaset büsbütün devlet merkezinde yoğunlaşmıştır. İnsanlar, Siyasete merkezden biriken ranttan pay almak için girmişlerdir. Bu siyaset anlayışı toplumsal

yozlaşmanın onunu açmıştır. 12 Eylül darbesi depolitizasyon konusunda, özellikle gençler üzerinde başarılı olurlar. Bu gençlik, Bencil ve çıkarıcı, kolay yönden 'köseyi dönmeye' çalışan, mafyalaşmayı olağan sayan, kişisel çıkarlarını toplumsal çıkarın önüne koyan bir kuşak oluşur.

Gelişmeler, partiler arası pozitif muhalefet anlayışını pekiştirmiş ve yeni siyasal yapı daha uzlaşmacı bir eksene doğru kaymaya başlamıştır. Politik söyleme, 1980 sonrası döneme ilk olarak ekonomik çerçevede etki eden ve daha sonra minimal devlet anlayışına doğru kayan liberal politikaların etkilerini ekleyebiliriz. Politik söylemler Bağlamında siyasal sistemi değişime uğratmıştır. (Göle, 2007: 516) 1980 askeri müdahalesi ile sivil toplum Türkiye'de gerileme dönemine girmiştir. 1980–1983 arasında sivil toplum örgütleri kapatılmıştır 1980 müdahalesinden sonra sendika, dernek ve meslek kuruluşlarına önemli sınırlandırmalar getirilmiştir. . 1983 yılından sonra sivil toplum örgütleri tekrar kurulmaya başlanmıştır. 1980 müdahalesinden sonra sivil toplum anlayışının getirilen kısıtlamalar ve yasaklamalardan dolayı gerilediği söylenebilir.

Ara rejim, 1982 Anayasası'nı kendinden önceki anayasalara nazaran daha kısıtlayıcı hale getirmesi, toplumu siyasetten uzak tutmaya yöneliktir. Anarşi ortamının darbe sonrası dönemde engellenmesi adına toplumsal ve siyasal alanlara sınırlamalar getirilmek istenmiştir. Terör ve anarşinin baş sorumlusu olarak kabul edilen toplumsal kurumlar, siyasi partiler, üniversiteler, sendikalar ve sivil toplum örgütlerinin kontrol altında tutma zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda daha sistematik yöntemler kullanılarak halk depolitize edilmeye çalışılmıştır. Önce siyasal kültür ve siyasal kurumların dönüşümü amaçlanmış, bu kavramların dönüşümü ise toplumsal dönüşümü de kaçınılmaz hale getirmiştir. 12 Eylül toplumun kimyasını bozarak yeni toplumsal dönüşüm, siyasal katkılı olarak topluma verilmeye çalışılmıştır.

Sivil toplum, yakın tarihimizde sıkça karşımıza çıkan kavramlardan biridir. Toplum–devlet ilişkilerinde bağlantıyı sağlayan gören sivil toplum kuruluşlarıdır. sivil toplum, devletin olmadığı alanlardaki boşluğu doldurarak devlet ve Toplum arası ilişkileri düzenler. Sivil toplum gelişmişliği aynı zamanda o ülkedeki demokrasinin gelişmiş olduğu konumu da ifade etme açısından önemli bir göstergedir. 1980 sonrası süreçte hızla yaygınlaşan sivil toplum, siyasal işlevlerine değinecek olursak bunların

basında siyasal iktidarı etkilemek ve toplumu siyasal baskılara karşı korumak gelmektedir. (Yıldırım, 2004: 75) Demokrasinin gelişmişliği ile doğru orantılı olarak işleve sahip olan sivil toplum kuruluşları, toplumun siyasal görevlerini siyasal katılmanın da ötesine taşımaktadırlar. Bu bağlamda siyasal sisteme yön veren sivil toplum kuruluşları, 1980 öncesi dönemden farklı olarak Türkiye’de büyük etki alanına sahiptir.

Bu arada ermeni terör örgütü asala saldırılarının artırmıştı.1981’de Asala örgütünün son suikastı olan ORLY olayı gerçekleşti. Türklerden başkaldırıda öldüğü için katiller yakalandı ve asala etkinliği son buldu. Ne var ki ertesini yıl 1984’de Türkiye de başka bir saldırı kampanyası başladı. Orada eylemin son bulması burada yeni bir eylem dizisinin başlaması. Bunun rastlantı olmadığı düşünölmeye değer bir konudur. Yeni terör eylemleri PKK’dan kaynaklanıyordu. PKK Abdullah Öcalan önderliğinde küçük bir örgüt olarak ortaya çıktı, sonra güneydoğuda kimi Kürt aşiretlerini ve başka sol aşiretlerini ve başka sol örgütleri yıldırma işine girişti. Devlete saldırı söz konusuydu, fakat anlaşılan Özal hükümeti işi çok ciddiye almamak eğilimindeydi. Bu durum 30000 kişinin ölümüne yol açtı. Ölümün işin bir yönüdür. Birde terör tehdidi altında yaşamının sefaleti, köylerin yıkılması, doğunun önemli gelir kaynağı hayvancılığın son bulması olağan üstü hal dolayısıyla kısıtlana özgürlükler, kalkınmaya ayrılacak kaynakların güvenliğe harcanması, kentlere büyük çapta göçler v.b.gibi olumsuzlukları unutmamak gerek.(Akşin 2007: 281-282) Olağanüstü hal ancak 1987’de ilan edebildi.

1980 sonrası siyaset kurumunun bastırılıp arka plana itilmesi ile ekonomik kurum ön plan çıkmıştır. Bu çerçevede toplumsal değişim ekonomik değişim çerçevesinde gerçekleşmiştir. Ekonomik gelişmelerin 1980 sonrası toplumsal değişimlere etkisi iki şekilde olmuştur. Birinci etki ekonomik olumsuzlukların toplumda göç yaşanmasına neden olmasıdır. Ekonomik gelişmelerin toplumsal değişime ikinci etkisi ise 1980 sonrası uygulanan ekonomik politikaları neticesinde toplumun belli kesiminde meydana gelen refah artışının getirdiği değişimlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. bu değişimlerde, göçle, kimlik sorunu, ekonomik refahı artan insanlarda ise kültürel yozlaşmalar meydana getirmiştir. Değişimle beraber kavramlara ve değerlere yüklenen anlamlar değişmeye başlamıştır.

Türkiye'nin toplumu ve ekonomisi Özal döneminde dönüşüme uğradı. Türkiye hükümetten istekte bulunup bu isteklerin gerçekleşmesini sağlayacak kentli nüfusun onda birine hizmet verecek bir tüketim toplumu oldu. Her ne kadar medya özellikle de TV – reklamları tüketim mallarını en fakirlere kadar getirirse de yeni şeyler için her şey mevcuttu. Otomobiller birer statü simgesi oldu. Yine de artan pahalılık yüzünden nüfusun maaş ve ücretle geçinen büyük çoğunluğu zar –zor geçinmeyi başarıyordu. İş girme ölçütleri de değişiyordu. Üniversite mezunları düşük maaşlarla devlet kurumlarında çalışmak değil, maaşların yüksek olduğu ve gelecekte umut vadeden özel sektörde özellikle de yabancı firmalarda çalışmak istiyorlardı. Üniversiteler bu yeni müşteri kitlesine hizmet edip özel sektörün aralıksız olarak ihtiyaç duyduğu şirket müdürleri yetiştirmek üzere özelleştirildi. (Feroz,2006: 198)

Nüfusun hızlı artışı kırsal kesimde yaşayan, genellikle tarım ve hayvancılıkla uğrasan toplumumuzda ekonomik sıkıntılara neden olmuştur. Ekonomideki gelişmelere paralel sanayileşme süreci ile büyük şehirlerin cazip hale gelmesi kentlere göçlerin artmasına neden olmuştur. Meydana gelen demografik yapıdaki ani değişim kültürel bağlamda toplumun değişim geçirmesine neden olmuştur. Köy nüfusunun toplam nüfustaki oranı giderek azalması kentlere göçün olduğunu açıkça göstermektedir. Kentlere göçün artmasıyla çarpık kentleşme meydana gelmiştir. Yasadığı yere kıyasla daha iyi ortamlarda yaşamak adına ailesiyle beraber kente gelen insanlar ortaya çıkan barınma ihtiyaçlarını kolay ve ucuz şekilde giderme yolunu seçmişlerdir (Erkan,2002:126)

12 Eylül müdahalesi ile oluşturulan ortam cumhuriyetten sonra gerçekleştirilen en büyük dönüşüm projesi olduğu söylenebilir Ancak, bu değişimin müdahale sonucu ve toplumun alt yapısı hazırlanmadan gerçekleştirmeye çalışılması toplumsal çözülmenin ve yozlaşmanın günümüze kadar sürmesine neden olmuştur.

3.3.2.2.2. Siyasi Sonuçları

12 Eylül 1980'nin erken saatlerinde Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in önderliğinde TSK cumhuriyet tarihindeki üçüncü darbesini yaptı. Bu önceki darbeden çok daha köktenci idi. Hükümet ve TBMM dağıtıldı, başlıca siyasi partilerin önderleri gözaltına alındı. Bütün yurtta sıkıyönetim ilan edildi. Baştan Evren olmak üzere Kara

Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer Jandarma Genel Komutanı Sedat Cilasun *Milli Güvenlik Konseyi* adlı cuntayı oluşturuyordu. MGK yasam ve yürütme işlevlerinin tepe noktasını oluşturuyordu.6 Ekim 1981 de bütün siyasal partiler feshedildi ve malvarlıkları hazineye aktarıldı. (Akşin, 2007: 275) Generaller görevlerini, demokrasiyi siyasetçilerden kurtarmak ve siyasal sistemi temizlemek olarak görüyorlardı. Bu konuda öncekilerden çok daha ileri gittiler. Sadece parlamenterlerin evlere gönderilmesi ve partilerin fesih edilmesiyle yetinmeyip bütün belediye başkanları ve 1700 üzerindeki belediye meclisi de azledildi.(Zürcher, 2009: 402) Müdahale etkisi büyüktü ve genişti. Zamanla ortaya çıkan sonuçlarından bu durumun haklılığı ortaya çıkacaktı.

Askerler darbeyi haklı göstermek istiyorduydu da, rejimin ilk görevi siyasi şiddete son vermektir. Buna uygun olarak sıkıyönetim komutanlarının yetkilerini artıracak şekilde sıkıyönetim kanununu değiştirmek için hızla harekete geçti. Grevlerin, toplantı ve gösterileri yasaklama gazete ve diğer yayınlarını durdurma sakıncalı görülen kamu personelinin görevine son verme yetkileri komutanlara verildi. Yetkilerle donatılan sıkıyönetim komutanları siyasi haydutluğa karşı birçoklarının umduğundan daha hızlı ve etkili harekete geçebildiler. (Hale,1994: 214) Ancak sıkıyönetim uygulamalarda keyfiliğe gidildiği taraflı davranıldığı, sonuçta binlerce vatandaşımızın mağdur edildiği sözlü kayıtlardan anlaşılabilir.

. Demirel ve Ecevit ekim ayında serbest bırakıldılar. Erbakan ve Türkeş yargılandılar ama her ikisi için sonunda beraat kararı verildi. Haziran 1981’de siyasal konuların alenen tartışılması yasaklandı.

Kenan Evren’in devlet başkanı ilan edildiği 13 Eylül de sendikacılara teslim olmaları çağrısında bulunuldu, grevler durduruldu. Daha sonraki günler bazı milletvekillerinin de içinde bulunduğu tutuklamalar yapıldı. (Özçelik, 2006: 167)

Ordunun hem sonunda demokrat düzene geri dönmeyi düşündüğü hem de iktidarı sivillere devretmeden önce siyasal sistem de köklü değişiklikler yapmak niyetinde olmuştur.

16 Ekim 1981 tarihinde politik partilerin kapatılmasına ilişkin yasa yayımlanmıştır. Faaliyetleri MGK'nın 7 numaralı bildirisıyla yasaklanmış bulunan bütün partiler tüm merkez, il, ilçe ve diğer şube teşkilatları, kadın ve gençlik kolları, temsilcilik, lokal de diğer adlarla kurulan her türlü yardımcı kuruluş feshedilmiştir. Feshedilen politik partilerin taşınır ve taşınmaz bütün malları hazineye devredilmiştir. (Bahçıvan, 2005: 131)

Politik faaliyetleri sınırlayan bu anlayış kendini, politik partiler yasasında ve genel olarak da 1982 Anayasası'nda göstermektedir. Politik Partiler Kanunu'na göre (PPK) parti kurucularının milletvekili seçilme yeterliliğine sahip bulunmaları gerekmektedir. Milletvekili seçimi kanunu ise, Türk Ceza Kanunu'ndaki devletin şahsiyetine karşı cürümlerden mahkûm olanların affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemeyeceklerini düzenlemiştir. Böylelikle bu suçları işleyen kişiler parti kurucusu olamamaktadırlar. Bununla birlikte anayasanın geçici 4. maddesi de, eski politikacıların geniş bir bölümüne politik faaliyet yasağı getirmiştir. (Akşin ve Tanör, 2005: 102)

1980 Müdahalesi sonrası politik örgütlenme açısından, partiler harici kuruluşlara politika yasağı getirilmiştir. Ayrıca 1982 Anayasası, dernek, sendika, kooperatif, vakıf, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları gibi tüzel kişilere politika yasağını getirmiştir.

1980 Askeri Müdahalesinden sonra kamu düzeni ve genel asayiş gereği olarak DİSK, MİSK ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulmuştur. Ayrıca, Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç diğer bütün derneklerin de faaliyetlerinin durdurulduğu açıklanmıştır.

1982 Anayasası ile sivil toplum örgütü olan meslek kuruluşları denetim altına alınmıştır. 1982 Anayasası toplantı ve gösteri yürüyüşlerini sınırlandırmıştır. Bu durum 1982 Anayasası'nın sivil toplumu sınırlayarak denetim altına aldığını göstermektedir.

Politik örgütlenme açısından getirilen yasal kısıtlama sonucu, sendika ve diğer meslek kuruluşu yöneticileri milletvekili olamamakta, üniversite öğretim elemanlarının, Yükseköğretim öncesi öğrencilerinin, yargıç, savcı ve yüksek yargı organı mensuplarının politik Partilere girmesi, kapatılan partilerin yönetici kadroları ve meclis eski üyeleri, yeni bir Partinin kurucusu ve yöneticisi olmaları yasaklanmıştır. Sendikaların ve diğer meslek Kuruluşlarının, tüm derneklerin politikayla ilgilenmesi, politik görüş açıklamaları ve partilerle ilişki kurmaları yasaklanmış, memurların sendikal hakları ortadan kaldırılmıştır. Politik katılmaya ilişkin olarak düzenlenen seçim yasası da müdahaleyle birlikte olumsuz şekilde etkilenmiştir. Demokrasilerde oy kullanmak kadar oy kullanmamakta politik katılma yöntemidir. Nitekim 1982 Anayasası'nın halkoylamasına katılımı sağlamak için oy atmayanların sonraki beş yıl da oy atamaması ve seçimlerde oy kullanmayanlara para cezası verilmesi politik katılımı sınırlayan düzenlemeler olmuştur. Bu düzenlemelerle oy kullanmamanın önüne geçilmek istenmiş fakat bununla politik katılımı sınırlandırılmıştır. (Bahçıvan, 2005:133-134)

MGK Emekli Amiral Bülent Ulusu'nun yönetiminde 27 üyeli bir bakanlar kurulu atamıştır. Ama üyeleri arasında faal yahut eski siyasetçiler bulunmamaktaydı. İşlevi sadece ve onun kararlarını icra etmektir, MGK'nın bakanları görevden alam hakkı vardı. MGK Genel Sekreteri Orgeneral Haydar Saltık 1 Kasım 1980 günü basın toplantısı düzenleyerek, demokrasiye geçiş programını genel hatları açıklamıştır. Buna göre ilk önce *Kurucu Meclis* oluşturulacak; ikinci olarak, Kurucu Meclis hakkında kanun çıkartılacak; üçüncü olarak, yeni anayasa hazırlanıp ve halkoyuna sunulacaktır. Son olarak, yeni partilerin faaliyetleri başlatılacak ve genel seçim yapılacaktır.

Yeni anayasa Kasım 1982'de yürürlüğe girmiştir. 12 Eylül 1980'de MGK'ca geçici olarak faaliyetleri askıya alınan politik partiler, 1982 Anayasası'nın kabulünden sonra 24 Nisan 1983 tarihinde, politik partilerin kuruluşuna izin verilmiştir. Bununla birlikte eski dönemin kötülüklerinin yenilenmemesi için büyük özen gösterildi. bu amaçla daha önceki siyasal partilerin önderlerine kısıtlamalar kondular. Partilerin çoğalmasının önlemek için %10 lık bir baraj kabul edildi. Yani ülke çapında oyların yüzde 10'dan azını alan bir parti mecliste temsil edilmeyecekti. Bu baraj güne kadar sürmüştür. Yeni partiler kuruldu ancak inanılmaz zorluklarla karşılaştılar. Kimisi AP'ye

CHP'ye benzediği için kapatıldı. Birçok kurucu, milletvekili adayı veto edildi. Yerlerine başkalarını bulmak zorunluluğu çıktı. Sonunda üç parti seçimlere katılabildi. Turgut Özal önderliğindeki anavatan partisi, Necdet Calp'ın Halkçı Partisi ve Turgut Sunalp'ın milliyetçi demokrasi partisi. Bu üç önder de askeri hükümette yakın sayılırdı. Özal MGK'nın Bülent Ulusu hükümetinde bakanlık yapmıştı. Necdet Calp başbakanlıkta yüksek memurluk yapmıştı. Sunalp ise emekli orgeneralidi. (Akşin 2007: 280-281)

Seçim kampanyası 16 Ekim de başladı. Sunalp'ın hem de Calp'ın halkla yakınlık kuramayan liderlerdi. Seçmenler basitçe bir askerın ya da eski bir kıdemli bürokratın ülkeyi demokrasiye götürebileceğine inanmıyordu. Özal ise liberal ve devletçilik karşıtı bir imaj veren, demokrasiye hızlı bir dönüşüm vadeden tek aday olmuştur.

Seçimlerden iki gün önce Kenan Evren yaptığı TV konuşmasında, MGK'nın isabetli kararlar alarak ülkeye huzur getirme yönünde önemli adımlar attığını ve bu huzurun bozulmaması için halkın eski günleri yeniden yaşatacak kişileri görevlendirmemesi için çok önemli bir görev üstlendiğini belirtmiştir. (Akşin ve Tanör, 2005: 60)

Sonuçlar açıklandığında ANAP'ın %92 katılımın olduğu seçimlerde %45,2 oy alarak kolayca öne geçtiği anlaşıldı. Seçim sisteminin birinci partiye verdiği ağırlık sayesinde Özal'ın partisi bu oy oranıyla 212 sandalye kazandı. 117 sandalye ile halkçı parti ikinci 71 sandalye ile MDP üçüncü parti oldu. Ülkenin siyasi geleceği açısından bu bir olumlu bir kazanımdı. Uzun yıllar ilk kez Türkiye parlamentoda açık çoğunluğa sahip seçilmiş bir yönetime sahipti. Daha önceki siyasi kaosun temel nedenlerinden biri olan güvenilir bir koalisyon ortağı gereği artık sona ermişti. (Hale, 1994: 229)

Seçimin kesin sonuçlarına rağmen, generallerin Özal'a hükümet etme yetkisini, devretmekte pek acelesi yoktu. MGK'nın zaten anayasanın kabul edilmesinden sonra hız verdiği, yeni anayasal-yasal düzenin temelleri takviye eden bugünkü anayasal, siyasal, kültürel, toplumsal v.b.yaşamı düzenleyen hemen tamamını oluşturan tedbirleri alma süreci bu bir aylık süre içinde devam etti. Nihayet aralıkta cumhurbaşkanı evren, hükümet kurma görevini Özal'a verdi. Özal bu ilk döneminde başata cumhurbaşkanı

Kenan Evren olmak üzere askeri çevrelerle uyum içerisinde çalışmayı en azından onları ürkütmemeye özen gösterdi. (Erdoğan, 2003: 232)

1993 sonbaharından sonra Türk siyaseti askeri müdahale, geri çekilme siyasi kriz ve tekrar müdahale döngüsünde tekrara inişe geçti. Geride kalan soru bunun ikinci bir döngü olup olmadığı ya da Türkiye sağlam temellere dayalı demokrasi girecek şekilde bizzat döngünün kırılıp kırılmadığı sorusuydu. (Hale,1994: 232)

Turgut Özal, partisinin mecliste rahat bir çoğunluğa sahip olması ve dolayısıyla kabinesini kurmadan önce küçük partilerce haftalarca pazarlık yapmak zorunda kalmaması anlamında 1971' den buyana gelip giden bütün başkanların yoksun kaldığı muazzam bir avantajla Aralık 1983'de başkanlık görevine başladı. Eski MSP'li ve MHP'li unsurları geniş bir sağ ittifak temelinde bir araya getirmekle ANAP'ın Türk siyasetinin sağ kanadında daha önce sistem karşıtı olan grupların ılımlaşmasına ve sistemle uyuşmalarına hizmet ettiği ileri sürülür. Parti yöneticisi olduğu sürece Özal maddi yarara yürütme yeteneğini sürekli vurguladı, "*Onlar laf üretir, biz iş yaparız.*" sözü kendi ifadesidir. Geleneksel kültürel değerleri ekonomik rasyonellikle bütünleştiren genelde başarılı bir imaj yarattı. (Hale,1994:233-234) Özal'ın seçim başarısının en belirgin nedenlerinden biri Türkiye'nin o günkü şartlarında seçmenlerin önündeki tek sivil alternatif olarak görünmesi idi. liberal, anti-devletçi, anti-bürokratik, bir imajı olan ve bir an önce sivil yönetime dönüşüleceği vaat eden tek kişi Özal'dı. (Erdoğan, 2003: 231)

Özal'ın öncülüğünü yaptığı değişimler neticesinde Türkiye'yi dışa açarak adeta kabuğunu kırmasını sağlamıştır. Yapılan politikalar siyasal ve ekonomik alanda değişime bağlı iyileşmelere neden olmuşsa da var olan sıkıntıların çözme noktasında istenilen sonuçları doğurmamıştır. Örnek verecek olursak, gerçekleştirilmeye çalışılan özelleştirme hamleleri, ülkenin buna elverişli olmaması nedeniyle istenilen sürede bitirilemediği gibi istenilen verim de alınamamıştır. Liberalleşme yönünde kötü bir deneyim yasayan Türkiye'de siyasal kurumlarda yozlaşmalar olduğu gibi yanlış ekonomik politikalar neticesinde 'devlet yapımı zenginlerin sayısı oldukça arttı. İletişim teknolojilerinin de gelişmesi ile dışa açılan ülke, üretimin yetersizliği nedeniyle dış ticarete dengenin sağlanamaması sonucu enflasyonist bir ekonomiye doğru kaymıştır.

Özal, devlet gücünün sınırlarının ne olması gerektiği gibi konuların tartışılmaya başlanmasına zemin hazırlamıştır. Özetle, Özal yaptıklarıyla ve de yapamadıklarıyla Türkiye’de büyük bir zihniyet değişiminin mimarı olmuştur. (Akçalı,2007:107)

İç siyaset sahnesinde seçmenler askeri hükümetin yaptıklarını bozmaya başladılar. 25 Mart 1984 de yapılan yerel seçimlerde ANAP oy yüzdesini korudu. Fakat Halkçı Parti ancak %8, Milliyetçi Demokrasi Partisi de %6,5 oy alabildi. SODEP ve DYP birincisi %22, ikincisi %13 oranında oy aldılar. SODEP önderi Erdal İnönü idi. Eski AP’liler ise ANAP ve DYP arasında seçim yapmakta zorlanıyorlardı. SODEP ve Halkçı Parti doğru olanı yaptılar ve 3 Kasım 1975’de birleşerek sosyal demokrat halkçı partiyi oluşturdular. Erdal İnönü genel başkan oldu. Bu arada 14 Kasım 1985’de Bülent Ecevit’in eşi Rahşan Ecevit genel başkan olduğu DSP kuruldu. Demirel gibi Bülent Ecevit de yasak olduğundan eşi genel başkan olmuştu. (Akşin, 2007: 282-283)

Özal Anayasa da eski siyasetçilerin yeniden siyasete katılmalarına imkân verecek bir değişikliği halk oylamasına sundu.. Özal 6 Eylül 1987 deki halk oylamasında %49,76 *Hayır’a* karşı %50,24 *Evet’le* kıl payı kaybetti. Böylece yasaklı siyasiler, generallerin en radikal tedbirlerini atlatarak sonunda yeniden siyasete dönmüşlerdi.

Başta Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit olmak üzere eski liderlerin siyaset yasağı kaldırıldı. Halk oylamasının sonucu ortaya çıkan yeni şartlar ANAP’ı erken seçim kararı almaya mecbur etti. Görünüşe göre Demirel’in asıl hırsı vaktiyle kendisini devirip siyasetten yasaklayan cunta değil fakat fırsatçı davranarak AP’nin kapatılmasının yaratmış olduğu boşluktan istifade etmekte tereddüt etmemiş olan Özal’dı. Demirel temalar üzerine kurulu ve ANAP’a meydan okuyan yoğun bir propaganda hatta saldırı kampanyasını sürdürüyordu. Bu durumda Özal’a kendisini eski siyasetçiler ve partilerin karşısında da kanıtlama ihtiyacı duydu, böylece erken seçimlerin yolu açılmış oldu. Bu şartlar altında ANAP iktidarı, zaten büyük partileri kayıran bir seçim sistemi getirmiş olan 1983 tarihli siyasal parti kanununun bu özeliğini seçim sistemi barajlarını yükselten bir değişiklik yapmak suretiyle daha da yoğunlaştırıldıktan sonra 29 Kasım 1987’de seçime gitti. (Erdoğan, 2003:234-235)

29 Kasım 1987'de yapılan erken genel seçimlerinde ANAP birinci parti olarak çıkmayı başarmıştı. Ancak ANAP 1983 seçimlerindeki %45,5 oyunu koruyamamış ve oyların sadece %36'sını almıştır. Fakat seçim yasasındaki yeni düzenlemeler ile parlamentoda 292 milletvekili çıkarmıştı. Bu durumda Özal, Türkiye'de ilk defa %36 ile iktidar olmuş ve bu oy oranı ile parlamentodaki milletvekillerinin %65'ini almışlardır. (İba,1998: 273)

Aslına bakılırsa 1987 seçim sonuçları ANAP açısından açık bir başarısızlıktı ve daha sonraki gelişmeler bunu gitgide artan bir eğilim olduğunu gösterecekti. Bu başarısızlıkta eski liderlerin geri dönmesinden başka dar gelirliilerin hayat şartlarının zorlaştıran enflasyonun bir türlü geriletilmemesinin ve Özal ailesi tarafından oluşmaya başlayan yolsuzluk söylentilerinin artmasının büyük etkisi vardı.

İkinci başbakanlığı döneminde Özal'ın ekonomik politikaları da büyük sorunlarla karşılaştı.1987'de kamunun harcamalarını artırarak seçim öncesi canlanmayı pompalamıştı. bu durum beklendiği gibi enflasyonun daha da yükselmesine neden oldu. 1988'de %74, ertesini yıl %63, aynı zamanda GSMH'de 1988'de %3.6, 1989'da %1.9 düştü. Bu başarısızlık hükümetin popülaritesine ciddi zararlar verdi. Bunun açık işareti bütün ülkede yerel seçimlerin Mart 1989'da görüldü. Bu seçimde ANAP adayları SHP nin %28 DYP nin %25'lik oy oranı karşısında %22 oy aldılar. Sonuç olarak Özal'ın partisi bütün önemli belediyelerde denetimini yitirdi. (Hale,1994: 236-237) Partisi için felaket denilebilecek bu sonuca rağmen Özal başbakanlığı sürdürdü, hatta yıl sonuna doğru yapılacak cumhurbaşkanlığı seçiminde aday olacağını açıkladı. Özal'ın bu kararına Demirel ve İnönü sert tepki gösterdiyse de o buna aldırmaz etmedi ve 31 Ekim 1989 da sadece kendi partisinin oylarıyla cumhurbaşkanı seçilerek 9 Kasım'da evrenden boşalan koltuğa oturdu. Bunun üzerine muhalefet partileri Özal'ı cumhurbaşkanı olarak tanımayacaklarını ve ilk seçimden sonra onu cumhurbaşkanlığından indireceklerini ilan ettiler. (Erdoğan, 2003: 236)

Turgut Özal cumhurbaşkanı seçilince partiye uzun yıllar hizmet etmiş siyasal hiçbir ağırlı olmayan yıldırım Akbulut' u kendi yerine başbakan atadı. Ancak herkes gerçek denetiminin cumhurbaşkanı sorumluluğunda olduğunu biliyordu. Bu arada Özal, ANAP'ın liberal kanadını güçlendirmeye başlamıştır.

Öte yandan Özal, nitekim öteden beri sosyalistlerle dindarların düşünce din ve örgütlenme özgürlüklerine karşı sistematik olarak baskının yasal dayanakları olarak işlev görmüş olan Türk Ceza Kanununun 141, 142 ve 163. maddelerini, 12 Eylülcülerin Kürtçe yasağını ve özgürlüklerini kısıtlayıcı başka bazı yasa maddelerini ANAP'lı milletvekilleri, üstündeki kişisel nüfusunu kullanarak Nisan 1991'de kaldırmayı başardı. 1991-1993 yılları arası öteden beri Türkiye'de tabu olan kemaliz resmi ideoloji, Kürt sorununun gibi birçok konunun kamu önünde tartışılmasına Özal cumhurbaşkanı sıfatıyla öncülük etti. Onun bu tutumu muhafazakâr çevrelerde ve askerler arasında hoşnutsuzluk yarattığı belliydi. Nitekim Özal'ın 1993 Nisanı'nda ölümünden sonra söz konusu çevreler yeni cumhurbaşkanı Demirel'in başbakan çillerinde katkısıyla Türkiye siyasetini daha yakından izlemeye ve açıkça yönlendirmeye çalıştılar. (Erdoğan 2003: 237-238)

12 Eylül 1980 müdahalesi ile siyaset kurumunda geniş bir temizlik yapılmış, fatura siyasilere kesilmiş, siyaset yeniden düzenlenmiştir. Buna bağlı olarak siyaset merkeze çekilmiş, siyaset merkezi kontrole tabii tutulmuş, bunu da dar çerçevede olmasının sağlamıştır. Devlet yönetiminde siyasi kadrolar değil bürokratlarla idare ön plana çıkmış, bunun en güzel örneğini Turgut Özal oluşturmuştur. Uygulamaları ile değişimde eşiği geçmiş durumda olmuştur. Ayrıca müdahale sonunda Dernekler, sendika, vakıflar, meslek kuruluşları, politikadan uzaklaştırılmıştır. Bu da geçmişte kesilen cezalardan birisi oluşturmaktadır.

3.3.2.2.3. Ekonomik Sonuçları

1980 yılı ve sonrasını kapsayan dönem, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerindeki baskıların giderek arttığı ve neo-liberal iktisat politikalarının bu ülkelere yaygın olarak dayatılmaya başlandığı bir dönem olarak kendini göstermiştir. Bu süreç sonrasında *küreselleşme* kavramından daha sık bahsedilmeye başlanmıştır. Üretimden dağıtımına her alanda kar maksimizasyonu ilkesiyle hareket eden dünya üzerinde ticaretin ve doğal olarak ekonomilerin serbestleşme sürecinde oldukları açıkça görülmüştür. Planlı ve ithal ikameci bir ekonomik süreçten çıkan Türkiye'de adım adım bu serbestleşme sürecinin içine çekilmiştir.(Küçükaslan, 2007:80-81)12 Eylül müdahalecileri de uluslar arası ve sınıfsal arası oluşturulan sistemi desteklemekte yani

liberal politikaları ve büyük sermayeyi desteklemiştir. Toplumsal değişimi bu çerçevede şekillendirmiştir.

Özellikle 1980 yılından itibaren uygulanan ekonomi politikalarında kendini gösteren neoliberal ideoloji, devletin ekonomik ve siyasal alandan uzaklaştırılmasını savunmakta, piyasa ekonomisinin dünya ölçeğinde yerleşmesini istemektedir. Türkiye’de, istikrar politikaları ya da yapısal uyum politikaları adı altında birtakım politikalar uygulanması yoluna gidilmiştir. (Küçükaslan,2007: 81-82) Türkiye’de 12 Eylül 1980 ihtilal öncesinde ve sonrasında bu ortamdan etkilenmiş ve darbe sonrası yapılan ekonomik uygulamalarda iç faktörlerin olduğu kadar dış faktörlerinde etkisi altına kalınmıştır. İç faktör olarak 1980 sonrası ekonominin rotasını 24 Ocak kararları belirlemiştir. 12 Eylül Askeri müdahalesi ile neoliberal ideolojinin gereklerine uyum gösterilmiş, uluslararası sisteme bağlılık devam etmiş, sermaye yanlısı tavırlar askerler tarafından desteklenmiştir. Sosyal devlet anlayışı ikinci plana itilmiştir.

İki kutuplu dünyanın henüz geçerli olduğu Batı’nın SSCB’ye doğu bloğuna karşı hem ideolojik ve hem de silahlanma yarışında 1980’li yılların başında Türkiye’nin NATO çerçevesindeki jeo-stratejik önemi büyüktü. Bu sebeple Türkiye sadece IMF ve Dünya Bankası değil aynı zamanda OECD ve AB tarafından da desteklenmiştir. Bu kuruluşlar açısından Türkiye birçok az gelişmiş ülkeye göre böyle bir reform programından çıkabilecek kapasiteye sahipti. Buna ek olarak kendini yeni ekonomi stratejiyle özdeştirmiş ve uygulanmasına adanmış bir bürokrasi elitine de sahipti. (şen,2005: 1188)

24 Ocak 1980 sonrasında uygulamaya konulan ekonomi politikasının belirleyici özelliği, piyasanın kendi işleyişine göre oluşacak fiyatların tek yol gösterici olmalarıydı. Her mal ve hizmet için arz ve talebe göre oluşacak fiyatlar tüm ekonomik işlemlerde geçerli olmalıdır. Bu yöntemle oluşacak olan fiyatlar, tüketim, yatırım ve yeniden üretim kararlarının belirleyecek üretici ve tüketiciler davranışlarını fiyatlara göre düzenleyecek en yararlı ya da karlı buldukları girişimleri serbestçe yapacaklardır. Bu anlayışa göre hükümetin temel görevi para sunumu ve kamu harcamalarını etkin talebi üretimden (arz) çok artırmayacak düzeyde tutmaktır. Hükümetler ekonomiye ne

kadar az karışırsa ya da piyasanın işleyişine karışmazsa ekonomi doğal gelişmesini fiyat göstergelerinin ışığında ve özel girişim öncülüğünde sağlayacaktır. (Kepenck ve Yentürk, 2000: 197)

1980’li yılların diğer bir özelliği burjuva ideolojisinin özellikle ekonomik konularda toplum hayatın önceki dönemlerle karşılaşmayacak kadar egemen olmasıdır, alternatifi yoktur. İddiasıyla kamuoyuna sunulan yeni ekonomik modelin pek çok ögesi zaman içinde sistemli slogan ve klişeler biçiminde çeşitli toplum kesimlerine benimsetildi. “*Serbest Piyasa Ekonomisi*”, “*Hür Teşebbüs*” ve “*Köşeyi Dönme*” gibi 1980’li yıllarda yaklaşan terimlerin ideolojik içerikli olduğu açıktır. (Boratav, 1988: 125)

1980’li yıllara birbiriyle bağlantılı iki çok önemli olay damgasını vurmuştur. Bunlardan biri ekonomik açıdan büyük önem taşıyan ve Türkiye'nin 1980 sonrası iktisat politikası uygulamalarını etkileyen 24 Ocak Kararları’dır. Diğeri ise Türkiye'nin yaşadığı sonuçları itibarı ile en ağır askeri müdahalesi olarak anılan 12 Eylül darbesidir. 1977 yılı itibarı ile Türkiye’yi etkisi altına alan ekonomik kriz konjonktürünün giderek yoğunlaştığından, 1978 ve 1979 yıllarında IMF ile iki ayrı sözleşme imzalamış ve istikrar programlarını yürürlüğe koymuşlardır. Söz konusu istikrar tedbirlerine bakıldığında, IMF’nin geleneksel politikalarını yansıttığı görülmektedir.(Küçükaslan, 2007: 84) Uygulanan politikalar kötü gidişatı durduramamış ve Süleyman Demirel Turgut Özal’dan Planlama Müsteşarlığı görevine gelmesini istemiş ve Özal da bunu kabul etmiştir.

İkinci dünya savaşının hemen ardından 1980’li yılların başına kadar çevre ülkelerinde (gelişmekte olan ülkeler) korumacı bir sanayileşme üzerinde inşa edilen sanayileşme politikaları izlenmiştir. Bu dönemde kalkınma olgusu sanayileşmiş ülkelerin seviyesine ulaşma olarak algılanmaktadır. Piyasa merkezli neo-klasik çözümler inandırıcılığını ve dolayısıyla inandırıcılığının yitirmiştir. Çevrede yer alan kalkınmasının esasen korumacılık ile devletçiliğin bileşkesi olan ithal ikameci model sayesinde mümkün olabileceği ileri sürülmektedir. (Aydın, 2007: 307)

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan itibaren çok uzun bir süre ithal ikame sanayileşme stratejini seçmiştir. Özel bir ihracat kaynağına sahip bulunmadığı için

henüz hiçbir ciddi sanayi ve tarım temeli olmadığı için kalkınmanın başlangıç yıllarında ithal-ikame sanayileşme Türkiye için en normal yoldu.1950 ve özellikle 1954 yılından itibaren ve baş gösteren ve ciddi dış ödemler sorunları karşısında hükümet bilinçli bir şekilde ithal-ikame sanayileşme stratejisini seçmiştir. İthal ikame sanayileşme stratejine 1960'lı yıllarda da devam edilmiştir. Ancak 1965'den sonra bu politikada önemli bir düzeltme yapılmıştır. uygulana politikalarla sonuçta 10 Ağustos 1970'de yüksek oranlı bir devalüasyon yapmak gereği duyulmuştur. 1970'li yılların başlarından devalüasyonun ihracat üzerine müspet etkilerini diğer taraftan ortak Pazar ülkelerine gönderilen işçilerin döviz transferi sonucu dış ödemeler dengesi düzelme göstermeye başlamış ve döviz rezervlerinde bir artış kaydedilmiştir. (Hiç, 1994: 81-82) Fakat 1974 yılında petrol fiyatlarının yükselmesi ile birlikte dünyada durgunluğun ticaret hacminin yanı sıra o zamana kadar ithal ikameci birikim sürecinin tıkanmasını sağlayıcı işlev gören işçi dövizleri ile dış borçlanmanın da kesintiye uğraması müddet sonra ekonominin bütün kesimlerini kapsayan bir bunalım süreci başlar, sonuç olarak ithal ikamesine dayalı birikim modeli artık sürdürülmez hale gelir ve dengeler üzerine oturtulmuş bulunan toplumsal ilişkiler bozulur. (Aydın, 2007: 310-311) Bu tecrübelerin ışığı altında 24 Ocak 1980'de tüm ekonomi politikaları yeniden gözden geçirilerek aşırı ithal ikame politikası terk edilmiş ihracatın ve ihracat sanayinin geliştirilmesine hız verilmiştir. (Hiç, 1994: 77)

1980 yılının başında ithal ikameci birikim modelinden vazgeçilir ve batıdan yükselmekte olan neo-liberal politikaya uygun olarak ekonomiyi ihracatın öncülüğünde dışa açmayı öngören yeni bir birikim modeli hayata geçirilir ödeme dengesizliği ve istikrara içinde büyümeme sorunları aşılmaya çalışılır. Modelin öngörülleri doğrultusunda 1980'li yılların sonuna kadar önemli bir ihracat performansı ortaya konulur. (Aydın, 2007: 304-305)

Yeni birikim modeli ekonomiyi daha kırılğan ve uluslararası konjektürde daha fazla bağımlı hale getirmiştir. Yenilenen yeni bir modeli ülke sermayesinin yeniden yapılanması eksenine üzerine kuruludur. Yeniden yapılanma kavramından sermayenin egemen toplumsal güç olarak kendisini yeniden üretebilmesi için değişen koşullara uygun bir yapı kazanmasını anlamak gerekir. Bu koşullarda iki tür ilişkide somutlaşmaktadır; birincisi sermaye-emek ilişkisi yeniden yapılanmaktadır. Bu

değişiklik kendisini ekonomik ve demokratik hakların kısıtlanmasında çalışma yaşamının daha otoriter ve baskıcı niteliğe bürünmesi ve ileriye dönük olarak kurumsallaştırmasında göstermektedir. Yeniden yapılanmanın diğer boyutu ise ülke sermayesinin kendi içinde ve uluslar arası sermaye ile ilişkilerinde yaşanmaktadır. İhracata dönük bir biçimde üretimi sürdürmek ve buna bağlı olarak yabancı sermaye ve dış kredi kuruluşlarıyla daha köklü bir ilişki içinde girmek sermayenin yeniden yapılanmasının uluslar arası düzeyde biçimlenişini yansıtmaktadır. (Sönmez,1986: 92)

Türkiye'nin önce 24 Ocak ardından 12 Eylül alanında dönüşüm geçirmesine, başka bir ifade ile yeniden yapılanmasına tanıklık etmiş olması itibariyle 1980 yılı fevkalade önemlidir. Her ikisi de radikal unsurlar taşıyan bu iki dönemin aslında birbirinden bağımsız olmadığı görülmektedir. Dönüşümlerin arka planında 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren makro-ekonomik dengelerin bozulmaya başlaması ile kendine hissettiren ve zamanla toplumsal ve siyasal alanda da yansiyarak derinlik kazanan bunalımın olduğu söylenebilir bunalımı aşmak için 1980 yılının hemen başında uluslar arası kuruluşların nezareti altında 24 Ocak kararları alınarak sermaye birikim modeli değiştirilir ve ekonomiye istikrar kazandırmaya çalışılır. Daha açık bir ifade ile ithal ikameci sanayileşme politikasından vazgeçilerek ekonominin ihracatının öncülüğünde dışa açılmasını öngören yeni bir birikim modeli benimsenmiştir.12 Eylül darbesi ile parlamenter demokrasi askıya alınıp siyasal örgütler (parti, sendika, vb.) işlevsizleştirilerek asıl amacı da bu olmasa da yeni birikim modelinde yürüyeceği güzergâh temizlenir. (Aydın, 2007: 303-304)

24 Ocak paketi, 12 Eylül askeri rejiminin Özal önderliğinde yürütülürken gelmesi amaçlanan serbestleşmenin dış kaynaklı bir küresel projenin Türkiye ayağı olduğunun kimse tam bilmiyordu. Türkiye'nin borç ödeyememesi dolayısıyla krizin atlatılması bağlamında döviz kazanmak için gereken politika dönüşümlerini yürürlüğe koyabilmesiydi. Türkiye'nin de aynı sürecin içine çekileceği, IMF dünya bankası OECD gibi kredi veren uluslar arası örgütlerin bunu küresel stratejilerinin bir aracı olarak kullanacakların ancak tahmin edilebilirdi. (Kazgan, 1999: 139)

24 Ocak Paketi kısa sürede istikrar dönmeyi ve borç ödeyebilmeyi tekrar sağlamak amacına dönük ekonomi politikaları içeren bir paket olmanın çok ötesinde

geçen yapılanmalarla birlikte geldi, bir çeşit “*Kavramlaştırılmış liberal ideolojiyi insanlara aşılama, değer yargılarını bun göre değiştirme yeni bir insan tipi yaratmak bu avamlaştırılmış ideolojiyle ekonomiyi yeniden yapılandırma*” kampanyasına dönüştü.(Kazgan 1999: 141) 24 Ocak 1980 programı kendinden önceki reform programlarından nitelik olarak oldukça farklı bir şekilde ortaya çıktı. Kararlı ekonomide yeni bir dönem başlatıyordu. (Şen, 2005: 1174)

İstikrar programının genel çerçevesi içinde üç gözlem yapılabilir. İlk olarak devalüasyon, kit zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılması gibi şok tedavisi öğelerinin, IMF'nin hükümetlerden istediği nicel boyutları fazlasıyla aşmış olduğunu, yani istenenden fazlasının vermiş olduğunu saptayabiliriz. İkinci olarak sermayenin dünya bankası aracılığıyla pazarladığı ve içte ve dışa karşı piyasa serbestisi ile beynelmilel ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gibi iki stratejik hedef etrafında oluşan bu yapısal uyum perspektifi de taşımakta idi. Üçüncü gözlem ise Demirel'in bu programı emek aleyhtarı bir doğrultuda uygulayabilmenin ve geliştirmenin araçlarından yoksundu. İşte 12 Eylül 1980 gerçekleşen bu rejim değişikliği 24 Ocak Programının önündeki bu önemli engeli ortadan kaldırmıştı.12 Eylül rejimi iktisat politikalarının sermayenin bir karşı saldırısı biçiminde gelişmesini, gerçekleştirdi. (Boratav, 1988: 121-122) 24 Ocak 1980 sonrası ekonomik tedbirlere bakıldığında şu tür uygulamalar görülmektedir:

Devlet müdahalesindeki yerini daraltan ve nispi fiyatlar üzerindeki müdahalesini politikalar, bu kısım tedbirlerin arasında en başta; KİT özelleştirmesi ile ilgili çalışmaların başlatılması gelmektedir. Bundaki amaç ise devletin ekonomide ki devletin rolünü savunma sağlık eğitim ve alt yapı gibi temel kurumsal mallar ile ilgili alanlarla sınırlamak ve ekonomiyi piyasa güçlerine daha duyarlı hale getirmektir. (Şen, 2005: 1176)

KİT'lere yapılan mali destek yerini kit fiyatlarına sürekli zam yapmaya bıraktı. Devlet kesiminin küçülmesi, KİT'lerin özelleştirilmesi ve kamu dengesi; piyasa her alanda serbestleşirken devletinde girişimcilikten ayrılması, özel girişime ivme verecek, ekonomi giderek dünya fiyatlarının egemenliğine girerken, özel kesimin kara paralarını rekabet koşullarına göre alacaktı. (Kazgan,1999: 148-149) KİT zararlarını ve KİT

yatırımlarının finansmanından doğan açıkları önlemek yahut azaltmak üzere bir defaya mahsus olmak üzere kit ürünlerine ve hizmetlerine zam yapılmıştır.

Devletin müdahalesini azaltmak ile ilgili başka önemli bir alan ise tarım kesiminde uygulanan taban fiyatları ve destekleme alımları kapsamının daraltılması olmuştur. Birçok tarımsal ürün için destekleme alımları son verilmiş, taban fiyatları da enflasyon düzeyinin yükselmemesi için düşük tespit edilmiştir. (Şen, 2005: 1177) Bu amaçla iç fiyatların bir kısmı üzerindeki denetim, bir bölümüne verilen mali destekler giderek kaldırıldı.(Kazgan,1999: 148) Devletin nispi fiyatlar üzerindeki müdahalesinin daraltılması mal ve hizmet piyasası dışında faiz oranları, döviz kuru ve hatta maaş ücretleri içine almıştır. (Şen, 2005: 1177)

Faizlerin idari kararlarla tavanı saptanın faiz hadleri 1 Temmuz 1980'den sonra serbest bırakıldı. Buna göre ticari bankalar vadeli mevduat ve kredi faizlerini serbest pazarlık yöntemiyle saptayacaktı. Bankalar birliğinin fon piyasasında, arz ve talebin serbest işleyişine müdahalesi engellendi. Selektif kredi politikasında ihracatçıların daha düşük faizlerle kredi almalarını sağlayacak önlemler getirildi.(Öcal ve Kerem 2004: 166)

Başlangıçta serbest bırakılması öngörülmüş, bankalardaki mevduat hacmini dolayısıyla verimli yatırımlara aktarılacak kaynakları artırma açısından yüksek faizlerin olumlu etkisi düşünülmüştür. Yüksek faiz politikası ile yabancı sermayenin ülkeye daha kolay gelebileceği de bekleniyordu. Ancak gerçekleştirmeler tahminlerin altındadır. Çünkü uzun vadeli yatırımlar ve üretim amaçlı yabancı sermaye gitmeyi, düşündüğü ülkede öncelikle ekonomik ve siyasal istikrar ile güvence ve yeterli pazarlama olanakları aramaktadır. Yalnızca yüksek faiz politikası, yatırım ve üretim amaçlı yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye yeterli olmamaktadır. (Tecer, 2005: 82-83)

Döviz kuru politikası ile ilgili kararlar reform programının temel politik yaklaşımlarından birisidir. Resmi döviz kurunun serbest piyasa döviz kuruna adapte olup aşırı değerli kur olgusunun ortadan kaldırılmak için döviz kurunda mini devalüasyonlar, sonra günlük kur ayarlamaları, en sonunda ise serbest piyasada oluşacak şekilde belirlenmesi süreci işlemiştir. (Şen,2005:1177) Hükümet, döviz fiyatının belirlenmesini TC Merkez Bankasına bıraktı. (Kazgan, 1999: 147)

Daha önceki yıllarda sabit döviz kuru rejimi uygulanmakta idi, bu yeni döviz kuru rejimi gerçekçi yahut esnek döviz kuru ilkesi demektir. Sabit döviz kuru paramız aşırı değerlendirmiş para haline getiriyordu. Diğer yönden bakılacak olursa, döviz suni olarak düşük değerlendirilmiş oluyordu. Bu nedenle ithalat ucuz ve karlı ihracat ise karsız hale gelmekteydi, esnek döviz kuru uygulaması ile aşırı değerlendirmiş para politikasından vazgeçilmiştir. (Hiç, 1994: 85)

Maaş ve ücretler reel olarak düşük olarak tutulabilmesi daha çok *24 Ocak Kararlarının* uygulanmasında göze çarpan önemli bir özelliktir. Bu ise programın neo-liberal teorik yapısından hem de 12 Eylül 1980'deki askeri müdahaleyi takip eden bir dönemde sendikal faaliyetlerin yasaklanmasıyla ilgilidir. (Şen, 2005: 1177) Dünya Bankası ve IMF istikrar programını finansa eden kredi kurumlarına yapılan taahhütler arasında ücretlerin denetleneceği, geçmiş değil beklenen enflasyona göre ayarlanacağı aynı politikanın tarım ürünlerinde izleneceği de vardı. (Kazgan, 1999: 149) 24 Ocak programı çerçevesinde iş gücü fiyatının düşük tutulmasının başlıca üç amacı olduğu söylenebilir; birincisi, kar oranlarını artırarak yatırımları uyarmak – düşük ücret diğer koşullara veri alınırca yüksek kar anlamına gelir, ikincisi, yerli üretimin maliyetini düşürerek dış satımı yapılan malların rekabet gücünü artırmak üçüncüsü iç istemi kısıtlamak ve iç pazarda alınamaz duruma gelen malların dış satımının artırmak özetle emeğin fiyatı düşük tutarak bir yandan yüksek kar oranlarının yatırımları uyarması diğer yandan da maliyet iç istem öğeleriyle dış satımın artırılması amaçlanmaktadır. (Kepenk ve Yentürk, 2000: 200)

24 Ocak Kararlarının en önemlilerinden biri herhalde fiyatların serbest bırakılması yönünde atılan adımlardır. Bu amaca yönelik olarak fiyat kontrol komitesi kaldırılmıştır. Bürokratik olarak belirlenen fiyatlar sürekli olarak ikili fiyatların ortaya çıkmasına neden oluyordu. İkili fiyatların ortaya çıkmasının ticaret sermayesinin önemli fonlarının ele geçirmesine neden oluyor, bu da verimli yatırımlar aleyhine sonuçlar doğuruyordu. (Başkaya 2004: 193) Fiyatlandırma süreci, piyasa koşullarına bırakılmıştır, yani fiyatlandırma piyasada serbestçe oluşacak koşullarda belirlenecek, arz ve talebe bağlı

olacaktır. Serbest piyasa koşullarında devlet müdahalesi en aza indirilecektir. Bu serbestleştirme alanında geliştirildi. (Öcal ve Kerem, 2004: 161-162)

24 Ocak kararlarıyla, dış ticaretin serbestleşmesi ve ihracatın teşviki ile ilgili reformlar yapılmıştır, bunlara kısaca değinilmiştir. Ekonominin dışa açılması ve rekabet gücünün geliştirebilmesine yönelik temel dış ticaret reformları kotaya tabii malların sayısının azaltmış ve tedrici olarak onları tamamen elemine etmeye yönelmiştir. Ocak 1984 den sonra nominal gümrük vergileri indirilmiş, ithalattaki liberasyon %90 üzerine çıkmıştır. (Şen, 2005: 1178)

Dış ticaretin geliştirilmesi ve serbestleştirilmesi ile ilgili reel devalüasyon ve mali desteklerle ihracatın artırılması, dış ticaret sermaye şirketleri adı altında getirilen yeni bir ihracat örgütlenmesinin bu aracın aracı olma görevini üstlenmesi bu alanda ilk adım oldu. İthalatın yasaklar ve giderek miktar kısıtlamalarından arandırılarak serbestleştirilmesi, ilk aşamada bunların gümrük vergileri- fonlar gibi fiyat destekleri ile ikame edilip daha sonra sonuncuların da azaltılıp ithalatın tam serbestliğe kavuşması temelde 1984 sonrasına kaldı ve bundan sonra sürdürüldü. (Kazgan, 1999: 147) Dış ekonomik ilişkilerin serbestleşmesi konusunda en önemli açıklamalarda Türk parasının değerini koruma mevzuatının liberalleştirilmesi olmuştur, buna göre döviz alım satımı serbestleştirilmiş ve döviz piyasası üzerindeki kontroller ve kontroller kaldırılmıştır.

İhracat tarafında ise hem devlet denetimi büyük ölçüde kaldırıldı hem de geniş bir teşvik sistemi getirilmiştir. Yeni sistem içinde ihracat bir taraftan TL'nin günlük ve kısa aralıklı kur ayarlamaları ve sadece nominal değil aynı zamanda reel olarak devalüe edilmesiyle diğer taraftan da vergi iadesi, kredi sübvansiyonu, ihracat sigorta sistemi ihracat bankası gibi teşviklerle desteklenmiştir. (Şen, 2005: 1178)

24 Ocak 1980 sonrasında dış satıma dayalı büyüme anlayışına dayanır. Dış satım arttıkça, buna bağlı olarak yerli üretim de artacak dış kaynak sorunun çözümüyle yatırımlar ve üretim artışı sağlanacaktı. Dış ticaret 1980 sonrasında gerek sayısal gerek niteliksel olarak büyük gelişme ve değişme göstermektedir. Toplam dış ticaretin toplam gelir içindeki payı 1980'de yükselmektedir. Bu önemli sayısal sıçrama dış ticaretin yapısını da değiştirmektedir. Dış satımda sanayi ürünlerinin payı hızla yükselirken dış alımda tüketim malları tartmaktadır. Bu gelişmeler ekonominin bütünüyle dış ticarete

daha duyarlı bir konuma gelmesine neden olmaktadır. Ekonominin dış değişkenlere duyarlılığın artması diğer yönleri etkilemektedir. (Kepen, 1987: 103)

24 Ocak programı ekonomik büyümeyi dış kaynak sağlanmanın bir sonucu türevi aldığından yabancı özel sermaye yatırımlarına ayrı bir önem verir. Programın uygulanmaya başlanmasıyla yabancı özel sermaye daha çok özendirme amacıyla yönetimsel ve yasal düzenlemelere gidildi. Yabancı sermayeyi özendirme amacıyla çıkarılan yabancı sanayi çerçeve kararnamesi, öncelikle bu konudaki bürokratik işlemleri en aza indirmeyi amaçlamaktadır. (Kepen ve Yentürk, 2000: 205)

Kısa dönemde alınan sonuçları özetlemek gerekirse *24 Ocak Kararları* ile Türkiye ihracata dönük ekonomi modelini kurmuş karşılaştırmalı üstünlükleri gözden geçirmiş tekstil inşaat ve hafif sanayi ihracatın lokomotif sektörleri olmuştur. Altın ve döviz üzerindeki polisiye önlemler kaldırılmış para piyasalarının bütün araçları 24 Ocak sonrasında ekonomi içindeki yerini almış borsa gelişmiş, enflasyon gerileme sürecine girmiştir. Bu olumlu gelişmelere karşılık olumsuz karşılık büyüme yeterli seviyede olmamış, işsizlik artmış, devletin ekonomideki yeri küçültülememiş, sosyal dengesizlik büyümüş, gelir dağılımı bozulmuş, dış borçlar bütçe dışı fon uygulaması yaygınlaşmış, vergi gelirleri ulusal gelir oranında artmamış, bütçe açıkları önce düşmüş 1983'den sonra hızla yükselmiş ve dolayısıyla kamu açıkları büyümeye başlamıştır. (Karluk, 2005: 409-410)

24 Ocak 1980 sonrasında yatırımlar artmamış ülkenin üretken sermaye stokuna net bir katkı sağlanamamıştır. Doğallıkla iş gücünün üretim sürecine katılması üretkenliğin artması da söz konusu değildir. Oysa 24 Ocak 1980 sonrası özel sermaye yatırımları için olağanüstü sayılabilecek en uygun koşullar oluşturulmuştur. Genel olarak demokratik süreçler ve bunların işlerliği yok edilmiş özelde de işçileri örgütlenmesi ve hak arama yollarının kapatılmasıyla ücretler olabildiğince düşük düzeyde tutulmuştur. Diğer yönüyle yine olağan üstü vergi koşulları ve parasal desteklerle özel girişimleri kar oranları artırılmıştır. Kısaca genelde ve özelde özel girişimciliğin yatırım yapması için her türlü olanak sağlanmış buna karşılık hiçbir olumlu sonuç alınmamıştır. (Kepen,1987: 119)

Ülkemizde 1980 sonrası benimsenen piyasa ekonomisi modelinin temel amacı piyasa ekonomisi sisteminin etkin bir şekilde işlemlerini sağlamak dolayısıyla kamu sektörünün ekonomideki etkinliğini azaltmaktır. Oysa izlenen politikalar sonucu ekonomide kamunun ağırlığının kimi önemli göstergeler itibarıyla azalmadığı tersine arttığı görülmüştür. (Tecer, 2005: 92) Özellikle 1980 yılının ortalarından itibaren devletin bütçe açığını finanse etmek ve alt yapı yatırımlarına kaynak sağlamak amacıyla tahvil, hazine bonosu gibi adlarla ihraç ettiği menkul değerlerin sermaye piyasasındaki toplam işlem hacminin %80-%90'nını oluşturması piyasa ekonomisine geçiş amacıyla en çok çelişen bir uygulamadır. (Tecer, 2005: 93)

Programın başarılı ve başarısız yönlerini genel olarak değerlendirdiğimizde şu şekildedir. 24 Ocak inkâr edilmeyecek başarılarının başında 1970 sonlarında bunalım halinde bir ekonomiyi hem borç krizi içinden çıkarması hem de program sayesinde dış kredileri alabilme kabiliyetini göstermesi gelmektedir. Ortaya çıkan sonuçlar dış borcun 1980'li reform yıllar boyunca mutlak olarak sürekli arttığını buna mukabil ise ekonominin borç ödeme kapasitesinin büyük ölçüde değişmeden varlığını sürdürdüğünü ifade etmektedir.

24 Ocak'ı izleyen 10 yılda en önemli gelişmelerden biri iktisadi büyüme alanında yaşandı. 1970 sonlarındaki ekonomik bunalımın en önemli sonuçlarının başında durma noktasına gelen bir ekonomiydi. Askeri dönemde %4 civarında bir büyüme sağlanırken esas önemli atılım 1983-1987 döneminde ortaya çıktı. Bu dönemde GSMH büyüme hızı yılda ortalama %7 gibi yüksek bir seviyeye çıktı. Bu oran İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde 1977'e kadar ulaştığı ortalama yıllık büyüme hızına eşit bir büyüme oranı oldu. (Şen, 2005: 1183)

Ekonomi 1980 sonrasında dış ekonomik ilişkilere bağımlı gelişme sürecine girmiştir. Uygulamanın sonuçlarından biri ekonomi bir bütün olarak dış satım/dış alım fiyatları mekanizmasıyla özendirilmesi sonucu doların merkez bankasına maliyeti satış fiyatının %60'ı dolayında üzerinde bulunmakta bu yaklaşımla bir yönden dış satımcılara açıktan kaynak aktarılması diğer yönden de dış alımın desteklenmesi gerçekleştirilmesidir. Yaratılan tüm bu kolaylıklara özendirilmelere karşı yabancı özel sermaye girişleri sınırlı kalmakla gelen yabancı sermaye de başta bankacılık olmak

üzere üretim dışı sektörlerde yoğunlaşmaktadır. Dışa bağımlı gelişme politikası 24 Ocak'ı uygulayanların ya da uygulatanların beklentilerinin aksine sermaye kaynakları etkin ve verimli kullanımı sonucunu vermemektedir. (Kepenck,1987: 118)

24 Ocak'ta başlayan ve 1980'li yıllarda devam eden reform politikasının sağladığı en önemli başarılarından diğeri ise ekonomik dış dünya ile bütünleşmesi sanayinin dışa açılması ve bunun içinde özellikle ihracat performansındaki başarıdır. Hatta 1980 öncesindeki gelenekselleşmiş ihracat karamsarlığı dikkate alındığında, başarısının derecesi oldukça çarpıcı olarak nitelendirilebilir. (Şen, 2005: 1183-1184) İhracat devalüasyon ve sağlanan teşviklerle önemli ölçüde artırıldı. Ödemeler dengesinin görünmeyen işlemler bölümünde de turizm, işçi dövizleri, dış taşımacılık ve müteahhitlik hizmetleri vb. kalemler itibariyle önemli artışlar gerçekleştirilmiştir. Türk ekonomisi 1980 sonrası dönemde dışa açılmayı büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Aynı dönemde yeni yasal düzenlemeler, örgütlendirmeler ve sağlanan teşviklerle yabancı sermayenin ülkeye girişi de hızlanmıştır. (Tecer, 2005: 90-91)

Kısa dönemli önlemlerle sağlanan dış satım artışının sürdürmekte önemli sorunların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Dönem boyunca uygulanan parasal desteklerin maliyet düşürmek ve uluslar arası yapısal bir rekabet gücü yaratmak gibi bir etkisi olmamıştır. Özellikle 1980 yılından sonra ve belirli bir dış satım hacmine ulaşan büyük dış ticaret şirketlerinden yoğunlaşan dış satım artışının olumlu etkisinin üreticiye büyük ölçüde yansımadağı bilinmektedir. (Kepenck ve Yentürk, 2000: 514)

12 Eylül'ün ekonomik politiğı programının özünü oluşturan dışa açılmacı büyüme yaklaşımı dış borç artışlarını da birlikte getirmektedir. Hangi ölçüye vurulursa vurulsun dış borç yükü giderek ağırlaştırılmıştır. Bu koşut gelişme dış borç yükü diye tanımlanan dövizle ödenecek dış borçlarının dış satıma oranının giderek artmasıdır. . Dış satıma aşırı önem verilmesine ve bu konuda çok başarılı sonuçlar alınmasına karşın dış borç yükü 1983-1984 yeniden tırmanışa geçmiş ve yoğun bunalım yılları olan 1978-1979'dakinin üzerine çıkmıştır. Denilebilir ki ülkenin borç yükü dış satımdaki önemli başarılarla karşın, daha da ağırlaştırılmıştır. Programın uygulanması sırasında da dış borçlanma giderek ağırlık kazanmakta ve ülkenin dış ekonomik ilişkilerinde gelecekte ekonomik sorunlar içinde taşımaktadır.24 Ocak ekonomi politikası ikinci önemli amacı

olan dış ödeme güçlüklerinin giderilmesinde tam anlamıyla başarısızdır. Bu sonucun en açık göstergesi dış ticaret açığıdır. Bu çerçevede sağlanan tek başarı dış borç alınabilmesidir. Borçlanarak çözüm bulma ise açık bir çözümsüzlük olmasının ötesinde gelecek için büyük sakıncalar içermektedir. (Kepen, 1987: 122-123)

1980’li yıllarda Türkiye ekonomisinin en başta gelen başarısızlıklarının başında fiyat istikrarı konusunda gelmektedir. 24 Ocak programı sıkı para ve maliye politikaları ile 1980’de üç haneli rakamlara ulaşmış olan enflasyon oranının %30’lara çekmeyi başaramıştı. Ancak para ve maliye politikaları 1983’den itibaren ve özellikle seçim sebebi ile 1987’den sonra gevşetildi. Enflasyon 1987’den sonra %60-65 civarında kronikleşti. Bunun temel sebebi ise artan kamu kesimi açıkları gelmekteydi. (Şen, 2005: 1184-1185)

24 Ocak uygulaması çözümü gerekli sorunlar içine işsizliği almamakta işsizliği bir sorun olarak görmemektedir. 24 Ocağın iş bulma anlayışı gerçekte insan ögesine verdiği önemin bir göstergesidir. Daha açık bir deyimle 24 Ocak anlayışında insan değeri insan emeğinin değeri gibi kavramlar bulunmamaktadır. 24 Ocak politikalarının uygulanmasıyla işsizliğin giderek artışı demokratik süreçlerin işlemesinin en büyük engellerinden birini oluşturmaktadır. (Kepen,1987: 123-124)

24 Ocak reform programının 1980’li yıllardaki uygulanmasında en çok eleştirilen konulardan bir diğeri bölüşüm konusu olmuştur. (Şen, 2005: 1185) 24 Ocak uygulaması sırasında gelir bölüşümü, emeğiyle geçinenler kentsel ve kırsal küçük üreticiler zararına olabildiğince bozulmuştur. Gelir paylaşımının giderek bozulması bununla amaçlanan yatırımların artmaması olgusu bir yana kendi içinde toplumsal sorunlar yaratacak niteliktedir. Bu bozulma her şeyden önce toplumsal barışın nesnel temelini yok eder. Değişik toplum kesimlerinin barış içinde etkinliklerini sürdürmelerini engeller. (Kepen,1987: 124) Bir araştırmaya göre Türkiye 129 ülke içinde gelir dağılımı en kötü ilk 10 ülkeden biri haline gelmiştir. Nüfusun yarısı sosyal güvenceden yoksundur. Nüfusun %20’sini oluşturan üst düzey gelir grubu milli gelirden %55 pay alırken nüfusun %20’sini oluşturan alt düzey gelir grubu milli gelirin %5’ini almaktadır. (Tecer,2005: 96) Aslında 1980’li yıllar boyunca artan kişi başına GSMH refahın artırdığını, hayat standartlarının sürekli geliştiğine işaret etmektedir. Bununla beraber

ekonomik büyümeden doğan kazançların adil paylaşamamasından doğan bir gelir dağılımı problemi, zengin ve yoksul arasındaki uçurumun genişletmiştir. 1980 başlarından itibaren gelir dağılımının açısından gerileyen gruplar arasında ücretine maaşla geçinenler, tarım geliri ile geçinenler başta gelmektedir. Bir başka deyişle ulusal gelir bu gruplardan kar, rant, ve faiz geliri geçinenlere yeniden dağıtılmıştır. Bütün bu gelir gruplarının paylarının 1980’li yıllardaki değişiminde hiç şüphesiz enflasyonun büyük etkisi olmuştur. Ayrıca özellikle 1980’li ortalarından sonra izlenen vergi politikası ile maaş ve ücretlilerin gelir vergisindeki payının %60’ın üzerine çıkması gelir dağılımının sabit gelirler üzerindeki yükünü ağırlaştırılmıştır. (Şen,2005: 1185)

Programın en başarısız alanı herhalde mevduat ve kredi faiz hadlerinin serbest bırakılması idi. 1982 başında para piyasasında küçük banker iflaslarıyla başlayan finansal çöküş büyük banker iflasıyla sürdü. Bunları küçük boylu bankaların batarken kamulaştırması izledi. Faizler serbest bırakılırken sıkı para politikası uygulaması nominal ve reel faizlerle çok büyük artışlara yol açmıştır. Bankalar ve bankerler mevduat toplama yarışında faizleri yükseltirken bunlardan borçlanan küçük firmalar talep daralması yüzünden karlarının zarara dönüştüğüne tanık oluyor, borçlarını ödeyemiyordu. Kaçınılmaz son olan banker ve benzer nedenle banka iflasları çok sayıda kişinin batmasına, felaketlere neden oldu. (Kazgan,1999: 153-154) IMF 1980 ve 1984’e kadar para miktarını deneti altında tuttu. TCMB’nin kamu kesimine açtığı kredilerin ve net iç varlıklarına getirdiği sınırlamalarla enflasyonu indirmeyi başardı. Yükselen reel faizler ve getirdiği iflaslar, tarım üreticileri ile ücretli-maaşlı kesimin fakirleşmesi, ağır siyasal baskı rejimi bunun için ödenen bedel oldu. (Kazgan,1999: 154)

24 Ocak kararlarının ekonomik yansımaları olduğu kadar toplumsal yapıyı bozucu yansımaları da olmuştur. Ekonomik yapı toplumsal yapıyı belirlemiştir. Çağımızda ekonomik ve toplumsal gelişmenin ana eksenleriyle 24 Ocak politikasının uyumsuzluğu bulunmaktadır. Çağımıza damgasını vuran gelişme insanın insan tarafından sömürülmesinin giderek azaltılması yönündedir. Emegın sömürülmesinin en aza indirilmesi ve gelecekte olanak ölçüsünde tümüyle kaldırılması toplumsal gelişmenin belirleyici vazgeçilmez ögesidir. Bu ilkeyle çelişen politikaların uzun dönemde başarı şansı bulunmamaktadır. 24 Ocak politikası da ne ölçüde süslenirse süslenirse sonuçta başarısız olacaktır. (Kepen,1987: 123)

Türkiye'nin denetimli ekonomisinde iktidardaki ideoloji, nerdeyse hep sanayileşme–büyüme ve iş adamı yaratma köylüyü kalkındırma hedefine dönüktü; Türkiye'nin toplumsal felsefesi Batı Avrupa'daki sosyal devlet anlayışını ve demokrasiyi benimsemişti, insanın ekonomide bir yeri olmuştu. Askeri rejimle giren değişim süreci toplumun büyük kesimince desteklenen ayrıca hukuki ve kurumsal temeli aşağı yukarı oluşmuş düzeni alt üst etme yoluna girdi. Bir kere insan ögesi dışlandı, ekonomi insanın hizmetinde çoğunluğun refahına sağlamaya dönük araç olmaktan bir amaca dönüştü, amaç ise serbest piyasa ekonomisine ve küreselleşmeye geçişti. (Kazgan, 1999: 141-142) 24 Ocak programı ekonomik ve sosyal düzlemlerde sorunlar yarattı. Yozlaşma inanılmaz boyutlar geldi, ülkede orta sınıf giderek cılızlaştı. Ekonomi politikaları bölüşümdeki değişmeyi pekiştirmeye dönük biçimde uygulandı. Toplumda girişim özgürleştirilirken öte yandan bunun yozlaşmasını sağlayacak araçlar ortaya çıktı. Kamu bankaları denetim dışı bırakılarak soyulmaları kolaylaştırıldı, servet beyanı kaldırıldı, mevduat sertifikası, sırdaş hesap gibi isimsiz hesapların açılması böylece kara para aklama işinin kolaylaştırılması olanaklı hale geldi. (Kazgan 1999: 142-144) Kısacası beklide amaçlar farklı olsa da uygulama ve sonucunda sosyal boyut ağır tahribat uğradığı düşünülebilir.

3.3.2.2.4. Hukuki Sonuçları

12 Eylül 1980 müdahalesinin belki de en önemli sonucu yeni bir anayasanın hazırlanmasıdır. Bu anayasa, bütün toplumsal hayatı yeniden şekillendirmesinde ve istenilen bir değişim çizgisine konulmasında çok önemli bir role sahip olmuştur. 1961 anayasasının yol açtığı sorunları düzeltmeye çalışmış, devleti ve sistemi güçlendirmiş, bireyselliği ikinci plana atmış, halkı ve sivil toplumu siyasetten uzaklaştırmış, siyaset kurumunun kontrol altına almıştır. Bu haliyle demokratik hayatın gerçekleriyle bağdaşmamaktadır. 12 Eylül anayasası yarattığı sonuçlar itibariyle bu günde toplumsal kurumların asıl belirleyicisi konumundadır. Toplum ve şartlar değişse de müdahale sonucu oluşturulan anayasa dimdik ayakta durmaktadır.

12 Eylül 1980 Cuma günü saat 04.00'de Türkiye Radyoları'nda (TRT) İstiklal Marşı'nın Çalınmasıyla birlikte yayına geçilerek anons yapılmadan Harbiye Marşı çalınmıştır. Marşın bitimiyle, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, *emir ve komuta zinciri içinde*, ülke yönetimini ele geçirdiğini açıklayan Milli Güvenlik Konseyi'nin bir numaralı

bildirisi okunmuştur. Müdahale, herhangi bir zorlukla karşılaşmadan gerçekleşmiştir. 12 Eylül 1980 müdahalesini gerçekleştiren üst komutanlar grubu milli güvenlik Konseyi'ni (MGK) oluşturmuşlardır. MGK, koyduğu kuralları ve kararları bildiri ve karar biçiminde adlandırarak numaralandırmıştır. (Bahçivan, 2005: 92)

Askeri düzenin hedefi 12 Eylül öncesinde var olan kargaşalık durumuna son vermektir, cuntanın varsayımına göre kargaşalık 1961 Anayasasının sağladığı aşırı özgürlüklerin bir sonucuydu. Anımsanabileceği üzere 12 Mart'ın da gerekçesi bu olmuştur. Anlaşılan cunta o darbeyi, yeterince kökten bulmamıştı. Şimdi, hukuk sisteminin baştan aşağı elden geçirilmesi ve yeni bir anayasa ile yepyeni bambaşka bir, disiplinli demokrasi dönemi açılmak isteniyordu. (Akşin, 2007: 276)

MGK Genel Sekreteri Orgeneral Haydar Saltık 1 Kasım 1980 günü basın toplantısı düzenleyerek, demokrasiye geçiş programını genel hatları açıklamıştır. Buna göre ilk önce Kurucu Meclis'in teşkiline imkân verecek ön şartlar tamamlanacaktır. İkinci olarak, kurucu meclis hakkında kanun çıkartılacaktır. Üçüncü olarak, Kurucu Meclis'in oluşmasıyla birlikte yeni anayasa hazırlanacak ve halkoyuna sunulacaktır. Son olarak, yeni anayasa ve politik partiler kanuna uygun olarak kurulacak olan partilerin faaliyetleri başlatılacak ve bunun sonucunda yeni seçim kanunu uyarınca genel seçim yapılacaktır. Bu toplantıdan iki ay sonra bu programın takvimi açıklanmıştır. Buna göre, 1982 sonbaharında Anayasa için halkoylaması, 1983 sonbaharında da genel seçim yapılacaktır. MGK'nın ülkeyi yeniden yapılandırma düşüncesinde en önemli araç, yeni bir anayasa hazırlamaktır. (Bahçivan, 2005: 101)

Kenan Evren'de radyo–televizyon ve meydan konuşmalarında Türk milletine yarışır yeni bir anayasa ve seçim kanunu ile siyasi partiler kanununu hazırlamayı ve bunlara paralel düzenlemeleri yapılmayı müteakip insan hak ve hürriyetlerine saygılı, özgürlükçü, demokratik laik ve sosyal hukuk kurallarına dayalı bir yönetime iktidarını devredeceklerini açıkladı. Anayasayı ve sözü edilen diğer siyasi düzenlemeleri yapmak üzere bir kurucu meclisin oluşturulması gerekiyordu. (Karatepe, 1997: 25)

Milli güvenlik konseyince Haziran 1981'de çıkarılan kurucu meclis kanunu daha öncede de devlet başkanı orgeneral Kenan Evren'in çeşitli vesilelerle açıkladığı parlamenter demokratik düzenin sağlam temeller üzerinde tesis, programındaki önemli

adımlardan birisini tesis etmektedir. Bugüne kadar yasama faaliyetleri MGK tarafından deruhte edilmişken kurucu meclis ile birlikte daha geniş bir tabana dayalı ve kamu oyununun çeşitli kesimlerinin görüş ve isteklerini, yasama faaliyetlerinde daha iyi bir şekilde dikkate alınmasını sağlayacak bir mekanizma oluşturulmuş bulunmaktadır. (MGKGS,1981: 253)

Kurucu meclis, iki kanattan oluşacaktı. Danışma Meclisi üyelerini MGK belirleyecek adında anlaşılacağı gibi danışmanlık yapacaktı. Yani son söz hep MGK' da olacaktı.(Akşin,2007:276) 160 üyeden oluşacak bir danışma meclisi ile MGK üyelerinden teşekkül edecek kurucu meclisin ilk ve en önemli görevi yeni anayasayı yapmak olacaktır. Bu anayasanın referanduma sunulması ve kabul edilmesini takiben yeni siyasi partiler ve seçim kanunları yapılacaktır. (MGKGS,981: 253)

Danışma Meclisi üyeleri meclisteki çalışmalarında açıkladıkları görüşlerinden ve kullandıkları oylardan sorumlu değildir. Ayrıca DM üyeleri, DM üye tamsayısının salt çoğunluğu ile verilmiş karar olmadıkça, sanık olarak sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamazlar. Bunun istisnası ağır cezayı gerektiren suçüstü halidir. Kurucu Meclis kanunu ile DM üyeleri 1982 Anayasası'nın sağladığı milletvekili dokunulmazlığına sahip olmuşlardır. (Bahçivan,2005: 101)

Danışma Meclisinin komisyonlarında ve müteakiben genel kurulunda görüşülerek neticelendirilen tasarı ve teklifler MGK'na gönderilecek ve konye nihai karara bağlanarak yasallaşacaktır. MGK yürütme organın kontrolü fonksiyonunu elinde tutmaya devam edecektir. Yeni kanunda danışma meclisinin kendi tüzüğünün kendisini yapması, başkan ve divan üyelerinin seçimi ile ilgili hususlar hükme bağlanmış bulunmaktadır. Danışma Meclisi ayrıca hükümetten gelecek bütçe kanunu tasarısı üzerindeki çalışmaları da yürütecektir. (MGKGS,1981: 253-254)

1982 anayasası kurucu meclisin kendi üyeleri arasından seçtiği 15 kişilik bir anayasa komisyonu tarafından hazırlandı. Anayasa hazırlanırken, danışma meclisi üyelerinin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların üniversitelerin ve hakkında dava açılmamış olan siyasilerin görüşleri alındı. (Karatepe,1997: 252) Anayasa komisyonu taslağı epey bir gecikmeden sonra 17 Temmuz 1982'de DM' ye sunmuştur. Anayasa taslağına eleştiriler önceleri basından

gelmiş daha sonra DM genel kurulunda devam etmiştir. Tepkiler üzerine MGK 70 no'lu kararını yayımlayarak anayasa tartışmalarına yeni bir düzen vermiştir. Buna göre tartışmalar sadece anayasa taslağını geliştirmek maksadıyla yapılacaktır. Anayasa halkoylamasında halkı etkileyecek şekilde yapılacak yorumlara yasak getirilmiştir. (Akşin,v.d, 2005: 44) Hazırlanan metin yeni bir anayasa olmakla beraber senedi ittifaktan beri oluşan Türk anayasa birikimini ve 1961 anayasasında benimsenen temel ilkelerin çoğunluğu bünyesinde taşıyordu. (Karatepe,1997: 252)

Anayasa taslağa temel haklara, önemli sınırlamalar getiriliyor, insanın değil fakat devletin kutsallığını vurguluyordu. Toplumsal ve siyasal hayata doğurduğu sıkıntılar sebebiyle üzerinde pek çok değişiklik yapılsa da. Günümüzde yürürlükte olan bu anayasa 7 Kasım 1982'de halk oylamasına sunuldu. %91.5 gibi ezici bir çoğunlukla kabul edildi. Bu sonuçta oylama öncesi ve sırasında yapılan yönlendirme kontrol ve gizli baskıların rolü olduğu hakkında sonradan pek çok tartışma yapıldı. Aleyhte propagandaya izin verilmemesi, oy pusulalarının konulduğu zarfın şeffaf olması bunlardan bazılarıdır. Fakat halk 12 Eylül öncesi yaşanan ve darbeyi hazırlayan ortamdan son derece korku ve dehşet duyuyordu ki bu durum anayasanın çoğunlukla geçeceğinin habercisiydi. Üstelik katılımın düşük olduğu 1961 referandumunda olduğu gibi %60'lık oy oranı bile sağlansa sonuç değişmeyecekti. (Özçelik, 2006:167- 168)

1961 anayasası yerine, yeni bir anayasa yapılmasının gerekçeleri olarak, bu anayasanın uygulandığı dönemde kuvvetler ayrılığının kuvvetler çatışmasına dönüştüğü, bazı kamu kurumlarının sahip olduğu özerkliğin kötüye kullanıldığı, siyasi partilerin sorumsuzca davrandığı ve yıkıcı ve bölücü Faaliyetleri teşvik ettikleri yönetimde partizanlık yapıldığı, yasama organın tıklandığı ekonomik sorunların çözülmediği, dış etkenlerinde bu olumsuzluklara katkıda bulunduğu, 1961 anayasası ile öngörülen hükümet mekanizmasının işlemediği ve bu nedenle siyasal kararlar alma ve yeni politikalar üretebilme yeteneğinin zayıflayarak rejim bunalımını ağırlaştırdığı 1961 anayasası ile getirilen hürriyetlerin çok fazla olduğu, devlet otoritesinin sarsıldığı ve yetersiz bırakıldığı gibi sebeplerin sayılmaktadır. Görüldüğü gibi birçok sosyal, siyasal ve ekonomik sorunların kaynağı olarak 1961 anayasası suçlanmıştır. (Atar, 2002: 37-38) 1983 seçimlerinden sonra, MGK dönemi sona ermiştir. Anayasa gereğince, MGK Başkanı ve Devlet Başkanı, yedi yıllık bir süre için Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

MGK'da, altı yıllık bir süre için Cumhurbaşkanlığı Konseyi haline dönüşmüş ve üyeleri de Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyesi sıfatını almışlardır. Cumhurbaşkanlığı Konseyinin hukuki varlığı altı yıllık sürenin sonunda sona ermiştir.

1980 Askeri Müdahalesi ürünü olan anayasanın değişik boyutlardaki yansımalarını genel nitelik ve özelliklerini 1960 anayasası noktasında da kısaca göz atıp, getirdiklerine ve götürdüklerine kısaca bakmaya çalışacağız. Cumhuriyet dönemi boyunca demokrasi ve hukuk devletine olduğu kadar insan haklarında en aykırı bir felsefeye dayanan ve buna uygun düzenlemeler getiren anayasa 1982 anayasasıdır. Devletçi toplumcu ve ideolojik olarak taraflı olduğu ölçüde, bireysellik, özgürlük ve insan hakları karşıtı bir felsefe başlangıcından itibaren bu anayasanın tümüne sinmiştir. (Erdoğan, 2003: 131)

1982 Anayasası, çağdaş anayasacılık düşüncesinin tam tersine, birey ve toplum karşısında "*devlet*"i korumak ve onu güçlendirmek amacıyla yapılmıştır. Anayasanın resmi bir ideolojiyi kabul etmesi ve devlete bu resmi ideoloji doğrultusunda toplumu yönlendirme misyonunu yüklemesinin mantıksal sonucu, birey-devlet ilişkisinde "*devlet*" e öncelik tanımak olmuştur. 1980 öncesi yaşanan olayların 1961 Anayasasının görece özgürlükçü yapısına fatura edilmesi de bu tercihin yapılmasında önemli bir etken olduğu kabul edilmektedir. Gerçekten, 1961 Anayasasının yürürlükte olduğu dönemde yaşanan "*devlet krizi*", yeni anayasanın kurucularını "*devletçi tez*"e yaklaştırmış ve but tez 1982 Anayasasının genetik kodunda yer almıştır Bu bağlamda 1982 Anayasası "*devlet fikri*"nin yeniden inşası projesi üzerine kurulu bir anayasadır.

Anayasanın başlangıcına göre Türkiye cumhuriyetinin nazım ilkelerinden birisi de resmi ideolojinin egemenliğidir. Bu ideoloji temelinde, Atatürk milliyetçiliği, inkılâp ve ilkeleri yatmaktadır. (Erdoğan, 2003:132) Bu ideolojiyi hem varoluş nedeni ve hem de yöneldiği nihai hedef olarak öngörmüştür. Anayasasının tercih ettiği ideoloji, yeniden yorumlanmış "*Kemalizm*" olmuştur. Anayasaya egemen kılınan bu ideoloji, "*Atatürkçülük*" ile "Türk-İslam Sentezi"nin yeni bir ruh ve anlayışı çerçevesinde harmanlanmasından oluşturulmuştur. (www.tohav.org/12.09.2009)

Ayrıca laikliğin özel bir yeri vardır. 1982 Anayasası bu hususta bir önceki anayasadan daha da ileri gitmiştir. Anayasal ve yasal düzende insan haklarına ilişkin

olanlarında dâhil olmak üzere hukuki kavram ve terimler teknik gereklere ve evrensel anlayışlara göre olmaktan çok ideolojik önceliklere göre tanımlanmıştır. (Erdoğan, 2003: 132-133)

1982 Anayasası, devletin temel kuruluşunu ve temel hakları ana hatlarıyla belirleyen bir “*çerçeve anayasa*” değil, her şeyi her ayrıntısına kadar düzenlemek isteyen bir “*düzenleyici anayasa*”dır. Diğer bir ifadeyle “*kazuistik yöntem*” ile hazırlanmış bir anayasadır. (www.anayasa.gen.tr.08.08.2009)

Düzenlenmesi bakımından 1961 anayasasına göre daha ayrıntılı daha düzenleyici ve demokrasinin gerekleri içinde değerlendirilebilecek olan siyasi partiler ve seçim kanunu gibi kanunları anayasa seviyesinde saymamakla birlikte bu ve benzer konularda detaylı düzenlemeler getiren bir anayasadır. (Derdiman,2006: 281) Anayasa’da gerek madde sayısı gerekse maddelerin hacmi bakımından uzun ve ayrıntılıdır. (Karatepe,1997: 255)

Anayasanın aşırı düzenleyici ve kazüistik bir yöntemle hazırlanmaların sakıncaları da yok değildir. (Özbudun,1993: 36) Genel ilkelerle yetinmeyerek ayrıntılara inen bir anayasa, hazırlanışından kısa bir süre sonra siyasi delişmenin gerisinde kalabilir. Değişen ihtiyaçlar yeni anayasal düzenlemeleri gerektirebilir.1982 anayasasının kauistik niteliğini, onun eskimesini hızlandıran özelliklerden biridir.

1982 Anayasası, hükümlerinin değiştirilmesi daha güç şartlara bağlanan sert bir nitelikli anayasadır.1982 Anayasasında değiştirilmeyecek hükümler çoğalmıştır.1982 Anayasasının hazırlayan kuvvet siyasi rejimin kendi isteği doğrultusunda çalışabilmesi için anayasa hükümlerinin yeterli olacağını düşünerek kendince önemli gördüğü maddelerin değiştirilmesini yasaklamıştır. Fakat bu yasaklama dilediği gibi siyasi rejimin kurulmasını yetmediği gibi anayasanın uzun ömürlü olmasını da sağlayamamaktadır. Çünkü 1982 anayasasının en fazla tartışılan hükümleri değiştirilmesi yasaklananlardır. (Karatepe,1997: 255-256)

Bilindiği gibi gerek 1924 gerekse 1961 anayasasında değiştirilemeyecek tek madde devlet şeklinin cumhuriyet olduğuna ilişkin hüküm idi. Bu durum 1982 anayasası yapılırken muhafaza edilmiş, MGK buna ilave olarak devletin resmi dilinin

Türkçe olduğu, bayrağın şekli kanun da belirtilen, milli marş İstiklal Marşı ve başkentin Ankara olduğunu hükme bağlayan değiştirilmesi teklif edilemez maddeler arasına konulmuştur. (Kuzu, 1990: 39-40)

Anayasanın değiştirilemez hükümlerin kapsamının geniş tutulması ve bunlara yönelik düşünsel ve bilimsel açıklamaların bile yasaklanmış olması bu anayasanın özgürlükten ziyade devletin koruyucu amacını bariz biçimde ortaya çıkarmaktadır. 1982 anayasasını hazırlayanlar farklı düşüncelerin açıklanıp yayılmasını nerdeyse topluma ve devlete yönelmiş bir silah gibi algılamışlardır. Bu aşırı statükocu hukuki yapının oluşmasında Türk siyasal kültürünün muhalefet ve farklı düşüncelere tahammül edememesi olgusunun da etkisi vardır. (Hakyemez, 2000: 192) Sert bir anayasa niteliğinde olan 1982 anayasasının değişen gereksinimler nedeniyle sık sık değişmesinde mümkün olmaması toplumsal sıkıntılara, anayasa tartışmalarına ve istikrarsız siyasal bir ortama neden olabilir. (Gören,2006: 81)

1982 anayasasında özgürlükler kısılmış ve bunun karşısında otorite güçlendirilmiştir. Liberal demokratik bir rejimin temel özelliklerinde birisi olması gereken sistemin bireyin üstünlüğüne dayanması gerektiği ilkesi ihmal edilmiştir. Birey ancak anayasanın izin verdiği ölçüde demokratik haklarını kullanabilen bir özne durumuna getirilmiştir. 1982 anayasasındaki özgürlükçü boyutun otoritenin yanında ikinci plana itilmiş olması kendini hak ve özgürlükler alanında da göstermektedir. Dar ve geniş anlamda siyasi katılım kanallarında amaçlanmış olan depolitizasyon bunun en güzel örneğidir. (Hakyemez, 2000: 155-156)

Daha önceki kanlı kargaşa dönemine tepki niteliği taşıyan ve otorite beklentisine yanıt olarak yürütmeyi güçlendiren 1982 anayasası haklar ve Özgürlükler konusunda da çözüm olarak sınırlama ve yasaklamalara ağırlık vermiştir. Evrensel bildirgedeki ilke açısından bakılırsa hak ve ödev dengesi iyi kurulmamış, özgürlüğe yeterince ağırlık verilmeden sorumlulukların ağırlığı artırılmıştır özgürlüklerin kötüye kullanılmasını önlemek bakımından hükümler 1982 Anayasasına da konmuştur. Hakkın kötüye kullanılmaması ilkesi egemenliğe ve bölünmezliğe ilişkin hükümleri perçinlemek istemesine 1982 Anayasasında yer almaktadır. (Soysal,1992: 194)

1982 Anayasası temel hak ve hürriyetler ilişkin düzenlemesi kapsam ve sistematik olarak 1961 Anayasasına benzemekle beraber iki anayasası arasında insan haklarına yaklaşım ve bunların sınırlanması konusunda ciddi farklılıklar bulunmaktadır. 1982 Anayasası 1961 anayasasındaki insan hakların adayalı deyiminin yerine ‘’insan haklarına saygılı ‘’deyimini kullanmıştır. (Atar, 2002: 123) 1961 Anayasası temel hak ve hürriyetler bakımından ferdi esas olarak almıştır. 1982 Anayasasının 1960’tan farkı hak ve hürriyet kelimesi yanında hemen ödev ve sorumluluk kelimelerini de hatırlatması ve birlikte kullanmasıdır. (Kuzu, 1990: 302)

1982 Anayasasının hemen her hükmünde olduğu gibi temel hak ve hürriyetler bölümünde de 1961 anayasasına olan tepki gözlenmektedir. 1982 Anayasası hak ve hürriyetler konusunda 1961 anayasasından daha geniş ve ayrıntılı hükümler getirmiştir. Bu genişlik ve ayrıntıya iniş hak ve özgürlüklerin her türlü ihtimale karşı güvence altına alınması yönünde değil tam tersine hak ve özgürlüklerin sınırlanması yönünde bir çaba olarak değerlendirilmiştir. (Kuzu, 1990: 303-304)

1982 Anayasası temel hak ve özgürlükler konusunda yürütme organını geniş yetkilerle donatılmış ya da donatılmasına izin vermiştir. Bunların önemli bir bölümü önleyici yetkililerdir. Yasaklama, erteleme, engelleme, durdurma v.b.bazı yetkiler sivil toplum ve kuruluşlarını ve kişileri denetleme şeklinde belirir. Nihayet önemli bazı alanlarda yargı bağımsızlıkları vardır, işlem ve eylemler yargı denetimi dışına çıkarılmıştır. Buradaki çelişki anayasa bir yandan temel hak ve özgürlüklerinin kanunla sınırlanabileceğini belirtmekte, öte yandan ise yürütmeye tanıdığı bu zengin müdahale olanakları ve denetimsiz alanlar yoluyla bunun aksini mümkün kılmaktır. (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2004: 124)

Anayasanın doğrudan sınırladığı ve yasakladığı bu temel hak ve özgürlükler tablosundan bir takım sonuçlar çıkarabiliriz. Birincisi sınırlama ve yasaklama getirilen hak ve özgürlüklerin çokluğu aynı zamanda sınırlama ve yasaklama sebeplerinin bolluğu dikkat çekicidir. İkincisi doğası gereği sınırlanmaması gereken bir takım hak ve özgürlüklerin çokluğu aynı zamanda sınırlama ve yasaklama sebeplerinin bolluğu dikkat çekicidir. Üçüncüsü, sınırlama ve yasaklama hükümlerinin bir bölümü, 1961 anayasası döneminde anayasa mahkemesi tarsından iptale uğramış olan ya da iptal

edilmemiş olsalar bile tartışma konusu olmaya devam etmiş, yasa kurallarının anayasallaştırılması niteliğindedir .(Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2004: 123)

1982 Anayasasını yapanlara göre 1 Eylül öncesinde yaşanan siyasi krizin en önemli nedeni 1961 anayasasının kuvvetler dengesinde yürütmeyi çok güçsüz konuma getirmesiydi. (Karatepe,1997: 257) 1982 Anayasası, 1961 Anayasasının benimsediği yasama organının güçlendirdiği klasik parlamenter sisteme karşılık toplumsal sorunların kaynağını bu gibi anayasal düzenlemelerde görerek, yürütmeyi güçlendirmiştir. (Derdiman, 2006: 285)

1982 Anayasası cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulundan oluşan yürütme organının güçlendirilmesinde tercihini cumhurbaşkanının güçlendirilmesi doğrultusunda yapmıştır. Ayrıca başbakanın bakanlar kurulu içindeki konumunu da belirgin hale gelmiştir. (Kuzu, 1990: 41)

Yürütmeyi büyük ölçüde güçlendirme eğilimi yasama yürütme ilişkilerinin temel niteliğindeki belirsizlik ve cumhurbaşkanı kararnameleri imzayla mükellef bir protokol makamı olmaktan çıkarma isteği hep bir araya gelince devlet sisteminin bir başkanlık sistemine doğru gitmekte olduğu, en azından yarı başkanlık denilebilecek karma bir sistemin ufukta belirdiği izlenimi hayli yaygınlaşmıştı. (Soysal, 1992: 139)

Cumhurbaşkanı özellikle olağanüstü dönemde daha etkili hale gelmiştir. Anayasanın olağanüstü yönetim usullerini düzenleyen maddelerinde öngörülen yetkiler cumhurbaşkanı başkanlığı toplanacak bakanlar kurulu tarafından kullanılacaktır. Olağan üstü hal ve yönetim süresince olağanüstü halin ve sıkıyönetimin halinin gerekli kıldığı konular da KHK çıkarabilecektir. Bu KHK'ler yargı denetimi dışında tutulmuştur. (Kuzu, 1990: 78-79)

1982 Anayasasında cumhurbaşkanına verilen bazı yeni yetkilere rağmen yürütmenin karar sürecine doğrudan doğruya ve aktif bir şekilde katılması pek mümkün değildir. Ancak bu durum cumhurbaşkanlığının tarafsızlık ilkesine tam olarak uyması şartıyla böyledir.1982 Anayasası başbakana da kabine içinde özel bir yer vermiştir. Bir defa her bakan başbakana karşı sorumludur. Başbakan bakanların görevlerinin anayasa

ve kanunlara uygun olarak yerine getirmesini özetlemek ve düzeltici tedbirler almakla yükümlüdür. (Kuzu, 1990: 298-299)

1982 Anayasasının bu yaklaşımı yani yürütmenin türlü yollardan güçlendirilip daha etkili duruma getirilmesi hem Türkiye'nin içinde bulunduğu koşulları hem de dünyadaki genel eğilim düşünülürse, son derece çağdaş bir yaklaşım olarak gözükebilir. Yalnız bu güçlendirilişin otorite ve özgürlük arasında kurulmuş olan dengeleri çok fazla bozmadan gerçekleştirilmesi çağın bir gereğidir. (Soysal, 1992: 171)

Yürütme organı yasama karşısında güçlendirilirken yürütmenin kendi içinde merkezi idareyi güçlendirici tedbirler almıştır. 1982 Anayasası, 1961 Anayasasında olan özerk kuruluşları büyük ölçüde sınırlandırmıştır. 12 Mart 1971'de başlayan bu değişiklik özellikle TRT ve üniversiteler açısından yapılmıştır. Merkezileşme merkez idarenin yerel ve yerinden yönetim birimleri üzerindeki vesayet kapsamı büyük ölçüde genişletilmiştir. (Kuzu, 1990: 297)

1982 Anayasası siyasi bunalım ihtimallerini azaltmak amacıyla 1961 anayasasındaki tıkanıkları giderici bir takım hükümler getirdi. (Karatepe,1997,258) Bu tedbirlerin en önemlisi tek meclis sisteminin kabulü ile senatonun kaldırılmış olmasıdır. Öte yandan 1982 Anayasası meclislerin toplantı ve çalışmalarına işlerlik kazandırmak için nisapları değiştirmiştir.(Kuzu, 1990: 42) TBMM hükümet çıkarmaması halinde cumhurbaşkanına meclisi fesih ederek seçimleri yenileme yetkisi verildi.1982 Anayasası sistemin işleyişindeki tıkanıkları kaldırarak, Türkiye şartlarına daha uygun rasyonelleştirilmiş parlamentarizm anlayışını benimsedi. (Karatepe,1997: 258)

Tıkanıkları gideren bir başka değişiklik ise meclis başkanlığı seçiminde yapılmıştır. Aynı şekilde 1961 Anayasası döneminde tıkanmalara yol açan Meclis Başkanlığı seçimlerinde de üye tamsayısının salt çoğunluğu şartından vazgeçilmiş ve şu çözüm getirilmiştir: *“Başkan seçimi gizli oyla yapılır. İlk iki oylamada üye tam sayısının üçte iki ve üçüncü oylamada da üye tam sayısının salt çoğunluğu aranır. Üçüncü oylamada salt çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamada en çok oy alan iki aday için dördüncü oylama yapılır; dördüncü oylamada en fazla oy alan üye, Başkan seçilmiş olur. Başkan seçimi aday gösterme süresinin bitiminden itibaren, on gün içinde tamamlanır”*.(www.anayasa.gen.tr/.08.08.2009)

Cumhurbaşkanlığı seçiminde ise 1961 Anayasasının öngördüğü usul uygulamada işlemediği için 1982 Anayasası bu konuya da bir çözüm getirmiştir. 1961 anayasası döneminde hiç işlememiş müesseslerden biri de cumhurbaşkanlığına tanınan TBMM seçimlerini yenileme yetkisidir. Anayasasının 108. maddesinde gerçekleşmesi oldukça güç şartlara bağlandığı için meclisin seçimleri bir türlü yenilenememiştir. Kamuoyundaki yaygın kanata kapılarak seçimlerin yenilenmesine ilişkin düzenleme daha kolay şartlara bağlanmış olsaydı. Zaman zaman çıkmaza kadar giren siyasi bunalımlar aşılacaktı. Bu tecrübenin ışığı altında 1982 Anayasası cumhurbaşkanı seçimleri yenileme yetkisini gerçekleşmesi daha kolay şartlara bağlamıştır. (Kuzu, 1990: 43-44) Böylece 1982 Anayasası, 1961 Anayasasının işlemeyen ve dolayısıyla bazı tikanıklıklara ve siyasi krizlere neden olan düzenlemeleri işler hale getirmek istemiştir

1982 Anayasanın temel özelliklerin biri yargı bağımsızlığını ve yargıç güvencesini sağlamak amacıyla çok ayrıntılı kurallar getirmiş olmalarıdır. 1982 anayasasının 9. maddesinde yargı yetkisi Türk milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır denildikten sonra cumhuriyetin temel organları kısmının yargıya ilişkin üçüncü bölümünde mahkemelerin bağımsızlığını ve yargıçların güvencelerini kapsayan hükümlere geniş yer veriyor. (Soysal 1992: 248) 1961'de 1971'de hakimler ve savcılarla ilgili hükümler ayrı tutulmuşken 1982'de bu iki meslek grubuna ilişkin hükümler birlikte düzenlenmiştir. 1971'de yalnız Cumhuriyet Savcıları idari görevleri yönünden adalet bakanlığına bağlı iken 1982'de hakim ve savcılar idari görevleri yönünden adalet bakanlığına bağlıdır. 1982 Anayasası hakimlerin dolayısıyla yargının bağımsızlığına gölge düşürmüş, hakimleri de savcılar gibi yürütmeye bağlı hale getirmiştir. (Parla, 1991: 96)

Hakimlerin tayin, terfi, nakil, denetim ve disiplin gibi özlük işlerinin yürütme organı dışında kalan bir organ tarafından yürütülmesi zorunludur. Bu nedenle anayasamız hakimlerin özlük işleri hakkında kara vermek üzere, mahkemelerin bağımsızlığı ve hakimlik teminatı esasların göre kurulup görev alacak olan hakimler ve savcılar yüksek kurulu oluşturulmasını öngörmüştür. (Atar, 2002: 307)

1982 Anayasasının bir diğer özelliği de 1961 anayasasına nazaran daha az katılımcı bir demokrasi modelini benimsemiş olmasıdır. Yani belli bir ölçüde depolitizasyonu başka bir deyimle siyasetten uzaklaşmayı tercih etmiştir. 1982 anayasası neredeyse siyasi partiler için de sınırlı bir siyasi faaliyette bulunma imkânı tanımıştır. 1982 Anayasasında bu tip düzenlemelerin bulunmasında 12 Eylül 1980 öncesi son derece politize olmuş müesseslerin büyük payı vardır. Adeta onlara tepki olarak konmuştur. Bu açıdan bakıldığında bu düzenlemeler yerinde görülmeyle beraber uygulamada bazı sapmalara ve ikiyüzlü davranışlara sebep olacak niteliktedir. (Kuzu, 1990: 38-39)

Demokrasilerde önemli rollerine paralel olarak siyasi partiler 1982 anayasasının 68. ve 69. maddelerinde düzenlenerek bir anayasal kurum halini almışlardır. Siyasal parti kurma, partilere girme ve partilerden ayrılma ve partilerin uyacakları esaslar anayasada düzenlenmiştir. Bu maddelerde siyasal partilerin sıradan mahkemeler tarafından değil ancak anayasa mahkemesi tarafından kapatılabileceği belirtilerek, partiler demokratik rejimin işlemesindeki hayati rolüne koşut bir imtiyaza kavuşmuşlardır. (Hakyemez, 2000: 196)

1982 Anayasası parti kurma hakkını önceden izne bağlamamıştır. 'siyasi partiler önceden izin almadan kurulurlar ve anayasa ve kanun hükümleri içinde faaliyetlerini sürdürürler. Ancak görünürdeki bu serbestlik havasının ardından 1961 anayasasındaki sınırlamaların fersah fersah ötesine giden bir yasaklar listesi gelmektedir. Anayasa her ne kadar siyasal partilerin kuruluş ve etkinlikleri, denetleme ve kapatılmaları kanunla düzenlenir diyorsa da yasanın ayrıca düzenleyebileceği pek az şey kalmaktadır. Soysal, 1992: 194)

“Siyasî partiler yurt dışında teşkilâtlanıp faaliyette bulunamaz, kadın kolu, gençlik kolu ve benzeri şekilde ayrıcalık yaratan yan kuruluşlar meydana getiremez, vakıf kuramazlar”, “Siyasî partiler, kendi siyasetlerini yürütmek ve güçlendirmek amacıyla dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşları ile siyasî ilişki ve işbirliği içinde bulunamazlar.”, “Siyasî amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, verim düşürme ve diğer direnişler yapılamaz”, “Dernekler...,

siyasî amaç güdemezler, siyasî faaliyette bulunamazlar, siyasî partilerden destek göremez ve onlara destek olamazlar, sendikalarla, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçla ortak hareket edemezler”, “Dernekler, vakıflar, sendikalar ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları kendi konu ve amaçları dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleyemezler”, “Meslek kuruluşları, kuruluş amaçları dışında faaliyet gösteremezler; siyasetle uğraşamazlar, siyasî partiler, sendikalar ve derneklerle ortak hareket edemezler...”.(www.anayasa.gen.tr.08.08.2009) Şeklinde birçok yasaklamalar ve sınırlamalar gelmiştir. Buna rağmen siyasete ilgi azalmamıştır ülke sorunlarının çözümü için çok yaygın siyaset yapılması gerektiği inancında bir değişme olmamıştır. Hatta askeri darbenin bozduğu politik dengelerin kısa sürede yeniden kurulabilmesi için kitleler daha yoğun siyaset yapmak durumunda kalmışlardır. (Karatepe, 1997: 258-259)

1982 anayasası sıkıyönetim ve olağanüstü yönetim uygulamalarını genişletmiştir.12 Eylül’ü gerçekleştiren kadrolar 1961 anayasasının devlet otoritesini kişi özgürlükleri lehine olarak zayıflatmasını siyasi buhranın en önemli kaynağı olarak görüyordu. Düzenlemelerin rahatça yapılabilmesi için ülkenin her yerinde sıkıyönetim ilan edildi. Cumhuriyet döneminde ilk kez 12 Eylül 1980’de ülkenin her yerinde sıkıyönetim ilan edildi. 1982 Anayasası sıkıyönetim ve olağan üstü hal uygulamalarını daha geniş düzenlemesi bakımından 1961 Anayasasından ayrılır. Yasa sıkıyönetim komutanlıklarına geniş yetkiler vermiştir. Oysa hakların ve özgürlüklerin sınırlandırılması bakımından sıkıyönetim komutanlarına tanınan geniş yetkiler sıkıyönetim ilan edilirken dayanılan gerekçeye uygun olarak o amacı sağlayıcı ölçüde ve genişlikte kullanılması gerekir. Unutmamak gerekir ki sıkıyönetim ne kadar sıkı olursa olsun, yargı denetimi altında tutulması gereken bir yönetim biçimidir. (Soysal,1992: 344-345)

12 Eylül Anayasası asker-sivil ilişkilerinde askerden yana garantili ve sağlam haklarla yeri 1961 anayasasından daha pekiştirilmiştir. Özgürlüklerin ve siyaset alanının daraltılması ve devletleştirilmesi, bir yandan sivil otorite-askeri otorite ilişkilerine açık bir şekilde yansımış, diğer yandan bu daralma ve devletleşme askeri vesayet modeliyle pekiştirilmiştir. (Bayramoğlu,2004: 84)

Parlamente demokrasilerde iki başlı olan yürütme (bakanlar kurulu ve cumhurbaşkanı)1961 ve 1982 anayasalarında deyim yerindeyse  başlıdır. Bu nc baş askeri bürokrasidir. Parlamente demokrasilerde temel kural yönetim organından biri olan silahlı kuvvetlerin sivil otoriteye yani yürütmenin ikinci başı olan parti hkmetine ya da bakanlar kuruluna bağlı olmasıdır. Oysa 1961 ve 1982 anayasalarında askeri bürokrasiye sivil otoriteye karşı belli bir özerklik verilmekle kalınmamış, bazı bakımlardan temel siyasi kararlarda sivil otoriteye görüş dikte edebileceği bir konum sağlanmıştır. (Parla, 1991: 79-80)

12 Eylül'le ilk akla gelen değişiklik milli güvenlik kurulunda olmuştur. oğunluğu siyasi kanada veren 1961 Anayasasından farklı olarak, bu kez üyeler tek tek belirtilmiş, asker üyeler arasında Jandarma genel komutanı eklenmiştir. Bu yolla sivil üyelerin sayısının asker üyelerin geçmesini sağlayan düzenleme yapılmıştır (Bayramoğlu,2004: 84) 12 Eylül'le gelen bir değişiklik, Milli Güvenlik kavramına ilişkindir. Kavramın kapsadığı alan 1982 Anayasası ile birlikte genişlemiş, i ve dış politikayı kuşatan bir anlam kazanmıştır.

Sonuç olarak 1982 Anayasası bireyin ve toplumun zihni kültürel, siyasi faaliyetlerine müdahale eden, devleti kutsayan sayan, düşünce suçlarını meşru kılan, bilim ve sanat özgürlüğünü kurallara, koşullara tabii kılan, özetle askeri otoritenin topluma, bireye ve siyasete bakışının altını çizen bir uygulamadır.

IV. BÖLÜM

27 MAYIS 1960 VE 12 EYLÜL 1980 MÜDAHALELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

4.1. TOPLUMSAL AÇIDAN KARŞILAŞTIRMA

Bu bölümde 27 Mayıs ve 12 Eylül askeri müdahalelerini toplumsal boyutunu dönem olaylarıyla değerlendirmeye çalışılmıştır.

Türkiye’de özellikle II. dünya savaşında başlayan toplumsal değişim, tek partili hayattan çok partili hayata geçerken DP’nin çizdiği yeni yaklaşımlarla dış konjektürün de etkisiyle yeni bir yöne doğru kaymıştır.

Cumhuriyetten itibaren mevcut siyasal ve toplumsal yapı, siyasi aktörlerin çekişme alanı olmuştur. Toplum, siyasi ideolojiler etrafında yönlendirilmeye çalışılmıştır. DP, temsil ettiği toplumsal tabanın büyüklüğüne rağmen ülkenin seçkinci grupları ile karşı karşıya gelmiş, Bu çatışan siyasal anlayış farkı, 1980 yıllara kadar devam etmiştir. Siyasiler, oluşan karmaşayı izlemekten ve körüklemekten başka bir şey yapmamışlardır. Siyasal çekişmede diğer toplumsal kurumlara yansımış; sosyal, ekonomik ve kültürel yansımaları sonucu toplum çözülmeye, kutuplaşmaya ve çatışmaya yöneltmiştir. Buda, 27 Mayıs 1960’la başlayan 12 Eylül 1980’le devam eden askeri müdahalenin en önemli nedenlerinden biri sayılmıştır. Müdahalesiz olması gereken toplumsal dönüşüm, askeri müdahalelerle sekteye uğramış, 27 Mayısla başlayan *balans ayarı*; 12 Eylül 1980 ile doruk noktaya çıkmış ve toplumsal ve siyasal yapı yeniden derinlemesine düzenlenmiştir. Değişim komple bir bütün kurumlarıyla gerçekleştirilememiş, dengeli bir dönüşümün olmaması sonucu olarak, bununda maliyeti tabi ki topluma çıkartılmıştır.

Değişim tarihsel olarak olduğu gibi tepeden inme şeklinde gerçekleştirerek, doğal olmayan bir değişim çizgisine oturtmuştur. Bocalamalardan sonra “*Su yine dere yatağını bulur misail*” toplumsal dönüşümler zamanla rayına oturtulmaya çalışılmıştır. Ancak yaşanan sıkıntı ve kargaşa zaman ve emek kaybı olarak görülmüştür.

Müdahaleler sonrası ise yapılan ilk iş bütün siyasal ve toplumsal kurumları kapatmak ya da bireyleri kontrol altına almak olmuş, daha sonra yeni yapılanmanın altyapısı hazırlanmıştır.

27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile toplumsal kurumlar olduğu kadar kilit konumdaki akademisyenlerde bundan nasibini almıştır. 27 Ekim 1960 günü öğretim üyeleri ve asistanlar üniversitelerdeki görevlerinden uzaklaşmışlardır. Öğretim üyeleri kanuna göre de bir daha üniversitelerde görev alamayacaktır. (Güngör, 1992: 45) Üniversiteler bütün dekan ve rektörleri doğrudan atayan YÖK kurulunun oluşturulmasıyla sıkı merkezi denetim altına alınmıştır. 1982 sonlarında 300'ün üzerinde akademisyenin işine son verilmiş, bunu 1983 başlarında ikinci bir işten çıkarma dalgası işlemiştir. Diğer birçoğu kendi isteğiyle istifa etmişti. 1961 anayasanın çıkardığı YÖK kanunuyla üniversiteler kontrol altına alınmış, 1982 anayasası ile tamamen ideolojik bir çerçevede üniversitelerde kontrol sağlanmıştır.

27 Mayıs ve 12 Eylül sürecinde gerçekleşen toplumsal karmaşa ve kutuplaşma sonucunda toplu olarak gözaltı, tutuklama, hapis, söz konusudur. 12 Eylül 1980 müdahalesi ile anarşi ortamına ve teröre son verilmiştir. Fakat bunun insan bedeli yüksek olmuştur. 650 bin kişi gözaltın alınmış, 230 bin kişi yargılanmış, 517 kişi idam cezasına çarptırılmış, 49 kişi idam edilmiştir. 171 kişi işkence sonucu ölmüştür, 30000 kişi güvenilirmez diye işten atılmış, 30000 kişi yurt dışına kaçmıştır. Gazeteciler toplam 3315 yıl hapse mahkûm edilmiştir. (Akşin, 2007: 278) Yakalanan ve tutuklananlar sadece şüpheli teröristler değildi. Saygın sendikacılar, meşru siyasetçiler üniversite öğretim üyeleri. Öğretmenler, gazeteciler, hukukçular kısacası 12 Eylül öncesinde dolaylı ya da doğrudan biçimde görüşlerini dile getirmiş olanlar. Görüldüğü üzere 12 Eylül 1980 müdahale öncesi ve sonrası ile toplumsal yönü çok ağır bir tabloyu göstermektedir. Günümüzde de olayın ağırlığı ve etkisi hissedilmektedir.

27 Mayıs 1960 müdahalesinden sonra toplumda üzüntü yaratan, günümüzde de siyasal ve toplumsal kutuplaşmada etkileri devam eden idam cezaları söz konusudur. Tarihe *Yassıada Duruşmaları* olarak geçen duruşmalar sonunda 123 kişi beraat etti, 31 kişi ömür boyu hapse 418 kişi daha hafif cezalara ve 15 kişi ise ölüm cezasına çarptırıldı. Bayar, Menderes, Dışişleri Bakanı Zorlu ve Maliye Bakanı Polatkan'ın ölüm kararı ise oy birliği ile verilmişti. Bayar'ın ölüm cezası ilerlemiş yaşı ve sağlık

durumu nedeniyle hafifletildi. Fakat Zorlu ve Polatkan 16 Eylül 1961’de ve Menderes ise (Zürcher, 1996: 360-361) daha sonra idam edilmiştir.

Her iki Askeri müdahalede sıkıyönetim uygulamaları altında yapılmıştır. Ancak bu durum hedeflere ulaşmada bir yöntem olarak görülse de haklı-haksız ayrımı tam uygulanamayabileceği için insan hakları ihlalleri yaygın olarak görülmektedir. Amaç anarşi ve teröre dur denilmek olsa da her iki müdahalede de toplumsal ve siyasal alanda eziyet ve sıkıntılar yaşandığı canlı tanıklarla sabit olduğu düşünülmektedir. Türk siyasal ve toplumsal sistemi toplumsal değişmeye tabi tutulurken toplum tarihsel olarak farklı bir yöne kanalize edilirken, bu müdahaleler bir araç kullanılmıştır.

Türk toplumu, 27 Mayıs 1960 müdahalesi ile getirilen anayasanın getirdiği sosyal ve siyasal özgürlükleri, 1980 müdahalesine kadar kullanmış ancak özgürlükleri iyi değerlendirememesi sonucu, toplumsal çatışma ve çözülme yaşanmıştır. 1982 müdahalesi ile demokratik ve sosyal haklar geri alınmış sorumluluklar ve ödevler getirilmiştir. En temel haklarla biride siyaset yapma hakkıdır. Bu hakkı halktan soğutulmuştur. Halk depolitize edilmiştir.

27 Mayıs ve 12 Eylül müdahalesi oluşturdukları sonuçlar itibariye gelecek dönemlerin belirleyicisi durumunda olmuştur. Sosyal ve ekonomik değişimle beraber,27 Mayıs 1960 müdahalesinin getirdiği anayasa, sosyal devlet anlayışında bazı grupları ön plana çıkarmış,1980 müdahalesiyle bu ön plana çıkan gruplar, yerlerine yeni gruplar almıştır. 1960 müdahalesi ile ön plana çıkanlar, gençlik ve işçilerken, 12 Eylül 1980 müdahalesi ile sermaye sınıfı ya da burjuva sınıfı ön plandadır.

27 Mayıs 1960 müdahalesi ile başlayan politik farklılaşma ve özgür düşünce ortamı konjektüründe etkisiyle toplumu kutuplaşmalara itmiş, süreçteki toplumsal meselelere farklı çözüm yolları bulunmaya çalışılmış, ancak bu sürece şiddet ve terörde eklenince 1980 müdahalesine ortam hazırlamıştır.

1950-1960’lı yıllara kadar toplumda keskin ideolojik ayrımlar belirgin değildi. Ancak 27 Mayıs’ın getirdiği anayasadaki sosyal ve siyasal haklarla, toplum parçalara ayrılmaya, kutuplaşmaya yöneltilmiştir. Bu da ülkede sağ ve sol kavramlarını, düşünce tarzını oluşturmuştur.12 Eylül Müdahalesi’nin nedenlerinden en önemlisi sayılabilecek olan toplumsal çatışma ve kargaşa bu sürecin ürünüdür.12 Eylül sonrası artık sağ ve sol

ideolojiler değil de demokrasi, hoşgörü, kavramları ortaya çıkmıştır. Sosyal değerlerde değişme, ideolojiler değil menfaatler ön plana çıkmıştır.

27 Mayıs Askeri müdahalesi sonucundaki oluşturulan özgür düşünce ve fikir ortamı farklı fikir akımlarının doğmasına neden olmuştur. Özellikle bu durum 1965'den sonra daha da belirginleşmiştir. Toplumda sağ-sol kutuplaşma kavramları yerleşmeye başlamıştır. Özgür düşünce ortamı fikirlere saygıyı değil, çatışmayı getirmiş, bu ortamın oluşmasında duyarsız siyasilerin katkısı büyük olduğu düşünülebilir. 27 Mayıs'la "*ön plana çıkarılan sol, 21 Mart Muhtırası ile 12 Eylül'le beraber sağın ağır bastığı ya da bastırıldığı*" düşünülmektedir.. Kısacası iki müdahale arası sağ-sol karşı karşıya getirilip siyasal ve sosyal dönüşümlerin ilerlemesi için ortam yaratıldığı düşünülebilir.

27 Mayıs müdahalesi sonucu politik hayatla tanışan ve politikayı, fazlasıyla seven toplum kesimlerine 12 Eylül'le "*Dur*" denilmiş, özgürlükler kısıtlanarak, genç kuşaklar depolitikleştirilmiştir. Siyasal katılım kısıtlanmış, oy vermek yeterli görülmüştür. Artık siyaset devlet merkezinde ranttan pay almak için içine girilmiş ancak bu durum siyasi yozlaşmanın yoluna açmıştır. Köşeyi dönme siyaseti yapılmış kişisel çıkarların toplumsal çıkarların önüne geçmiştir.

27 Mayıs Anayasası, oluşturulan özgür ortamda, sivil toplum örgütleri ön plana çıkmış, sendika, dernek ve meslek kuruluşlarına önemli ayrıcalıklar tanınmış, örgütlenmeleri ve toplumsal tabana yayılması sağlanmıştır. 1980 askeri müdahalesi ile sivil toplum Türkiye'de gerileme dönemine girmiştir. 1980 müdahalesinden sonra sendika, dernek ve meslek kuruluşlarına önemli sınırlandırmalar getirilmiştir. 1980 müdahalesinden sonra sivil toplum anlayışının getirilen kısıtlamalar ve yasaklamalardan dolayı gerilediği söylenebilir.

1980 sonrası Ekonomik ve toplumsal gelişmeler 1960 yıllardan daha farklı yaşanmıştır. Gelişmelerin 1980 sonrası toplumsal değişmelere etkisi iki şekilde olmuştur. Birincisi etki ekonomik olumsuzlukların toplumda göç yaşanmasına neden olmasıdır. İkinci etkisi ise 1980 sonrası uygulanan ekonomik politikaları neticesinde toplumun belli kesiminde meydana gelen refah artışının getirdiği değişmelere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Meydana gelen her iki değişim kendi içerisinde olumlu ya da olumsuz sonuçlar getirmiştir. Göçle kimlik sorunu, ekonomik refahı artan insanlarda ise

kültürel yozlaşmalar meydana getirmiştir. Değişimle beraber kavramlara ve değerlere yüklenen anlamlar da değişmeye başlamıştır.

Türkiye’de gerçekleştiremeye çalışılan değişim bir sürecin ürünü olarak görülse de tepeden inme ve zorlayıcı nitelikte olduğu toplumsal tabanın tepkisinden de anlaşılmıştır. Toplum bu sürecin sancısını yaşamış, altyapısız hazırlıksız değişimi hazırlayan seçkin kesimin ise amaçlarına tam olarak ulaşamadığı süreç içerisinde anlaşılmıştır.

4.2. SİYASİ AÇIDAN KARŞILAŞTIRMA

12 Eylül 1980 ve 27 Mayıs 1960 askeri müdahalelerin dayanak noktası, ülkenin siyasal karmaşaya uğradığı, artık siyasi ortamın tıkanıp ve bu siyasal ortamın toplumsal kargaşanın ana tetikleyicisi olduğu düşüncesidir. 27 Mayıs 1960 Müdahalesinde DP’nin politikaları, siyasal kargaşanın ve toplumsal çözülmenin nedeni, olarak düşünülmüştür. 12 Eylül 1980 müdahalesinde ise hükümetlerin, iç güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri almadığını, siyasi çıkar çatışmaları, parti hesapları, siyasi kaygıları ön plana çıkardıklarını, belirterek yine siyasi yapıyı hedef göstermiştir. Anlaşıldığı üzere her iki müdahalede siyasilere kızgınlık temel noktadır.

Genel olarak 27 Mayıs ve 12 Eylül askeri müdahalelerinin yapılışında ki ayrıntıları değerlendirdiğimizde, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi daha önceki müdahaleye göre çok daha iyi planlanmıştı. Öncelikle ordu içinde müdahale konusunda birlik sağlanmıştı, 1960 müdahalesinde ders alıp ordu içindeki farklı seslerin oluşturduğu karmaşaya izin vermemiştir. Kuvvet komutanları tek bir ses şeklinde uygulamaları gerçekleştirmiştir. Otoritenin, Silahlı Kuvvetlerin en üstünde yer alan beş komutan da toplanması gücün dağılmasını önlemiş böylece ham askeri yönetimin gücü artırılmış ham de alınan kararların uygulanması kolaylaştırmıştı.

1980 müdahalesini 1960 müdahalesinden ayıran bir özelliği, amacının ne olduğu ve bu amaca nasıl ulaşılacağına önceden belirlenmesiydi. 1960 müdahalesini gerçekleştiren Milli Birlik Komitesinin Müdahale eyleminde bulunmadan önce spesifik bir planı yoktu. 1980 müdahalesi öncesinde ordu dört amaç belirlemişti. Bunlardan birincisi şiddet ve terörü bastırmak, ikincisi ekonomik büyüme ve istikrarı sağlamak üçüncüsü yeni bir anayasa ve yasal düzenlemeler yapmak ve sonuncusu hem eski hem

de yeni sivil siyasetçilerle anlaşmalar yapmaktı. (Örs,1996:172-173) Bu çerçevede askeri cunta içinde birliğin sağlanması ve koyulan hedefler ulaşma bakımından,12 Eylül daha başarılıdır.

Askeri müdahalelerle siyasi otorite belirli gerekçelerle değiştirilmiş ve bu gerekçeler sürekli olarak gündemde tutmak ve gerekçelerin devamlılığının sağlamak oldukça önemli olmuştur. Üstelik yönetimi darbeye ele almanın kısa süreli oluşu halk zihninde meşrulaştırabilse dahi uzun sürenin aynı gerekçelerle meşrulaştırılması mümkün değildi. Bir süre sonra askeri idareye karşı hoşnutsuzluklar belirmeye başlaması kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenlerle halka sürekli verilen mesaj askeri idarenin geçici olduğu biçimindedir. (Ertunç:2004: 421) Bu durum değişik şekillerde 27 Mayıs ve 12 Eylül'de gerçekleştirilmiştir.

1960 müdahalesinin yapılmasında DP'nin siyasi uygulamalarının etkisinin büyük olduğu bilinmektedir.1982 müdahalesi ile siyasi kargaşanın ve siyasi partilerin tek ve koalisyon şeklinde iktidar göstermemesi, ideolojik ve politik çıkarların toplum çıkarlarından daha üstün görmesi sonucudur. 1982 müdahalesinde ise, CHP ya da sol kanat sanık sandalyesindedir. CHP bütün siyasal partiler gibi müdahalenin hedefinde olmuştur.

27 Mayıs 1960 askeri hareketi genç subayların iktidara el koymaları biçiminde olmuştur. Ordunun emir komuta zinciri dışında gelişen bu harekâtının denetim altına almak bir hayli zor olmuş, bu tarihten sonra askeri darbelere emir komuta içinde kalınarak yapılmıştır.12 Eylül askeri müdahalesinde, müdahale, emir komuta zinciri içinde gerçekleşmiş, rütbeler arasında kargaşa yaşanmamıştır.

Generaller, geçmişten köklü bir kopuşu gerçekleştirmeye çalıştılar. Demokrasiyi siyasetçilerden kurtarmak ve siyasal sistemi temizlemeğe çalıştıklarını düşünüyorlardı. Burada eski siyasetçileri değil, yeni yüzler, yeni vizyonlar istiyorlardı. Bu çerçevede siyaseti düzenlemişlerdir.

27 Mayıs ve 12 Eylül askeri müdahalelerinde mevcut siyasal yapıya son verilmiş ve partiler kapatılmıştır. 1960 ve 1980 Askeri Müdahaleleri'nin politikaya öncelikli etkisi mevcut politik iktidara son vermeleri biçiminde gerçekleşmiştir. Gerek 1959'da tek başına iktidar olan DP hükümeti, gerekse 1979'da azınlık koalisyon AP hükümeti parlamentodan yetki almış seçilmiş iktidarlardı.

1960 ve 1980 Askeri Müdahaleleri'nin diğer bir politik etkisi de mevcut partilere karşı olmaktadır. 1960 müdahalesi dönemin tek başına politik iktidarı olan DP'yi kapatmıştır. 1960 Müdahalesini gerçekleştiren askeri yönetim müdahalenin gerekçelerinden biri olarak, politik iktidarın yapmış olduğu yanlış uygulamaları göstermektedir. Bu nedenle DP'nin faaliyetlerine ve lideri dahil yöneticilerinin politika yapmasına izin verilmemiştir. (Bahçıvan,2005: 134)

12 Eylül sonrası siyasi partileşme süreci ise MGK'nın tutumu ile 6 Kasım seçimlerine sadece üç siyasal parti kapatılmıştır. Geçmişten ders alarak olası bir koalisyon hükümetinin engellenmesi için seçime giren parti sayısı sınırlı tutulmuştur. Askerlerin, 27 Mayıs 1961 müdahalesinde ise partilerin seçime katılmasında direk bir etkisi olunmamış, daha demokratik ve uzlaşmacı, koalisyon kurmaya yönelik bir ortam oluşturulmuştur. 12 Eylül sonrası ise koalisyon iktidarlara yerine güçlü, tek başına iktidarlara için ortam hazırlanmıştır Siyasi partiler açısından, 12 Eylül müdahalesi daha kararlı ve geriye dönüşü olmayan uygulamalar içermektedir. Müdahaleci grup Daha ileri giderek siyasal temizliğe yönelmiş ve kendi ideolojileri doğrultusunda siyasal yapı şekillendirilmiştir.

12 Eylül sonrası siyasi hayat, demokrasinin daha iyi konuma getirilmesi adına, siyasi partilerin kendini ona göre ayarlamalarını gerektirmiştir. 1960 sonrasında gerçekleşen popülist politikaların yerine daha büyük projeler peşinde koşan, vizyon sahibi siyasi partiler, siyasi çatışma ve rekabetten uzak yeni bir yapılanma içinde kendilerini bulmuşlardır. Artık 1950-1980 dönemi kapanmış, siyasal Faaliyetler demokrasiyi geliştirme ve yayma çalışmaları şeklinde gerçekleşmektedir. 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1982 müdahalelerinde, müdahale grubu askeri yapılanma siyasal iktidarı görevden uzaklaştırdıkları için yeni bir hükümet oluşturmak gerekmektedir. Müdahalelerinden sonra bunun görevini görecektir öncelikle kurucu meclis oluşturmuştur.

MGK tarafından Kurucu Meclis ile birlikte daha geniş bir tabana dayalı ve kamu oyununun çeşitli kesimlerinin görüş ve isteklerini, daha iyi bir şekilde dikkate alınmasını sağlayacak bir mekanizma oluşturulmuş bulunmaktadır. (MGKGS,1981: 253)Bu amaçla 1960 Müdahalesinden sonra Milli Birlik Komitesi'nden ve Temsilciler Meclisi'nden oluşan bir kurucu meclis oluşturulmuştur. Kurucu Meclis'in askeri kanadını son karar mercii olan Milli Birlik Komitesi oluştururken, sivil kanadını ise DP dışındaki politik partilerin ve çeşitli meslek kuruluşlarının temsilcilerinden oluşan Temsilciler Meclisi oluşturmuştur. Burada son kararı MBK vermiştir. (Bahçıvan,2005:135) Temsilciler Meclisi oluşturulurken DP'lilerin dışlanıp CHP'lilerin çoğunlukta olduğu bir topluluk yaratılırken 1961 anayasasının ve siyasal yapılanmanın baştan yara almasına sebep olmuştur.

Kurucu Meclis, 1960 kurucu meclisi gibi asker ve sivil olmak üzere iki kanattan oluşmuştur. Askeri kanadı Milli Güvenlik Konseyi sivil kanadı ise Danışma Meclisi teşkil etmiştir. 1960'dan farklı olarak sivil kanadı oluşturan Danışma Meclisi'nde Hiçbir politik parti temsilcisi bulunmamaktadır. MGK Son karar mercii konumundadır.1980 danışma meclisinde hiçbir siyasal yapılanmaya yer vermeyerek halkın iradesi yansımamıştır. Ayrıca 12 Eylül müdahalesinin 27 Mayıs'tan farklı olarak, siyasal sistemi alt üst edecek kadar, farklı önceki müdahaleden farklı olduğu söylenilebilir. (Bahçıvan,2005: 136)

27 Mayıs 1960 Askeri müdahalesi ile orduda yapılan ilk şey subay tavsiyesidir. Burada amaç emir komutayı sağlamak muhalif kesimleri bastırmaktır. Ancak bu noktada başarılı oldukları söylenemez. 27 Mayıs 1960 müdahalesinde darbe tam planlanmadığı için, güçlü grup marjinal grubu tavsiye etmişlerdir. Müdahaleden sonra subay tavsiyesi yaşanmamıştır. 12 Eylül Müdahalesi ise, daha planlı, programlı ve geçmişten ders aldıkları için, hedefler ve amaçlar daha nettir. Müdahalede ise orduda bir tavsiyeye gidilmemiş, emir komutada ve rütbeli subaylarda bir temizlik yapılmamıştır, rütbeler korunmuştur.

1961 Kurucu Meclisi demokrasiye geçişi sağlayacak temel yasalar, siyasi parti ve seçim yasalarını yasallaştırırken,1981 meclisi devletin temel yapılanmasını ve sos-ekonomik yaşamı düzenleyici önemli değişikler yapmıştır. Anayasanın reddi halinde kurucu meclisin durumu belirlenmiş olsa da 1981 Danışma Meclisi'nin durumu belirlenmemişti. Bu durum oylamada bir baskı durumu olarak düşünülmüştür.

1980 Müdahalesi sonrası politik örgütlenme açısından getirilen sınırlamalar sonucunda askeri yönetim, özellikle 1977 – 1980 yılları arasında yaşanan politik şiddet ve terör olaylarını 1961 Anayasası'nın sağladığı demokratik hakların ve özgürlüklerin yanlış kullanılmasına bağlamıştır. Buna bir tepki olarak da 1982 Anayasası, dernek, sendika, kooperatif, vakıf, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları gibi tüzel kişilere politik faaliyet ve işbirliği yasağı getirmiştir.

27 Mayıs'la politik örgütlenme üzerine ilk etki DP'ye olmuştur. Kapatma yanında, merkezden en uzak bütün örgütleri kapatılmıştır.12 Eylül'e bu durum derneklere kadar uzanmıştır. Sendika ve öbür meslek kuruluşu yöneticilerinin milletvekili olmaları engellenir. Öğretim elemanlarının, niversite öğrencilerin yargı organı mensuplarının siyasi partilere girmesi, kapatılan partilerin yönetici kadrolarının Meclis eski üyelerinin yeni bir partinin kurucusu ve yöneticisi olmaları yasaklanır. . Ayrıca siyasi partilerin yurt dışında örgütlenmeleri etkinlikte bulunmaları, kadın kolu, gençlik kolu gibi kuruluşlar oluşturmaları yasaklanmıştır. (Ertunç, 2004: 430) Böylece 1982 müdahalesi ile siyaset partiler dışında kimse yapamayacağı net olarak ortaya konulmuştur.

Kabul edilen 1961 Anayasası ile demokratik haklar geliştirilmiş, özgürlükler arttırılmıştır. Bu bakımından 1960 darbesi, diğer askeri müdahalelerden ayrıcalıklı bir yerdedir.1980 müdahalesi ile özgürlükler ve sosyal haklar geri alınmış, demokratikleşme yönündeki çalışmalar budanmıştır. 1961 Anayasası'nın kabulü ile Türkiye'ye siyasi olarak zgrlk ortam hakim olmuş, farklı siyasi düşünce yapısına sahip insanlar önünü açılmasıyla, 12 Eylül 1980 müdahalesi bu siyasi ve toplumsal örgütlenmeleri ortadan kaldırmıştır. (zelik, 2006: 154)

1961 Anayasası daha özgürlükçü bir anlayış getirmiştir. Bu özgürlükçü anlayışla birlikte partilerin kuruluşu ve üye kabulü kolaylaşmış, sivil toplum kuruluşlarının sayısı ve faaliyetleri de artmıştır. Toplumda politikleşme giderek artmış bu da kutuplaşmalara ve hizipleşmelere yol açmıştır. Toplumda hoşgörüsüzlüğün sonucu olarak politik şiddet olayları meydana gelmiştir. Bu süreç yeni bir müdahalenin yapılmasına kadar devam etmiştir. (Bahçivan, 2005: 136) 12 Eylül müdahalesi ile bireylerin ve sivil toplum örgütlerinin siyasetle uğraşmasını zorlaştıran kararlar alınmıştır. Dar alanda ve kontrollü bir siyaset uygulanmaya çalışılmış ve daha az katılımcı demokrasi modeli benimsenmiştir.

Bireysel olarak siyaset katılım sürecinde siyaset katılmaya yönelik düzenleme 12 Eylül 1980 müdahalesinde görülmüştür. Seçimlerde oy kullanamayanlara uygulanan para cezası ve seçmenin bir sonraki seçimlerde oy kullanma hakkını yitirmesi biçimindedir. (Ertunç, 2004: 431) Böylece siyaset katılım adına demokratik sisteme ters düşecek bir olumsuz durum oluşturmaktadır.

Askeri otorite hakim olduğu dönemin sorumluluğunu almamak için, bunun dayanaklarını, bildirimlerle ve yasalarla sağlamaya çalışmış sorumluluğu üzerinden atmaya çalışmıştır. Bu duruma iki müdahaleden de örnek verilebilir. Milli Güvenlik Konseyince kabul edilerek yayınlanan bildiri ve karar hükümleri ile yayınlanan ve yayınlanacak olan yasaların 1961 anayasasına aykırılığı iddiasının ileri sürülemediği Milli Güvenlik Konseyinin bildiri ve kararlarında yer alan ve alacak olan hükümlerle 12 Eylül 1980 tarihinden sonra çıkan ve çıkarılacak olan Bakanlar Kurulu kararnamelerinin yürütülmesinin durdurulması ve iptal istemi ileri sürülemediği hükme bağlanmıştır. (Ertunç,2004: 428)

Her iki askeri müdahalede askerler siyasete kontrol etmek için MGK adı altında yapılanmaya gitmiştir. 1961 anayasasında belirtilen milli güvenlik kurulunun kurulması yoluyla orduya ilk kez anayasal bir rol verilmiştir. (Zürcher,1996: 357) MGK, askerlerin sivil otoriteyi kontrol edebilmeleri için donatılmış bir aygıttır. MGK asker ve sivil seçkinlerin en yüksek planlama ve denetim organıdır. (Özdemir,1993: 261) 12 Eylül'le statüsünde ve rolünde değişiklikler olmuştur. Kurulda 27 Mayıs sonrası sivillerin sayısı askerlerin sayısından fazlasıysa da ancak 12 Eylül sonrası askeri sistem yerini

sağlamlaştırdığının bir göstergesi olarak, çoğunluk askerin lehine dönmüştür. Türk siyasetinde iki başlı iktidar anlayışı 12 Eylül'le yerini sağlamlaştırmıştır. Bu durum tarihten gelen bir misyonun da bir sonucudur.

1982 askeri müdahalesi yasal sonuçları itibariyle, devletin işleyişinin her yönüyle militerleşmesini hem askeri otoritenin etkileri, hem askeri özerkliğin adeta mutlaklaşmasını ifadeden bir aşamayı oluşturur. (Bayramoğlu, 2004: 82) Askerler, daha sonraki yıllarda da çeşitli yasa ve yönetmeliklerle yerini sağlamlaştırmıştır.

4.3.EKONOMİK AÇIDAN KARŞILAŞTIRMA

Türkiye'de 1960 askeri müdahalesine kadar savaş yıllarının ekonomik alt yapısının eksikliği ve sermaye eksikliği olduğundan Devletçilik politikaları izlenmek zorunda kalmıştır. II. dünya savaşının etkisiyle, İthal İkameci Sanayileşme Modeli ile kalkınmaya çalışmış, ancak istenilen sanayileşme yakalanılamamıştır. Bu politikaların takipçisi olarak, 1960 askeri müdahalesini gerçekleştiren ordu, daha kontrollü olarak, kalkınma planları çerçevesinde uygulamaları desteklemiş, ancak gerekli hamleler yapılsa da tam başarılı olamamıştır.

Sistemin içindeki 1979 sonunda ağırlaşan krizin yansıması sonucu önceki uygulanan İthal İkameci Sanayileşme politikalarından vazgeçilmiş, küresel sermaye yeni bir yaklaşımla İhracata Yönelik Sanayileşme politikasına geçmiştir. Bu politikalar küresel ölçekli politikalarlardır. Sermaye yanlısı tavır gerçekleşmektedir. 12 Eylül 1980 sonrası konjektüre uyum sağlanmıştır. Bunun yansıması olarak halk siyasal, toplumsal olduğu kadar ekonomik alanda da sınıflara ayrılmıştır.

Bu dönemde gerçekleştirmeye çalışılan yeni politikalara geçişte siyasal ve askeri düzenin büyük katkısı olmuştur. 1980 askeri müdahalesinin ekonomik sebepleri olduğu kadar sonuçları Türkiye'nin rotasının değiştirmiş, Türkiye küresel bir oyunca haline getirmiştir. Dışa açılma ve bağımlılık artmış, kapitalist sistemle bütünleşme sağlanmıştır. Devlet destekli politikaları yerine serbest piyasa koşulları oluşturulmuştur. Askeri düzenin müdahalesi ve desteğiyle yeni düzen olan liberal ideoloji yerleşmiştir. Yeni sistemle ideolojik, sınıflar, insan değeri bağlamında köklü sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Askeri müdahale öncesinde ve sonrasında ekonomik göstergeler, bozulduğunu görülmektedir. Bu da sermaye ile karşıtlarının bir savaşının askeri düzen destekli olarak bir grubun lehine ya da aleyhine sonuçlandırabileceğini göstermektedir. Yani 1960 ve 1980 askeri düzeninin farklı yaklaşımının sosyo-ekonomik olarak farklı değişmelere ve dönüşümlere götürebileceği, bununda başka kurumları etkileyebileceği, böylece toplumun ahengini bozabileceği görülmüştür.

Askeri müdahaleler sonrası, emek-sermaye ilişkileri bozulmuştur. 27 Mayıs 1960 müdahalesi ile emek yanlısı bir çizgi gerçekleşirken, 12 Eylül 1980 müdahalesi ile emek yerine sermaye kollanmaya başlamıştır. Sermaye yanlısı tavırlar, sanayi zenginlerinin, zenginliklerine zenginlik katmıştır, Buda sosyal politikaların olmamasına, kaynakların dengesiz kullanılmasına neden olmuştur. Her şey daha fazla kapital uğruna feda edilmiştir.

Cumhuriyetin İlk on yılında yabancı sermayenin ülkeyi terk ettiği bir ortamda önlemlerle sermaye birikimi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu çabaların yetersiz kalmasıyla 1930 yıllarda dünya kapitalist düzenin bunalım yıllarında ekonomik gelişme sorunu somut tartışmalara neden olmuş, kamusal çözüm yolları aranmış devletçi, sanayileşme politikaları bu politikaların ürünüdür. (Kepen,1987: 43-44)

Türkiye,1940-1950 yıllara kadar devletçi politikalarla devlet desteğiyle ayakta durmaya çalışılmış, ancak özellikle dış dünyada ki gelişmeler ekonomiyi etkilemiştir. Türkiye’de Devletçilik dönemi olarak isimlendirilen 1930 yılların ekonomi anlayışı daha sonra planlı bir biçimde uygulanacak olan İthal İkameci Politikası’nın habercisi durumundadır. (Aydın,2007:309)1950’li yıllara önceki yıllarda ki dışa kapalı ve korumacı politikaların gevşediği ithalat serbestisi yaşanmaya başladığı ve dış yardımlarla ayakta durmaya çalışan bir yapı görünümü arz etmektedir.

DP kurulması ile dışa açılma yolunda önemli adımlar atılmış ve bunun sonucu olarak, DP parti programında iktisadi devletçiliğe yer vermemiştir. Dış konjektüründe etkisiyle sanayileşmede Marshall yardımları ile destekli bir dışa bağımlı bir gelişme izlenmeye başlanmıştır. Özellikle bu tarihten itibaren ülke dış küresel güçler Türk sosyo-ekonomik yaşamın yönlendiricisi olmaya başlamış ve yüksek kazanç elde edebileceği konumla, menfaatleri ölçüsünde askeri müdahalelerin belirleyicisi ve

destekçisi olmuştur. Özellikle küresel sermaye 12 Eylül 1980 müdahalesinden sonra müdahale ortamında çok iyi bir şekilde yararlanmış ve müdahale grubu da bu durumu desteklemiştir.

1950 yılında göreve gelen DP'yi iktidara taşıyan kesim tarım burjuvazisi olmuştur. Bu nedenle de DP'nin görevde kaldığı süre boyunca uyguladığı ekonomi politikalarının, tarım sektörü lehine uygulanan yarı popülist nitelikte politikalar olduğu söylenebilir. (Akalin, 2002: 44)

Çok partili sistemin iktidara getirdiği DP, uluslararası sistemle bütünlemek için yola çıkarken sonuçta, iç piyasada bir rahatlama sağlarken dış piyasada biriken borçla kriz oluşmuştur. Türkiye yoğun şekilde mal darlıkları ve kriz yaşamıştır. İlerki süreçle, 1970 yılların ortasına kadar Türkiye uluslararası ekonomiye, serbest piyasa ekonomisine geçerek katılmayı gündemine getirmiştir. (Kazgan, 1999: 109) Ancak sermaye kesimi bu duruma çok istekliydi. 1982 askeri müdahale ortamından yararlanarak isteklerini almıştır.

1960 darbesi de iktisadi politikaları uygulayabilecek yeni bir idari mekanizma kurdu. Bu politikada yararlanacak iki grup sanayiciler ve örgütlü işçiler olacaktır. 1960 darbesini yapanlar ve onların aydın ve bürokrasi içindeki danışmanları siyasi dengeleri ve idari mekanizmaları ile birlikte yeni bir birikim modelinin temelini attılar. (Keyder, 2003: 198) Bu model ithal ikameci modeldir. Bu şekilde dış dünyaya açılmayı amaçlanmıştır. Bu model 1980 askeri müdahalesi dönemine kadar sürdürülmüş daha sonra sermaye merkezli, dışa bağımlı ihracata yönelik neo- liberal politikalara yönelmiştir.

Bu arada, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından yapılan yasal düzenlemelerin yanı sıra 1961 anayasasında yer alan düzenlemeler sonucu Türkiye'de planlı döneme geçilmiştir. Bu planlar, daha önce devletçilik döneminde uygulanmış olan planlardan farklı olarak büyüme hedeflerini gerçekleştirecek şekilde ayarlamayı amaçlamıştır. 12 Eylül askeri müdahalesi sürecinde ve sonucunda uygulanan politikalarla planlama yerine daha çok serbest piyasa koşulları ve ihracata dönük uygulamalarla büyüme gerçekleştirilmeye çalışılmış, döviz borçla değil mal satarak kazanılmaya çalışılmıştır.

İthal ikameci model 1960'lara kadar sürmüştü 1965 'lerde düzeltmelerle bu politikalar devam edilmiş,1970'ler de bu politikaların etkisiyle döviz rezervi artmış ve dış ödemeler dengesi düzelmeye başlasa da 1974 küresel petrol krizi ve onun tetikleyici faktörleri ile ithal ikameci birikim modeli sürdürülemez hale gelmiştir. Bu durumdan sonra sosyal ve siyasal toplumsal çözümler ve toplumsal dengeler değişmeye başlamıştır.

1970 yılların sonuna gelindiğinde ithal ikameci modelle sermaye birikiminin sürdürülmesinin koşulları iyice daralmış, hızlanan enflasyon stokçuluğu karaborsayı çekici hale getirirken ekonomideki tasarruf –yatırım dengelerini de altüst edip iyice açmaza sokmuştur. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi için artık deniz bitmiştir. (Sönmez,1986: 81) Bu arada, 1979 un sonuna doğru ekonomik bunalım geniş halk kitlelerini ve sermaye sınıfını derinden etkileyen bir boyut kazanmıştı. Geniş halk kitleleri özellikle kentli emekçiler, temel tüketim mallarında etkili olmayan fiyat denetimleri kuyruk ve karaborsalar gibi olgular içinde bulunurken örgütlü işçi sınıfı en azından reel sendika yoluyla reel gelir düzeylerini koruyabilmenin savaşının vermekte idi.(Boratav,1988:119-120) Büyük sermaye çevreleri, bu başıboş gidişi dur denilmesinin sendikaların disiplin altına alınmasının sermaye için gerekli güven ortamının yeniden yaratılmasının çağrılarının 1979'dan itibaren açıkça yapmaya başlamıştır. Büyük sermaye çevreleri, 12 Eylül askeri müdahalesi ile isteklerini aldılar ücretliler ve sendikalar pasifize edilmiştir.27 Mayıs askeri müdahalesi ve bunun getirdiği ayrıcalıklarla desteklerle sendikalar ve örgütlenmeleri 12 Eylül müdahalesi ile darbe almış, toplumsal aktörlükten geri plana itilmiştir. Burada devlet yönetiminde bürokratik kanatın memnuniyeti de gözden kaçırmamak gerekir. Çünkü rakip bir aktör pasifize olmuştur.

1960 ve 1980 müdahalesinin bulunduğu yıllarda müdahale sonrası açıklamalarda, dış kredi ve yardıma bağlı bulunduğu için antlaşmalara bağlı kalınacağı açıklanmıştır. Bu durum müdahalelerde küresel sermayenin isteklerinin, askeri müdahalede faktör olarak göz ardı edilemeyeceğinin bir göstergesi olarak düşünülmüştür.

1960 askeri müdahalesi sınıfsal boyutta sanayi burjuvazisini kollamış ancak,1965-1970 yılları döneminde sınıfsal çatlaklar yaşanmış, 1970'lerle beraber 1960 yıllarda yükselen işçi sınıfı ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu durum rejim dışı bir müdahaleyle çözülmeye çalışılmıştır. Sonuç itibariyle yapılan askeri darbeye birlikte hem siyasi krizden çıkış yolu aranmış ve hem de sanayi burjuvazisinin diğer sınıfların ekonomik artığına tek başına el koyma imkânını sağlama yolu açılmıştır. (Duygu,2007: 59-60)

İşçiler ise 1961 anayasasının da verdiği hakların desteğiyle örgütlenmeye çalışırken,1960'lar boyunca burjuva sınıfı hem sayıca hem de kendine güven açısından gelişmişti. TÜSİAD adında bir baskı grubu oluşturmuştur.12 Eylül müdahalesi ile büyük sermaye tam olarak sisteme hakim olmuş, büyük sermaye sahipleri daha önce alamadıklarının askeri müdahale ortamında almıştır.

Türkiye,27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 askeri muhtırası ile TSK'nin ülke idaresi üzerindeki ağırlığının hissedildiği dönemde, 12 Eylül 1980 tarihinde yine bir askeri darbeye karşı karşıya kalmıştır. Bu darbenin gerek ekonomik gerekse toplumsal ve siyasal sonuçları diğer askeri müdahalelere oranla çok daha derin olmuş ve ülke yeni bir döneme girmiştir.12 Eylül'ün her alanda yarattığı yıkıcılığa paralel olarak rahatlıkla uygulama imkânı bulan 24 Ocak 1980 Kararları sonrasında Türkiye Ekonomisinde köklü değişiklikler yaşanmaya başlamıştır.

1980'de çok önemli iki olay damgasını vurmuştur. Bunlar,24 Ocak Kararları ve Türkiye'nin yaşadığı ve sonuçları itibarı ile en ağır askeri müdahalesi olarak anılan 12 Eylül darbesidir.1977 yılı beraber ekonomik kriz, IMF'li yılları beraberinde getirmiş, küresel ölçekli döngünün içine girilmiştir. Uygulanan politikalar kötü gidişatı durduramamış ve Süleyman Demirel Turgut Özal'dan planlama müsteşarlığı görevine gelmesini istemiş ve Özal da bunu kabul etmiştir.

1960 yıllar planlı ve kontrollü bir dönem içerirken 1980'li yıllar 12 Eylül askeri müdahalesinin oluşturduğu rahat ortamında etkisiyle serbest piyasanın koşulları sağlanmaya çalışılmıştır. Türkiye artık uluslararası sermayenin kontrolüne girmiştir. İthal ikameci model sona ermiştir. bu yıllardan itibaren ekonomiye neoliberal ideoloji hakim olaya başlamıştır. Neoliberal ideoloji, devletin ekonomik ve siyasal alandan

uzaklaştırılmasını savunmakta, piyasa ekonomisinin dünya ölçeğinde yerleşmesin istemektedir. Neoliberal ideolojinin hakim olduğu 1980'li yılların özellikle ekonomik sonuçlarını ve bedellerini azgelişmiş ve gelişmekte ülkelerin halkları ağır bir biçimde ödemiştir. (Duygu,2007: 81-82)

Ülkemizde 80 sonrası benimsenen piyasa ekonomisi modelinin temel amacı piyasa ekonomisi sisteminin etkin bir şekilde işlemlerini sağlamak dolayısıyla kamu sektörünün ekonomideki etkinliğini azaltmaktır. (Tecer,2005: 93)

1980'li yıllar, iktisadi konularda liberal bir görüntü taşıyan söylemlerin Türkiye'nin siyasi tarihinde en baskıcı dönemlerinden birinde yerleşmiştir.12 Eylül rejimi Devletçiliğin kararlı bir reddetmiştir.1960 müdahalesi ile oluşan iktisadi ortamı ve aktörleri ikinci plana itmiştir.

1980'li yıllarda toplum, üretim iç piyasalarından dış piyasalara doğru kaydırılabilmiş, iç talebin kısılmasında da gelir dağılımının emek gelirleri aleyhine bozulması temel araç olarak kullanılmış, gelir dağılımı değişimleri iç talebin yapısında da temel tüketim mallarından lüks mallara doğru bir kayama meydana getirilmiştir. (Boratav,1988:129) Artık zenginleşme artmakla beraber, taleplerde değişmektedir. Parası olan her şeye sahip olabilmekte buda toplumsal uçurumu ya da sınıf farkının artırmaktadır.

1982 anayasası ve onu izleyen bir dizi yasanın, iş gücü piyasasının işleyişinin sıkıyönetim rejiminin askeri önlemlerine bağlı olmaktan kurtardığının bu piyasayı sistemli ve kalıcı bir biçimde emek aleyhine düzenlediği önemle belirtmek gerekir. (Boratav,1988:123)

Türkiye'nin serbestleşme sürecinde başlangıçta, iç ve dış ekonomi politikaları yanında yasalardan ve yasa-dışı olabilecek işlemlere, toplumsal felsefeye, siyasal düzene kadar neredeyse her türlü dönüşüm bu amaca dönük olarak ayarlandı. (Kazgan,1999:139-140) Yani toplumsal değişim, 27 Mayıs 1960 müdahalesinin getirdiği düzenlemeden daha derin ve kalıcıydı. Değişim Müdahale Yoluyla gerçekleştirilerek politikaların kalıcılığı artmıştır. Ancak, değişim isteği tabandan gelmediği için gelişme, ilerleme sindirilerek ve özümsemediği için toplumsal uyum gerçekleştirmekte zorlanılmış ve toplumsal çözülme gerçekleşmiştir.

12 Eylül 1980'den Anayasasının yürürlüğe girmesini izleyen ve yeniden genel seçimlerin yapıldığı Ekim 1983 tarihine kadar geçen askeri müdahale döneminde ekonomik alanda 24 Ocak 1980 kararlarına devam edilmiştir. Bu dönemde ek olarak üretimin aksamalarına engel olmak ve ihracat desteklenmesi için grevler ertelenmiş, bu durumu, askeri yapı anaysa hazırladıkları anayasa ile de yeni ekonomik sistem desteklenmiştir.1960 sonrası ile oluşturulan işçi merkezli sanayileşme politikaları sermaye merkezli hale getirilmiş ve desteklenmiştir. Ayrıca, ekonomi,1980 sonrasında dış ekonomik ilişkilere bağımlı sürecine girmiştir. Bu dönemde küreselleşme ve liberalizmin tam işlemesi için dış odaklı sermayenin iyice yerleşmesi desteklenmiştir.

24 Ocak 1980 ekonomik kararlarıyla, Özal'ın sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda yeni bir sistem getirmiştir. Sistemin belirleyici özelliği genel olarak sermaye ile genel olarak emek yani geniş anlamda burjuvazi ile emekçi sınıflar arası temel çelişkiyi sistemli olarak emek aleyhinde denetlemeye ve düzenlemeye kalkışması olmuştur.(Boratav,1988:123) 24 Ocak Kararları'nın temelini neoliberal yaklaşımın oluşturmuştur. Sistem dünya bankası ve IMF kanalıyla sunduğu ekonomik paketlerle kapitalist sisteme uyumu öngörmektedir. Türkiye açısından 24 Ocak kararları ekonomi yanında diğer sosyal kurumlar açısından da bir dönüm noktasının teşkil etmektedir.

Türkiye'de 12 Eylül 1980 ihtilali öncesinde ve sonrasında bu ortamdan etkilenmiş ve darbe sonrası yapılan ekonomik uygulamalarda iç faktörlerin olduğu kadar dış faktörlerinde etkisi altına kalmıştır.1980 sonrası ekonominin rotasını 24 Ocak kararları belirlemiştir.

24 Ocak kararlarının ekonomik yansımaları olduğu kadar toplumsal yapıyı bozucu yansımaları da olmuştur. Ekonomik yapı toplumsal yapıyı etkilemiş. ve toplumsal değişimi belirlemiştir.24 ocak politikaları ile yozlaşma artmış, orta direk zayıflamış, toplumsal bölünümde dengesizlikler oluşmuştur. Kısacası sosyal ve ekonomik tahribat yaşanmıştır.

4.4.HUKUKİ AÇIDAN KARŞILAŞTIRMA

Bu bölümde 27 Mayıs ve 12 Eylül müdahalelerinin en önemli sonuçlarından sayılabilecek, hukuksal sonucu olan iki anayasanın karşılaştırılmalı bir değerlendirmesi yapılmıştır. Buna ek olarak 1961 ve 1982 anayasalarının toplumsal hayattaki bazı yansımalarından kısaca bahsedilmiştir.

İlk önce 1961 anayasasının niçin değiştirilmeyi düşünüldüğü ve dolayısıyla niçin yeni bir anayasa yapılması gerekliliği düşündüğümüzde bunun gerekçeleri olarak; bu anayasanın uygulandığı dönemde kuvvetler ayrılığının, kuvvetler çatışmasına dönüştüğü, 1961 anayasası ile getirilen hürriyetlerin çok fazla olduğu, devlet otoritesinin sarsıldığı ve yetersiz bırakıldığı gibi sebeplerin sayıldığını görmekteyiz (Atar, 2002: 37-38) Bu durumu da düzeltmek 12 Eylül anayasasına düşmüş ve bunun için gerekeni yapmışlardır.

1980 müdahalesine neden olduğu düşünülen 1961 anayasası da 12 Eylül sonrası kendine düşen payı almıştır. MGK başkanı. Kenan Evren ve yaptığı çeşitli konuşmalarda sürekli bu vurguları yapmaya devam etmekten geri kalmamıştır. Birçok sosyal, siyasal ve ekonomik sorunların kaynağı olarak 1961 anayasası görülmüştür. Bunun için yeni bir anayasa, yapılması gerektiği açıklanmıştır. Bütün toplumsal hayatı etkileyen bu anayasa toplumu, daha kontrole tabii, Özgürlüklerden uzak, korku toplumuna doğru yönlendirmiş gözükmiştir. Askeri ortamda düzenlenmesine rağmen getirdiği değişim toplumda hale derin izleri gözlenmektedir.

Her iki anayasa ile yapılmak istenen ve oluşturulmaya çalışılan sistem ya da toplumsal değişim 27 Mayıs'dan çok daha derin ve sonuçları bakımından ağır olmuştur. Değişim ideolojik bağlamda ve yukarıdan, kanunlar ve kurallar belirleyerek(anayasalarla)toplumun o kuralları sorgulamadan özümsemesini istemiştir ancak bu durum toplumsal tabandan destek tam destek görmeyince, toplumsal çözümlenin nedenini teşkil etmiştir.

Türkiye'de değişim tepeden daha çok seçkin kesimlerin batılılaşma isteklerinden doğmuştur. Tarihsel olarak Toplumsal sistemimizde liberal ve burjuvazi sistemini oluşturacak bir yapı oluşturmamaktadır. Özellikle 1980 askeri müdahalesi

sonucu oluşan anayasada liberal sistemi kalıcılaştırıcı ve işini kolaylaştırıcı uygulamalar oluşturulmuştur.

27 Mayıs 1960 müdahalesini yapma nedenlerinden biri de; siyasette uyumun olmadığını, demokratik hayatın gereklerinin tam uygulanmadığıdır. 27 Mayıs Öncesi Bunalımını göz önünde tutularak Bir Partinin İktidarda her istediğini yapamayacağı bir anayasa yapılması düşünülmüştür. Ayrıca, Anayasanın yürüyebilmesi için antlaşmalar ve uzlaşmaları gerekli kılmaktadır. (Güneş,1996:219) 27 anayasası ile Oluşturulan siyasal sistem işlemez hale gelince siyasal iktidarı kuvvetlendirici kararlarla özellikle tek başına iktidarı kolaylaştırıcı ve iktidarın elini kolunu uygulamalarla yürütme kuvvetlendirilmiştir.

1961 anayasası ile bireye özgürlük ve ayrıcalıklar tanınmış, topluma önem verilmiştir. 12 Eylül anayasası ile ise geçmişten ders çıkartılacak, birey ve topluma karşı devleti korumak ve güçlendirmek amaçlanmıştır. Anayasanın resmi bir ideolojiyi kabul etmesi ve devlete bu resmi ideoloji doğrultusunda toplumu Yönlendirme misyonunu yüklemesinin mantıksal sonucu, birey-devlet ilişkisinde" devlet"e öncelik tanımak olmuştur. 1980 öncesi yaşanan olayların 1961 Anayasasının görece özgürlükçü yapısına fatura edilmesi de bu tercihin yapılmasında önemli bir etken olduğu kabul edilmektedir. (www.tohav.org/12.09.2009) 1982 anayasasının değiştirilmez hükümlerin fazla oluşu anayasanın devlete koruyuculuğunun özgürlüklere tercih ettiğinin bir göstergesi sayılabilir.

Her iki anayasa buldukları ortama tepki olarak hazırlanmıştır. 1961 anayasası. DP'nin uygulamalarına karşı hazırlanırken, 1982 anayasasını hazırlayanlar da 1961'e duydukları tepkiden hareket etmişlerdir. Gerçi dünyadaki pek çok anayasa aynı özelliği taşımaktadır. Zira anayasalar, yürürlüğe girmelerinden önceki dönemde yaşanan olay ve gelişmelere duyulan tepkinin izlerini taşırlar. Bu tepki, esas itibariyle, toplumsal yapıdaki bir kırılmadan beslenmektedir (www.tohav.org/12.09.2009)

1982 Anayasası, devletin temel kuruluşunu ve temel hakları ana hatlarıyla belirleyen bir“çerçeve anayasa” değil, her şeyi her ayrıntısına kadar düzenlemek isteyen bir “düzenleyici anayasa” dır. Yani kazuistik yöntemle hazırlanmıştır.

1982 Anayasası, devletin kuruluş temellerini, hak ve özgürlüklerini en ayrıntısına kadar düzenlemeye çalışan düzenleyici bir anayasasıdır. Diğer bir ifade ile anayasa kazuistik yöntemle hazırlanmıştır.1982 anayasası 1961 anayasasına göre daha ayrıntılı daha düzenleyici ve demokrasinin gerekleri içinde değerlendirilebilecek olan siyasi partiler ve seçim kanunu gibi kanunları anayasa seviyesinde saymamakla birlikte bu ve benzer konularda detaylı düzenlemeler getiren bir anayasadır. (Derdiman 2006:281)Anayasa kanun maddesi bakımından uzun, ayrıntılı ve madde sayısı bakımından fazladır.

1982 anayasasının, hukuku ilgilendirmeyen hükümleri ile getirmiş olması nedeniyle sosyal ve siyasi alanda esneklik sahası daralmakta yeni tıkanıklıklar ve sıkıntılar doğurmaya elverişli olabilmektedir. (Kuzu,1990: 32) Genel ilkelerle yetinmeyerek ayrıntılara inen bir anayasa, hazırlanışından kısa bir süre sonra siyasi gelişmenin gerisinde kalabilir. Değişen ihtiyaçlar yeni anayasal düzenlemeleri gerektirebilir.1982 anayasasının kauistik niteliğini, onun eskimesini hızlandıran özelliklerden biridir. (Karetepe,1997:255)

1961 anayasası özgürlük–otorite dengesinde özgürlükten yana kullanmıştır. Özellikle sosyal ve siyasi özgürlüklerini alabildiğince genişletmiştir.1982 anayasası ile ise özgürlükler kısılmış otorite güçlendirilmiş,1982 anayasası haklar ve Özgürlükler konusunda sınırlama ve yasaklamalara ağırlık vermiştir.1982 anayasası hak ve hürriyetler konusunda 1961 anayasasından daha geniş ve ayrıntılı hükümler getirmiştir. Bu genişlik ve ayrıntıya iniş hak ve özgürlüklerin her türlü ihtimale karşı güvence altına alınması yönünde değil hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması yönünde bir çaba olarak değerlendirilmiştir. (Kuzu,1990:303-304)

1982 anayasasının sınırladığı ve yasakladığı hak ve özgürlükler konusunda söylenebilecek olan; sınırlama ve yasaklaması gereken hak ve özgürlüklerin sayısının çokluğu ve yasaklama ya da sınırlama için gerekli sebeplerin bolluğu dikkat çekicidir. 1982 anayasasını kaleme alanlar son olarak Cumhurbaşkanlığı seçiminde gerçekleşen

yürütme organının güçsüzlüğü sorununu anayasal düzenlemelerle halletmeye çalışmıştır. 1982 anayasası 1961 anayasasının benimsediği yasama organının güçlendirdiği klasik parlamenter sisteme karşılık toplumsal sorunların kaynağını bu gibi anayasal düzenlemelerde görerek, yürütmeyi güçlendirmiştir. (Derdiman,2006:285)1982 anayasası cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulundan oluşan yürütme organının güçlendirilmesinde tercihini cumhurbaşkanının güçlendirilmesi doğrultusunda yapmıştır. Ayrıca Başbakan'ın Bakanlar Kurulu içindeki konumunu da belirgin hale gelmiştir. 1982 anayasasının bir özelliği de 1961 anayasasına nazaran daha az katılımcı bir demokrasi modelini benimsemiştir. Yani belli ölçüde depolitizasyonu, siyasetten uzaklaşmayı tercih etmiştir. (Kuzu, 1990: 37-41) Bu karar alınmasında politize olmuş kurumların payı büyüktür, bunlara tepki için ortaya konulmuştur.

Anayasa ilk düzenlemesiyle siyasal partiler, dernekler, vakıflar, sendikalar ve siyasi katılım bakımından getirdiği sınırlayıcı hükümlerle 1961 anayasasına oranla daha az katılımcı bir demokrasi modeli öngörmüş ve belli ölçüde depolitizasyonu amaçlamıştır. (Atar,2002: 41) 1961 Anayasası her ne kadar demokratik haklar konusunda büyük değişimler sağlasa da kuvvetler ayrılığı ilkesi konusunda yasamaya büyük yetkiler vermiş, ancak yürütmeye ise yeteri kadar olağanüstü hallerde ve siyasetin tıkandığı noktalarda gerekli çözüm yollarını vermemiştir. Tıkanıkları giderici çözümler olarak, tek meclis sisteminin kabulü ile senatonun kaldırılmış olmasıdır. Öte yandan 1982 anayasası meclislerin toplantı ve çalışmalarına işlerlik kazandırmak için nisapları değiştirmiştir. Ayrıca tıkanıkları giderici başka bir değişiklik de meclis başkanlığı seçiminde yapılmıştır. (Kuzu,1990: 42-43)Ayrıca cumhurbaşkanına seçimleri yenileme yetkisi için kolaylaştırıcı hükümlere yer vermiştir.

1961 ve 1982 anayasalarında askeri bürokrasiye sivil otoriteye karşı belli bir özerklik verilmekle kalınmamış, bazı bakımlardan temel siyasal kararlarda sivil otoriteye görüş dikte edebileceği bir konum sağlanmıştır. (Parla, 1991: 79-80) 1982 Anayasası asker-sivil ilişkilerinde ve askerin otoritesinin sağlanması konusunda sağlam yer vermiştir. Bu konumu MGK ile sağlamaya çalışmıştır. Özellikle 1982 Anayasası ile devletin nerdeyse bütün sorunlarını hatta kurumların kendi içinde çözebileceği konuları da kurulun gündemine almıştır. Böyle bir durumun amacı siyaseti gözlem altına tutmak ve gözetlemek olarak düşünülebilir.

SONUÇ

Türkiye’de gerçekleştirilmeye çalışılan sosyal değişme anlayışı, tek boyutlu, ideolojik çerçevede, tabandan değil tavandan gerçekleşmekte, bu da esas uygulanma alanı olan toplumu, altyapısı hazırlanmadığı için, bunalımlara ve çözümlere itmiştir. Toplumsal aktörler bu değişim sürecini kendi inisiyatifinde gerçekleştirmek için mücadele halinde olmuştur. Bu mücadele sürecinde tarihten ve toplumdan gelen güç ve prestijle değişimin gücü elinde bulunduran taraf askerler olmuştur.

Türk Silahlı Kuvvetleri, kendine özgü yapısıyla, müdahale yoluyla kısa yoldan toplumu şekillendirmeye çalışmış, ancak bu durumda toplumsal yapıda bozulma, gerginlik ve çatışma ortaya çıkarmıştır. İhtilaller sürecinde TSK tüm enerjisini ideolojik ve zihniyet temelinde değişime ya da değiştirmeye ağırlık vermiş, bu yaklaşım toplumsal yapının işleyişini bozmuş; toplumu sosyal, siyasal ve ekonomik çatışmaların merkezi haline getirmiştir. Bu dönemde sosyal, siyasal, ekonomik ve hukuki kurumlarda zarar görmüştür.

Değişim elbette ki toplumların vazgeçilmez bir gerçeğidir; toplumlar statik değil, dinamik yapılardır. Bu yapıların doğal bir süreç içinde değişime uğraması, toplumsal yapıyı daha uzun ömürlü ve kalıcı hale getireceği aşikârdır.

Türkiye’deki toplumsal değişim askeri müdahalelerle ve ülkenin tarihinden gelen ülkenin gerçek sahibi olduğunu düşündüğü seçkinci kesimin yönlendirmesiyle yapılmaya çalışılmış, ancak, bu arada toplumsal tabandan gelen aktörlerle de bu mücadelenin içinde yer almıştır. Tarihsel süreç olarak Türk toplumunda toplumsal değişim bütün kurumlarıyla değil de, özellikle askeri kurumda batılılaşma şeklinde gerçekleştirilmiş, ancak diğer toplumsal kurumlarda bu değişimin gerisinde kalmış bu durum topluma da yansımış; kutuplaşmaların, çatışmaların, ideolojik ayrımların nedenlerini ortaya çıkarmıştır.

Asker toplumsal değiştirme gücünü halktan ve tarihten aldığını düşünse de, sonuçta, toplumsal değişimin tabansız ve halk desteğinin o kadar da güçlü olmadığı düşünülmektedir. Çünkü müdahale sonucunda gerçekleşen olay ve değişim sürecinde en büyük zararı halk görmekte ve gerçekleştirilmeye çalışılan değişimler toplumsal yapıya

zarar vermiştir. Bu duruma yapılmak istenen değişimlerin halktan kopuk ve tabansız oluşunun da etkisi olduğu düşünülmektedir.

27 Mayıs ve 12 Eylül müdahaleleri sosyal, siyasal, ekonomik ve hukuki açılardan değerlendirildiğinde; 12 Eylül müdahalesinin sonuçları itibariyle Türkiye’de ki toplumsal dönüşümün kırılma noktasında bulunduğunu ve toplumda ağır ve uzun dönemli tahribatlar meydana getirmiştir. Günümüzde de bu durumun etkilerinin devam ettiği bir gerçektir.

27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 müdahalesi Cumhuriyetten itibaren getirilmeye çalışılan bir toplumsal dönüşümün en önemli parçası olarak düşünülebilir. Bu dönüşümde ülke, toplumsal aktörlerinin savaş alanı olmuştur. Bu aktörlerin en önemlisi olan askerler, tarihten aldığı misyonla ve onu destekleyen kurumların, grupların desteğiyle değişimi gerçekleştirmeye çalışmış, ancak bu hızlı değişime tam hazır olmayan Türk toplumu, sosyal kurumlarıyla beraber ağır ve sancılı bir dönem yaşamıştır.

Türkiye’de özellikle 2. Dünya Savaşında başlayan toplumsal değişim, tek partili hayattan çok partili hayata geçerken DP’nin çizdiği yeni yaklaşımlarla, dış konjonktürün de etkisiyle yeni bir yöne doğru kaymıştır. Cumhuriyetten itibaren mevcut siyasal ve toplumsal yapı, siyasi aktörlerin çekişme alanı olmuştur. Toplum siyasi ideolojiler etrafında yönlendirilmeye çalışılmıştır. DP temsil ettiği toplumsal tabanın büyüklüğüne rağmen, ülkenin tarihten gelen seçkin grupları ile karşı karşıya gelmiş, oluşan siyasal çekişme, diğer kurumlara yansımış; oluşturulmaya çalışılan sosyal, ekonomik ve kültürel değişim süreci toplumu, kutuplaşma ve çatışmaya sürüklemiştir.

Ülke’nin seçkin aktörleri, ülkedeki gerçekleştirmeye çalıştıkları Değişimi tepeden inme ve altyapısız şekilde gerçekleştirerek doğal olmayan bir gelişim çizgisine oturtmuştur, Ancak bu toplumsal gelişim çizgisine uygun olmayan yöntem, ileriki dönemlerde bütün kurumlarda bocalamalara ve sıkıntılara neden olduğu görülmüştür. Burada, en çok tahribatın sosyal boyutta olduğu gerçektir. 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 müdahale sürecinde ve sonucunda gözaltı, tutuklama, hapis ve insan hakları ihlalleri söz konusudur. Özellikle 27 Mayıs 1960 müdahalesinden sonra, günümüzde de ki siyasal ve toplumsal kutuplaşmada etkisi olan idam cezaları söz konusudur

Türk toplumu, 27 Mayıs 1960 müdahalesi ile getirilen anayasanın, getirdiği sosyal ve siyasal özgürlükler, 12 Eylül 1980 müdahalesine kadar kullanmış ancak özgürlüklerden rahatsız olan grupların çabaları ile bu özgürlüklerin iyi kullanılmaması sonucu toplumda toplumsal çatışma ve çözülme yaşanmasına ortam hazırlamıştır. 1980 müdahalesi ile demokratik ve sosyal haklar geri alınmış, bunların yerine sorumluluklar ve ödevler getirilmiştir. Geri alınmaya çalışılan en temel haklardan biride siyaset yapma hakkı olmuştur. Bununla, geçmiş siyaset anlayışına bir tepki gösterilmiş ayrıca halk da depolitize edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’de askeri müdahalelerle, Atatürkçü ve laik sistemin yerleşmesi ve yerinin sağlaştırılması adına her türlü katkıyı, topluma, anayasa ve kanunlara yerleştirmiştir. Özellikle 27 Mayıs 1960 müdahalesinde sistemin tehdit algılaması sonucu DP’ye laik aktörlerin bir tepkisi söz konusu olmuştur.

1950-1960’lı yıllara kadar toplumda ideolojik ayrımlar belirgin değildi. Ancak 27 Mayıs 1960 müdahalesinin getirdiği anayasadaki sosyal ve siyasal haklarla, toplum parçalara ayrılmaya, kutuplaşmaya yöneltiştir. Buda ülkede farklı siyasal ve sosyal yaklaşımlara, sağ ve sol ideolojik düşünce tarzının gelişmesine ortam hazırlamıştır. 12 Eylül 1980 Müdahalesi’nin nedenlerinden en önemlisi sayılabilecek olan toplumsal çatışma ve kargaşa bu sürecin ürünüdür. 12 Eylül sonrası artık sağ ve sol ideolojiler değil de demokrasi, sosyal değerlerde değişme, menfaatler ön plana çıkmıştır. 12 Eylül’le özgürlükler kısıtlanarak, her alanda siyasi kısıtlamalar söz konusu olmuş, genç kuşaklar depolitikleştirilerek siyasal katılım kısıtlanmış, siyasete katılım oy vermekle yeterli görülmüştür. Bu durum ise 1980 sonrası siyasi yozlaşmanın yoluna açmış, köşeyi dönme siyaseti yapılmış kişisel çıkarların toplumsal çıkarların önüne geçmiştir.

1961 anayasası ile oluşturulan özgür ortamında, sivil toplum örgütleri ön plana çıkmış, sendika, dernek ve meslek kuruluşlarına önemli özgürlükler tanınmış, örgütlenmeleri ve toplumsal tabana yayılmaları sağlanmıştır. 1982 anayasası ile bu ayrıcalıklar geri alınmıştır. 1982 Anayasası dernek, sendika, kooperatif, vakıf, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları gibi tüzel kişilere politik faaliyet ve işbirliği yasağı getirmiştir.

12 Eylül 1980 askeri müdahalesinde emir komuta zinciri içinde gerçekleşmiş, rütbeler arasında kargaşa yaşanmamıştır. 27 Mayıs 1960 müdahalesi ise tabandan gelip emir komuta dışında alt rütbelerin organize edip planladığı bir müdahaledir. Bu da müdahale sonrası emir komuta piramidinde düzeltme yapmayı gerekli kılmıştır.

12 Eylül 1980 ve 27 Mayıs 1960 askeri müdahalelerin dayanak noktası, ülkenin siyasal karmaşaya uğradığı, artık siyasi ortamın tıklandığını ve bu siyasal ortamın toplumsal kargaşanın ana nedeni olduğu düşüncesi olmuştur. 12 Eylül 1980 müdahalesiyle generaller, geçmişten köklü bir kopuşu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Demokrasiyi siyasetçilerden kurtarmak ve siyasal sistemi düzenlemeye çalışmışlardır. Müdahale daha kararlı ve geriye dönüşü olmayan uygulamalar içermiştir. Askerler, 12 Eylül 1980 müdahalesi önceki müdahaleden daha ileri giderek siyasal yapıyı geri dönülmesi zor bir şekilde biçimlendirilmiştir.

Her iki askeri müdahalede de, *askeri otorite* hakim olduğu dönemin sorumluluğunu almamak için, müdahalenin dayanaklarını, bildirimlerle ve yasalarla sağlamaya çalışarak sorumluluğu üzerinden atmaya çalışmıştır.

Her iki askeri müdahalede askerler siyasete kontrol etmek için ise MGK adı altında yapılanmaya gitmiştir MGK'da 12 Eylül'le statüsünde ve rolünde değişiklikler olmuştur. Kurulda 27 Mayıs sonrası sivillerin sayısı askerlerin sayısından fazla olsada 12 Eylül sonrası askeri sistem yerini sağlamlaştırdığının bir göstergesi olarak, çoğunluk askerin lehine dönmüştür. Özellikle 1982 anayasası ile devletin nerdeyse bütün sorunlarını hatta kurumların kendi içinde çözebileceği konuları bile kurulun gündemine almıştır. Bunun amacı siyaseti gözlem altına tutmak olarak düşünülmüştür. Böylece, Türk siyasetinde iki başlı iktidar anlayışı 27 Mayıs temelleri atılmış, 12 Eylül 1980 müdahalesiyle yerini sağlamlaştırmıştır. Bu durum tarihten gelen bir misyonun da bir sonucu olduğunu göz önünde bulundurmaktadır.

1961 ve 1982 anayasalarında askeri bürokrasiye sivil otoriteye karşı belli bir özerklik verilmekle kalınmamış, bazı bakımlardan temel siyasal kararlarda sivil otoriteye görüş dikte edebileceği bir konum sağlanmıştır.

12 Eylül ve 27 Mayıs askeri müdahaleleri oluşturulmak istenen sistem, getirilen iki anayasa ile yerini sağlamlaştırmıştır. Kabul edilen 1961 Anayasası ile demokratik haklar geliştirilmiş, özgürlükler genişletilmiştir. Bu bakımından 1960 müdahalesi, diğer askeri müdahalelerden ayrıcalıklı bir yerdedir. 1980 müdahalesi ile özgürlükler ve sosyal haklar geri alınmış, demokratikleşme yönündeki çalışmalar budanmıştır. Ayrıca bireylerin ve sivil toplum örgütlerinin siyasetle uğraşmasını zorlaştıran kararlar alınmıştır. Böylece dar alanda kontrollü bir siyaset uygulanmaya çalışılmış ve *daha az katılımcı demokrasi* modeli benimsenmiştir.

1982 anayasası ile yapılmak istenen toplumsal değişim 1961 anayasasından çok daha *derin* ve sonuçları bakımından *ağır* olmuştur. Değişim daha çok ideolojik temelli ve yukarıdan, tabansız ve altyapısız olarak hazırlanmıştır. Toplumsal hazırlığı olmadan gerçekleştirilmeye çalışılan toplumsal değişim, toplumsal çözümlenin nedenini teşkil etmiştir.

12 Eylül 1980 müdahalesine neden olduğu düşünülen 1961 anayasası, birçok sosyal, siyasal ve ekonomik sorunların kaynağı olarak görülmüştür. Müdahale sonrası yeni bir anayasa yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bütün toplumsal hayatı etkileyen bu anayasa toplumu, daha kontrole tabii, *özgürlüklerden uzak uygulamalar içermiştir*.

1961 anayasası ile bireye özgürlük ve ayrıcalıklar tanınmış, 1982 anayasası ise geçmişten ders çıkararak *birey ve topluma* karşı devleti korumak ve güçlendirmek amaçlanmıştır.

Her iki anayasa buldukları ortama *tepki* olarak hazırlanmıştır. 1961 anayasası DP'nin uygulamalarına karşı hazırlanırken, 1982 anayasasını hazırlayanlar, 1961 anayasasına duydukları tepkiden hareket etmişlerdir.

1982 anayasası, devletin kuruluş temellerini, hak ve özgürlüklerini en ayrıntısına kadar düzenlemeye çalışan düzenleyici bir anayasasıdır. 1982 anayasası 1961 anayasasına göre daha düzenleyici ve *detaylı düzenlemeler* getirmiştir. 1982 anayasası kanunlar şekli bakımından uzun, ayrıntılı ve madde sayısı bakımından fazladır.

1961 anayasası *özgürlük-otorite* dengesinde ağırlığı özgürlükten yana kullanmış, özellikle sosyal ve siyasi özgürlükler alabildiğince genişletilmiştir. 1982 Anayasası ile ise özgürlükler sınırlandırılmış, otorite güçlendirilmiş, yasaklamalara ağırlık vermiştir.

1961 Anayasası, yasama organına geniş yetkiler vermiş, ancak yürütme organına özellikle olağanüstü hallerde ve siyasetin tıkandığı noktalarda gerekli çözüm yolları getirmemiştir. 1982 anayasasını yapanlar son olarak cumhurbaşkanlığı seçiminde gerçekleşen yürütme organının güçsüzlüğü sorununu, anayasal düzenlemelerle aşmaya çalışmış ve çeşitli şeklerde yürütmeyi güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’de 1960 askeri müdahalesine kadar savaş yıllarının *ekonomik alt yapısının* eksikliği ve sermaye eksikliği olduğundan devletçilik politikaları izlemek zorunda kalınmış, daha sonra ise 2. Dünya Savaşının etkisiyle, *ithal ikameci sanayileşme modeli* ile kalkınmaya çalışılmıştır. Bu politikaların takipçisi olarak, 1960 askeri müdahalesini gerçekleştiren ordu, daha sonra ise kontrollü olarak, kalkınma planları çerçevesinde uygulamaları desteklemiş, ancak gerekli hamleler yapılsa da başarılı olduğu tartışma konusu olmuştur.

27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından yapılan yasal düzenlemelerin yanı sıra 1961 anayasasında yer alan düzenlemelerin sonucunda *Türkiye’de planlı döneme geçilmiştir. Bu planlar, daha önce devletçilik döneminde uygulanmış olan planlardan farklı olarak* büyüme hedeflerini gerçekleştirecek şekilde ayarlamayı amaçlamıştır. 12 Eylül askeri müdahalesi sürecinde ve sonucunda uygulanan politikalarla planlama yerine daha çok serbest piyasa koşulları ve ihracata dönük uygulamalarla büyüme gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

12 Eylül 1980 müdahalesi sürecinde ve müdahale sonrası büyük sermaye çevreleri sendikaların disiplin altına alınmasını ve sermaye için gerekli güven ortamının yeniden yaratılmasının çağrılarının 1979’dan itibaren açıkça yapmaya başlamıştır. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile sermaye sınıfı istediklerini almış, *ücretliler ve sendikalar* pasifize edilmiştir. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin getirdiği hak ve özgürlüklerle desteklenen sendika ve örgütlenmeleri, 12 Eylül 1980 müdahalesi ile darbe almıştır.

Tarihsel olarak Toplumsal sistemimizde liberal ve burjuvazi sistemini oluşturacak bir yapı oluşturulmamıştır. Ancak, özellikle 1980 askeri müdahalesi sonucu oluşan anayasada liberal sistemi kalıcılaştırıcı ve işini kolaylaştırıcı uygulamalar oluşturulmuştur. 1960 askeri müdahalesi sonucunda sınıfsal boyutta *sanayi burjuvazisini* kullanan ancak 1965-1970 yılları döneminde sınıfsal çatlaklar yaşanmış, 1970'lerle beraber sanayi burjuvazisi, 1960 yıllarda yükselen işçi sınıfı ile mücadele etmek zorunda kalmıştır.

1960 yıllar *planlı ve kontrollü* bir dönem içerirken 1980'li yıllar 12 Eylül askeri müdahalesinin oluşturduğu rahat ortamında etkisiyle serbest piyasanın koşulları sağlanmaya çalışılmıştır. Ülke artık uluslararası sermayenin kontrolüne girmiştir. *İthal ikameci model* son bulmaya başlamış, 1980 yıllar itibariyle ekonomiye *neoliberal ideoloji* hakim olmaya başlamıştır.

1980 sonrası dönemde yeni ekonomik politikalara geçişte siyasal ve askeri düzenin büyük katkısı olmuştur. 12 Eylül askeri müdahalesinin ekonomik sebepleri olduğu kadar sonuçları Türkiye'nin rotasının değiştirmiş, küresel bir oyuncu haline getirmiştir. Dışa açılma ve bağımlılık artmış, kapitalist sistemle bütünleşme sağlanmıştır. Devlet destekli politikaları yerine serbest piyasa koşulları oluşturulmuştur. 12 Eylül müdahalesi ile oluşturulan ekonomik sistemle ideolojik, sınıfsal, insan değeri bağlamında köklü sonuçlar ortaya çıkmıştır. 12 Eylül 1980 müdahalesi küresel sermaye ve yerli sermaye yanlısı politikalarla konjonktüre uyum sağlanmıştır. Bunun yansıması olarak halk siyasal, toplumsal olduğu kadar ekonomik alanda da *sınıflara* ayrılmıştır.

1980 yıllarda toplam üretim iç piyasalarından dış piyasalara doğru kaydırılmış, iç talebin kısılmasında da gelir dağılımının emek gelirleri aleyhine bozulması temel araç olarak kullanılmış, gelir dağılımı değişimleri iç talebin yapısında da temel tüketim mallarından lüks mallara doğru bir kayama meydana getirmiştir. Artık ekonomik olarak zenginleşme artmakla beraber taleplerde değişmektedir. Parası olan her şeye sahip olabilmekte buda toplumsal uçurumu ya da sınıf farkını artırmıştır.

Askeri müdahaleler sonrası, *emek-sermaye* ilişkisini bozmuş, 27 Mayıs 1960 müdahalesi ile emek yanlısı bir çizgi gerçekleşirken, 12 Eylül 1980 müdahalesi ile emek yerine sermaye kollanmaya başlanmıştır. Sermaye yanlısı tavırlar, sanayi zenginlerinin,

zenginliklerine zenginlik katmış, bu da sosyal politikaların olmamasına, kaynakların dengesiz kullanılmasına neden olmuştur. Yani her şey daha fazla kapital için olmuştur. Özellikle küresel sermaye, 12 Eylül 1980 müdahalesinden sonra müdahale ortamından iyi bir şekilde yararlanmış ve bu durumu askeri yönetim de desteklemiştir.

12 Eylül 1980 müdahale sürecinde ve sonrasında tarihe *24 Ocak kararları* olarak geçecek ekonomik kararlar alınmıştır. 12 Eylül 1980'den anayasasının yürürlüğe girmesini izleyen yeniden genel seçimlerin yapıldığı Ekim 1983 tarihine kadar geçen askeri müdahale döneminde ekonomik alanda 24 Ocak 1980 kararlarına devam etmiştir. Bu dönemde ek olarak üretimin aksamalarına engel olmak ve ihracat desteklenmesi için grevler ertelenmiş, bu durumu askeri yapı hazırladıkları anayasa ile de yeni ekonomik sistem desteklenmiştir. 1960 sonrası ile oluşturulan işçi merkezli sanayileşme politikaları sermaye merkezli hale getirilmiş ve desteklenmiştir. Ekonomi, 1980 sonrasında dış ekonomik ilişkilere bağımlı sürecine girmiştir. Bu dönemde küreselleşme ve liberalizmin tam işlemesi için dış odaklı sermayenin iyice yerleşmesi sağlanmıştır.

24 Ocak Kararları'nın temelini neoliberal yaklaşımın oluşturmuştur. Sistem, dünya bankası ve IMF kanalıyla sunduğu ekonomik paketlerle kapitalist sisteme uyumu öngörmektedir. Türkiye açısından 24 Ocak'a kararları ekonomi yanında diğer sosyal kurumlar açısından da bir dönüm noktasının teşkil etmektedir.

24 Ocak kararlarının ekonomik yansımaları olduğu kadar toplumsal yapıyı bozucu yansımaları da olmuştur. Ekonomik yapı toplumsal yapıyı etkilemiştir. toplumsal değişimi belirlemiştir. 24 Ocak politikaları ile yozlaşma artmış, orta direk zayıflamış, toplumsal bölünümde dengesizlikler oluşmuştur. Kısaca sosyal ve ekonomik tahribat yaşanmıştır.

Araştırmanın bulgularına dayanarak oluşturulan hipotezlerin test edilmesiyle aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1-Türkiye'deki askeri kuruma duyulan güven ve tanınan ayrıcalık, gerçekleşen askeri müdahalelere halkın tepkisini azaltmıştır. Böylece araştırmanın birinci hipotezi doğrulanmıştır.

2- 27 Mayıs 1960 müdahalesine halkın tepkisi laik düzenin korunduğu düşünülerek alt düzeyde kalırken; 12 Eylül 1980 müdahalesinde, müdahalenin milli bütünlüğün sağlanması adına yapıldığı düşüncesi ile olduğu düşünülerek müdahale halkta kabul görmüştür. Ancak, 27 Mayıs 1960 müdahalesinde halk askerlere direkt bir tepki göstermemiş fakat darbenin suçlu gördüğü DP'nin takipçisi AP' ye yapılan ilk seçimlerde desteğini 450 milletvekilinden 158'ini kazandırarak göstermiştir. 12 Eylül 1980 müdahalesinden sonra ise gerçekleştirilen ilk seçimde askerin gösterdiği partiye yüksek oy oranıyla halk tepkisini göstermiştir. Böylece araştırmanın ikinci hipotezi tam doğrulanmamıştır.

3- Her iki müdahalede de laik sistem anayasa ve kanunlarla güvence altına alınmıştır. Böylece araştırmanın üçüncü hipotezi doğrulanmıştır.

4- 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinde işçi sınıfı ön plana çıkarılırken; 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinde ile burjuva sınıfının egemenliği desteklenmiştir. Buna göre araştırmanın dördüncü hipotezi doğrulanmıştır.

5- Her iki müdahalede de laik sistemi korumaya yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmişse de 12 Eylül 1980 müdahalesiyle önceki müdahaleden farklı olarak karşıt kutuplarla ve farklı ideolojilerle işbirliği ve uzlaşmacı bir tutum sergilenmiştir. Buna göre araştırmanın beşinci hipotezi doğrulanmıştır.

6- 27 Mayıs 1960 müdahalesinde sağ-sol ideolojik ayrımı belirginleşmiş; 12 Eylül 1980 müdahalesinde bu iki ideoloji merkezde birleştirilmeye çalışılmıştır. Buna göre araştırmanın altıncı hipotezi doğrulanmıştır.

7- 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinde seçkin aydınlar güç kazanmış; 12 Eylül 1980 müdahalesinde ise bürokrat-burjuva elitleri güçlenmiştir. Buna göre araştırmanın yedinci hipotezi doğrulanmıştır.

8- 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine göre, siyaset kurumunda köklü ve kalıcı düzenlemeler içermiştir. Böylece göre araştırmanın sekizinci hipotezi doğrulanmıştır.

9- Askeri vesayet sisteminin temelleri 27 Mayıs 1960 müdahalesinde atılsa da 12 Eylül 1980 müdahalesiyle bu durum daha ileri bir seviyeye götürülmüştür. Böylece göre araştırmanın dokuzuncu hipotezi doğrulanmıştır.

10- 27 Mayıs 1960 müdahalesinde sol partiler; 12 Eylül 1980 müdahalesinde ise doğrudan ve dolaylı olarak sağ partiler desteklenmiştir. Böylece göre araştırmanın onuncu hipotezi doğrulanmıştır.

11- 1961 Anayasası ile sivil toplumun gelişmesi desteklerken 1982 anayasasında ise sivil topluma sınırlandırmalar getirilmiştir. Böylece göre araştırmanın on birinci hipotezi doğrulanmıştır.

12- 27 Mayıs 1960 müdahalesiyle geleneksel liberal ekonomik politikalar desteklenirken, 12 Eylül 1980 müdahalesi ile neo-liberal politikalar desteklenmiştir. Böylece araştırmanın on ikinci hipotezi doğrulanmıştır.

13- 27 Mayıs 1960 müdahalesi halkı siyasal olarak aktif olmaya iterken, 12 Eylül 1980 müdahalesi halkı depolitize etmiştir. Böylece göre araştırmanın on üçüncü hipotezi doğrulanmıştır.

14- Her iki müdahale de hızla ve zorla gerçekleştirildiği için kurumlar ve halk bazında uyum sorunları yaşanmıştır. Böylece göre araştırmanın on dördüncü hipotezi doğrulanmıştır.

KAYNAKÇA

- AKÇALI, Yunus (2007), “12 Eylül’den Günümüze Türkiye’de Demokrasi Kültürü”: “Toplumsal Ve Sosyal Dönüşümün Etkileri”, Selçuk Üniversitesi Kamu Yönetimi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- AKŞİN, Sina; Bülent TANÖR; Korkut BORATAV (2005), “Yakınçağ Türkiye Tarihi”2. Cilt: İstanbul: Milliyet Yayınları
- AKŞİN, Sina (2007), “Kısa Türkiye Tarihi”,1.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- AKYÜZ, Yahya (1989), “Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi”, Yayın No: 6, Ankara: YÖK Yayınları
- ALKAN, Ahmet Turan (2001), “Meşrutiyet Devrinde Ordu Ve Siyaset”, İstanbul: Ufuk Kitapları
- ALTAN, Ahmet (2006), “Darbeler Ekonomisi”, İstanbul: Hemen Kitap Yayınları
- ARCAYÜREK, Cüneyt (1988), “12 Eylül’e Koşar Adım”, İstanbul: Bilgi Yayınevi
- ARMAĞAN, Sibel; İbrahim ARMAĞAN (1988), “Toplumbilim”, İzmir: Fakülteler Yayınevi
- ASLAN, Cahit (2000), “Sosyolojiye Giriş”, İstanbul: Karahan Kitabevi
- ASLANTÜRK, Zeki; Tayfun AMMAN (2000), “Sosyoloji”, İstanbul: Kaknüs Yayınları
- ATAR, Yavuz (2002), “Türk Anayasası Hukuku”, 2. Baskı, Konya: Mimoza Yayınları
- ATAY, Agâh Sabri (1998), Çok Partili Dönemde Türkiye’de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri, İstanbul: Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1029
- AYDIN, M. Kemal (2007), Türk Ekonomisinin Dönüşümü, İthal İkameciliğin Dışa Açık Birikim Modeline Savruluşu, “Dönüşüm Sürecinde Türkiye”, Edit: Davut Dursun, Burhanettin Duran Ve Hamza Al İstanbul: Alfa Basım Yayın, s.303-324

BAHCIVAN, Fatih (2005), “27 Mayıs 1960 Ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalelerinin Türk Politik Hayatına Etkisi ”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

BAŞKAYA, Fikret (2004), “Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına”,2.Baskı, Ankara: Maki Basın Yayın

BAYRAMOĞLU, Ali (2004), Asker Ve Siyaset, “Bir Zümre Bir Parti Türkiye’de Ordu”, Der: A.İnsel Ve A. Bayramoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları, S.59-118

BELGE, Murat (2005),”Osmanlıda Kurumlar Ve Kültürü”, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları

BORATAV, Korkut (1988), “Türkiye İktisat Tarihi(1908-1985)”, İstanbul: Gerçek Yayın Evi

BORATAV, Korkut (2000), İktisat Tarihi, “Türkiye Tarihi 4-Çağdaş Türkiye”, Yayın Yönetmeni; Sina Akşin (1908–1980), İstanbul: Cem Yayınevi, s.297-379

BORATAV, Korkut (2003), “Türkiye İktisat Tarih” (1908-2002), 8.Baskı, Ankara: İmge Yayınevi

BOTTOMORE, Tom (1984), “Toplumbilim”, Çev: Ü.Oskay, İstanbul: Beta Basım Yayıncılık,

ÇAVDAR, Tefik (1995), “Türkiye’nin Demokrasi Tarihi(1950-1995)”,2.Basım, Ankara: İmge Yayınları

ÇEÇEN, Anıl (2003), “Atatürk Ve Cumhuriyet”, Ankara: İmge Yayınevi

ÇELİK, Nur Betül (2005), “İdeolojinin Soy Kütüğü”, Ankara: Bilim Sanat

ÇELİK, Seydi (2008), “Osmanlı’dan Günümüze Devlet Ve Asker”, İstanbul: Salyangoz Yayınları

CİZRE, Ümit (2004), Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri, Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz, “Bir Zümre Bir Parti Türkiye’de Ordu”, Der: A.İnsel-A. Bayramoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları, s.157-177

- ÇOBAN, Yasin (2007), “Türkiye Ekonomisi”, İstanbul: İkinci Sayfa Yayınevi
- DAĞCI, Gül Tuğba (2006), “Osmanlıdan Cumhuriyet’e Ordu-Siyaset İlişkisi”, İstanbul: İlgı Yayınları
- DANKWART, A.Rustow (1970), “Türkiye’de Ordu”, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi
- DERDİMAN, Ramazan Cengiz (2006), “Anayasa Hukukunun Genel Esasları Ve Türk Anayasa Düzeni”, İstanbul: Aktüel Yayınları
- DEREN, Seçil ve Van Het Hof (2006), Kapsam Ve Yöntem Açısından Türk Modernleşmesi, “Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı”, Edit: M. Zencirkıran, İstanbul: Nova Basım Yayın,141-152
- DOĞAN, İsmail (2007), “Sosyoloji, Kavramları ve Soruları”, Ankara: Pegem Yayınları
- DÖNMEZER, Sulhi (1982), “Sosyoloji”, Ankara: Savaş Yayınevi
- EAGLATON, Terry (1996) , “İdeoloji”, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- EMİROĞLU, Akif (2006), “Toplumbilimsel Siyasal”, Bursa: Ekin Kitabevi
- ERDEM, Fazıl Hüsnü (2005), Türkiye’nin AB’ye Üyelik Sürecinde Sivil-Asker İlişkilerinin Genel Görünümü, “21. yy’ın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat”, 2. Cilt, Edit: A.Küçük, S. Bakan, A.Karadağ, İstanbul: Aktüel Yayınları,751-776
- ERDOĞAN, Mustafa (1990), “Silahlı Kuvvetlerin Türk Anayasa Düzeni İçindeki Yeri”, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:45,Sayı:1-4,41-50
- ERDOĞAN, Mustafa (2003), “Türkiye’de Anayasalar Ve Siyaset”, 4. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları
- ERDOĞAN, Mustafa (2005), Türkiye’de Asker Ve Siyaset,21. yy’ın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat, 2. Cilt, Edit: A.Küçük, S. Bakan, A.Karadağ, İstanbul: Aktüel Yayınları,739-750

- ERDOĞAN, Ümit (2006), “DP Ve 60 İhtilali”, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Tarih Yüksek Lisans Tezi
- ERKAL, Mustafa (1999), “Sosyoloji”, 2. Baskı, İstanbul: Der Yayınları
- ERKAN, Rüstem (2002), “Kentleşme ve Sosyal Değişme”, Ankara: Bilim Adamı Yayınları
- ERTUNA, Hamdi (1985), Devlet Yönetiminde Ordunun Yeri Ve Rolü , “İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler”, Ankara: GKB. Basım Evi, s.325-335
- ERTUNÇ, Ahmet Cemil (2004), “Cumhuriyetin Tarihi: Yaşadıklarımızın Dünü Bugünü”, İstanbul: Pınar Yayınları
- GÖLE, Nilüfer (2007), 80 Sonrası Politik Kültür, “Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme”, İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları
- GÖREN, Zafer (2006), “Anayasa Hukuku”, Ankara: Seçkin Yayınları
- GÜNEŞ, Turan (1996), “Türk Demokrasinin Analizi”, Ankara: Ümit Yayıncılık
- GÜNGÖR, Celalettin (1992), “27 Mayıs Ve Partileşme Sorunu”, Ankara: Nurol Matbaası
- GÜNGÖR, Erol (2007), “Türk Kültürü Ve Milliyetçilik”, İstanbul: Ötüken Yayınları
- GÜRKAN, Celil (1985), 1919-1923 Döneminde Ordu Faktörü Ve Askeri ve Siyasi Faaliyetler Arasında Karşılıklı Etkileşim , “İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiler Kitabı”, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 167-181
- GÜVEN, Sami (1991), “Sosyolojiye Giriş”, Bursa: Ezgi Kitabevi
- FEROZ, Ahmad (1994) “ Demokrasi Sürecinde Türkiye”, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları
- FEROZ, Ahmad (1995), “İttihat Ve Terakki(1908-1914)”, 4.Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları

- FEROZ, Ahmad (1999), “Modern Türkiye’nin Oluşumu”, Çev. Yavuz Alogan, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları
- FEROZ, Ahmad (2006), “Bir Kimlik Peşinde Türkiye”, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları
- HAKYEMEZ, Yusuf Şevki (2000), “Militan Demokrasi Anlayışı Ve 1982 Anayasası”, Ankara: Seçkin Yayınları
- HALE, William (1994), “Türkiye’de Ordu Ve Siyaset (1789’dan Günümüze)”, Çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayıncılık
- HEYWORD, Andrew (2007), “Siyasi İdeolojiler”, Ankara: Adres Yayınları
- HİÇ, Süreyya (1994), “Türkiye Ekonomisi”, 2.Baskı, İstanbul; Filiz Kitapevi
- İBA, Şaban (1988), “Ordu, Devlet, Siyaset”, İstanbul: Çivi Yazıları yayınları
- İLHAN, Suat (1987) Harp Yönetimi ve Atatürk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi:5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- İLHAN, Suat (2003), “Türk Askeri Kültürünün Tarihsel Gelişimi”, İstanbul: Ötüken Yayınevi
- KALAYCIOĞLU, Sibel (2006) Toplumsal Yapı: Toplumsal Kurumlar, Gruplar ve Toplumsal Değişme, “Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı”, Edit: M. Zencirkıran, İstanbul: Nova Basın Yayın, s.5-15
- KARATEPE, Şükrü (1997), “Darbeler, Anayasalar, Modernleşme” İstanbul: İz Yayıncılık
- KARLUK, S. Rıdvan (2005), “Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm”, 10.Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık
- KARPAT, Kemal (2007), “Türkiye’de Sistemin Evrimi” (1876-1980),Ankara: İmge Kitabevi Yayınları

- KAZGAN, Gülten (1999), “Tanzimat’tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi”, İstanbul: Akdeniz Yayıncılık
- KEEGAN, John (1995), “Savaş Sanatı Tarihi”, Çev.Fusun Doruker, İstanbul: Sabah Kitapları
- KEPENEK, Yakup (1987), “12 Eylül’ün Ekonomik Politigi ve Sosyal Demokrasi”, Ankara: V Yayınları
- KEYDER, Çağlar (2003), “Türkiye’de Devlet ve Sınırlar” , 9.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları
- KOCABAŞ, Süleyman (2004), “ Bir Kuşağın Dramı (1960-1980)” İstanbul: Vatan Yayınları
- KONGAR, Emre (1999), “21. Yüzyılda Türkiye”, 23. Baskı, İstanbul Remzi Kitabevi
- KONGAR, Emre (2008), “Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği”, İstanbul: Remzi Kitabevi
- KUZU, Burhan (1990), “1982 Anayasası’nın Temel Nitelikleri Ve getirdiği Yenilikler”, İstanbul: Filiz Kitabevi
- KÜÇÜKASLAN, Duygu (2007), “Darbeler Ve Türkiye Ekonomisine Üzerine Etkileri”, Marmara Üniversitesi İktisat Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- MARDİN, Şerif (1992), “İdeoloji”, İstanbul: İletişim Yayınları
- MAZICI, Nursen (2001), 27 Mayıs Kemalizmin Restorasyonu Mu?, “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Kemalizm”, Edit: Ahmet İnel, İstanbul: İletişim Yayınları, s.555-569
- MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ GENEL SEKRETERLİĞİ, (1981), “ 12 Eylül Öncesi ve Sonrası”, Ankara: TTK Basımevi
- MSB ,(1999), “Osmanlı’da Ordu Teşkilatı”, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- OZANKAYA, Özer (1976), “Toplumbilim”, İstanbul: Cem Yayınevi

ÖÇAL, Tezer, Kerem Gökten, vd.(2004), “Türkiye Ekonomisi”, Ankara: Savaş Kitabevi

ÖNCÜ, Ayşe (1991), “Sivil Toplum Ve Katılım”, İstanbul: Tuses Yayınları

ÖRS, Birsen (1996), “Türkiye’de Askeri Müdahaleler(Bir Açıklamalı Örnek)”, İstanbul: Der Yayınları

ÖZBUDUN, Ergun (1993), “Türk Anayasa Hukuku”, 3.Baskı ,Ankara: Yetkin Yayınları

ÖZÇELİK, Ayfer(2006), 1960’dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı, “Yakın Dönem Türk Politik Tarihi”, Edit: Süleyman İnan ve Ercan Haytoğlu, Ankara: Anı Yayıncılık, s.145-181

ÖZDEMİR, Mevlüt (1982), “Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları”, Ankara: Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları

ÖZDEMİR, Hikmet (1993),”Rejim Ve Asker”, İstanbul: İz Yayıncılık

ÖZDEMİR, Hikmet (1994), “Ordunun Olağan Dışı Rolü”, İstanbul: İz Yayıncılık

ÖZDEMİR, Hikmet (2000),Siyasal Tarih(1960-1980) “Türkiye Tarihi”, Yayın Yönetmeni: Şina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul,227-286

ÖZEL EK,(1993) Türkiye’de Askeri Darbeler, 27 Mayıs,12 Mart Ve 12 Eylül, Türk Ordu Geleneği kökü, Kim Bu Askerler? Ordunu Ayak Sesleri, , “Türkiye’de Asker Sivil İlişkileri- Darbeleri Seviyoruz, EP Politika Milliyet Gazetesi Özel Eki

ÖZER, İnan (2002), Toplumsal Değişme / Gelişme, “Sosyolojiye Giriş”, Edit: İ.Sezal, Ankara: Martı Kitabevi ve Yayınevi, s.713-747

ÖZKALP, Enver (2002), “Sosyolojiye Giriş”, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları

ÖZTOPRAK, İzzet (1985), “İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler”, Ankara: Genelkurmay Basım Evi, s.261-281

- ÖZTUNA, Yılmaz, Ayvaz GÖKDEMİR (1987),“Türkiye’de Askeri Müdahaleler”, Tercüman, İstanbul
- PARLA, Taha (1991), “Türkiye’de Anayasalar”, İstanbul: İletişim Yayınları
- SANDER, Oral (1994), “Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e”, Tarih Dizisi:5/2, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi
- SARIBAY, Ali Yaşar (2001), “Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler”, İstanbul: Alfa Yayınları
- SARICA, Murat (1995), “100 Soruda Fransız İhtilali”, 3. baskı, İstanbul: Gerçek Yayınları
- SLATTERY, Martin (2007), “Sosyolojide Temel Fikirler”, Der: Ümit Tatlıcan, Bursa: Sentez Yayıncılık
- SOYSAL, Mümtaz (1992), “100 Soruda Anayasanın Anlamı”, 9. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi
- SÖNMEZ, Mustafa (1986), “Türkiye Ekonomisinde Bunalım; 12 Eylül Ve Sonrasının Ekonomik Politikası,” 2.Basım İstanbul: Belge Yayınları
- ŞEN, Serdar (2000), “Geçmişten Geleceğe Ordu”, İstanbul: Alan Yayıncılık
- ŞEN, Ali (2005), 24 Ocak Kararlarının Siyasal Ekonomisi: 1980’li yıllardaki Reformlar Sürecinin Ekonomik Gelişmeleri, İç Ve Dış Siyasal Faktörlerle Etkileşimi, “21 yy. Eşliğinde Türkiye’de Siyasal Hayat”, 2.Cilt. Edit: Adnan Küçük, Selahaddin Bakan, Ahmet Karadağ, İstanbul: Aktüel Yayınları,1165-1196
- TANÖR, Bülent (1986), “İki Anayasa: 1961-1982”, İstanbul: Beta Basım:13
- TANÖR, Bülent (2004), “Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri”,12. Basım, İstanbul: Yky Yayınları
- TANÖR, Bülent; Necmi YÜZBAŞIOĞLU,(2004), “1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku”, 6.Baskı, İstanbul: Beta Basım

- TECER, Meral,(2005), “Türkiye Ekonomisi”,2.Baskı, Ankara: TODAIE Yayınları
- TERZİOĞLU, Said Arif (1966), “Türk Ordusu”, Genelkurmay Basımevi: Ankara
- TEZCAN, Mahmut (1993), “Sosyolojiye Giriş-Temel Kavramlar”, Ankara: T.D.F.O Tesisleri
- TİFTİKÇİ, Osman (2006), “Osmanlıdan Günümüze Ordunun Evrimi”, İstanbul: Sorun Yayınları
- TOKGÖZ, Erdinç (1999), “Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi(1914-1999)”, 5.Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi
- TOLAN, Barlas (2005), “Sosyoloji”, Ankara: Gazi Kitabevi
- TOPLUMSAL TARİH, (2005), “6-7 Eylül’e Tanıklıklar “ Toplumsal Tarih Aylık Tarih Ve Kültür Dergisi 109. Tarih Vakfı, İstanbul: Sena Ofset, s.52-63
- TUNA, Korkut (2002) “Yeniden Sosyoloji” İstanbul: Kara kutu Yayınları
- TURAN, İlder (2007), Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu, “Türkiye’de Politik Değişim Ve Modernleşme”, Kalaycıoğlu Ersin; Ali Yaşar SARIBAY, Bursa: Alfa Aktüel yayınları,359-408
- TUTAR, Hilmi (2006) “Türk Siyasetinde Sancılı Yıllar”, İstanbul: Bizim Kitaplar
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1988), “Değişme, Kültür ve Sosyal çözülme”, İstanbul: Birleşik Yayınevi
- ÜNAL, Mehmet Ali (2002), “Osmanlı Müesseseleri Tarihi”, Isparta: Fakülte Kitabevi
- ÜSKÜL, Zafer (1989), “Siyaset Ve Asker; Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları”, İstanbul: Afa Yayıncılık
- VATANDAŞ, Celalettin (2006), Kapsam Ve Yöntem Açısından Türk Modernleşmesi, “Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı”, Edit: M. Zincirkıran İstanbul: Nova Basın Yayın,103-140
- www. tdk. gov.tr. / tdk / sozbul. asp. (02.11.2009)

www.tohav.org/?bolum=dosya&no, 29,(12.09.2009)

www. anayasa.gen.tr./08.08.2009

YAMAN, Ahmet Emin (1990), “Milli Ordudan Düzenli Orduya”, Ankara: Üniversitesi Basımevi

YAVİ, Ersal (2005), “İhtilâlcı Subaylar”, 3. Kitap, İzmir: Yazıcı Yayınevi

YAYLA, Atilla (2001), “Demokrasiyi Koruma Kılavuzu”, Ankara: Liberte Yayınları

YEŞİLKAYA, Neşe Gurullar (2001), Halkevleri, “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Kemalizm”, Edit: Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, s.113-120

YETKİN, Çetin (1995), “Türkiye’de Askeri Darbeler Ve Amerika”, Ankara: Ümit Yayıncılık

YETKİN, Çetin (2006), “Karşı Devrim 1945-1950”, Antalya: Yeniden Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları

YILDIRIM, İbrahim, (2004), “Demokrasi, Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim”, Ankara: Seçkin Kitabevi

ZÜRCHER, E. Jan (1996), “Modernleşen Türkiye’nin Tarihi”, İstanbul: İletişim Yayınları